

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BİLİŞİM DÜNYASI
Türkiye ve dünyada
Yapay Zekâ stratejileri

Çev. ALÂEDDİN ŞENEL
Nazi burjuvazisi
nasıl kurtarıldı?

SEDAT ÖLÇER
Bir de bu yönü var:
Simyacı Newton

Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi | Ekim 2021 | 25,00 TL (KDV'den muafır)

210

**Ölümünün
50. yıldönümünde
saygıyla...**

DR. HİKMET KIVILCIMLI

**Kıvılcımlı külliyatı:
Bir toplumbilim hazinesi**

Paul Wittek / Ankara bozgunundan İstanbul'un fethine (1402-1455)

Salgın ve Tanrı

**Tanrı'nın adaleti tartışması
ve kötülük sorunu**

ISSN 1304-67561-0

9 771304 675614

dil öğrenme

Prof. Dr. Cem Balçıkanlı

"Yabancı dile yabancı kalmayalım" diyerek kaleme aldığı 50 Soruda Dil Öğrenme kitabında Prof. Dr. Cem Balçıkanlı, dil öğrenme ve öğretme deneyimlerini kuramsal bilgilerle harmanlayarak merak edilen pek çok soruya yanıt veriyor. Dil öğrenmeyi/öğretmeyi isteyen herkese olduğu kadar çocuğunun dil öğrenmesini arzulayan anne babalara da rehberlik edecek kitapta ele alınan kimi sorular şöyle:

Çocuklar en fazla kaç dili aynı anda edinebilir? Bir yabancı dil öğrenildikten sonra yeni bir dil daha mı kolay öğrenilir? Yabancı dil öğrenmenin ideal yaş aralığı var mıdır? Dil öğrenmek için yurtdışında yaşamak şart mıdır? Öğrenilen dil kullanılmadığında unutulur mu? Dil öğrenmek beyin gelişimini etkiler mi? Kişilik ve dil öğrenme arasında bir ilişki var mıdır? Farklı yaş gruplarına göre dil öğrenme etkinlikleri değişiklik gösterir mi? Yabancı dil öğrenmek isteyenler nereden başlamalı? Dil öğreniminde web teknolojilerinin yararları nelerdir? Bilgisayar oyunları dil öğreniminde etkili midir? Yabancı dilde konuşma becerisi nasıl geliştirilir? Dil öğrenmek için beyin çipi geliştirilebilir mi? Günümüzde kullanılan en etkili dil öğretim yöntemi hangisidir? "Anlıyorum ama konuşamıyorum" söylemi doğru mudur? Yabancı dil öğrenirken Türkçe düşünmek ne demektir?

2. BASKI
kitabevlerinde

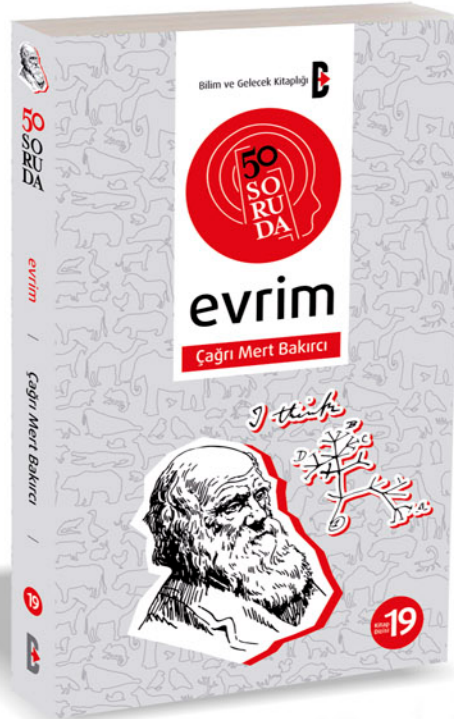

evrim

Çağrı Mert Bakırcı

Popüler bilim platformu Evrim Ağacı'nın kurucusu **Çağrı Mert Bakırcı** bu kitapta, tartışmalarda sıkça gündeme getirilen ve evrimle ilgili kafa karışıklıklarına neden olan sorulara, bilimsel gerçekler çerçevesinde doyurucu yanıtlar veriyor. Bakırcı'nın evrimin pek çok boyutuyla ilgili bilimsel gerçekleri anlatırken ele aldığı kimi sorular şöyle:

Evrime "sadece bir teori" mi; ispatlanmamış mı? **Evrime teorisini reddeden bilimsani yok mu?** Evrimin kanıtları neler? **Cansız atomlar nasıl canlılık yaratır?** Bir tür yeni bir türe nasıl dönüşür? **Evrime yönelik deney ve gözlemlerde bakteriler hâlâ bakteri, balıklar hâlâ balık, kuşlar hâlâ kuş değil mi?** Canlıların belirli ortamlara uyum sağlaması sadece adaptasyon olamaz mı? **Mutasyonlar her zaman zararlı mı?** Evrimsel süreçte genlere yeni bilgi nasıl eklenir? **Evrime her şeyi tesadüfle mi açıklar?** Evrimi gözleyebilir miyiz? **Evrime termodinamik yasalarıyla çelişir mi?** Canlıların milyonlarca yılda hiç değişmeyen fosilleri evrimi çürütmez mi? **Göz veya beyin gibi karmaşık yapılar evrimle nasıl var olabilir?** Zekâ bu kadar avantajlıysa, insan dışındaki türlerde neden evrimleşmedi? **insanlar maymunlardan evrimleştiyse, neden hâlâ maymunlar var?** insan evrimin son ürünü mü? **Evrime bir süpergücün yaratma yöntemi olamaz mı?** Evrimle yaratılış çelişir mi?

**2. baskı
çıktı**

yapay zekâ

Cem Say

Boğaziçi Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü öğretim üyesi **Cem Say**, bu kitapta yapay zekâ kavramını her yönüyle ve herkesin ilgisini çekebilecek biçimde anlatıyor. Yapay zekâ sistemlerinin dayandığı matematiksel altyapıyı, gelişim serüvenini, insan beyni dediğimiz doğal bilgisayarın çalışması hakkında verdiği ipuçlarını, güncel uygulamalarının nasıl çalıştığını ve nerelerde tıkandığını, yarattığı felsefi tartışmaları, bilinç ve özgür iradeyle ilgisini ve insanlığa olumlu/olumsuz etkilerini keyifli bir dille işliyor. Yazarın, yüzyıllar öncesinden başlayıp son teknolojik gelişmelere varan bir çerçeve kurarken yanıtını aradığı kimi sorular şöyle:

İnsanların yapabilip makinelerin yapamayacağı şeyler var mı? **Düşünen bir makine yapılabilir mi?** Sadece 0 ve 1 her şeye yeter mi? **Gödel neden öldü?** Turing kimdir? **Doğanın, yaşamın, insanların programlama dili nedir?** Hesaplama karmaşıklığı nedir? **AlphaGo dünya go şampiyonunu nasıl yendi?** Turing testi nedir? **Bilgisayar insan dillerini nasıl anlar?** Derin öğrenme nedir? **Robotlar buluş, sanat, avukatlık, askerlik, doktorluk vs. yapabilir mi?** **Âşık olabilir mi?** **Bilgisayarlar bizi bizden iyi tanıyabilir mi?** Yapay zekâ dünyayı ele geçirip hepimizi yok edecek mi?

20. baskısıyla
kitapçılarda

Bilim ve Gelecek
Aylık bilim, kültür, politika dergisi
SAYI: 210 / EKİM 2021

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu

YAZI İŞLERİ
Gülseli Kırıl

İDARI İŞLER

Deniz Karakaş Volkan Tozan

TEKNİK HAZIRLIK
Baha Okar

ADRES
Osmanağa Mah. Osmancık Sok. No:9,
D:13-14, Betül Han, Kadıköy-İstanbul
TEL: (0216) 345 26 14

www.bilimvegelecek.com.tr
E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr

YURTİÇİ ABONELİK KOŞULLARI
1 yıllık: 250 TL / 6 aylık: 125 TL
(Bilgi almak için dergi büromuzu arayınız.)
Kurumsal abonelik: 1 yıllık 300 TL

YURTDIŞI ABONELİK KOŞULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 80 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 150 Dolar

e-ABONELİK KOŞULLARI
1 yıllık: 50 TL / 6 aylık: 30 TL
(Bilgi almak için: www.bilimvegelecek.com.tr)

7 RENK BASIM YAYIM FILMCİLİK
LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ender Helvacıoğlu

SORUMLU YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
Deniz Karakaş

BASILDIĞI YER
Ezgi Matbaacılık (Sertifika no: 45029),
Sanayi Cad. Altay Sok. No: 10,
Çobançesme - Yenibosna/İstanbul
Tel: (0212) 652 62 62

YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli (Aylık)
ISSN: 1304-6756 DİLİ: Türkçe

— BÜRO ve TEMSİLCİLERİMİZ —

ANKARA BÜROSU: 100. Yıl İşçi Blokları Mah., 1540.
Sok., 32/1, Çankaya-Ankara / Tel: (0312) 806 27 75
Temsilci: Uğur Yıldırım / Tel: (0505) 710 46 03 /
uguryildirimugur@gmail.com

BÜYÜKÇEKMECE BÜROSU: Mimaroba Mah., Mustafa
Kemal Bulvarı, No: 36-A/2, Büyükçekmece/İstanbul
Temsilci: Ahmet Doğan / (0532) 333 84 15 /
ahmetdogan51@hotmail.com

BARTIN: Uğurcan Erdem / (0534) 454 55 01 /
haberlesme77@gmail.com

İZMİR: Levent Gedizlioğlu / (0532) 256 88 64
Osman Altun / (0541) 695 19 97
Baha Okar / (0535) 016 47 74

SAMSUN: Hasan Aydın / (0505) 310 47 60 /
hasanaydn@hotmail.com

ESKİŞEHİR: Cemil Can Vural / (0530) 683 29 35 /
cemilcanvural@hotmail.com

TARSUS: Uğur Pışmanlık / (0533) 723 47 89 /
aratosdergisi@gmail.com

TİRE: Bahar Işık / (0533) 217 71 96 /
isikbahar@gmail.com

AVUSTURYA: Murat Naroğlu / murat.naroglu@gmail.com

BELÇİKA: Emre Sevinç / emre.sevinc@gmail.com

KANADA: Erdem Erinc / erdem_e@hotmail.com

İSTANBUL ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Erkin Öncan
(0543) 649 9400 / erknoncn@gmail.com

ÇUKUROVA ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Barış Ata
(0533) 499 35 53 / brsata@gmail.com

HACETTEPE ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Selim Arkacı
(0551) 976 84 66 / selimbio@gmail.com

İTÜ TEMSİLCİSİ: Deniz Şahin
(0530) 655 82 26 / calideniz@yahoo.com

ODTÜ TEMSİLCİSİ: Gamze Yüksel
(0507) 067 11 06 / gamzeyuksel13@gmail.com

SINOP ÜNİVERSİTESİ TEMSİLCİSİ: Özkan Kalfa
(0541) 814 16 32 / berke_442@hotmail.com

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ TEMSİLCİSİ: Mustafa Balay
(0538) 737 22 16 / mustafabalay@gmail.com

ZONGULDAK B. ECEVİT ÜNİV. TEMS.: Yağmur Bulut
(0534) 246 40 42 / bulutyagmur@gmail.com

Aydökümü

Bilim ve Gelecek neden var?

Elinizdeki sayı Bilim ve Gelecek'in net olarak farkını ortaya koyar. Neden böyle bir dergi vardır sorusunun somut yanıtıdır. Bu dergi Dr. Hikmet Kıvılcımlı'yı kapak yapmak için vardır. Yerin yedi kat altına gömülmek istenen bir toplumbilim hazinesini göğün yedi kat üstüne çıkarmak için vardır Bilim ve Gelecek. Bu, sınıf mücadelesinin bir cephesidir.

Hikmet Kıvılcımlı, tam 50 yıl önce 11 Ekim 1971'de 69 yaşında hayata gözlerini yummuştu. Politik kişiliği nispeten bilinir: Kuvayı Milliye saflarında komutan olarak savaşmıştır, Eski TKP'nin önderlerindendir, Marksist'tir, toplam 22,5 yılını cezaevinde geçirmiştir. Fakat Bilim ve Gelecek, esas olarak onu politik katkıları için değil, en az politik yönü kadar önemli ve değerli kuramsal-bilimsel yönü için 50. ölüm yıldönümünde kapak yaptık. Kıvılcımlı, Marx'ın toplum kuramına katkı yapmış ve ilerletmiş bir toplumbilimci ve tarihçidir. Özgün bir "Tarih Tezi" vardır. Bu tezi ışığında insanlığın, dinlerin, İslamiyet'in, Türklerin, Osmanlı'nın tarihini incelemiştir. Ülkemizin son derece kısır olan bu bilimsel disiplinlerinde çöldeki vaha gibi ortaya çıkmış bir değerdir Hikmet Kıvılcımlı. İşte bu yönünün toplumbilimciler tarafından bilinmesi ve incelenmesi gerekir. Ne yazık ki gerektiği ölçüde değerlendirilmemiştir. Umarız bu yayını bu yönde küçük de olsa bir katkı olacaktır.

Elinizdeki derginin diğer bir hacimli makalesi Paul Wittek imzalı. Wittek Osmanlı'nın erken dönemi konusunda dünya çapında bir tarihçi. Bu sayıda yayımladığımız "Ankara bozgunundan İstanbul'un fethine (1402-1455)" başlıklı yazısı, Osmanlı'nın en kritik dönemini ayrıntılarıyla ele alan, olasılıklı süreçleri analiz eden enfes bir inceleme. Özellikle okunmasını öneriyoruz; okurlar bugünlere kadar ulaşan tatlar bulacaklardır bu makalede. Televizyonlarda tarihçilik adına popüler öyküler anlatan tarihçilerle yetinmeyen ve gerçek bir tarih çalışmasının ne gibi nitelikler taşıması gerektiğini öğrenmek isteyenler için yayımladık bu yazıyı. Bilim ve Gelecek Wittek gibi tarihçilerin incelemelerini okurlara sunmak için vardır aynı zamanda.

Ülkemizin ekonomik durumu herkesin malumu. Bu koşullarda basılı bir bilim dergisinin yayımını sürdürebilmesi gerçekten zor. Bizim bu noktada dayanacağımız, başvuracağımız güçler elbette okurlarımız; başka bir şeyi aklımızdan bile geçirmeyiz. Okurlarımıza, dostlarımıza çağrımızı yineliyoruz: Abone ve e-abone olun. Türkiye'de Kıvılcımlı'yı kapak yapan, Wittek gibi tarihçilerin çalışmalarına yer veren bir bilim dergisinin devamını istiyorsanız...

Ülkemizin üniversiteli gençleri yakıcı barınma sorunlarını eylemli bir biçimde gündeme getirdiler sokaklarda, parklarda yatarak. "Barınmıyoruz Hareketi"nden söz ediyoruz. Sonuna kadar genç arkadaşlarımızın yanındayız.

Geçtiğimiz ay Doğan Kuban'ı kaybettik. Sadece bir mimar ve mimarlık tarihçisini değil, önde gelen bir entelektüelin ve bilge bir cumhuriyet aydınının kaybının acısını yaşıyoruz. Hepimizin başı sağ olsun.

Güzel bir haber ile bitirelim sunuş yazımızı. Bilim ve Gelecek'in yakın dostları Gözde ve Ferhat'ın bir oğulları dünyaya geldi. Arkadaşlarımızı tebrik ediyor, Kemal Bebek'e hoş geldin diyoruz. Umarız daha güzel bir ülkenin ve dünyanın özgür bir bireyi olarak sürer yaşamını Kemal'imiz.

Dostlukla kalın...

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

■ ■ KAPAK DOSYASI

- Ölümünün 50. yıldönümünde saygıyla...
Dr. Hikmet Kıvılcımlı 4

- Erica x Eisen
Çev. Alâeddin Şenel
Yetmiş beş yıl sonra Nuremberg Mahkemesi
Nazi burjuvazisi nasıl kurtarıldı? 26

- Prof. Dr. Hasan Aydın
Salgınlar, inançlar ve teodise 32

- ■ BİLİŞİM DÜNYASINDAN / İzlem Gözükeleş
Yapay zekâ stratejileri 44

- Paul Wittek
Fransızcadan çeviren: Halil İnalıcık
Ankara bozgunundan
İstanbul'un fethine (1402-1455) 50

- ■ GENİŞ AÇI / Prof. Dr. Sedat Ölçer
Simyacı Newton 68

- İbrahim Kaya
Evrım Kuramında
Dünya'nın yaşı sorunu nasıl çözüldü? 72

- Şeref Etker
İzzeddin Şadan'ın unutulmuş bir makalesi
'Rüya ve efsane' 77

- ■ MATEMATİK SOHBETLERİ / Ali Törün
Sık sorulan sorular 82

■ ■ FORUM

- Ender Helvacıoğlu
Aşı karşıtlarının bazı özellikleri 86

- Hasan İpek
Bilimin ışığında elde edilen teoriler 86

- ■ BULMACA / Hikmet Uğurlu 88

- ■ KİTAPÇIL / Özer Or 89

- Tolga Yıldız
Akademik algoritma ve akademisyen halleri 90

- Ali Han Erörnek
Beslenme politiktir 92

- ÜÇÜNCÜ TEKİR ŞAHİS / Anıl Ceren Altunkanat
Rüzgâr gibi, nehir gibi 93

- NAUTİLUS / Özer Or
Okur neyle yaşar 96

KAPAK DOSYASI

4

ÖLÜMÜNÜN 50. YILDÖNÜMÜNDE SAYGIYLA...

DR. HİKMET KIVILCIMLI

Doktor Hikmet Kıvılcımlı Marx-Engels'ten yaklaşık yüz yıl sonra, antik toplumlara ilişkin bilgi birikiminin 20. yüzyılda antropoloji ve arkeoloji bilimlerinin sıçramalı biçimde gelişmesi sonucu artmasıyla, Anadolu'da bir sosyalist kuramcı olarak, kapitalizm öncesi toplumların gelişim yasalarını incelemeye koyuldu. Bu çabası salt bir tarih merakından kaynaklanmıyordu; Türkiye toplumunu anlamak ve geleceğine ilişkin gerçekçi politikalar üretebilmek için bu konulara girmek ihtiyacı hissetmişti. Doktor'un çalışmaları tarihsel materyalist kurama dünya çapında önemli bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Ankara bozgunundan İstanbul'un fethine (1402-1455)

Paul Wittek

Fransızcadan çeviren: Halil İnalıcık

Ankara savaşında yıkılan, mevsimsiz bir imparatorluk hülyasından başka bir şey değildi. Bu hülyanın gerçekleşmesi için üstünden gelinmesi gereken meseleler, henüz birer çözüm bulamamışlardı. İncelenecek yarım yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğunun oluşumunda çok kesin ve aynı zamanda bu devletin tarihini en iyi aydınlatan bir dönemdir: Bozgunun neden ve şartlarının incelenmesi bize öncelikle, meydana çıkmış olan siyasi meseleleri anlatacak, takip eden 50 yılın tarihi de onlara hangi çözümlerin bulunduğunu gösterecektir.

Yetmiş beş yıl sonra Nuremberg Mahkemesi Nazi burjuvazisi nasıl kurtarıldı?

Erica x Eisen

Çev. Alâeddin Şenel

26

Nuremberg Mahkemesi'nde Nazi liderlerinin yanı sıra Nazilerle işbirliği yapmış, desteklemiş ve onların yarattıkları ortamdan yararlanmış şirket yetkilileri de yargılandı. Fakat sonuçta hepsi küçük cezalar aldılar ve işlerine devam ettiler.

Salgınlar, inançlar ve teodise

Prof. Dr. Hasan Aydın

Salgınları ve doğal afetleri Tanrı'yla ilişkilendiren, tanrısal ceza ve imtihan olarak gören anlayış, mitsel evren tasarımına değin gerilere gider. Ancak Antik Yunan'da başlayan, doğa ve doğadaki olgu ve olayları, doğal nedenlerle açıklamayı ilke edinen bir başka yaklaşım tarzı daha bulunmaktadır.

BİLİŞİM DÜNYASINDAN / İzlem Gözükeleş

Yapay zekâ stratejileri

Yapay Zekâ (YZ), 21. yüzyılın en önemli dönüştürücü güçlerinden biri ve dünyanın geleceğini belirleyebilecek bir teknoloji. Geride kalmak istemeyen ülkeler arasında büyük bir rekabet var. Fakat YZ, içerdiği fırsatların yanında ülkeler için çeşitli riskler de içeriyor.

GENİŞ AÇI / Prof. Dr. Sedat Ölçer

Simyacı Newton

Bilim tarihinin âdeta tanrılaştırılmış şahsiyeti, akıl çağının kurucusu ve modern bilimin anıtı olarak tanına gelen Newton; fen bilimlerine ayırdığı zamandan çok daha fazlasını, doğada tanrısal mesajlar aramaya, büyü ve sihre başvurarak metalleri altına dönüştürmeye ve ölümsüzlük iksirinin sırrını çözmeye adanmıştı.

Ölümünün 50. yıldönümünde saygıyla... Dr. Hikmet Kıvılcımlı

Doktor Hikmet Kıvılcımlı Marx-Engels'ten yaklaşık yüz yıl sonra, antik toplumlara ilişkin bilgi birikiminin 20. yüzyılda antropoloji ve arkeoloji bilimlerinin sıçramalı biçimde gelişmesi sonucu artmasıyla, Anadolu'lu bir sosyalist kuramcı olarak, kapitalizm öncesi toplumların gelişim yasalarını incelemeye koyuldu. Bu çabası salt bir tarih merakından kaynaklanmıyordu; Türkiye toplumunu anlamak ve geleceğine ilişkin gerçekçi politikalar üretebilmek için bu konulara girmek ihtiyacı hissetmişti. Doktor'un çalışmaları tarihsel materyalist kurama dünya çapında önemli bir katkı olarak değerlendirilebilir.

Hikmet Kıvılcımlı, tam 50 yıl önce 11 Ekim 1971'de 69 yaşında hayata gözlerini yummuştu. Doktor, esas olarak politik kişiliğiyle bilinir; o da sosyalist sol içinde. Kurtuluş Savaşı'nda Kuvayı Milliye saf-larında komutan olarak savaşmıştır, Eski TKP'nin önderlerindendir, sıkı bir Marksisttir, toplam 22,5 yılını cezaevinde geçirmiştir, yasal Vatan Partisi'ni kurmuş ve liderliğini yapmıştır, Kürt sorununu Marksist açıdan ilk o incelemiştir, yaşamı boyunca örgütlü sosyalist mücadelenin en ön safında yer almıştır vb... Kendine özgü tezleri ve politikalarıyla bir yandan oldukça etkili olmuş, diğer yandan birçok sosyalisti de kızdırmıştır. Hem politik hem de kuramsal kişiliğiyle tanınan, Türkiye sosyalizminin strateji ve taktiklerine ilişkin çok sayıda eser veren, birçok Marksist klasiği Türkçeye kazandıran

Kıvılcımlı, 1971 yılında kaçmak zorunda kaldığı Belgrad'ta hayatını kaybetmiştir.

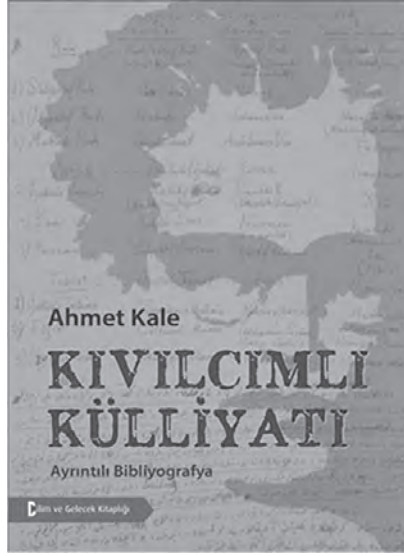
Bunlar Türkiye işçi sınıfı hareketinin bu büyük devrimcisinin bir çırpıda sayılabilecek nitelikleri. Arzu edenler, gerek hakkında yazılan kitaplardan gerekse internetten politik yaşamı hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşabilirler.

Fakat Hikmet Kıvılcımlı'nın en az politik yönü kadar önemli ve değerli kuramsal-bilimsel yönü hakkında bilgi sahibi olan azdır. Hele genç kuşaklar, hatta orta yaşını sürenler bile ne yazık ki bu konuda yeterli bilgiye sahip değiller. Özgün bir "Tarih Tezi" olduğu bilinir; dost sohbetlerinde dile getirilir. Fakat gerek bu tarih tezi, gerekse Kıvılcımlı'nın bu tezi ışığında insanlığın, dinlerin, İslamiyet'in, Türklerin, Osmanlı'nın tarihine ilişkin

yazdıkları yeterli ölçüde incelenmemiş ve değerlendirilmemiştir. Lafı kıvırmadan söyleyelim: Bu Türkiye sosyalist solunun, hepimizin büyük bir ayıbı. Oysa Doktor Hikmet Kıvılcımlı, sadece sosyalist safların değil, Cumhuriyet tarihimizin en önde gelen kuramcılarından, tarihçilerinden, toplumbilimcilerinden biri. Ülkemizin son derece kısır olan bu bilimsel disiplinlerinde çöldeki bir vaha gibi ortaya çıkmış böyle bir değer bu kadar az bilinmesi de Türkiye'nin, ülkemiz bilim camiasının, yine hepimizin büyük bir ayıbı.

Hikmet Kıvılcımlı Marx-Engels'ten yaklaşık 100 yıl sonra, antik toplumlara ilişkin bilgi birikiminin 20. yüzyılda antropoloji ve arkeoloji bilimlerinin sıçramalı biçimde gelişmesi sonucu artmasıyla, Anadolu'lu bir sosyalist kuramcı olarak, kapitalizm öncesi toplumların gelişim yasalarını incelemeye koyuldu. Bu çabası salt bir tarih merakından kaynaklanmıyordu; Türkiye toplumunu anlamak ve geleceğine ilişkin gerçekçi politikalar üretebilmek için bu konulara girmek ihtiyacı hissetmişti.

Bir noktayı vurgulamadan geçmek istemiyoruz. Kıvılcımlı, bu çabaya girerken kendisine yöneltilcek tepkileri de adı gibi biliyordu. Bakın *Toplum Biçimlerinin Gelişimi* adlı eserinin önsözünde ne di-

Ahmet Kale'nin Kıvılcımlı'nın bütün eserlerini tanıttığı *Kıvılcımlı Külliyyatı* adlı kitabı (Bilim ve Gelecek Kitaplığı).

yor: "İlk karşımıza çıkacak tepkiyi biliyoruz. Türkiye gibi horoz ötmez, gün batmaz bir ülkede, 'ne idüğü belirsiz' bir adı işitilmedik kişi Tarih tezi uydurmuş. Şimdi de tezini Marks'la karşılaştırıyor. Bu ne cür'et?" Kıvılcımlı bu "cür'et'i, Marx'ın toplum kuramını geliştirmeye kalkma "cür'et"ini gösterdi.

Kıvılcımlı'nın politik görüşleri de, ortaya attığı tarih tezi de, bu tezinin ışığında yaptığı araştırmalar ve sonuçları da eleştirilebilir, hatalı veya eksik yönleri bulunabilir. Ama şurası muhakkak ki, Kıvılcımlı yeni bir perspektif sunmuş ve ciddi

araştırmacılara yürüyecekleri yepyeni bir yol (yeni bir bilimsel disiplin) açmıştır. Dolayısıyla Doktor'un çalışmalarını tarihsel materyalist kurama dünya çapında önemli bir katkı olarak değerlendiriyoruz ve yeni kuşaklara ölümünün 50. yıldönümü vesilesiyle aktarmak istiyoruz.

Okuyacağınız dosyada Hikmet Kıvılcımlı'nın orijinal Tarih Tezi ışığında Türkiye ve İslam tarihine ilişkin yaptığı bilimsel çalışmaları ele aldık. Bunlar, yeni araştırmacılar için deyim yerindeyse "hazine" değerindedir. Esas olarak Ahmet Kale arkadaşımızın Bilim ve Gelecek Kitaplığı'ndan çıkan *Kıvılcımlı Külliyyatı* adlı derlemesinden yararlandık. Kale, bu kitabında Hikmet Kıvılcımlı'nın bütün eserlerini tanıtıyor. Dosyamızda Hikmet Kıvılcımlı'nın *Tarih-Devrim-Sosyalizm*, *Toplum Biçimlerinin Gelişimi*, *Metafizik Sosyolojiler*, *Fetih ve Medeniyet*, *Dinin Türk Toplumuna Etkile-ri*, *Osmanlı Tarihinin Maddesi* adlı eserlerinin tanıtımını Ahmet Kale'nin söz konusu kitabından; *Allah-Peygamber-Kitap* adlı eserinin tanıtımını da Ender Helvacıoğlu'nun konuyu ele aldığı bir makalesinin ilgili bölümünden aktarıyoruz.

Ülkemizin yetiştirdiği büyük Marksist siyasetçi ve toplumbilimci Doktor Hikmet Kıvılcımlı'ya saygıyla...

TARİH DEVRİM SOSYALİZM

Tarih-Devrim-Sosyalizm eseri, Kıvılcımlı'nın bütün yaşamını adanmış, bütün eserlerine sinen Tarih Tezi'nin kendi sağlığında basılabilmiş bölümüdür.

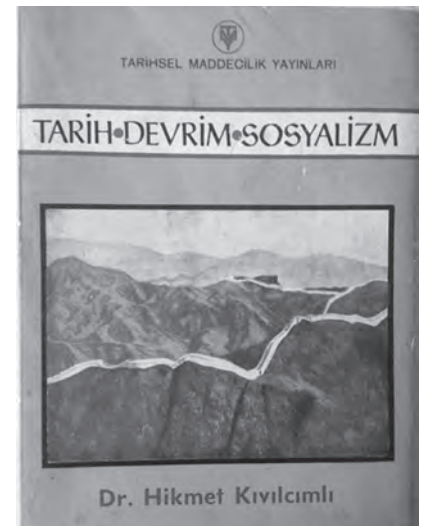
Burada biz, bütünüyle Tarih Tezi'nin tanıtılmasını değil, sadece onun en derli toplu yayınlanmış hali olan *Tarih-Devrim-Sosyalizm* eserinin kısa bir tanıtımını yapmaya çalışacağız.

Kıvılcımlı'nın eserlerinin yayınlanmasında, onun ölümünden sonra da muhafaza ve tasnifinde önemli emekleri olan Fuat Fegan bir notunda bu eserin yayınlanışını şöyle anlatıyor: "Kıvılcımlı, 1965 yılı 'Tarih Tezi'ni yayınlamaya girerken, konuyla ilgili alabildiğine yığılmış malzeme ve etütlerinden belli bir bölü-

günü ayırıp düzenlemiş ve matbaaya verilmek üzere daktilo edilmesini sağlamıştı. Ne var ki, bu kadarı bile, o günkü şartlarda epeyce hacimli sayılacak bir kitabın ortaya çıkmasını önleyemiyordu. İster istemez, daha az aktüel olan kimi bölümler ayrılarak, kitap *Tarih-Devrim-Sosyalizm* adıyla yayınlandı. Çıkarılan bölümler bir kenara kondu. Sonra bu kılıç artıkları belli bir düzen içinde yeniden daktilo edildi."

Daha sonraki yıllarda da konuyla ilgili çeşitli yazıları, makaleleri olmuştur Kıvılcımlı'nın. Ancak "Kıvılcımlı'nın Tarih Tezi" denince ilk akla gelen eser *Tarih-Devrim-Sosyalizm*'dir.

Kıvılcımlı, Tarih Tezi araştırması-na girişmesinin ana gerekçesini, ese-

Tarih-Devrim-Sosyalizm eseri, Kıvılcımlı'nın Tarih Tezi'nin kendi sağlığında basılabilmiş bölümüdür.

rinin TEZ başlıklı ilk bölümlerinden birinde şöyle açıklıyor:

"Bugünkü Türkiye'yi anlamak i-

çin, onun, dün içinden çıktığı (daha doğrusu bir türlü içinden çıkamadığı) Osmanlı Tarihine inmek gerekti. Osmanlı Tarihinin maddesine girince, onun İslâm Medeniyeti'nde bir 'Rönesans' olduğu belirdi. İslâm Medeniyeti: tıpkı Grek ve Roma Medeniyetleri gibi, Kent'ten (Cite'den) çıkmış Antika (Kadim) Medeniyetlerden biriydi. İlk Sümer öncsinden (Protosümerlerden) İslâm Medeniyeti'ne gelinceye değin sıralanan Antika Medeniyetlerin hepsi de hem birbirlerinin aynı, hem birbirlerinin gayri olarak birbirlerinden çıkagelirlerken, hep aynı gidiş-süreci (proseyi) gösteriyorlar ve bir tek kanuna uyuyorlardı.

"Günümüze değin uzanmış bütün problemlerin, sebep-sonuç zincirlemesiyle nasıl ta Protosümerlere dek dayanıp çıktığı dupduru anlaşılmadıkça, hiçbir somut (konkret) Tarih olayı gereği gibi aydınlanamıyordu." (s.15)

Demek ki ana amacı bugün içinde bulunduğumuz toplumu anlamak, anlayıp kavramakla kalmayıp, ona göre örgüt, metot ve biçimlerle toplumu değiştirmenin yollarını aramaktır.

Araştırmanın ana konusu Antika Tarih'tir. Günümüz kapitalist toplumlarının tarihi 5-6 yüz yıl, tüm

sınıflı toplumların tarihi de yaklaşık yedi bin yıldır dersek, ondan önceki yüz binlerce yılın bilinmesi, sınıflı toplumlarla sınıfsız ilkel toplumlarının ilişkisi ve çelişkilerinin araştırılmasıdır Tarih Tezi. Çalışmasının gerekçelerini şöyle açar:

"Antika Tarih parça parça edilmiş bir ceset (ölü varlık) gibi verilir. Oysa o parçalı görünüşün üstünde Tarih dinastike bir bütünlük yaşar. Bu gerçeklik üzerinde 1926 yılından beri yeri geldikçe araştırma yapmaktan geri kalmadık. Engels'in Amerikalı Morgan'dan alıp işlediği Tarih Öncesi keşfini o açıdan inceledik. Konu olağanüstü aydınlığa kavuştu.

"1940 yılı konuyu yazılı biçime soktuk. Araştırmalarımıza 'Tarih Tezi' demiştik." (*Toplum Biçimlerinin Gelişimi* kitabı için yazıldığı anlaşılan ancak kullanılmamış olan daktilo metinden. *Tarih Yazıları*, s.12)

Bildiğimiz gibi Kıvılcımlı'nın yaşamı daha çok hapishane ağırlıklı olmuştur. Dışardaki zamanları da çoğunlukla kaç-göç ve polis soruşturmalarıyla uğraşmakla geçer. Bu yaşama biçiminde bırakın bu anıt eserleri yazması, onları polis takibinden ve imhasından koruyup saklayabilmesi bile mucizedir. Yazdığı eserlerin bir kısmını sağlığında ya-

yınlayabilmiş, büyük bir bölümünü kendine has yöntemlerle saklayabilmiş ancak bir kısmının kaybolmasına ve imhasına da engel olamamıştır. Acı acı şöyle yakınıır:

"1939 [1938] Yavuz davasında gerek Osmanlı, gerek İslam 'Tarihinin Maddesi' üzerine olan el yazmaları gizli polisçe birer suç belgesi imişçe gaspedildi. Ve bir daha, o el yazmalarının tek tük, eksik taslaklarından başka izini tozunu bulamadık. Hele Kuran-ı Kerimi satır satır izleyerek özenle temiz ettiğimiz 'İslam Tarihinin Maddesi' kitabının birinci cildi, bağırta çağırta yok edildi. Söz verilmişken, yıllarca sonra bulunamadığı gerekçesiyle geri verilmedi." (aynı yazı)

Daha 1929 tutuklanması öncesinde yazıp biriktirmeye başladığı Tarih etütlerini toparlayıp yayınlamaya bir türlü imkân bulamaz Kıvılcımlı. Cezaevleri, Vatan Partisi girişi ve günlük politikanın gerekleri alıkoyar onu. Nihayet 1965 yılında kurduğu Tarihsel Maddecilik Yayınları tarafından yayınlanır *Tarih-Devrim-Sosyalizm*.

"Böylece 1926'dan 1965 yılına dek 39 yıllık emekler ya gizli polis, yahut Marx ve Engels'in, 'Alman İdeolojisi' adlı yazılan için söyledikleri gibi - 'Farelerin Kemirici Eleştirisine' bırakıldı. Kendimiz kurbanlık koçtuk, yazılarımız, emeklerimiz mi kurtarılırdı?

"Ancak 1965 yılı son bir çaba ile, 'Tarih Tezi'nin 'Bakıyyetüs Suyûfunu (kılıç artıklarını) bin telaş ve acele ortasında yayınlama fırsatını kaçırmadık. Çıkan kitap: *Tarih-Devrim-Sosyalizm* oldu. Kimi gençler, kitabın 'şok etkisi' yapacağını ummuşlardı. Kendilerine: 'görürsünüz!' demiştim. Beklediğim oldu: Tez bir zindan kuyusunun yaş ve taş duvarına vurulmuş yumruk gibi yankısız kaldı." (aynı yazı)

Bir ömür harcanarak geliştirilen bir tez. Elbette şöhet olunmak falan için değil. Başta da belirttiğimiz gibi günümüzü anlamak ve işçi sınıfı yararına dünyayı değiştirmek gibi bir amacı var tezin. Ancak Tez, öncelikle egemen kültürün kireçlenmiş beyinlerince yok sayılır. Kimi roman ve yazılarda belirtilmeden kullanılır da. Ama "doğrudur, yanlıştır, şu

gerçeklere uyuyor ya da uymuyor, bilimsel verilere göre şöyledir” türünden bir tartışma hiç olmaz. Zaten “ölü gözünden yaş ummayacak” kadar tanımlanmıştır egemen kültürü Kıvılcımlı.

“Emperyalizm bunalımlarına girmiş yaşlı kapitalizm çağında idik. Tekellerin aşırı kârına yaramayacak her sosyal araştırma hiçti. ‘Hürriyet’ maskeli kültür kargaşalığı her sosyal emeği kim vurduya getirmek için birebirdi. Karınca kaderince yeni bir şey söylemek girişimini baltalayan kasıtlı kötülükten ve sağırılıktan daha olağan bir şey bulunamazdı. Egemen kültürün damar kireçlenmesine uğramış beyninden başka tepki umulamazdı.” (aynı yazı)

Bunlar bilinen ve beklenen şeylerdi. Sosyalistlerin tartışması, benimseyip davranması ya da eleştirip geliştirmesi gerekmez miydi? Ne yazık ki o kulvardan da olumlu olumsuz bir yankı yoktu. Konunun önemi bir yana, sosyalistlerin çeviri kitaplardaki tezlerle Türkiye’yi uydurma kaygılarından orijinal tezleri görececek halleri yoktu. Batı’nın anlı şanlı “marksolog”larının yeterli yetersiz “tez”lerini çevirip duran görevliler vardı nasılsa. Kuş uçmaz kervan geçmez bir ülkenin, adı sanı bilinmeyen bir devrimcisinin ne haddineydi böyle orijinal araştırmalar yapmak.

“Ne var ki, kendisini geleceğe adanmış genç ‘sosyalist’ kesim de Tarih Tezini olmamış saydı. Nedenleri

öylesine çok ki, saymakla tükenmez. En başta geleni: ‘Sen de kim oluyorsun?’ sorusudur.” (aynı yazı)

Sosyalistlerimizin de bir egemen kültürü vardı aslında. Herhangi bir konu Marksist literatürün kara kaplılarından birinde varsa amenna. Açar bakar, yüksek tahlillerde kullanırsınız. Yoksa yoktur. Ne haddinize sizin Marx-Engels ya da Lenin’in el atmadığı ya da vakit ayıramadığı bir konuda araştırma yapmak. Yapan ya lanetlenir ya da susulur.

“Marx o konuda karanlıkça bir nokta görüp ileride ‘derinliğine ve ayrıntılarıyla’ araştırma yapılmasını mı not etmiş? O notun anlamı hiç tartışılmaz. Biçimi, her tercüme edenin ‘ülema’ tekmesine göre kaytarılır. Sırf sözde ‘Marksizmin yanlışmazlığı’ adına, Patrik latası gibi sırta geçirilmiş delinmez bir ‘büyüklük manisi’ ile susulurdu.” (aynı yazı)

Tarih-Devrim-Sosyalizm’in ana konusu Antika Tarihin gidiş kanunlarıdır. Sınıflı toplumlar bir sosyal sınıfın örgütlenip diğer sosyal sınıfı alt etmesi demek olan sosyal devrimlerle yürür. Oysa antika tarih, sınıfsız bir toplumun, sınıflaşma aşamasında olan daha ekonomice ilerleri toplumları yıkıp yeni medeniyetler oluşturmasıyla yürümüştür. İbni Haldun’da işaretleri bulunan, Marx’ın “bu konuya dönüşmeli” diye işaret ettiği bu altüstlüklerle Kıvılcımlı “Tarihsel Devrimler” der. Tarih-Devrim-Sosyalizm’in özeti sayılabilecek olan “Tartışılacak Tarih

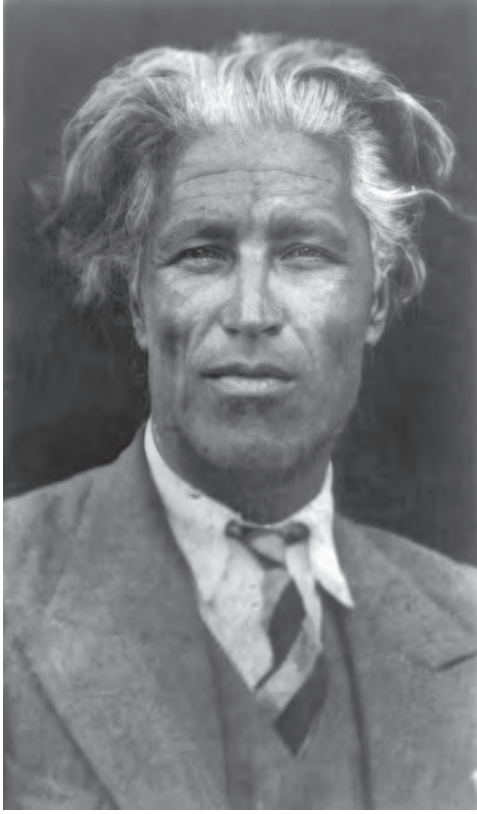
Bir cezaevi hatırası (1929). Kıvılcımlı üst sırada ortada.

Tezi” bölümünde şöyle tanımlar bu devrimleri:

“Antika Medeniyetin kendi içinde -Modern medeniyette görülebene benzeyen bir ‘SOSYAL DEVRİM’ imkânsızdır. Yeni bir sosyal sınıf, eski gerici sosyal sınıfı devirip medeniyeti kurtaracak durumda Kollektif Aksiyon gücü sağlayamaz. O zaman eskimiş medeniyetin üretici güçlerini boğan üretim ilişkilerini kökünden kazıyacak Barbar yığınları akına başlar. Barbarlar, Tarihöncesinin en sağlam İlkel Sosyalist (Gelenek-Görenek ve Kollektif Aksiyon) üretici güçlerini harekete geçirirler. Eskimiş medeniyette en az bulunan şeyse özellikle o güçlerdir. Onun için eski medeniyet dayanamayıp, inanılmaz çabuklukla yıkılır. Bu da bir Devrimdir, ama Sosyal Devrimin zıddına, eski medeniyeti kurtaracağı yerde yok ettiği için, ona: TARİHSEL DEVRİM adı verilebilir.

“Üretici güçlerden ikisi (Teknik-Coğrafya) MADDE’ye, ikisi (Tarih-Kollektif Aksiyon) İNSAN’a dayanır. Eskimiş medeniyetin insan üstüne çullandığı baskı onu, üretici güç niteliği bakımından olumlu Gelenek-Göreneklerle Kollektif Aksiyondan yoksun edince, Medeniyet taze insan gücünü dışarıdan, Barbarlardan sağlamaya kalkışır. Aylıklı Barbar asker, Medeniyet kalesini içinden yıkmaya başlar. O zaman Teknik üretici güçler, dolambaçlı yoldan, dışarıdan rol oynarlar.

Kıvılcımlı genç yaşlarda.

Çünkü daha önce Medeniyet, ham-madde kaynaklarını işletir ve ticaret ilişkilerini geliştirirken, teknik üretici güçlerin bir kolunu Barbarlar içine atmıştır. Teknik üretici güçler şimdi, o dışarıdaki kolu ile, içinden düzelmesi imkânsız olan eski medeniyeti yıkararak, insanlık için yeni bir medeniyetin kuruluşunu sağlar. Onun için Tarihsel Devrim medeniyetlerin sonu değil, bir çökkün medeniyetin sonu, doğacak bir medeniyetin de başlangıcı olur. Böylece en son duruşmada kesin hükmü gene maddi üretici güçler (Teknik, elverişli Coğrafya) vermiş olur.” (s.19)

Bu Tarihsel Devrimler, devrimleri yapan Barbarların içinde bulundukları aşamaya göre değişik adlar ve biçimler alırlar. Bu iki tür Tarihsel Devrim tanımını da kitaptan aktararak tanıtımı bitirip, herkesi kitabı ve konuyla ilgili diğer Kıvılcımlı eserlerini de okuyarak tartışmaya çağırırım:

“İKİ ÇEŞİT TARİHSEL DEVRİM

“Antika Tarihte görülen o yaman, korkunç ve inanılmaz Devrimler başlıca iki tipe girerler:

“A) BİRİNCİ ÇEŞİT TARİHSEL DEVRİM Tarihsel Devrimi yapan

Barbarlar:

“1- Yeni Coğrafya ve Teknik üretici güçlerine gebe bir ülkede yaşayan;

“2- Yukarı Barbarlık Konağı seviyesine değin yükselmiş KENT (Cité)’den çıkan Barbarlar ise, eski yıkılmış medeniyetin yerine yepyeni bir orijinal medeniyet kurarlar. Çünkü içinden çıktıkları ülke maddi üretici güçlere (Coğrafya ve Teknik üretici güçlerine) gelişim sağlar, içinden çıktıkları Kent ise, hem Tarım (Ziraat) ölçüsünde yüksek teknikli ve işbölümlü bir ekonomi temeli sağlamıştır; hem de yeni bir kültür ve üstyapı için gereken zenginlikte kurum ve kurallar kazandırmıştır. Yıktıkları eski medeniyetin temellerinde, eski üretim ilişkilerinin boğduğu, duralatıldığı, gerilettiği üretici güçleri kolaylıkla serbest bıraktıkları gibi, kendi geldikleri Coğraf-

yanın üretici güçlerini de eskilerine aşılayarak daha ileri Teknik üretici güçlerin doğmasına kapı açarlar. Çöken medeniyetin üstyapı kurum ve kurallarını kendi Kentlerinin kurum ve kurallarından aşağı buldukları için, onları hiçe sayar veya alt duruma sokarlar.

“Yukarı Barbarlar: yıktıkları medeniyetinden daha ileri üretim ilişkileri kurabildikleri için ve yıktıkları medeniyetin kurum ve kuralları yerine kendi Kentlerinin kurum ve kurallarını dayatacak güçte bulundukları için, hem çöken medeniyetten daha ileri hem de bambaşka çeşitten orijinal yeni bir medeniyet yaratmış olurlar.

“B) İKİNCİ ÇEŞİT TARİHSEL DEVRİM

“Tarihsel Devrimi yapan Barbarlar:

“1- Yeni Coğrafya ve Teknik üretici güçlerine gebe olmayan bir ülkede yaşayan,

“2- Orta Barbarlık Konağı seviyesinden yukarı çıkamamış Sürücü Çoban Barbarlarsa, yıktıkları medeniyetin yerine orijinal bir medeniyet kuramazlar. Çünkü içinden çıktıkları ülke, yeni üretici güçler (Coğrafya ve Teknik üretici güç-

ler) sağlayamaz. İçinden geldikleri Toplum, her Antika Medeniyetin üretim temeli olan Tarım ekonomisine ulaşamamıştır. Kendi göçebe kurum ve kuralları da, yüksek teknikli ve işbölümlü medeni ekonomiyi temeli üzerinde gelişkin üstyapı ilişkilerine çekidüzen verebilecek yeterlikte değildirler. Ne yeni bir Coğrafya, ne yeni bir Teknik üretici gücü sentezleştirecek durumda değildirler. Bütün becerileri, göçebe gidiş gelişlerine en uygun ideal Ticaret kervancılığıdır. Ama Ticaret yapabilmek için gerekli bol ürün veren yüksek üretim kendilerinde yoktur.

“O yüzden, ister istemez içine girdikleri çökkün medeniyetin, gerek ekonomi temelini, gerekse üstyapı kurum ve kurallarını oldukları gibi benimsemek zorunda kalırlar. Onun diniyle dinlenirler. Yalnız, üstüne çıktıkları, egemen oldukları çökkün medeniyetin ilk doğuş zamanlarındaki ilişkilerini (kendi Tarihöncesi Toplamlarının Gelenek- Göreneklerine ve Kollektif Aksiyonlarına daha yakın buldukları için) diriltmiş olurlar. Eskimiş üretim ilişkilerinin boğduğu, gerilettiği üretici güçleri, ilk medeniyet doğuş sıralarındaki serbestliğe kavuştururlar. İhtiyarlardan çıkmış eski medeniyet canlanır, ölümünden sonra dirilime uğrar. Daha ileri ve orijinal bir medeniyet doğmazsa da, eski orijinal medeniyet bir RÖNESANS’a uğramış olur.” (s.20-21)

İşte bütün Antika Tarih toplumları, sosyal devrimler çağına gelinceye dek bu iki çeşit Tarihsel Devrimlerle batmışlar, çıkmışlardır. Günümüz toplumları bütün o altüstlüklerin, o toplum ve toplulukların izlerini taşımaktadırlar. Özellikle Kadim bir coğrafya olan Ortadoğu toplumlarını, İslam medeniyetinin kuruluşu ve etkilerini, İslam ve Bizans Medeniyetlerinin bir rönesansı olan Osmanlı toplumunu tanımadan, onların günümüzdeki etkilerini kavramadan devrim yolunda doğru yönelmemiz mümkün olmayacaktır. *Tarih-Devrim-Sosyalizm* kitabının bölümlerinden biri olan “Osmanlılıktan Çıkamadığımızın Şeması” bölümü ne kadar çıkmadığımızın bir ispatlanmasıdır.

TOPLUM BİÇİMLERİNİN GELİŞİMİ

Toplum Biçimlerinin Gelişimi, Kıvılcımlı'nın sağlığında basılan en son kitabıdır. Aynı zamanda kendi kurup yönettiği yayınevlerinden çıkmayan üç kitabından da biridir. 1970 yılının Kasım ayında Ekim Yayınevi tarafından yayınlanmıştır.

Kıvılcımlı'nın tüm yaşamını verdiği eseri Tarih Tezi'dir. Tez birkaç kitaptan oluştuğu gibi en ilgisizmiş gibi görünen konularda yazdığı kitaplarda da tezin etkileri görülür.

Toplum Biçimlerinin Gelişimi eseri, işte o ömür harcanmış olan Tarih Tezi'nin Marx'ın Antik Tarih'le ilgili notlarıyla karşılaştırılmasıdır.

Kıvılcımlı'nın eserlerini onun ölümünden sonra saklayan, tasnif eden, bir kısmını yayınlayan Fuat Fezan, Tarih Tezi ile ilgili bir notunda şunları diyor:

"Tarih Tezi'ni ciddi olarak ele almak isteyen bir kimse için ilk incelenecek kitap *Tarih-Devrim-Sosyalizm* ise, ikincisi muhakkak *Toplum Biçimlerinin Gelişimi* olmalıdır. *İlkel Sosyalizm...*, *Fetih ve Medeniyet* vb. uygulamalar önemsiz oldukları için değil. *Toplum Biçimlerinin Gelişimi*'nde Kıvılcımlı *Grundrisse*'yi (Yani Marx'ı) 'Tarih Tezi' ışığında yeniden yorumlar ve aydınlatır. Bu şekilde 'Tarih Tezi' büyük ustalarla bağlantılı hale gelir." (*Tarih Yazıları*, s.5)

Kıvılcımlı da *Toplum Biçimlerinin Gelişimi* kitabına yazdığı anıtsal ön-sözünde benzer şeyler yazmıştı zaten:

"Geri ülkeler, klâsik burjuva mukaddes ve muazzaz 'KİŞİ MÜLKİYETİ' prensibine metelik vermeksizin, doğru sosyalizme akın etmişlerdi. Avrupa yeni bir 'ULUSLARIN GÖÇÜ'ne uğramışa döndü. Hayat gibi kültürün de bütün değerleri sarsıldı. Avrupa, yeryüzünün beş yüzyıllık 'ÖZEL TEŞEBBÜS' cennetiydi. 'HÜRRIYET İÇİN HÜRRIYET' aşığı geçiniyordu. Oysa, Batılı kapitalizm sürülerinin dışında, 7 bin yıllık Antik tarihi doldurmuş, kaçınılmaz bir dünya yatıyordu. Geri ülkeler o dünyanın ölmezliğini güneşin altına çıkarıyorlardı. Ayaklanıyorlar, şahlanıyorlar, sosyalistle-

şiyorlardı. Bu neydi?

"Soruya karşılık Çin'den Mısır'a, Cezayir'den Küba'ya dek bir davranış çıkmıştı. Tümüyle sömürge ve yarı sömürge yığınları sosyalizme geçiyorlardı. Ancak, zenginliğe boğulan Avrupa'nın kuşa döndürülmüş sosyalizmine benzemeyen bir olaydı bu. Fukaralıkla bunalmış geri ülkelerin beklenmedik zaferleri sosyalizm kazancına giriyordu. Batı dünyasının sağlı sollu bilginleri gözlerini fal taşı gibi açtılar.

"Marksizm'e içten inanmış, Batılı sol düşünürler vardı. Sömürgeler dünyasındaki gidişin sırrını aramaya koyuldular. Marksizm metinlerinde üzerine oturtulmuş bir işaret bulunmadığına eğildiler. Samimi idiler. Müslüman kişiler, uçağı ve radyoyu Kur'an ayetlerinde daha önceden belirtilmiş görmüyorlar mıydı? Kimi Marksistler de, o saf ve iyimser düşünüş ile, Marx'ın dışında 'hakikat' bulunamayacağına inanmışlardı.

"Hakikatı buldular. Marx'ın İkinci Cihan Savaşı ortasında gürültüye gelmiş *Grundrisse* (Kapitalizm Öncesinde Mülkiyet Biçimleri) yazısı ortada idi. Orada, Doğulu ve Asyalı bir üretim ve mülkiyet biçimi konu ediliyordu. Şimdiki Doğulu Asyalılar dünyanın altını üstüne getirecek atılışa kalkmışlardı. Onları anlamak için Marx'ı okumalıydı.

"Marx'ın *Grundrisse*'si ilkin İngilizceye (1965 yılı) çevrildi. Aynı yılın Mayıs ayında Fransız Maurice Godelier, 'Asyalı Üretim Tarzı' üzerine Cezayir olayını yerleştirmeye çalıştı. Türkiye'de Tarih, Devrim, Sosyalizm ve İlkel Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş: İngiltere kitapları, Avrupa'da olanları bilmeksizin 1964 kışında matbaaya verildi. 1965 baharında basımı biterek piyasaya çıktı.

"Türkiye'mizde özellikle solcu veya sosyalist, hatta koyu Marksist olan kişilerimizin bir güzel huyları vardır. Dünyanın yedi iklim dört bucağında, okyanusun derin diplelerinde bir ufacık Batılı düşünce işitiler mi yeryüzünün en coşkun heyecanı ile onu kamuoyuna sunarlar.

Batıdaki yazıları Türkçeye çevirmek için can atarlar. Türkiye'de kendi içlerinden biri aynı konuları işlemişse, yüzüne karşı 'vallah bilmem' derler, ardından katıla katıla değilse bıyık altından gülerler.

"Gün, 1967 yılının 10. ayı. Be-yoğlu'ndaki kitapçı ISEA dergisini getirtmiş. Fransız Marksologları orada *Grundrisse*'yi yayınlamışlar. Dürüstçe, olduğu gibi metni vermiyorlar. Kimi yerlerini atmışlar. Kimi cümlelerini paşa keyifleri öyle dilediği için sulandırmışlar. Demek Marx'ı böyle aktarış Marksologluğun şanıdanmış. Marx'ın bir ömür koyu kan kusarca savaşarak edindiği düşüncelerine bir saygısızlık sayılabilir bu ISEA tercümesi. Gene de onu elimizden atamıyoruz. Bir de İngilizcesi var. O daha dikkatlice, İngilizce ve Fransızca'yı çetrefil yerlerde karşılaştırmaya gittik.

"Aşağıda, 1858 yılı yazılmış *Grundrisse*'yi 1965 yılı yayınlanabilmiş tarih tezimiz açısından yorumlamayı deniyoruz.

"İlk karşımıza çıkacak tepkiyi biliyoruz. Türkiye gibi horoz ötmez, gün batmaz bir ülkede, ne idüğü belirsiz bir adı işitilmedik kişi tarih tezi uydurmuş. Şimdi de tezini Marx'la karşılaştırıyor. Bu ne cür'et? Kendini beğenmenin gülünçlüğü ilh...

"Kendimize diyalektik materyalistçe düşünme görevini ve hakkı-

Dr. Hikmet Kıvılcımlı

**Toplum
Biçimlerinin
Gelişimi**

Kıvılcımlı
Yayınevi

nı yasaklamaya kırk yıldır katlanamadık. Batılı veya Doğulu büyük Marksist otoritelerin bu konuda ne diyeceklerini öğrenmek isterdik. Onlarsa, pek küçük ve geri ülkelerde, olaylar dururken, düşünceleri ele alıp uğraşmaya vakitleri yok. Onun için, dünyamızın bir sapa bucağında çalışmakla yaşamaktan başka bir suç işlemediğimizi sanıyoruz.

“Biz araştırmamızı bitirdiğimiz gün *Grundrisse* Türkçeye çevrildi. Ne var ki, *Grundrisse*’de tezimizi değiştirmeye yol açacak bir tek satır görmedik.” (s.12-13-14)

Alıntı biraz uzunca oldu ama *Toplum Biçimlerinin Gelişimi* eserini bu kadar iyi tanıtan ve Marx’la karşılaştıran cümleleri kesmeye gönümüz razı olmadı. Bu açıklamalarından sonra ünlü önsözü şöyle bitiriyor:

“Bildığımız bir yan var. *Grundrisse*’de yapılan derin araştırma Marksizm arşivleri çerçevesinde aceleye getirilerek incelenirse, orada Marx’ın söylediklerini anlamak, hele aydınlatmak şöyle dursun, yanlış yorumlara dek düşülebilir. Çünkü Marx’ın yazısını, Marx’ın işlediği elemanlar içinde sınırlı kaldıkça, Marx’tan daha iyi ele alabilecek kimse tasavvur edilemez.

Nazım Hikmet, Kemal Tahir ve Hikmet Kıvılcımlı Çankırı Cezaevi avlusunda (1940).

Ancak Marx’tan sonra sosyal bilimlerin getirdikleri yığınla yeni olaylar tüm harman edilerek yapılacak, yılları tutan sistemli bir araştırma belki *Grundrisse*’nin açtığı çığırdan bir adım ileri gidilmesine yarayabilir.

“*Tarih, Devrim, Sosyalizm ile İlk Sosyalizmden Kapitalizme İlk Geçiş: İngiltere* adlı iki kitapla, onlarca (hatta kırk) yıllık bir araştırmanın Tarih Tezi’ni bu amaçla özetlemeye çalıştık.”

Kıvılcımlı, kitapta önce 13 ara başlıkla Marx’ın mülkiyet tanımlarını en ince detaylarına dek inceler. Adeta ders notları biçiminde bu tanımları zihnimize kazır. İkinci bölümde de devam ederek, toplumların kent öncesi komün yaşamlarını, kentin oluşumunu ve medeniyete geçiş özelliklerini inceler. Bu mülkiyet biçimlerini kent, uygarlık ve ortak mülkiyet ilişkileri içinde gözden geçirir. Cermen ve Slav komünlerini örnek alarak ortak mülkiyetin Doğu toplumlarıyla kıyaslamasını yapar. Tezini Marx’ın tespitleriyle karşılaştırırken bu görevi nasıl Marx’ın öğütlediğini de veciz bir biçimde yazar:

“Bütün bunlar üzerinde, daha ayrıntılı yordamda ve daha derinliğine tekrar gelmek gerekiyor.” (*Kapital* Fr. Not 9, 44)

“Bütün bunlar yeniden ve daha derinliğine ve daha büyük ayrıntılarıyla incelenmek ister. (Ing. 97)”

Kapital’den yaptığı bu alıntılardan sonra sürdürür:

“Marx o dediklerini kısmen yaptı. ‘*Kapital*’in Birinci Cildinin ‘SÖZDE SERMAYE BİRİKLİMİ’ Ayrımında ve Üçüncü Cildinin sonundaki ‘RANT (IRAT)’ konusu incelenirken meseleyi özetledi. Ancak, her iki inceleme özet, problemi ‘Ekonomi-Politik konusu’ olarak ele almakla yetindi.

“Ne var ki Marx, aynı konuyu ‘Tarihcil prosesi içinde’ somut olarak ve daha büyük ayrıntılarıyla

la incelemeye vakit bulamadı, buna ömrü yetmedi. Engels’in dediği gibi:

“Karl Marx, Morgan’ın araştırmalarından çıkmış sonuçları... Tarihin maddecil etüdünden çıkmış sonuçlarla bağlantılı olarak yorumlamayı kendisine saklamıştı.” (Fr. E. Origin etc.)

“Marx, bunu da yapmaya vakit bulamadan göçtü.

“İş böylece arkadan gelenlere düşüyordu. Marksizm softalığının irili ufaklı mollaları bu işe yanaşmayacaklar yahut yanaşanları kınayacaklar diye çetin işten kaçınılamazdı. ‘TARİH-DEVİRİM-SOSYALİZM’ ile ‘İLKEL SOSYALİZMDEN KAPİTALİZME BİRİNCİ GEÇİŞ: İNGİLTERE’ kitaplarında bu çetin iş denendi. Marx’ın el yazılarındaki *Grundrisse* pasajlarını İkinci Cihan Savaşına dek arşivlerde saklayan ‘unutkanlık’, öyle nankör denemeleri bilmezlikten gelirse yadırganamazdı.

“Marx, bize, hiç unutulmaması gereken maddeci diyalektik metodu vermişti. O metotla incelenen sosyal olayların zembereği ve yayı ÜRETİCİ GÜÇLER idi. Ortak mülkiyetin çözülüş ve eriyiş biçimlerini teker teker ele alıp her yanıya inceleyen Marx, bir yol daha şurasını hatırlatmaktan usanmadı:

“Geçer ayak şunu not edelim. Derinleştirilmiş bir sınama (muayene) gösterecektir ki, bütün o çözülüş hadiseleri ancak maddecil üretici güçlerin (ve gene dolayısıyla, sosyal entelektüel güçlerin) belli bir gelişim seviyesinde mümkün olabilirlerdi.” (s.40)

“Onun için, Marx’ın verdiği metodu ve güçleri hiç unutmamak şartıyla, tüm Antik tarihte geçmiş mülkiyet ve toplum biçimlerini bütün olarak ele almak zorundayız.” (s.113-114)

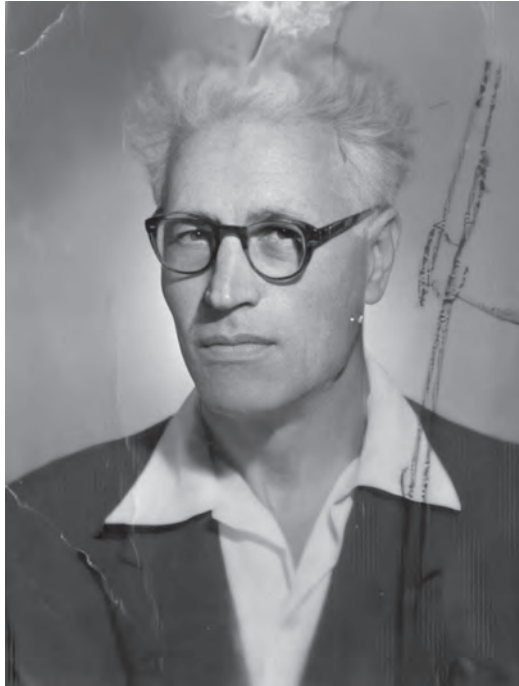
Kitap yine Marx’ın tespitleriyle yapılan karşılaştırmalarla sürer. Sosyal diyalektik içinde ortak mülkiyetin belirlediği komünden gelen güç, komünü bile etkileyebilecek somut kişi gücü incelendikten sonra ortak mülkiyetli barbar toplum özellikleri ile daha sonraki sınıflı toplum ilişkilerindeki durumlar özetçe, yine Marx’ın tespitlerine dayanarak açıklanarak bitirilir kitap.

METAFİZİK SOSYOLOJİLER

Metafizik Sosyolojiler kitabı ilk olarak Ararat Yayınevi tarafından 1970 yılında basılmış. Fuat Fegan 1977 yılında yayınladığı *Dr. Hikmet Kıvılcımlı Bibliyografyası* isimli kitabında bu eserle ilgili şunları söylüyor:

“Kitabın orijinal adı, ‘Metafizik Sosyolojiler’dir. Ararat Yayınevi kitabı baskıya hazırlarken kapak üzerinde kitabın adı önce ‘ler’ eki düşmüş olarak ‘Metafizik Sosyoloji’ diye çıkmıştı. Böyle bir ad çok yanlıştı çünkü bir tek değil sayısız ‘metafizik sosyolojiler’ söz konusudur. Bunun üzerine yeniden kapak düzenleme masrafı da göze alınmadığı için ‘Metafizik Sosyoloji’ sözlerinin altına ‘Eleştirileri’ kelimeleri eklenmiş ve kitabın adı ‘Metafizik Sosyoloji Eleştirileri’ biçimini almıştır. Yeni baskı yapılırken, bu teknik saçmalığın yarattığı duruma son verilip, orijinal ada dönülmesi çok yararlı olur.” (F. Fegan, *Dr. Hikmet Kıvılcımlı Bibliyografyası*, Ocak 1977, s.42)

Nitekim daha sonraki baskılarda “Metafizik Sosyolojiler” başlığı kullanılmıştır. Yayın tarihi 1970 olmasına karşın kitabın metninden 1940’lı yılların başında yazılmış olduğu anlaşılıyor. Böyle bir kitabı yazmasının amacını da önsözde şöyle açıklıyor Kıvılcımlı:

“Bu yazı, okuyucuya bir dizi usuturuplu sözler ezberletmeye kalkmayacaktır. Sosyoloji (toplumbilimi) denilen yeni bilim üzerine çok kısa, açık fikir vermeye çalışacaktır. Gelmiş geçmiş toplum kavramları, Sosyoloji akımları ve okulları, aynı metodun ışığı altında gözden geçirilecektir. Tâ ki okuyanın kendisi öne sürülmüş düşünceler üzerinde kesin bir yargıya varabilsin...”

“Taraf tutmamak, yalana yanlış kavuk sallamak: emeğimiz tarafsız değildir. Bilimde tarafsızlık: olanı olduğu gibi görürken hiçbir korku, hiçbir ön yargı ve bön yargı altında kalmamak, emeğimiz iliklerine dek tarafsızdır.” (s.9)

Daha sonra kitap, bilimleri tanımlayıp sınıflayarak başlar işe. Bilimler öncelikle 1) Doğa bilimleri, 2) Toplum bilimleri (sosyal) olarak ayrılır. Sosyal bilimler de Tarih ve Sosyoloji olarak bölünürler. Tarih olayların “nasıl” olduğunu zaman, mekân ve oluş biçimi ile somutça tanımlar. Sosyoloji ise zaman ve mekân dışında, daha soyut, genel özellikleri ve oluş ve gidiş kanunları ile açıklamaya çabalar.

“Tek sözle; Tarihin yaptığı daha çok TASVİR’dir, Sosyolojinin yaptığı, sebepler arayıp yorumlar yaparak az çok İZAH’tır.” (s.12)

Tarihin de Sosyolojinin de ana konusu toplumdur. O zaman toplumun ne olduğu, toplumu oluşturan insanın ne olduğu, sürü biçiminde yaşayan hayvandan farkının ne olduğunu bilmemiz gerekir. Kıvılcımlı bunu veciz bir cümle ile açıklar:

“TOPLUM: İnsanların (yani maddi manevi alet kullanan yaratıkların) yaşamak üzere, doğaya ve birbirlerine karşı, şeyler (aletler vb.) ve düşünceler (diller vb.) aracılığı ile giriştikleri maddi manevi geniş üretim-tüketim ilişkilerinin ortamıdır.” (s.16)

Doğal olarak insanlığın belirli gelişim aşamalarına

göre toplumların kendilerini tanımlamaları da değişik oluyordu. Kapitalizm öncesinde, kapitalizmin ilerici döneminde ve kapitalizmin gericileştiği tekelleşme çağındaki toplum algıları ve tanımları başka başkadır.

İşçi sınıfının tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte işçi sınıfının ideolojisi olarak Bilimsel Sosyalizm gelişti. Ancak bu gelişme işveren sınıfının pek hoşuna gitmedi.

“Düşünce alanında bir şeyler yapılmalıydı ki, kapitalizm rahat etsin. İşçi sınıfı Sosyalizm mi diyor? Bütün Burjuva bilginlerine, gizli-açık sıkıca ısmarlandı: Sosyalizmin tekerine odun sokacak bir düşünce akımı uydurmalıydılar. Parlak aydınlar SOSYALİZM’in bir davranış olduğunu, yalnız başına davranışın ‘Bilim’ olamayacağını söyleyerek, SOSYAL-BİLİM anlamına gelen SOSYOLOJİ lafını icat ettiler. BİLİMSEL SOSYALİZM İşçi Sınıfını tuttu. SOSYOLOJİLER Burjuvaziye arkaladılar. Onun için, iki düşünce alanı birbirine zıt amaçlara yöneldi. Sosyalizm ile Sosyolojiler, sözlük anlamıyla birbirlerinden pek az farklı iken, birbirlerine düşman kesildiler. Sosyoloji Burjuva bilimi olarak kaldı. İşçi Sınıfının Sosyolojisine Tarihsel Maddecilik adı verilmek gerekti.” (s.23)

Toplumu açıklamaya çalışan bütün akımlar ve düşünce sahipleri hep var olan bir sosyal problemin çözümü için görüşler oluşturmışlardır.

“Saint-Simon: ‘Üretimdeki anarşiyi’ kaldırmak için; Auguste Comte: ‘Devrime son verecek’ bir ‘po-

zitif (müspet:artı) siyaset' kurmak için; Spencer: 'Endividüalist (tek kişici: bireyci) liberal ekonomi' adına, 'Organisizm: Uzviyetçilik' doktrininin görüşlerinden yararlanmak için; Marx ve Engels: 'Çalışan sınıfların kurtuluşu için'; Durkheim, kendi deyişiyle: 'Fransa'nın toplumsal yeniden kuruluşunda yeniden rol oynamak için' vb. vb... gibi sebeplerle ayrı sosyal ideolojiler (fikriyat) öne sürdüler." (s.25)

Ve geliyoruz Kıvılcımlı'nın Metafizik Sosyolojiler tanımına:

"Bütün burjuva Sosyologlarının ortak talihsizlikleri şudur: Canlı olayları metafizik metotla iğdiş etmeye yeltenirler. Rahat koltuklarında para ve ün sağlamak için, Marksizmi kötüleyici geviş getirmelere Sosyoloji adını takarlar. Kendi kuruntularını, sanki Tarihsel Maddecilik dünyada yokmuş gibi öne sürerler. Bunların hepsi metafizik mantukla düşünüp davrandıkları için, yani diyalektik düşmanlığını benimzedikleri için, Burjuva Sosyoloji Okullarının topuna birden 'Metafizik Sosyolojiler' adını vermek doğru olur." (s.29)

Sonraki bölümde Fransız devrimine kadar olan dönemlerdeki sosyal düşünce gelişimleri dört başlık altında incelenir.

İlkçağda, Aristo ve Platon'dan başlayarak, antik Yunan düşünürlerinin tezleri, Stoisyen ve Kelbiyyuncuların etkileri kısa kısa da olsa belirtilir.

Ortaçağda, Hristiyanlığın sosyal düşünceye etkilerinin yanında İsla-

miyet ve Kur'an etkisi de tartışılır. Ortaçağın devamında ise rönensansı (dirilişi) yapan isim İslam düşünürü olan İbni Haldun oldu. Kıvılcımlı, *Mukaddemat* eserinden örnekler vererek İbni Haldun'u "İslam Marx'ı" sayar.

Rönesans sonrası 15-16. yüzyıl sosyal düşüncesinde ise İtalyan Machiavelli, İngiliz Thomas More, Fransız Montaigne gibi düşünürler gelişir ve çağın düşünce sistemini etkilerler.

17. yüzyıl ortasında (1648) patlak veren İngiliz devrimi sırasında ise, Bacon, Hobbes, Locke gibi İngilizler, Pascal, Bossuet, Descartes gibi Fransızlar, Spinoza ve İmam Gazali ile *Varidat* yazarı Şeyh Bedreddin dönemin ünlü düşünürleri oldular.

Fransız devriminin olduğu 18. yüzyılda ise, devrimin etkisiyle bir aydınlanma ve değişik düşünce akımları patlaması oldu. Kıvılcımlı bunların en belli başlılarını görüşleriyle ve eserlerinden örneklerle birlikte ele alarak tanıtıyor bize. Biz burada 2-3 isim verelim sadece: Fransız Montesquieu, Fransız Jean Jacques Rousseau, Fransız Condorcet, Fransız Voltaire ve İngiliz David Hume. Devrimin Fransa'da olması önemli sayıda Fransız düşünürün ortaya çıkmasını etkilemiştir.

Nihayet 19. yüzyıla geldiğimizde artık düşünceye Hegel çizgisi ağırlık koymaya başlamıştır:

"17. ve 18. yüzyılların yığıldığı uçsuz bucaksız bilgi materyali, Alman filozofu Hegel'in kişiliğinde kaçınılmaz sentezine uzandı. Hegel ilk de-

fa olarak diyalektik metodu modern bilim düzeyine uygunca ve güçlü olarak koydu. Gerçi Hegel'in diyalektik idealist (fikirci) ve mistik bir buğu ile kaplı ve tersine dönüktü. Ne var ki, belirttiği prensipler canlı olaylardan çıkartılmıştı." (s.50)

Konu ve düşünürler çok fazla ve Kıvılcımlı sabırla hepsini toparlayıp gruplandırıyor, değerlendirmelerini yapıp belirli sonuçlara varıyor. Bu çok önemli kitabın okunması gerekir elbette. Biz Kıvılcımlı'nın genel değerlendirmelerinden de pasajlar aktararak bitirelim:

"Metafizik Sosyolojilerin hepsi, Tarihsel Maddecilikten sonra ve Tarihsel Maddeciliğe karşı doğdular, dedik. Öyleyse önce Tarihsel Maddeciliği vermek doğru olmaz mıydı?.. Metafizik Sosyolojilerden hiçbirisi, Tarihsel Maddecilikten ileri ve yeni bir sosyal düşünce ortaya atamadı. Hepsi Tarihsel Maddecilikten çok gerilerde kaldılar. Kimi Metafizik Sosyolojiler ise, araştırmacısının biraz dürüst davrandığı yerde, Tarihsel Maddeciliğe basit materyal vermek durumunda teslim oldu. Bu yüzden önce çok daha ilkel kalan ve ancak ikinci derece konularda materyal olabilen Metafizik Sosyolojileri daha önce gözden geçirmek yerinde oldu." (s.66)

"Bütün bu araştırma ve incelemelerle biriken materyallerden şu önemli sonuç çıktı: Hukuk, Aile, Ahlâk, Ekonomi gibi kurumlar o zamana dek maddeciliğe düşman Metafizik Sosyologlarca mutlak, değişmez birer kişilikmişçe incelenirdi. Bu kurumların son araştırmalar üzerine tarihte biçimden biçime girdiği su götürmez yolda ispatlandı. Bu ispat, Tarihsel Maddecilik için beklenen zaferdi. Çünkü o gerek doğada, gerek toplumda her şeyin diyalektik olarak değiştiğini belirtmişti. O değişiklikleri bilimlerin yetkili incelemesine bırakmıştı. Yani, Hukuk, Aile, Ahlâk konularını Felsefenin saltanatından ve işkencesinden kurtarmıştı. Yeni doğan insan bilimleri, tıpkı doğa bilimleri gibi, Tarihsel Maddeciliği kıyıdan köşeden haklı çıkarmamazlık edemiyordu. Böylelikle, doğada olduğu gibi, toplum kurumlarında da mutlak hayaleti bilim bakımından öldü." (s.77)

FETİH VE MEDENİYET

Fetih ve Medeniyet broşürü, Marksizm Bibliyoteği ve Emekçi Kütüphanesi'nde yayınlanan kitaplardan 16 yıl sonra yayınlanan ilk eser. Bildiğimiz gibi Kıvılcımlı, 1937 yılında bir yandan kendi yayınevinde Marx'ın *Kapital* eserini fasiküller halinde yayınlarken, öte yandan *Edebiyat-ı Cedide* eserinin ikinci bölümü olan *Edebiyat-ı Cedide'nin Felsefesi*'ni tefrika ediyordu. O sırada patlak veren Donanma Davası provokasyonu sonucu yayınevi kapatılmış, Kıvılcımlı ve Fatma Nudiye Yalçı tutuklanmışlardı. Dava sonucu da Kıvılcımlı 12, Yalçı da 10 yıl hapiste kaldılar. İşte bu nedenle 16 yıl sonra yayınlandı *Fetih ve Medeniyet* broşürü.

Bu 16 yıllık kesinti bir yana *Fetih ve Medeniyet* broşürü İstanbul'un fethinin 500. yılında yazılmış, fethi ve etkilerini değerlendiren bir eserdir.

"Bir tarih tezinin ışığı altında" alt başlığı ile yayınlanan kitabın kapağında Kıvılcımlı tarafından çizilmiş olan, Fatih'i genç bir delikanlı halindeyken gösteren bir resim var. İç kapak ve ilk sayfalarda da Fatih Sultan Mehmet'in Avni mahlasıyla yazmış olduğu şiirlerden dizeler serpiştirilmiş. Bunlardan birini alalım:

"Cümle ehl-i âlemin mamûresin arzetseler

Ehl-i fakrın hissesine mülk-i istig-na düşer" (Avni)

(Bütün el âlemin iler tutar nesi varsa ortaya konsa

Mülksüzlerin payına düşen mülk: Kâinata metelik vermemektir / Fatih Mehmet)

"Fetih Bir Memleketin mi? İnsanlığın mı?" başlıklı ilk bölümde, İstanbul'un fethinin sadece önemli de olsa bir şehrin alınması değil, çok daha başka ve daha önemli anlamlarının olduğu anlatılır. Medeniyet tarihini bütünlüklü kavrayanlar böyle düşünürler denerek:

"Gerçekte, İstanbul'un Fethi, her şeyden evvel bir insanlık ve medeniyet hamlesidir. Arapça'da 'Fetih' sözü güzel bir tesadüfle: 'Açmak' manasına gelir. İstanbul'un Fethi de, o zamanki insanlığı bir çıkmazdan

kurtarmış, medeniyete yeni ufuklar açmıştır. İstanbul'un Fethi, tarih yolu üstüne kâbus gibi çökmüş bir cesedin (Bizans engelini) kaldırılması, Bizans çöküntüleriyle tıkanmış medeniyet yollarının, -yalnız Müslümanlara, yalnız Türklere değil- tek mil insanlığa yeniden açılmasıdır." (Kitap, s.9) değerlendirmesi yapılır.

İkinci bölümde ise İstanbul'un fethinin zorla (anveten) mı yoksa gönülle (sulhen) mi olduğuna bakılır. Göçebe geleneklerinde bir şehir (medeniyet) ya zorla ya da barış yoluyla ele geçirilirdi. Zorla (anveten) ele geçirilen şehirlerdeki başka din-den veya kavimden insanlar toptan kılıçtan geçirilir ya da köleleştirilir, mabetleri de yakılıp yıkılırdı. Oysa İstanbul'un fethedilmesinin ardından ne şehirde yaşayan Hristiyan ve Yahudiler kılıçtan geçirilmiş, ne de mabetleri yakılıp yıkılmıştı. Kimse de köle falan yapılmamıştı. Bu çelişkili gibi görünen duruma çok sonraları, Kanuni zamanında Şeyhülislam

Ebusuut efendi tarafından yayınlanan bir fermanla cevap aranmış. Fermana göre, Bizans'ta yaşayan bazı gayrimüslim Hristiyan ve Yahudi kimseler el altından Osmanlı ile işbirliği yapmışlar. Bu duruma göre İstanbul'un fethi zorla değil, gönülle (sulhen) olmuştur. Bu gönüllülük tamamen tarafların insani değerler kalitesine gelip dayanır:

"Bütün tarihi değişmelerde bu böyledir. İstanbul'un Fethinde de yalnız başına teknik unsur, yetici bir kuvvet olamamıştı. Bütün mesele o tarihi savaşta, iki taraftan hangisinin insan gönüllerini kazandığına gelip dayanıyordu. İnsan meselesinde Bizans yaya kalmıştı. İnsanı Türkler cezbediyordu. Bu cazibe elbet Bizans hükümdarına karşı açıkça itiraf edilemezdi. Ancak, Ortaçağ yığınlarına has batıl itikatlar şeklinde belirtiler veriyordu." (s.13)

Peki, bu gelişme neden böyle olmuştu? Bunu da "Kadim Toprak Davası" başlıklı bölümde işler kitap.

"Bizans tezatlarının içyüzünü idare eden kanunların başlıcaları, Kadim Çağların Toprak Meselesine dayanır." (s.15)

Hikmet Kıvılcımlı, Kemal Tahir ile birlikte Donanma Davasında aldıkları cezadan sonra, Harbiye Merkez Komutanlığı'nda (1938).

Peki, nedir bu Toprak Meselesi: “Bizans, 10-11. yüzyıllar arasında en parlak devrini yaşadı. 11. yüzyıla beraber derebeyleşmeye başladı. Derebeyleşme, köy topraklarının mütegalibe eline geçmesi demektir. Toprağı tekeline alanlar, toprak vasıtası ile geçinenlerin hayatları kadar, devlete de hükmettiler. Derebeyleşmenin ilk tepkisi, merkezi devletin can damarını tıkamak oluyordu.” (s.15)

Devletin can damarları bir kez tıkanınca, sadece alt tabakalar değil, toplumun varlıklı kesimleri bile durumdan şikâyetçi olmaya başlarlar. O zaman bu toprak meselesinin hali gelip dayanır. Osmanlı’nın toprak meselesinde Bizans’tan daha adil bir düzen kurmuş olması lazım ki, Bizans yığınları için çekim merkezi olsun:

“Osmanlılığın, Hristiyan halk yığınlarına hoş gelmesi, her şeyden evvel Bizans’ta kördüğüm olmuş toprak münasebetlerini (ilişkilerini) kesip atıvermesinden ileri gelir. Osmanlılar, Bizans ilişkilerini yıkmakla kalmazlar. Onun yerine temiz göçebe ruhunu kaybetmemiş yepyeni bir Toprak Düzeni de kurarlar. Bu yenilik Dirlik Düzenidir.” (s.19)

Fetih ve Medeniyet broşürünün konusu “Dirlik Düzeni”nin anlatılması olmadığı için burada ayrıntılara girilmez. Ancak yüzeysel de olsa bazı açıklamalar yapılır. Dirlik düzeni ve dirlikçilik üzerine şunlar yazılır:

“O halde, dirlikçilerin rolleri nedir?”

“Bir kelime ile toprağın işletilmesini ve asayişini gözlemektir. Bir çift ‘Münhal’ [boş] oldu mu, onu boş bırakmayıp ehline, ‘Tapu’ hakkı olarak vermek dirlikçinin iktisadi vazifesidir. Çiftçilerin barış zamanı itten uğursuzdan, harp zamanı dış istilalardan korunmaları dirlikçinin siyasi vazifesidir. Dirlikçi, kontrol ettiği toprakları bizzat işletemez ve keyfinin istediğine de veremez.” (s.21) İşte böyle bir düzendir “Dirlik Düzeni” ve “Dirlikçi”.

Kıvılcımlı bundan sonra, fethin ruhunu incelediği bölümde Osmanlı’nın göçebe barbar karakteriyle nasıl gönülleri de fethettiğine dair başkaca örnekler verir. Bunları kitaba bırakalım.

İlerleyen sayfalarda “İstanbul’un Türklere geçişi, Osmanlılığın gelgeç ‘Tavaifülmülük’lükten kurtulup,

sürekli bir imparatorluk halinde kuruluşu, bu sosyal ve siyasî şartlar içinde oldu. Bu şartlar altında, Fatih’in objektif rolü, yerli kahramanlık ve medeni kurtarıcılık, Tarihsel Devrimcilik sayılır.” (s.31) dedikten sonra fethin Batı dünyasını ilgilendiren sonuçlarına geçer. “Dünya Ticaretinin Açılışı” ve “Batı Medeniyetinin Doğuşu” başlıklı bölümler tümüyle bu sonuçların incelenmesine ayrılmıştır:

“Gerçekten, İstanbul bir kilitti. Onu -paslanmaktan kurtarmak için- Osmanlı anahtarı açtı. Ve açar açmaz da, Osmanlı’ya bütün dünya ticaretinin ka-

pıları ardına kadar dayandı. Bir darbede, Tuna ile Fırat Dicle arasında uzanan destanlaşmış yüce bezirgân ülkesi, Osmanlı’nın avucu içine girip, nisbi asayişine kavuştu. Ada Rumları, kendiliklerinden Osmanlı’yı çağırdılar.” (s.33)

Bu kilidin açılmasıyla hem Osmanlı’ya imparatorluk yolu, hem de tıkanan dünya ticaretine dirilme ve yenilenme yolu açılmış oluyordu. Bunun en doğal sonuçlarından biri de:

“Osmanlılık ve İstanbul’un Fethi, yalnız kadim büyük medeniyet yollarını açıp, insanlığın eski kazançlarını geliştirmekle kalmadı. Belki, üzerinde ne Doğu, ne Batı ilminin hâlâ bir türlü duramadığı bambaşka ve inkâr edilmez bir netice daha verdi: Batı medeniyetinin doğuşu.” (s.37) oluyordu.

Bu rönesans tek değildi. İlk olarak Haçlı Seferlerinde Hristiyan barbarlar eliyle yine İstanbul kilidinin birinci açılışı ile olmuştu. İkinci Rönesans ise: “Osmanlıların İstanbul’u fetihleriyle başladı. Ve Osmanlı İmparatorluğu ölçüsünde geniş, tamamen köklü bir tasfiye olduğu için, Bizans’tan kopan tohumlar, birkaç kent veya bir memleketle sınırlı kalmadı. Hemen, bütün Batı Avrupa’yı kapladı. O sayede, saman alevi gibi gelip geçmedi. Modern Avrupa tarihinin ve Batı medeniyetinin gelişme başlangıcı oldu.” (s.38)

Fethin tüm sonuçlarının bu kısa broşürde incelenmesi beklenemezdi elbette. Kıvılcımlı büyük bir özgüvenle İstanbul’un fethinin 500. yılında bu tahlilleri yapmış. Nihayet şöyle sonlanır broşür:

“İstanbul’un Fethi, o zamanki dünya ticaretinin en kesin düğüm noktasını çözmekle, yeni bir İmparatorluk meydana getirerek olumlu sonucunu verdi. Fethin olumsuz etkileri ise, Batı’da dünya ticaretine umulmadık ve beklenmedik yollar aranması ve bulunmasını zorunlu kıldı. İstanbul’un Fethi Batı ticaretine hem en büyük darbeyi vurdu, hem en büyük gelişimi verdi.

“1453’te İstanbul fethedildi. 1492’de Kolomb Amerika’yı keşfetti. Batı Bezirganlığı Akdeniz hegemonyasını kaybetmeseydi, Okyanusu denemeye kalkmazdı.” (s.40)

DİNİN TÜRK TOPLUMUNA ETKİLERİ

1967 yılında *Milliyet* gazetesi “Dinin Türk Toplumuna Etkileri” konulu bir yarışma açar. Kıvılcımlı da aynı isimli araştırmasıyla yarışmaya katılır. Aşağıda tanıtımını yapacağımız metin yarışmaya yollanan araştırma metnidir.

Kıvılcımlı, yazısını gözden geçirerek, 1970 yılı Mart ayında o zamanki *Aydınlık Sosyalist Dergi*’nin 17. sayısında yayınlamış.

Araştırma metni 1980 yılında Yol Yayınları tarafından broşür olarak yayımlandıktan sonra, 1994 yılında *Diyalektik Yayınları*’nın bir derlemesinde de yayınlanmış. Nihayet, 2008 yılında *Sosyal İnsan Yayınları*’nın yayınladığı “Kıvılcımlı Bütün Eserleri” serisinde kitap olarak yayınlanmış.

Konuya ilk olarak metodolojik bir belirleme ile başlanır. Türk toplumu ve din kavramları ayrı ayrı tanımlanır.

“İlk bilimcil anıt-yazı olan Herodot Tarihi, bize İsa Doğumu’ndan beş altı yüzyıl önceleri, bütün Ortaasya toplumları içinde ‘Türk’ adıyla anılan bir topluluktan konu açmıyor. Yalnız, Ortaasyalı görünen ve Türk-Moğol atalarına çalan iki insan kümeleşmesi anıyor:

“1- MESAJETLER: Bugünkü Türkistan ötelinde yaşırlar. Başları Tomris adlı kahraman Ana-handır. Persleri tarihe sokan Babahan Sürüs (Cyrus; Osmanlıcası: Kiyumres) adlı kahramanı yakalayıp, kan dolu küpün içinde boğan yigit hatun Tomris’tir. Tomris’in Mesajetleri, Tarih öncesindeki KADIN egemenliğini yaşayan ve henüz Çömlekçilik düzeyinde kalan bir Aşağı Barbarlık konağı içindedirler. ANAHANLIK çağındadırlar.

“2- İSKİTLER: Tuna, Dinyeper’den, Volga, Seyhun, Ceyhun ırmaklarına ve Alplerden Altay Dağlarına, Çin, Hind sınırına dek uzanan alanların insanlarıdır. Henüz Çobanlık üretimine geldiklerine göre, Orta Barbarlık konağını yaşarlar. Herodot, İskit savaşçıları içinde kadın kılıklı ve görünüşlü askerler de anlatır. Bu bakımdan, İskitler- de henüz kadın hukuku silinmemi-

şe benzer. Ama egemen İskit toplum tipi BABAHAN’dır. İskitler bir ulus olmaktan çok bir dünya olduğuna göre, onları, Anahanlık’tan Babahanlık’a doğru yelpaze gibi açılmış bir sıra basamaklı toplumlar saymak en doğrusudur.” (s.11)

Türk isminin kökeni konusundaki kaynakları anar sonra. Ziya Gökalp’in kaynaklarına, Neşri tarihindeki Türkmen sözcüğünün kökeni hakkındaki belirlemesini andıktan sonra, kesin bir hükme varmadan şu belirlemeyi yapmakla yetinir:

“Önemli olan gerçek şudur: Bütün araştırmalara ve tahminlere göre, TÜRK adı, Ortaasya’daki insanlardan bir bölüğüne sonradan verilmiştir. Bu ‘sonra’, Türklerin Tarihe girişleri zamanıdır.” (s.16)

Din kavramını da tanımlaması gerekmektedir:

“Önce Din nedir? En geniş anlamıyla, her şeyden önce Toplumcul bir olaydır. ‘Toplum mu Dine etki yapar, Din mi Topluma?’ sorusu önümüze çıkmamazlık edemez. Toplum Dini yarattığına göre, yaratan mı yarattığı etkiler, yaratık mı yaratanı? Bu, metafizik ‘Yumurta mı tavuktan çıkar, tavuk mu yumurtadan?’ sofizmidir. Gerçekte, hem tavuk yumurtadan, hem yumurta tavuktan çıkar. Dolayısıyla, Toplum Dine etki yaptığı gibi, Din de Topluma etki yapar. Mesele, hangi elle

tutulur, somut şartlar içinde, Toplumun Dine ve Dinin Topluma neden ve nasıl etki yaptığını araştırmak ve bulmaktır.

“Özel anlamıyla Din Nedir? Toplumda, insan kişilerin düşünce ve davranışlarına, kişiler üstü güçlerin etkilerini yorumlayarak uygulayan, teorik bir dünya görüşü ve pratik bir evren düzenidir.” (s.19)

Peki dinle Türk toplumunun karşılıklı etkileşimleri nasıl olmuştur?

“Türk toplumuna dışarıdan geldiği için ‘etki yapmış’ sayılabilecek iki Din vardır: 1- Uzakdoğu’da Budizm, 2- Yakındoğu’da İslamlık. Bugünkü Türkiye’de yapılan bir anket, ‘Türk toplumuna Dinin etkileri’ni araştırınca, ne Tarihöncesindeki, ne Uzakdoğu’daki Türk toplumları murad edilmemiş sayılabilir. O zaman konuyu şöyle belirlendirmeliyiz: Yeryüzünün Türkiye denilen toprak bölümündeki Türk toplumuna İslam dininin etkileri nelerdir?” (s.23)

Sonraki sayfalarda çok ayrıntılara da girerek Ortaasya’daki Türk boyları, Şaman geleneği ve İslam dini ile tanışma dönemleri anlatılır. Özellikle de Türk boylarının sayısal ilkelere göre bölümlenişlerinin anlatılışı çok ilginçtir. Özellikle Ziya Gökalp’ten yaptığı alıntılarla çok ayrıntılı olarak bilgilendirir bizi.

Aslında bu yazının yazılıp yayımlandığı dönem, Kıvılcımlı’nın tüm yaşamını vererek geliştirdiği Tarih

Bir cezaevi hatırası daha: Kemal Tahir, Nazım Hikmet, Hikmet Kıvılcımlı yan yana.

Tezi'nin ana kitabı olan *Tarih Devrim Sosyalizm*'in yeni yayınlandığı bir dönemdir. "Dinin Türk Toplumuna Etkileri" yazısı da baştan sona Tarih Tezi'nin eski Türk toplumuna ve onun dinle ilişkisine uygulanışındır.

Özellikle medeniyet öncesi ilkel sosyalizm dönemindeki göçebe Türk toplumunun eski dinlerden, medeniyet ürünü tek tanrılı dinlere geçiş sancıları, ilkel komün toplumundan yeni tanıştıkları dine taşıdıkları tartışılır. Türkler ve Müslüman Araplar arasındaki rezonans şöyle belirtilir:

"Özellikle Fars medeniyeti, İslam yumruğu ile bir vuruşta iskambil kâğıdından şatolar gibi yıkılıverdi. Bu yıkılış tesadüf değildir. 'Mucize', iki yanlı vuruşla başarılmıştır. İslam Araplığı, Yakındoğu medeniyetlerinin geliştirdiği evrencilik ülküsünü bayraklaştıran Yukarı Barbarlık savaşçılığının yaman dinamizmi ile atılırken, Ortaasya'da Göçebelikten Kentleşmeye doğru gelişen taptaze Türk gücünü, kendiliğinden, pek düşünmeden, fakat sezerek kendisiyle ortak bulmuştur. Muhammed'in doğduğu gün İslam efsanesinin saydığı olağanüstü

olaylar (göllerin kuruması, ırmakların yatak değiştirmesi ve ilh.), o sezginin zamane alametleriydi. Güneybatıdan Arap-İslam, kuzey doğudan Türk-Şaman akınlarıyla iki ateş arasına düşen Fars imparatorluğu, yıldırım savaşları ortasında yıkılmayıp da ne yapacaktı?" (s.57)

Sonraki "TÜRKLER NE ZAMAN, NASIL MÜSLÜMAN OLDULAR?" başlığında şunları görürüz:

"İslam medeniyeti, Emevi yıkılışını geçirdikten sonra, Eba Müslim gibi yaman bir Türk ihtilalcisinin kurduğu Abbasiler çağına girmişti. Ancak o zaman İslamlık Türkler içine işleme yollarını buldu..."

"Bu, Arap ve Acemlerin Türkleri değil, Türklerin Türkleri Müslüman etmesiydi. İnançta zor sökmemişti. Nasıl Avrupa'da Hristiyan Havarileri ve Ayos'ları Cermen ve ilh. barbarlarının önce elebaşlarını (din ve idare şeflerini) kazanıp, çökmüş Roma medeniyeti tertibinde birer 'Kral' uydurmaya başladılarsa, tıpkı öyle, İslam Aziz'leri, Derviş'leri, Bilginleri, 'Kafir' Türklerin ulularından, Han'larından işe başladılar. Avrupa tarihi ile Asya tarihi paraleldi. Cermenlerin Hristiyan oluşları ile Türklerin Müslüman oluşları aynı

determinizme uyuyordu. Aradaki tek fark, İslamlığın Hristiyanlıktan 622 yıl sonra başlamasında toplanıyordu. Türkler, Cermenlerden 900 yıl sonra, evrencil sistem durumuna girmiş bir Tektanlı dine giriyorlardı." (s.61-62)

Türk toplumunu dinle ilişkisi son derece diyalektik etkileşimler içinde olmuştur. Din, Türk toplumunu ne kadar etkilemişse, Türkler de İslam dinini bir o kadar etkilemişlerdir. Bunların bir kısmını şöyle sıralıyor Kıvılcımlı:

"Türk toplumu, dışarıdan kendisine doğru sızdırılan tek

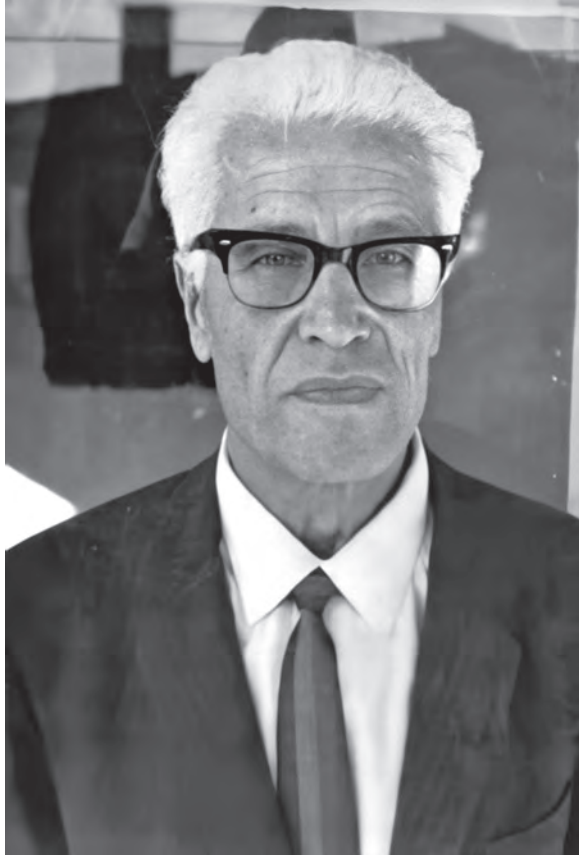
yanlı din etkilerine pasifçe katlanmadı. Şamanizminden kalma yığınla gelenek ve göreneklerini İslamlığa aktardı. Türklerin dinlerinde yüzde kaç Müslümanlığın, yüzde kaç Şamanizmin yaşadığı araştırılacak şeydir.

"Türkler Atalara tapıyorlardı. Atalara tapıcının en büyük sembolü Oğuz Han efsanesi oldu. İslam düşünücüleri, hemen Oğuz Han'ı daha anasından doğduğu gün konuşturup 'Müvahhid' yaptılar. Tektanrılı dine inanmış gösterdiler. Türk'ü başka türlü Müslüman yapamayacaklardı.

"Daha Emevi yıkılışlarından beri, Horasan'dan Anadolu'ya dek sarsıntılı İslam dünyası Tarikatlarla doldu. Eba Müslüm'den Hasan Sabbah'a, Mansur'dan Şeyh Bedrettin'e dek, düşünce ve davranış kaynaşmaları Türk toplumunun gelenek ve göreneklerinden kaynak aldı. Çürüdüğü zaman Selçuk saltanatını yıkan Babailer, Anadolu'da berbat derebeği dağınkılığı herkesi kasıp kavururken 'Birlik' ülküsünü çağıran AşıkBeşe'ler, Osmanlı imparatorluğunu kuran Köy üretmenlerinin örgütü Bektaşiler, Şehir üretmenlerinin örgütü Ahiler... Mevleviler, Rûfailer, Yunus Emreler, Süleyman Çelebi'ler... Hep, İslam dininde Türk toplumunun inanç gücüyle Rönesanslar yapmış davranışlar, düşüncelerdir.

"Bugün, Anadolu halkımız içinde yaşayan nice gelenekler ve göreneklerin asıllarını eski Türk-Moğol inançlarında buluyoruz. Cengiz zamanı (13. yüzyıl sonları), Türklerin taşları can ve tanrı saydıkları günden kalma 'Yağmur taşı' vardı. Onunla 'istenildiği zaman yağmur yağdırılırdı' (İran Moğolları, s.191). Anadolu'da hâlâ insanlarımız, sembolik küçük taşlarla yağmur duasına Müslüman olarak çıkarlar.

"Cengiz Moğollarında, 'güneş ve ay tutulunca Trampet çalmak' addetti (İran Moğolları, s.193). Anadolu'da tutulan ayı veya güneşi kurtarmak için silah patlatmak, Müslümanca işlerden sayılır... Romatizmayı tezekle iyileştirme, cin çarpmasına karşı çeşitli tedbirler, ölünün kırkını kutlama ('Boğtak ölünce karıları 4 hafta yas tut-

tu') (Keza, s.194) ve ilh., gibi bin bir 'Müslüman' gelenek ve görenekleri, Türk-Moğolların önce İran'a oradan öteki Müslüman dünyasına taşıdıkları tarih öncesi kalıntılarıdır. (Sümerlere bakıla.)

"Türkçede en geniş din propaganda kitapları, Ahmediye'ler, Muhammediye'ler okunsun. Anlatılanlar İslam dini üzerinedir. Orada ruhların, Allahın ve melaikelerinin ilişkileri, Şamanizm inanç ve tasvirleriyle dopdoludur.

"Anadolu'yu kaplamış silindir üzerine konik oturtulmuş kümbetler, Kırşehir'in, Sivas'ın, Kayseri'nin Selçuk medrese, cami, yapıları göz önüne getirilsin. Hepsi İslam dininin

ilhamıyla yapılmışlardır. Hindistan'a dek uzanan o mimarlık anıtlarında ortak motif Türkmen çadırının, Han otağının renk renk taşla işlenmiş biçimleridir. Göçebenin çadırı Müslümanlıkta taş olmuş ama kazıklarla gerilişi bile olduğu gibi kalmıştır." (s.63-64)

Ancak bir yandan da göçebe, sınıfsız Türk toplumu, yukarı barbarlıktan çıkarak kurduğu orijinal medeniyetle sınıflaşmış İslam toplumuyla etkileştikçe, medeniyet lehine çözülmüş de uğrayacaktır. Son bir alıntıyla onu da görelim:

"İslam dininin Türk toplumu-na etkisi daha başka türlü olmadı. Müslümanlık, Türk toplumunda,

o zamana dek yaşayan sınıfsız toplum davranış ve düşüncelerini, sosyal sınıflı toplum davranış ve düşüncelerine doğru değiştirdi. İlkel Sosyalizm çağı olarak sosyal sınıfları bulunmayan Türk toplumunun yazılmamış kuralları, KANKARDEŞLİĞİ ANAYASASI idi. İslamlıkla birlikte, o yazılmamış Türk Töresi'nin yerine, sosyal sınıf münasebetlerini haklı çıkarıp düzenleyen yazılı Doğmalar, Naslar geçti. Arap toplumu için de, İslamlık, Arapların CAHILIYET dedikleri yazısız Kankardeşliği düzenleri yerine, Bezirgan ilişkilerinin en temiz ve en yüceltimli ruhunu geçiren yazılı Kur'an hükümleri oldu." (s.72)

OSMANLI TARİHİNİN MADDESİ

1935 yılında, Marksizm Bibliyoteği Yayınevi'nin ilk kitabı olarak basılan *Gündelikçi İş İle Sermaye* kitabının arka kapağında, "Denemeler" serisinde, ikinci sırada "Osmanlı Tarihinin Materyalizmi"ni de duyurur Kıvılcımlı.

Ancak ne 1935-36 yıllarındaki Marksizm Bibliyoteği Yayınları arasında, ne de bir yıl sonra kurulan Emekçi Kütüphanesi Yayınlarında basılamamıştır "Osmanlı Tarihinin Materyalizmi".

Kitabın içindeki alıntılardan ve metnin kendisinden, Osmanlı Tarihi'nin 1940'lı yıllarda tamamlandığı anlaşılmaktadır. Ne yazık ki, bu önemli eser, Kıvılcımlı'nın sağlığında yayınlanamadan kalmış. 1970 yılının sonlarına doğru, yayınlamak üzere kitap üzerinde çalışmalara yeniden başlamış. İlk dört kitabı yeni yazıya aktarıp daktilo ettirirken, kimi yeni tarihli alıntılar da eklemiş. 1959 İstatistik Yıllığı veya 1969 tarihli kimi kitaplardan alıntılar yapılmış. Daktilo metinde eser ismi olarak "Osmanlı Tarihinin Maddesi"ni kullanmış ve Ekim 1970 tarihi atılmış.

Daktilo ettirip yayına hazırladığı bölümleri de yayınlamadan aramızdan ayrıldı Kıvılcımlı. Ölümünden çok kısa bir süre önce eşi Emine Kıvılcımlı'ya yazıp Fuat Fegan'la elden yolladığı mektupta "Osmanlı Tarihi gibi kimi el yazılarım dağınık kaldı..." der Kıvılcımlı. 3. cildi ba-

sanlar da "Emine Kıvılcımlı çevirdi" demişlerdi. Doğruysa kitabın ulaşmasındaki emeğinden dolayı ona da şükran borçluyuzdur.

Yeni yazıya aktarılıp, üzerinde kimi düzeltmeler de yapılan bu bölümler, iki cilt halinde (*Osmanlı Tarihinin Maddesi I. Cilt*, 1974'te, *Osmanlı Tarihinin Maddesi II. Cilt* 1977'de) Tarihsel Maddecilik Yayınları tarafından yayınlandı. Daha sonra, daktilo edilmemiş bölümler de, önce 1982'de *Osmanlı Tarihi* adıyla ve Hüseyin Himmet Kırşehirli imzasıyla, Tarih Bilimi Yayınları'na basıldı. Aynı yayınevi 2000 yılında her üç metni bir arada *Osmanlı Tarihinin Maddesi* adıyla birleştirip bastı. Bu arada Bibliyotek Yayınları da, 1989 baharında ilk iki kitabın yeni basımını yapmıştı. 2007 Şubat ayında tam metin olarak Sosyal İnsan Yayınları'na yayınevinin ilk kitabı olarak yeniden yayınlandı eser. Son olarak da Derleniş Yayınları ciltler halinde yayınlamaya girişti.

Osmanlı tarihi ruh ve madde bakımından kavranmadıkça, içinden çıkıp geldiğimiz toplum yeterince kavranıp açıklanamaz. Kıvılcımlı bu eserinde günümüzü aydınlatmak için geçmişe ışık tutuyor. Bu ışığı Marksizm'in ustalarından beklemek yerine bizzat kendisi kolları sıvayıp işe koyuluyor.

"Osmanlı tarihinin maddesi, ne Marx'ın, ne Engels'in, ne Lenin'in ele almaya zaman bulamadıkları ko-

Kıvılcımlı'nın Tarih Tezi ışığında Osmanlı'nın bütün süreçlerini incelediği dev eseri.

nulardandır. Çünkü onlar, Osmanlı 'maddesi' ötesinde gelişmiş, bunalmış kapitalist toplumun ilişki ve ilişkileri ortamında yaşamışlardır. Biz Türkiye'nin Türkleri ise, gırtlığımıza dek Osmanlı tarihinin maddesi ve ruhu içindeyiz. O madde ile ruhu açık seçik kavramadıkça, 'ekonomik'ten, hele 'politik'ten söz etmemiz, en azından medrese mollalığı olur. Mollalığın skolastik biçimiyle, sözde diyalektik biçimi arasında pek ayırt yoktur." (s.27)

Eser kendi içinde yedi kitaptan oluşan 655 sayfalık dev bir eser. Her kitap da kendi içlerinde ayırım ve bölümlerden oluşuyor.

Kıvılcımlı bu eserinde Osmanlı toplumunun kuruluşundan itibaren ekonomice ve politikçe gelişen aşamalarını çok ayrıntılı inceler. İslam toprak ekonomisinden aktarılan,

toprakta mülkiyeti değil de tasarrufu öngören ve düzenleyen “dirlik” düzenini uzun uzun irdeler. Daha sonra mülkiyet soysuzlaşmalarının olduğu, tefeci bezirgan ekonominin hakim olduğu “kesim” düzenini değerlendirir:

“Osmanlı tarihinin maddesi, Osmanlı toprak ekonomisidir. Osmanlı tarihinin bir de ruhu vardır. O da toprak üretim temeli üzerinde yükselen sosyal ve politik Osmanlı üstyapısıdır. Konumuzun tabanı, Osmanlı toprak ekonomi düzenidir.

“Ancak bedensiz ruh ve ruhsuz beden anlaşılamayacağı gibi; Osmanlı tarihinin de toprak temelini daha duru anlamak için, Osmanlı tarihinin sosyal ve politik üstyapısına kuşbakışı ile olsun değmek gerekir.

“Osmanlı tarihi, ‘müze varlığı’ için değil, şimdiki yaşantımızın en yakın gelenek-göreneği olarak önem taşır ve aktüelleşir. Osmanlı tarihinin aktüelleşmesinde üç büyük tarihçi devrim altüstlüğü rol oynar: 1) Bizans’ın yıkılışı, 2) İslam’ın yıkılışı, 3) Osmanlı’nın yıkılışı. Bu üç yıkılış da birer ‘antika imparatorluğun’ devrilişi olur.” (s.37)

Araştırmaya konu olan Osmanlı toplumu gökten zembille inmiş değildi. Kendinden önce gelen medeniyetleri yıkmış ancak henüz göçebelik aşamasında oldukları için orijinal medeniyet kuramamış, yıkımları medeniyeti dirilişe uğratmışlardı:

“Osmanlılık, ikisi de çöken iki

kadim orijinal medeniyetin, Roma ve İslam medeniyetlerinin yıkıntılarından yepyeni bir sentez olarak doğdu. İslam’dan, onun en sağlam temelini, ilk ‘Hülefai Raşidin’ (cenetle müjdelanmış ülkücü halifeler) çağındaki toprak düzenini aldı; derebeyleşmiş doğu soysuzluklarını attı. Bizans’tan ise, üstyapısından çok biçimler alırken, Bizans temellerini aşındıran derebeyleşmiş toprak ekonomisi özünü havaya uçurdu.

“Osmanlı’nın İslamlık önünde davranışı şundandı: Osmanlı, yaşadığı çağdaki İslamlığa hiç benzemiyordu. Hülefai Raşidin çağındaki İslam Araplığına çok benziyordu. Osmanlı Türk, 1300 yılındaki Müslümanlardan çok, 622 yılındaki Müslümanlara yakındı. Onun için, Osmanlı, çevresindeki bütün Müslüman devletçiklerini kılıçtan geçire geçire temizler, ezerken, Müslümanlığın en son ve en büyük rönesansı yarattı.

“Osmanlı’nın Bizans önündeki davranışı şundandı: Bizans, kendisini doğuran orijinal Roma medeniyetinin ilk çağlarına hiç benzemiyordu. Ama karşısında hasım bildiği çökkün İslam medeniyetinin tıpkısı idi. Osmanlı’nın dışı, başka hiçbir maddi, manevi üstünlüğü sızdırmayan Müslümanlık zırhı ile kaplıydı. İçerisi ise, yendiği Bizans medeniyetinin muazzam yalan dünyasını hiçe sayan gerçekçi göçebe özü ile dopdoluydu.” (s.47)

Bu satırların ardından, özellikle Bizans medeniyetinin çöküşüne kadar

geçirdiği aşamalar, dönem dönem aldığı barbar aşaları, ticaretin gelişmesi ve sınıflaşma, daha diri ve taze insani güçlere sahip barbar Osmanlı karşısındaki acıyla birlikte anlatılır. Osmanlı, Bizans medeniyetini rönesansa uğrutup yenilerken, aynı zamanda kendini de tazelemiştir. İlk Osmanlı derebeyleşme başlangıcı olan Yıldırım Beyazıt döneminin Timur öncülüğündeki Moğollarca sonlandırılmasından sonra, Fatih’le Osmanlı’da da bir Rönesans sağlanmış olur.

“Hatta, Osmanlılık bile, bu ufunet ortasında Yıldırım Beyazıt’la patlak veren soysuzlaşmaya kurban gitmişti. Timur Moğollarının barbar akını, kahir yüzünden lütfetti: Osmanlı’daki derebeyleşmeyi paramparça etti. Osmanlı’nın ilk göçebe gelenekleri, Simavnalı Şeyh Bedrettin kuşağı Akşemsettin gibi, Horasan çırasını elinden düşürmeyen bilginlerin ışığı altında rönesansa (dirilişe) uğradı.

“Fatih Mehmet, Bizans’a çuvaldızı sokmadan önce, Osmanlı’ya iğneyi batırdı: Dine ve Kayıhan töresine aykırı tefeci-bezirgan soygunlu toprak ağalığının kökünü kazıdı. Halkı yoksulken, ‘özel sermaye’ diye tutturup, ‘her mahallede bir milyoner’ cambazlığına çıkmadı.” (s.55-56)

Daha sonra şemalarla Osmanlı-Bizans etkileşimi ve giderek benzeşmesi gösterilir. Osmanlı Bizans’ı fethederken, kendisi de devletleşmiş, Bizans’ça fethedilmiştir. Artık giderek medeniyet yozlaşmasına ve çöküşüne adaydır. Ancak fetihçi Fatih’in kanunnamesiyle tedbirlerini de alır. Dirlik düzeni fethedilen her yere taşınır.

Osmanlı toplumu devletleştikçe eski ülkücü gaziler geleneği de derebeyleşmeye doğru çözülür. Paşahlar, birlikte at koşturdukları gazi yoldaşlarından ayrılıp önce saraya, sonra saray içinde kafes arkasına çekilirler. Bunlardan sonra uzun ve ayrıntılı bir biçimde Osmanlı’nın devlet ve memleket şemaları verilir. Takdir edilir ki şemaların hele bu kadar ayrıntılı şemaların bir tanım yazısında özetlenmesi mümkün değildir. Kitabın dikkatle okunması gerekir kavramak için. Daha sonra incelemeye başladığı “Devletleşme”

başlığında, Osmanlı'daki Sünuf-u Devleti (Devlet sınıfları) anlatır bize. Bunlar başlıca dört kesimdir:

1) İlmiye: Şeyhülislam'dan talebeye kadar olan din adamları sınıfıdır. Hem din eğitimini, hem de dine ve şeriata uygun bir adli sistemi örgütlerler.

2) Mülkiye: Osmanlı'nın idari ve politik görevlileridir. Veziriazam'dan başlayarak, saray ve memleket idaresindeki tüm mülki amirleri kapsar.

3) Kalemîye: Osmanlı maliye ve ekonomi düzenini yapıp yöneten kümedir. En önemli görevleri fethe-dilen toprakları "tahrir"e almaktır (kayda geçirmektir).

4) Seyfiye: Kelime anlamı "kılıçlılar" olup, bugün silahlı kuvvetler dediğimiz güçlerdir.

Bu dört kesim insanların en üst katında olanlar padişahın divanına katılma ayrıcalıklarına sahiptirler. Bu sınıfların sayısız bölükleri, alt katları vardır. Toplamı, devlet olunduktan sonra Osmanlı'yı yöneten sınıflar olmuşlardır.

Eserin 3. cildi Dirlik Düzeni'nin kuruluşu ve işleyişine ayrılmıştır. Kısa bir giriş yapıldıktan sonra; Toprak Düzeni ve Devlet Düzeni başlıklarında tüm bir Dirlik Düzeni'ni inceler.

Dirlik düzeninin ne olduğu ve nasıl işlediğine dair bir alıntı alalım kitaptan:

"Dirlik: Toprağın yalnız ve sadece 'irad' (rant)ının belirli kişilere verilmesidir. Çift: Toprağın tasarrufunun (işletme, yararlanma hakkının) belirli kişilere verilmesidir. Dirliği alana dirlikçi, çifti alana çiftçi denir. Çiftçiler, sonraları halktan kopuşuldukları daha çok Arapça 'REAYA' diye anıldı: 'Güdülenler' anlamı, çobanlıktan gelmiş Osmanlı için yerinde sayılırdı.

"Miri toprağı, dirlikçi ne işleyebilir, ne kendi hesabına başkasına işlettirebilir, öztürkçe çiftçi sözcüğü dururken 'reaya' uydurulduğu gibi, öztürkçe dirlikçi dururken, ona da Arapça 'sahibülerz' (toprağın sahibi) adı takıldı. Ancak 'sahibülerz'lerin toprak üzerinde ne mülkiyet, ne de tasarruf (işletme, yararlanma) hakları yoktu. Toprağın rakabesi (mülkiyeti) beytülmalin, tasarrufu çiftçi-

nin hakkı idi.

"Çiftçi-reayadan başkasının tasarufunda toprak bulunmaz mı? Bulunur. Ama o topraklara, Türkçe 'yer' demek olan sözcüğün Acemce karşılığı olarak 'zemin' denir. 'Yer' yahut 'zemin', sözgelimi 'padişah kulu' denilen askerlerin elindeki toprak parçalarıdır. 'Zemin'ler öteki çiftler gibi 'defter'e geçirilmezler." (s.216)

Dirlik düzeni öz olarak budur. Klasik tarihçilerin ve Cumhuriyet "düşünürlerinin" kolayca "mülkü devletindir" demelerini de eleştirir Kıvılcımlı:

"Cumhuriyet Türkiye'sinin düşünürü 'devletçilik'ten başka bir kavrama ısınmadığı için, miri toprak düzenini 'devletin' sayar. Miri toprak düzeni, vakıf yoluyla bile kişilere aktarılsa, çok geçmez aslına dönerdi. Kimse, uzun süre, çaldığının üstüne 'özel mülk' diye yatamazdı." (s.224)

Bu satırlardan sonra, Anadolu Kazaskeri Cinci Hasan Efendi'nin vakıf yoluyla zimmetine geçirdiği topraklara çok yüksek bir devlet görevlisi olmasına karşın nasıl el konulduğunu, hatta kellesinin uçurulduğunu örnekler. Sonraki sayfalarda da Dirlik düzeninin somut özü olan Tımar sistemini, Vidin vilayeti Tahrir defterlerini esas alarak tüm ayrıntılarıyla sergiler.

Daha sonraki bölümlerde artık imparatorluk haline gelmiş Osmanlı'nın devlet yapısını yine soyut ve somut ayrımlarıyla inceler.

İmparatorluk Kanuni Süleyman dönemine geldiğinde nicelik olarak da nitelik olarak da büyük değişikliklere uğramıştır. İmparatorluk bir yandan ahali ve toprak bakımından en kalabalık ve geniş topraklara sahip hale gelmiştir. Ancak imparatorluğun en önemli toprak düzeni olan Dirlik düzeni de giderek yozlaştırılmış, toprakta özel mülkiyetin yolunu açan Kesim (mukataa) düzenine varılmıştır.

Sonraki bölüm olan 4. kitabın konusu "OSMANLILIĞIN DÜNYA TARİHİ İÇİNDEKİ YERİ" başlıklı. Şöyle giriyor konuya:

"Osmanlı tarihi, İslam tarihinin bir rönesansıdır. İslamlık, içine temizlemek için girdiği bütün yakın doğu (Irak-Mısır) tefeci-bezirgan uygarlıklarının bin bir çelişkisiyle bulaşıp, çürümüştü. Orta Asya Moğol-Türk oymak akınlarının göçebe aşısı, yer yer 'tavaifülmülük' (doğu-İslam feodalitesi) devletçiklerini yarattı. Osmanlılık o aşılardan doğmuş bir beylik oldu.

"Tarihsel şartlar, Osmanlılığı batı-Hristiyan uygarlığına karşı bir serhat vurucu gücü yaptı. Osmanlılık da, benzeri 'tavaifülmülük' devletçikleri gibi çarçabuk saman alevi olup ortalığı kapladı. Ve 100 yıllık 'tabii ömrü'nü, Timur akını ile sona erdirecekti. Dünya kontenjanı, Bizans kördüğümünün çözümünü Osmanlı'ya adanmıştı. İkinci Osmanlı Devleti, birincisinin sonu olan 'Fetret devri'ni (anarşi dönemini) gi-

derip, Bizans'ı fethedince, 'tavaifül-mülük' çemberini yardı. Evrensel, 'cihangir' imparatorluk oldu.

"Bu oluşumun temel maddesi, toprak (tarım) üretimi ile tefeci-bezirgan üleşiminin birbirine girdiği ekonomi ilişki-çelişkileri kompleksidir. Sıra o kompleksi incelemeye geldi. Ancak o kompleks gökten zembille inmedi, yahut Orta Asya'dan at sırtında çadırlarla getirilmedi. Osmanlı coğrafyası üzerinde, dünya toplumları girdabından doğdu. Bu tarihçil girdabın ana karakterini anlamadıkça, Osmanlı olayı kavranılamaz. O nedenle, Osmanlılığın, evren, ekonomik, sosyal, tarihsel girdabı içindeki yerine işaret etmek gerekir.

"Bu dördüncü kitabın konusu odur." (s.259)

Osmanlı'yı Osmanlı yapan, İslam medeniyetinden aldığı toprak ekonomisidir.

"Osmanlılık, doğduğu gün, Hz. Ömer'den beri geçmiş altı yüzyıllık sınamalı muazzam İslam fıkhnın dört büyük çatallı 'tutulacak yol: Mezhep' kavramlarına uydu. Bunlardan İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin yolunu seçti. O yolda, önce kendi göçebe yaşayış ve anlayışındaki gelişmeleri, sonra ele geçen yerlerdeki şartları kollayarak, Fıkıh Anayasasına en uygun gelen Osmanlı toprak kanunlarını çıkardı ve uyguladı.

"Osmanlı göçebeliği: Bütün benzerleri gibi, toprak üzerinde ÖZEL KİŞİ'nin dokunulmaz hakkını pek öyle kutsal tanımiyordu. Bugün batı kurallarına tutkun kişileri dehşet

inde bırakan müsadere eyleminin, Osmanlılıkta sonuna dek dayanmış olması bunu ispat eder.

"Köylü yığınları da, toprak üzerinde; koruyamayacağı, çarçabuk tefeci-bezirgan oyunu ile eşraf ve mütegalibeye kaptıracağı bir kişi mülkiyetinden çok, insanca çalışabileceği, rahat, emniyetli tasarrufu özlemişti.

"Sübjektif olarak Osmanlı'nın, objektif olarak yığınların, zamana uygun enginliklerinden doğan şartlar, gerçekçi insafla işlendi.

"Sulhen (barışla) ele geçen yerler; Müslüman olmayanların elinde mülk diye kaldı. Haraciye toprak oldu. Anveten (savaşla) ele geçen topraklardan küçük bir bölümü, Ömer usulü, ilblere mülk olarak verildi. Bunlardan yalnız öşür alındı. Adları Öşüriye toprak oldu.

"Pratikte, ele geçen toprakların bu haraciye ve öşüriye bölükleri devede kulak kabilindendi. Bütün Müslümanların kanı, canı, gözyaşı, çabası ile alınmış yerleri, şunun bunun şahsına peşkeş çekmek, ilk Müslümanlar gibi, Osmanlılar için de hoş görülmedi. Bu, hem Osmanlı göçebe geleneğine, hem yığınların fiili durumuna pek sığmadı. Asıl en büyük toprak yığını, en yararlı ilb'lere (gazilere) dahi ÖZEL KİŞİ mülkü yapılamadı." (s.266)

Daha sonraki sayfalarda İslam ekonomisini düzenleyen Şeriat, Fıkıh, Hadis gibi kavramlarla konuyu açıklar Kıvılcımlı ve sonuç olarak:

"Yukarıdaki açıklamamız iki sonuç veriyor:

"a) Demek, Osmanlı toprak düzeninde, tarihsel karakteristiği bilinmedikçe karıştırılan Dirlikçilik ve Mukaataacılık gibi toprak düzenleri, İslam toprak ekonomisinde ve fıkıhında dağınıkça bulunan sistemlerdir. Osmanogulları Müslüman oldukları gün, bu sistemlerin Şeriatı içine girmişlerdir.

"b) Ancak, bu sistemler, hukuk kırkambarı fıkıh dergi ve eserlerinde iç içe, üst üste göründükleri gibi, toprak ekonomilerinde de az çok yan yana bulunabilirler. Bu, bizi, dirlik düzeni ile kesim düzeni arasındaki kesin ayırtları görmekten, iki sistemin belirli bir ekonomi gelişimi içinde belirli çağlar açmış iki ayrı düzen olduğunu kavramaktan uzaklaştırmamalıdır." (s.272)

Ancak bu eşitlikçi düzen İslam medeniyetinde olduğu gibi Osmanlılıkta da ilelebet sürüp gidememiştir. Aşına aşına Kanuni zamanında Kesim düzenine varmıştır.

Kıvılcımlı Kesim düzenini açıklamaya girişmeden önce uzun sayfalar boyu Hristiyan dünyasındaki ticarete bağlı yozlaşmayı, toprak düzenindeki özel mülkiyete dayalı çözülmeyi Roma ve diğer Batı İmparatorlukları özelinde anlatır. Batı'nın en doğusundaki Bizans medeniyetinin çökkünlüğünü, buna karşılık İslam'ın Hulefa-i Raşidin dönemi eşitlikçiliğine inanmış Osmanlı'nın üstünlüğünü tahlil eder. Ancak Osmanlı'da önce Yıldırım Beyazıt zamanında başlayan derebeyleşme Timur'un barbar akınıyla köklerinden sarsıldı. Fatih'in Osmanlı'da yaptığı bir nevi Rönesans (diriltiş) oldu. Fatih, derebeyleşmenin, soysuzlaşmanın önüne tam geçemediyse de yavaşlamasına yol açmıştı. Ancak gidiş çöküşten yanaydı.

İşte 5. kitapta da dirlikçilerin derebeyleşmesi işlenecektir.

"Koca Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük 'miri arazi'sine toptan bakınca ne görüyoruz? Çiftçiler, işleyen; dirlikçiler, işleten durumundadırlar. Bu iki durum, birbirine zıt iki sınıfın durumunu andırır. Fakat her iki tarafın zıt rollerine rağmen, ayrı birer sosyal sınıf olmalarına engel çıkaran birleşik tarafları meydana: Toprak ne dirlikçilerin ve ne de çiftçinin şahsi mülkiyetidir.

“Acaba iki taraf miri toprağı aşındırmakta gizlice elbirliği yapamazlar mı?”

“Ortada sahipsiz bir toprak var. Fakat onu (yani miri arazinin toplum mülkiyeti oluşunu) koruyacak hiçbir sosyal sınıf yok. Devlet denilecek. Devlet kim? Devlet, hatta İslamlıktaki kadar kutsal ve göksel kaynağa bağlanmış olsa dahi, gene yeryüzünde belli başlıca bir sınıf insanın müşterek hedefine hizmet eder. Osmanlı İmparatorluğu’nda, miri toprakların toplum mülkiyeti halinde kalıp gitmesinde şaşmaz menfaatli bir küme insan var mı? Yani şahsi mülkiyeti sınıf varlığı için temel saymayan, en yüksek idealini sosyal mülkiyette gören bir sınıf insan var mı? Hayır!”

“Tersine: Padişahından çiftçisine kadar hemen herkesin miri toprağı kendi özel mülkiyeti altına aşırırmakta fayda göreceğı bir çağdayız. Miri toprağı dirlikçi kontrol ediyor, çiftçi işliyor... Yani miri toprağın üretimi, bu iki bölük insanın elinde... Toprağın üretimine hâkim olanlar, mülkiyetine sahip çıkmayı niçin istemesinler?”

“Miri toprağı ‘sahipsiz’ dedik. Herkes ortak mülkiyete düşman. Doğru mu? Dikkat edelim: Miri toprağın mülkiyeti kimde? Bütün Müslümanlarda.

“Bütün Müslümanların bu haklarını, ilk Müslümanlıkta Mekke ve Medine kent halklarının yaptıkları kadar olsun, demokratik toplanmalarla idare etmeleri mümkün mü? İmkânı yok. Esasen İslam demokrasisi, bütün kadim medeniyetlerin doğuşlarını kuvvetle aydınlatan ve yayılmalarını sağlayan o tabii ve ilkel demokrasiler gibi, Medine (yani kent, belde) sınırlarını aşar aşmaz ‘soyut yeminde’ kalmıştır.” (s.395-96)

Ve tüm 5. kitap boyunca bu çürümenin hangi tabakalarda nasıl oluştuğı, nasıl bir süreçte ilerleyip, Kanuni zamanında Kesim düzenine ulaştığı sergilenir.

6. kitap Kesim düzenine ayrılmış. Konuya başlarken:

“Görüyoruz, Osmanlı toprak ekonomisindeki ana prensip, ürün iradını temel yaparken, topluma verdiği yeni gelişme onu ister istemez; daha sonraki ekonomik ve sosyal

değişikliklere götürecektir. Bu değişiklik, Osmanlılığın temel prensiplerini tersine çevirir. Osmanlı, toprak ekonomisinde bilhassa iki ideal küçük burjuva prensibi güder. 1- Toprak mülkiyetinin şahsi mülkiyet olmaması. 2- Toprak üretmenleri arasında az çok mutlak yakın eşitlik olması... Bu prensiple yola çıkan Osmanlı toplumu, bütün yaşayan varlıklar gibi, diyalektik kanunlarına uyararak, bir zaman toprak şahsi mülkiyetini inkâr etmişken, sonra inkârın inkârıyla; miri mülkiyeti inkâra varır. Bunun çeşitli şekillerini yukarıda gördük. Bu şekillerin altında çiftçilerin eşitliği, her çiftçinin birbirleriyle aşağı yukarı aynı olması ideali de, göze görünmeyen temel münasebet olarak alır yürür. O zaman, koca imparatorluğun temelinde, hiç alışılmadık bir manzara ile karşılaşılır. O zamana kadar eşit kabul edilen çiftçi ekonomilerinin, bir de bakılır ki, aralarında çok farklar belirmiştir. Hepsini bir sayılan çiftçiler içinde, bir kısmı şu veya bu verim imkânlarını zorlayarak, başkalarını da kendi çiftliğinde çalıştırıp sömürecek vaziyete girmiştir.

“Onun için ürün iradı, yavaş yavaş, kapitalizmden önceki en son geçit şekli olan ‘para iradı’ kılığına doğru gelişme imkânları bulur. Hatta bu imkânı daha önceden bile bulmuş gibidir: Haracın para olarak ödenmesi, daha dirlik düzeninde iken bile, Osmanlı toprak ekonomisinin para iradı şekline bir adım attığını gösterir.” (s.451)

Bu adım atıldı mı geriye dönüşü olmaz artık. Osmanlı yeni bir döneme girmeye başlamıştır.

“Osmanlı miri toprak düzeni, Kanuni çağında aşağı yukarı bu

tehlikeyle karşılaşır. Osmanlılığın kendisi uzak ve yakın şark ticaret kaynaklarının can damarlarını açmıştı. Sonra, zamanın İngilizleri derecesinde ‘üstün bir tüccar millet’, İtalyan yarımadasında rönesans yaratan bezirgan beldeleri üs yapmış ve tek mil batı gibi doğu pazarlarında da için için işlemeyi bilmişti. Osmanlı’nın kendisi tüccar değildi. Ama Osmanlı akınları tam bezirgan ideallerinin bayrağını taşıyor ve ülkeleri ticaret yollarına öncelik vererek fethediyordu. Osmanlılığın bünyesinde yabancı ve ‘üstün bir tüccar millet’ gibi rol oynayan unsurlar vardı. ‘Yahudi Nasi’ tipinde ‘dolap’çılar bunlardandır.

“Bir taraftan bu üretim yordamının kendi iç kanunuyla; bizzat çiftçiler (reaya) arasında sınıf farklılaşması alır yürür. Ötede, zamanı için en ileri üstün bir ticaret faaliyeti imparatorluğu kaplarken, toprak düzeninin hâlâ eski ürün iradı yordamında kalması imkânsızdı. Toprak üretiminin derebeyleşme temayülü, hem güdücü devleti, hem doğrudan doğruya üretmeni (reayayı) dayanılmaz bir duruma düşürdü. Yani, en alttaki çiftçiler iflas haline gelmekle kalmadı. Bizzat Osmanlı devleti de iflasa doğru kaydığını hissetti. Yani bir devrim için gereken alttan ve üstten tahammülsüzlük alametleri belirdi. Saltanat yapısında ekonomik gelişmenin yarattığı sosyal ve siyasi değişme zaruretleri konkret olarak bu iki açıdan belirdi. Onun için zamanın politikası, ‘reaya’yı zulüm ve tedipten himayet ve siyyanet’ (eşitlik) bayrağı altında harekete geçti. Yığınları kendi etrafında harekete getirmek için daima yapıldığı gibi, o vakitte halk ve fukaranın

menfaatleri öne sürüldü. Lakin aynı zamanda halk ve toprakla birlikte devleti ve saltanatı da kurtarmak başlıca hedefti.

“Toprağı ve halkı kurtarmak, çökme tehlikesi gösteren eski ürün iradı sistemini artık siyasi bir darbe ile büsbütün ortadan kaldırmak manasına geliyordu. ‘Mukataa’ [Kesim] sisteminin konulması için gösterilen gerekçenin başında bu geliyordu.” (s.452)

Kesimci ile Dirlikçi arasındaki farkları da alıntılanarak 6. kitabı geçelim:

“Mukataa sahipleri ile sipahiler arasında tek benzerlik, toprağın kemiyeti, miktarı, yani genişliği bakımındandır. Dirlikler gibi mukataalarda da, binlerce çiftiye içine alan büyük arazi birlikleridir. Toprak mülkiyetinin her iki halde de teorik olarak devlette oluşu keyfiyetçe de benzerliğe kapı açabilir. Fakat bütün bunlar işin görünüşüdür. Gerçekte kesimci ile dirlikçi arasında, memur ile tüccar arasındaki kadar derin bir sosyal sınıf ayrılığı vardır. Dirlikçi ‘sahip’ül arz’ adını alır. Ama toprağın ne mülkiyetine ve ne de tasarrufuna sahiptir. Sipahi, mülkiyet ile tasarruf sahipleri arasında bir idareciden ibarettir. Kesimci ise, bilakis toprağın tam tasarrufunu elinde tutar. Bu tasarruf çiftçinkinden çok daha tam ve mutlak. Çünkü:

“1- Çiftçi toprağı bizzat işlemeye mecburdur. Başka şekilde tasarruf edemez. Kesimci, toprağı dilerse kendi de işlemekte hürdür. Lakin baş-

kalarına işletmek başlıca hakkıdır. Şu veya bu şekilde tasarruf etmesi kendi bileceğı iştir. Onun için mukataa toprağının ‘malikane’ adı bile çok manalıdır. Kesimci ‘malın mülkiyet sahibi’ değilse bile ‘malikane: Mülk sahibimsi’dir. Yani onun toprağı tasarrufu, daha isimlenirken, çiftçiden farklı olarak bir çeşit mülkiyet veya mülkiyetimsi münasebet gibi konulur.

“2- Çiftçinin başında, her an hükmi-karakuşiler yağdırmak insafına kalmış bir karışıcısı vardır. Sipahi, mülk sahibi devlet adına, ‘sahib’ül arz’ sıfatıyla reayayı ekonomik ve politik güdümü altında tutar. Çiftçinin tasarrufu dirlikçinin kontrolündedir. Mukataacı [Kesimci] için, böyle her şeye burnunu sokan bir efendi yoktur. Kesimci parasını sayıp toprağı devletten kiraladı mı, artık ona karışan görüşen bulunamaz.” (s.464)

Ve nihayet 7. ve son kitaba gelirsek: Bu kitabın ana konusu derebeyleşme, çürüme, çöküş ve isyanlardır. Çürümenin şekli ve boyutları şu paragraflarla açıklanır:

“Osmanlı ortaçağındayız. Malikaneleri bilfiil emirlerine alıp, çiftçilere işletir durumuna giren bezirgan sermaye (müteşebbis mültezim), yalnız mukataacıya devir edeceği irat payını ve köylüde kalması icap eden kâr payını almakla kalmaz, bizzat köylünün zaruri geçim payını da sömürmekte hürdür. Tayin ve takdir, tamamen bezirgan sermayeye kalmıştır. Mültezim de parayı sarraftan; yani tefecilerden bulduğuna göre, çiftçinin mukadderatı, zamane faiz rayicine göre tefeci-bezirgan sermayenin insafına kalmıştır.

“Böylece, ortaçağ toprak ekonomisi denilen ateşin üstüne konulan çapul sacayağı: (Mukataacı + bezirgan + tefeci) üçüzü olur. Devlet ancak bu üçüzlü sınıfın gerisinde, onların diş ve tırnaklarından artanlarla geçinir. Dolayısıyla de bu dişleri tırnakları bilemekte fayda umar. Halbuki iratçı sınıf (mukataacılar) ile tefeci-bezirgan sınıf (mültezim, cizyedar, sarraflar) babaları hayrına var olmamışlardır. Her sosyal sınıf gibi, önce kendilerini düşünürler. Bu sebeple, ‘velinimet’leri olan devleti dahi soymaya bakarlar. Onun için,

devlet, iratçı ve bezirgan-tefecî sınıflara bel bağladıkça, iflas tehlikesi ile yüz yüze gelir. İflas tehlikesine uğradıkça, iratçı-bezirgan sınıfların kucağına düşer.

“Bu ‘fasit daire’ denilen ‘lanet çemberi’, şüphesiz, en son duruşmada gene halkın (başta çiftçinin) boyuna asılır. Devlet, züğürtledikçe işi kalpazanlığa vurup, züyük akçe kanallından bütün milleti veya mansip ticareti, caize, ubudiyet, harç buyrultu ve sair yollarından üstün sınıfları soymaya bakar. İratçı sınıf (mukataacılar vesaire) lüks hayata düştükçe, geliri temiz olan mukataa topraklarını, mültezime verirken, 50 yıl evvelkinin üç, dört misli bedel ister ve alırlar.

“O zaman tefeci-bezirganlar ne yapacaklar? Madem, ‘gücü gücüne yetene’dir. Onların da güçleri çiftçilere yeter: Hazır yiyici devletin ve iratçı sınıfın dilediklerini verir. Sonra, emme basma tulumba felsefesiyle, yukarıya verdiklerini, devlet ve malikane sahiplerinin idari, siyasi, dini, askeri, maddi, manevi her türlü yardımları veya göz yummaları sayesinde, aşağıda çiftçiden istediğı gibi ve istediğı kadar alır.” (s.562-63)

Toprak ekonomisindeki bu değişme ve toplumsal çöküş, o zamana kadar devleti güden Sünuf-u Devlet’i (Devlet sınıfları) de bozmaktan geri kalmaz. Artık İlmiyye de, Seyfiyye de, Kalemiyye de, Mülkiye de eski ülkücü sınıflar değildir. Rüşvet ve iltimas almış yürümüş, Osmanlı’nın çok önem verdiği Tahrir (yazı) önemini kaybetmiş, daha doğrusu Kesimciler lehine işlemeye başlamıştır. Mülkiye kontrol altına girmiş, Kalemiyye satılmış, İlmiyye tefeci-bezirgana dönüşmüş, Seyfiyye ise bozulmuş, soysuzlaşmış, kimisi işi esnaflığa kadar götürmüştür.

Bütün bu yozlaşmalar tepkisini yaratmakta gecikmemiştir elbette. Osmanlı’nın son dönemi adeta başkaldırma ve isyanlar dönemi olmuştur. En yaygın olanı Baba Zevallı liderliğindeki Celali İsyanları ve Kalenderiler olmak üzere sık sık isyanlar patlak vermiştir. Bunlarla beraber artık iyice yozlaşan Yeniçeri Ocağında da sık sık başkaldırmalar, kazan kaldırmalar olagelmektedir. Artık toplum her alanda derebeyleş-

menin etkileri ve tepkileriyle kaynaşmaktadır. Toplum alttan ve yukardan çözümlere uğramaktadır. Şöyle izah eder Kıvılcımlı:

“Siyasi mekanizma alttan alta ayanın eline geçerken, imparatorluk memurları da zamana uyarlar: Ya kendileri de ayanlaşırlar; yahut derebeyi oyuncuğı haline girerler.” (s.642)

Bu yukardan çözüldü.

“Klasik tarih, böylece, köy ekonomisinin bozuluşunu genellikle Celali isyanlarına ve başıbozuklara bağlamakla yetinir. Bu, adeta, halkın yoksulluğunu, gene halkın kabahati gibi göstermeye varmaz mı? Uslu durulsa bir şey olmazdı, demek ister. Gerçi, Celali isyanları, isyandan

sonraki partizan hareketleri, başıbozuk salgınları, kapısız kul belaları, köy ekonomisine müthiş darbeler indirmiştir.

“Ama bu kargaşalıklar, bildiğimiz gibi, sebep değil neticedirler. Kargaşalığın sebebi: Temelli toprak ekonomisinde dirlik düzeni yerine kesim düzeninin geçmesidir. Köylerin ıssızlaşması, yalnız Celali isyanlarından ileri gelseydi, isyanlardan sonra, her şeyin yerli yerine dönmesi ve köylerin mamurlaşması gerekirdi. İsyandar, köy ıssızlaşmasına gürültü bir başlangıç olmuştur. Lakin köylerin yoksulluğı ve ıssızlaşması, Celalilerden sonra durmamıştır, bilakis daha korkunç derecelere varmıştır. Ağır ayan ve derebeyi çapu-

lu, gel geç Celali isyanlarına rahmet okutmuştur.” (s.644-45)

Bu da aşağılardaki çözümlerdir.

Ve bu çözümlerin kaçınılmaz yansıması olarak devlet iyice ceberutlaşır. Halk üzerindeki zulüm artar ama en büyük baskı gayrimüslümler üzerindedir.

Eser tüm bu konuları işledikten sonra 800 civarındaki gayrimüslümün katledildiğine dair bir alıntı sonrası aniden kesiliverir. Bu kesilme kitaba tamamlanmamış etkisi verir. Metnin orijinali elde olmadığı, nerede olduğu da bilinmediğı (Hollanda’daki Enstitü kayıtlarında olmadığı görülüyor) için, bu ani bitiş kaynağından teyit etmek mümkün olmuyor.

ALLAH-PEYGAMBER-KİTAP

Okuyacağınız yazı, Ender Helvacıoğlu’nun, “Türkiye’nin ilk Kur’an Ansiklopedisi” başlıklı makalesinin bir bölümüdür. Makale, Bilim ve Gelecek dergisinin 81. sayısında Hikmet Kıvılcımlı’nın “Allah-Peygamber-Kitap” adlı eserinin incelendiğı kapak dosyasında yayımlanmıştı.

Kıvılcımlı tarihsel materyalisttir. Çalışmalarında antik dönem insanının veya uygarlık öncesi insan toplulukların düşünüş ve davranış biçimleri üzerine özel olarak yoğunlaşır (örneğin en önemli sorunsallarından biri kutsallaştırma sürecinin analizidir), ama bunu düşünsel ve davranışsal süreçleri esas belirle-yenin alttan alta akan sosyo-ekonomik ilişkiler, üretici güçlerdeki değişimler olduğunu bilerek yapar. Kıvılcımlı aslında bütün entelektüel çabasını, düşüncenin altındaki maddeyi, metafiziğin altındaki fiziğı keşfetmeye hasretmiştir.

Tarihsel materyalist yöntemi benimsememiş veya tam olarak özümseyememiş çoğı tarihçi ve sosyolog, binlerce yıl öncesinin insanını ve olgularını günümüzün değer yargılarıyla analiz etmeye çalışırlar ve yanılgıya düşerler. İnceledikleri dönemin toplumsal koşullarını ve hakim düşünüş biçimlerini hesaba katmadan çıkarımlarda ve yargılarda bulunurlar. Kıvılcımlı ise, sanki, en gelişmiş analiz yöntemine (tarihsel

materyalizme) sahip bir antik dönem bilgisi gibidir. Öncelikle, incelediğı dönemi anlamaya çalışır.

Örneğin bir barbardan veya bir antik dönem insanından bilimsel düşünüş biçimine sahip olmasını bekleyemeyiz. Bilimsel düşünüş biçiminin ve bilimsel yöntemin ortaya çıkmasına daha yüzyıllar vardır; henüz bunları ortaya çıkaracak toplumsal koşullar oluşmamıştır. Dolayısıyla o, yaşadığı somut olayları sahip olabildiğı düşünüş biçimiyle ifade edecektir. Araştırmacının hüneri, o barbarın veya antik insanın ifadesinin altındaki somutluğu ve gerçekliğı anlayabilmesindedir. Acaba o, Allah derken, peygamber derken, melek, şeytan, cin, dev, cennet-cehennem, tufan derken... aslında neyi ifade etmektedir? Sahip olabildiğı düşünüş biçimiyle ifade ettiği şey, acaba hangi gerçekliğin ve somutluğun yansımasıdır? Barbarın veya antik insanın hakim ifade biçimi olan kutsallaştırma (sihirselleştirme) veya dinsel düşünüş biçimleri perdesi kaldırıldığında (ki araştırmacı bu hüneri gösterebilmelidir) ortaya hangi çıplak gerçekler çıkacaktır?

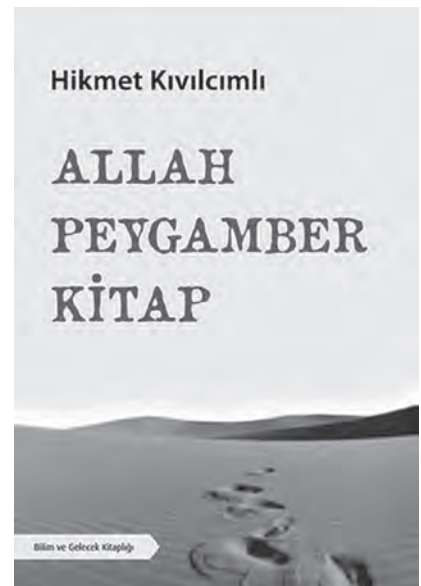
Bu materyalist yöntem benimsendiğı zaman, günümüze dek gelmiş bütün mitolojik metinler, söylenceler, destanlar, masallar, kutsal metinler, çok daha gerçekçi bir analizi mümkün kılan birer somut belgeye dönüşürler. Bu “belge”leri okuma-

yı becerebilirsek, insanlığın ve toplumların gelişim yasalarını doğruya çok daha yakın bir biçimde tanımlayabiliriz.

Kıvılcımlı bu yöntemin ustasıdır. Allah-Peygamber-Kitap adlı eserinde İslamiyet’in kökenini, doğuşunu ve kutsal kitabını bu yöntemle inceler.

Kıvılcımlı’ya göre Allah

Kıvılcımlı “Allah mı insanı yarattı, insan mı Allah’ı?” sorusuna her materyalist gibi “insanın Allah’ı yarattığı” yanıtını verir. Burada bir tartışma yok. Peki ama insan Allah’ı niçin yarattı ve nasıl yarattı? Kıvılcımlı, “henüz kesin bir yanıtı yok” dediğı bu sorunun pe-

şindedir. *Komün Gücü* adlı kitabı tamamen bu konuya hasredilmiştir. Bu kitapta insanlığın geçmişindeki ilk kutsallaştırma süreçlerini, animizmi, totemizmi inceler, nedenlerine iner. İslamiyet'in doğuşunu incelediği *Allah-Peygamber-Kitap*'taki Allah ise insanlığın yarattığı en gelişmiş Allah'tır; fakat kökleri on binlerce yıl önce yaratılmış ilk Allahlardır.

Kıvılcımlı'ya göre neredeyse insanlığın doğuşundan günümüze dek süregelen bir kutsallaştırma süreci mevcuttur. "İlk cinsel yasak, insan toplumuna ve insan beynine düşer düşmez ilk kutsallaştırma gelişimleri başlamış olmalıydı" diye yazar. (*Tarih Tezi Işığında Allah-Peygamber-Kitap*, Bumerang Kitaplar Yayınevi, s.12) İlk cinsel yasak da insanların toplum (komün) haline gelişlerinin bir sonucudur. *Komün Gücü*'nde (eğer doğru anladıysam), topluluk haline gelen insanların, o topluluğu oluşturan bireylerin tek tek güçlerinin toplamından daha fazla bir güce sahip olduklarını sezdiklerini ve işte açıklayamadıkları bu artı gücü kutsallaştır-

Kıvılcımlı ölüm döşeginde (Belgrat 1971).

dıklarını anlatır. Yani insan aslında kendi kolektif gücünü (topluluk ruhunu) kutsallaştırmıştır. İlk totemlerden İslam'ın Allah'ına dek tüm "kutsal"ların temelinde yatan nitelik budur. "Allahlar", insanın toplumsallaşmasının sonucudurlar; hem toplumsal evriminin hem de doğa ile olan ilişkisinin evriminin ifadedirler. "Totem", "Tanrı", "Allah" dedikleri ve tapındıkları şey, aslında ancak sezebildikleri doğa ve toplum yasalarının (ve bunlarla mücadele içindeki insanın) kutsallaştırılmış ifadeleridir.

Şöyle yazar Kıvılcımlı: "Aslında tanrı adı altında topladığı ve başkalaştırdığı şey: doğa ve toplum gidişinin yorumlanmasıdır... Tanrısallıklar çağında hayatın yorumu ister istemez tanrı şemsiyesi altında yapılabiliyor." (s.237) Kıvılcımlı'ya göre, "Muhammed'in Allah kavrayışını yüzeysel-modern insanın din alerjili şartıyla ele almak, O'nu olduğu gibi ele almak olamaz". (s.72) Akıl ve bilim henüz üste çıkabilecek aşamada olmadığı için, Allah geleneği altında bastırılarak gelişmek zorunda kalmıştır. Asıl gerçeğe ulaşabilmek

in kutsallaştırma perdesinin arkasını görmek gerekir. Muhammed, Allah derken, aslında Evrim demektedir. "Allah her olayda işleyen determinist kanunlar gibidir. Peygamberler ise aklıyla determinizmi yorumlayan bir elçidir; tarihsel determinizmin yoğun bir yansımasıdır." (s.71) "Kuran'da geçen Allah'ın 99 ismi" de aslında doğa ve toplum yasalarını ifade etmektedir.

Kısacası kendi kolektif emeğini (komün gücünü) kutsallaştırmış ve "Totem, Allah" demişizdir. Kıvılcımlı bunu şöy-

le vurgular: "Konumuz kutsallık: Tanrısallık-din ise, akılda tutacağımız ilk şey: inanılması biz medenilere güç gibi duran muazzam kolektif emeği (toplumsallığı) yaratan şeyin, kutsallık-tanrısallık değil; tersine kutsallığı-tanrısallığı yaratan şeyin, o inanılmaz hayretler uyandıran komüncül kolektif emek olduğudur." (s.113)

Sınıflı toplumlarda bu kolektif emeğe el koyanlar, doğal olarak Allah'a el koymuş ve onu bizim karşımızda (din sistemleri olarak) kurumsallaştırmışlardır. Bunlar din bezirganlarıdır. Tıpkı sermaye gibi. Sermaye de el konulmuş ve tekelleştirilmiş emek değil midir? Totemizmden çok tanrıcılığa, çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa Allah'ın evrimi, aslında insanların kendi emeklerine sahip çıkma mücadelesi sürecinin konaklarıdır. Başlarda her an ve her biçimde yanı başımızda olan tanrı, giderek göklere sürülmüştür. Ne zaman ki emeğimize tamamen sahip çıkar ve sömürüyü ortadan kaldırırız, ne zaman ki kendi yarattığımızın bize yabancılaşarak bir "Yaradan" (Tanrı veya sermaye biçiminde) diye ortaya çıkmasına son veririz, işte o zaman Allah'ın da sonu gelecektir. Kendi gücümüzün ve doğa yasalarının farkına vardığımız an Allah'a da gerek kalmayacaktır.

Kıvılcımlı, burada zorunlu olarak çok kaba hatlarıyla sunduğumuz analiziyle, hem neden Allah'tan kolay kolay vazgeçilemediğini hem de ancak nasıl sönmüneceğini açıklamaktadır.

Kıvılcımlı'ya göre Peygamber(ler)

Kıvılcımlı'ya göre "peygamberlik, bilhassa kutsal kitap inmiş peygamberlik Kent'ten Orijinal medeniyete geçecek barbar toplulukların yaratığıdır". (s.24) Yani peygamberler, çürümüş uygarlıkları yıkıp daha genç ve dinamik uygarlıkları kurarak kendileri de uygarlığa adım atan yukarı barbar toplulukların şefleri, tarihsel devrimlerin önderleridir.

Muhammed'in ise bu tarihsel devrim süreci içinde özel bir yeri vardır. O, kendi ifadesiyle "son peygamber"dir. Bu söz de bir top-

lumsal gerçeği ifade etmektedir. Muhammed, 5000 yıllık antik tarihin son demlerinde yaşamıştır. Önderi olduğu devrim, klasik anlamdaki tarihsel devrimlerin sonucusudur. “Bundan sonra, göçebe barbarların medeniyet rönesansları çağı açılacak ama bu sadece eskinin yeniden canlanarak bir adım daha ileriye gidilmesini ve modern Sosyal Devrimler çağının açılmasını hazırlayacaktı.” (s.26)

Kıvılcımlı, Muhammed hareketinin tarihsel yerini şöyle belirler: “İslam Medeniyeti, EVRENSEL tefeci bezirganlık aşamasını açtı. Muhammed bu aşamayı *Kuran*’ın Arabistan’da iktidar olmasıyla temellendirdi. Medeniyetler arasındaki barbar toplulukların medeniyete (sınıflı topluma) çözümlerini hızlandırarak ve tabii ki bu sayede medeniyetleri de canlandırarak antik ticaret yollarını işler biçimde birbirlerine ve medeniyetlere bağladı: tefeci-bezirganlık evrensel çağına ulaştı. Tarihin kontenjanında medeniyete geçebilecek kent kalmadı. Böylece Hz. Muhammed’in bu tarihsel görevini kavrayarak ‘Son Peygamber’ öngörüşü gerçek oldu.” (s.24)

Kısacası Muhammed, antik tarihe son noktayı koyan hareketin lideridir. Son kent barbarları da yanı başlarındaki çürümüş uygarlığı yenerek ve yıkarak uygarlaşmışlardır. Barbarlar uygarları yenerek yeni ve evrensel bir uygarlığı başlatmışlardır. Yenilen uygarlardır, ama kazanan uygarlıktır! Antik tarihin (klasik tarihsel devrimlerin) sonunu temsil eden Muhammed hareketi (İslamiyet), yepyeni ve çok daha bütüncül/evrensel bir uygarlık doruğunun, Ortaçağ Doğu Uygarlığının da ilk adımını temsil eder.

Bütün bu analizlerden yola çıkarak, “son peygamber” vurgusunun kutsallaştırma sürecinin sonuna gelindiğinin, bundan sonra Allah’ın ve peygamberlerinin işlerini insanlara devrettiğinin ilanı olduğu, dolayısıyla (laiklik demeyelim ama) sekülerizmin ilk önemli adımı olduğu; yüzlerce putu ortadan kaldırıp çok sayıda tanrıyı tek tanrıya geri dönülmez bir biçimde indiren ve tanrıyı yerden alıp göklere savuran Muhammed’in aslında tarihin gördüğü en büyük din yıkıcılarından biri olduğu türünden oldukça verimli tartışmalar yapabiliriz. Kıvılcımlı *Allah-Peygamber-Kitap*’ta bütün bunların ipuçlarını verir.

Kıvılcımlı’ya göre Kitap

İşte bu devrim hareketinin teorik-politik yayın organı da *Kuran*’dır. Kıvılcımlı bir örnekten yola çıkarak bu durumu çok güzel anlatır:

“Bedir savaşına kadar olan ayetler... Muhammed o manevi de-

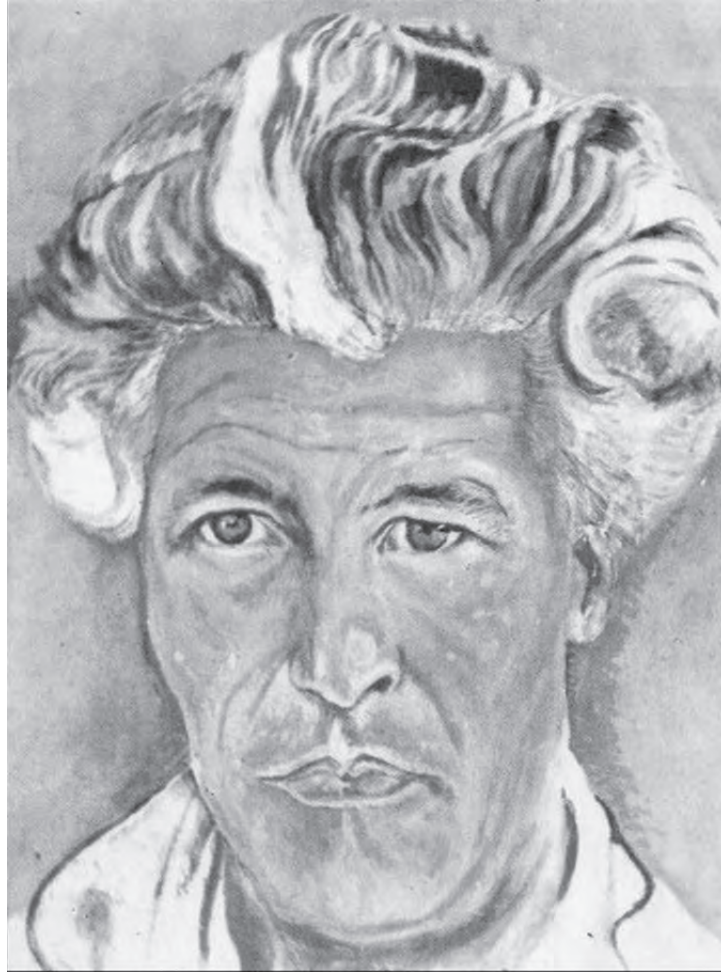
rinliğine karşılık bulmak üzere durmadan düşündüğü Allah-evren-insanlık sentezlerini, henüz içine girmiş olduğu tarihsel devrim sorunlarıyla yani halkın pratik ihtiyaçlarıyla sentezlemekte pek fazla gökcül samedani filozofsal kalır. Medine fukaraları, yoksul bezirganlar ve çevre bedevileri O’nu pratik ihtiyaçlarla uyarmakta gecikmezler. Savaş (içten içe ganimet) isterler. Açıkça Muhammed’i ve Allah’ı savaş kararını vermeye zorlarlar. İşte barbarın tanrı anlayışı budur: pratik ihtiyaçlar. *Kuran* açıkça tarihsel devrim pratiğine girmiştir. O sıcak savaş pratiğinden çıkan sentezler ayetleşir. Teorileşir. Allah sistemi bu işe yarar.” (s.34)

Bu noktadan sonra *Kuran*, devrimin ihtiyaçlarına göre şekillenir. Hem pratiği yönlendirir hem de o pratikten çıkan sonuçları teorileştirir. Kıvılcımlı’nın söylemiyle “ulu tarihsel devrimin yazıya geçmiş kutsal teori ve pratiğidir” (s.78)

“*Kuran* Hicaz Kent Barbarlığının Medeniyet kabuk değiştirmişin teoriye geçmiş açıklanışdır. Başka deyişle, Komün’ün yukarı kent aşamasındayken tarihsel devrim sezileriyle kent kozasını delip medeniyet keleşbeğı haline gelişinin kutsallaşarak taşlara kazanmış: yazıya geçmiş anayasa: şeriat kurallarıdır.” (s.171)

Buradan da anlaşılıyor ki, *Kuran* son derece dünyevidir. İçerliğini devrimin, halkın, hatta öncülerin ihtiyaçları belirler. Bunu görmek o kadar zor değil, yeter ki kutsallaştırma kılıfının altındaki somut gerçekliği okuyabilecek tarihsel materyalist yöntemle sahip olalım. Kıvılcımlı, *Allah-Peygamber-Kitap*’ta bunu büyük bir ustalıklarla yapar.

Ülkemizin yetiştirdiği büyük Marksist siyasetçi ve toplumbilimci Doktor Hikmet Kıvılcımlı’ya saygıyla...

Yetmiş beş yıl sonra Nuremberg Mahkemesi Nazi burjuvazisi nasıl kurtarıldı?

Nuremberg Mahkemesi'nde Nazi liderlerinin yanı sıra Nazilerle işbirliği yapmış, desteklemiş ve onların yarattıkları ortamdan yararlanmış şirket yetkilileri de yargılandı. Fakat sonuçta hepsi küçük cezalar aldılar ve işlerine devam ediyorlar. Nazi savaş makinesinin işletilmesinden kârlı çıkan işadamlarının kovuşturulmasında gösterilen gönülsüzlük, savaş sonrası Avrupa ve Amerika'sının kapitalizmi korumak için Soğuk Savaş yolunda ne kadar ileri gidebileceğini gösterir.

Erica x Eisen
Çev. Alâeddin Şenel

Okuyacağınız makale, *Class and Inequality* dergisinin 29 Mart 2021 tarihli sayısında yayımlandı. Erica x Eisen imzasıyla yayımlanan makalenin orijinal başlığı: "The Other Nuremberg Trials, Seventy-Five Years On". Metni Alâeddin Şenel Türkçeleştirdi. Arabaşıkları biz koyduk.

Alman demir çelik kralı Albert Vögl, 10 Nisan 1945'te, Amerikan askerleri kendisini Wittbräucke köyü içinden geçen yolda götürürken, içinde siyanür saklanmış bir cam tüpü ısırınca, bir zırhlı aracın yanına yığılıp, neredeyse anında öldü. Birkaç ay önce, kendisi gibi bir endüstrici olan Friedrich Flick'e, "Almanya'nın yıkıntıları arasından ayağa kaldırılması için ne gerekiyorsa yapmaya hazırım" demişti; "beni tutuklamalarına ise hiçbir zaman fırsat vermeyeceğim" diye eklemişti. Ülkenin her yerinde işadamları aynı şeyi yapıyorlardı: Yalnızca Siemens'te, şirketin yönetim kurulunun beş üyesi, Kızıldordu Berlin caddelerinde ilerleyip fabrikalarını ele geçirince kendisini öldürmüştü.

Nuremberg Mahkemesi'nde yargılanan endüstriciler grubu

Büyük iş dünyası ile Naziler arası bağlar öylesine kapsamlıydı ki, 1932'de Berlin borsasına kayıtlı şirketlerin yüzde ellisinden fazlası Nazi Partisi ile sıkı bağlantılar içindeydi.

Yırtılıp küçük parçalara ayrılmış belgeler ve Hitler'in duvarlardan sökülüp, buruşturularak çö-

pe atılmış portreleri gerisinde görünmez kılınan endüstriciler - Krupp'un, IG Farben'in, Daimler-Benz'in, Volkswagen'in yönetim kurulu üyeleri ve başka yerlerde, şirketleri tanklar için çelik ve top namluları için saflaştırılmış alüminyum ergiten; araç tekerlek lastikleri ve motorları için sentetik (yapay) lastik/kavuçuk ve gazolin (benzin) formülleri geliştiren; uçaklar, denizaltılar, V-2 roketleri elektrik devreleri tabloları yapanlar ve de sinir gazı ve Zyklon B (Zyklon B, bir Alman kimyasal savaş aracı olarak kullanılmış zehir ilacının markası - ç.n.) üretenler olmak üzere şirketlerin üst düzey yöneticileri, adlarını Nuremberg savaş suçları sanıkları listesinde buldular. Bu kimseler Nazi kovuşturmalarından kaçan Yahudilerin mallarının mülklerinin üstüne konmuş ve onların yok pahası-

na satışa çıkarılan endüstri ve ticaret kuruluşlarını yutmuşlardı. Toplama kamplarında tutsak kılınanların emeklerini sömürmek yolunda Alman hükümetiyle sözleşmeler yapmış; bu bedava ve gerekli görülürse kullanılıp atılabilecek işgücü kaynağını, endüstriyi pompalayıp hızlandırmak gibi özel bir amaca hizmet edecek fabrikalar kurmuşlardı. Hepsinde ötesi, Nazi savaş makinesini geliştirme ve onun yol açacağı soykırımları gerçekleştirme amacına yönelik planlar hazırlamış, bundan büyük kârlar sağlamışlardı.

İçinde bulunduğumuz yıl (2021), Kasım 1945'te başlayan ünlü Nuremberg yargılamaları Uluslararası Askeri Mahkemesi'nin verdiği kararların duyurulmasının yetmiş beşinci yıldönümünü göstermektedir. Mahkeme belleklerimize, daha çok Hermann Göring, Joachim von Ribbentrop ve öteki önde gelen Nazi asker ve politikacıları cezalandırmış olmasıyla kazanmış olmakla birlikte, bu asker ve politikacılar yargılananların ilk grubunu oluşturur. Kovuşturulan öteki gruplar içinde, doktorlar, kamu yöneticileri, yargı görevlileri ve özel girişimci işadamları gibi o sıralarda yargılanmaları birçok kişiye hem adaletin yerine getirilmesi hem de kalıcı bir barışın gerçekleştirilmesi bakımından aynı derecede önemli görülen kimseler bulunuyordu.

Endüstriciler grubunun yargılanmaları süreci, tarihçi S. Jonathan Wiesen'in sözleri ile "kuşkusuz savaş sonrası Alman iş dünyası tarihin en fazla görmezden gelinen yüzünü oluşturur." Savcılar söz konusu davaların yargıçlarından, kapitalizm ile savaş arasındaki doğrudan ya da dolaylı bağlantıyı göz önünde bulundurmalarını istemişlerdi; ahlaka ters düşmeyen kâr elde etmek için verilecek uğraş ile ahlaka ters düşecek kâr hırsı durumlarının ne-relerde bulunduğunu saptamalarını istemiş hatta böyle bir sınırın çekilip çekilemeyeceği hakkında bir görüş oluşturmalarını beklemişlerdi. Bu konularda yargıçların verecekleri kararlar, yalnızca uluslararası hukukun gelecekte alacağı biçimi değil, Batı Avrupa'nın savaş sonrasında bir bütün olarak yeniden yapılması-

nın yolunu gösterecekti.

Büyük iş çevreleri dünyası ile Naziler arasında, birçok alanda ilişki kurulmuş bulunuyordu: 1932 yılında Berlin borsasına kayıtlı şirketlerin yüzde ellisinden fazlası Nazi Partisi ile önemli bağlantılar içindedi. Ertesi yıl Hitler siyasal erki ele geçirdikten sonra, bu şirketlerin hisse senetlerinin değerlerinde patlarcasına bir yükselme görüldü. Şirket önderlerinin Alman saldırısından kârlı çıkacaklarını anlamaları, fazla zaman almadı. 1933'te, Gustav Krupp von Bohlen ve Halbach, savaş sırasında, sahip oldukları demir çelik endüstrilerinin, panzerlerden uçaksavar toplarına kadar her şeyi sağlayacağı görülecek bu iki endüstrici, Hitler'e, Alman endüstrisinin baştan ayağa yeniden örgütlendirilmesi için bir plan sundular. Söz konusu öneriye "rehberlik eden düşüncenin, Reich'in (Alman hükümetinin) siyasal hedeflerine uygunluk" olduğu belirtiliyordu. Demir çelik devi Hermann Röchling, Hitler'i Balkanlar'ı işgal etmesi yönünden kıskırttı ve rejim ile olan, firmasının buralarda ele geçirilecek topraklarda el konacak fabrikalarda ve madenlerde üretimi artıracak bağlantılarını artırdı. Söz konusu aynı üretim noktalarında, çok geçmeden polis işlerini SS'ler (Hitler'in

Alman demir çelik kralı Albert Vöglger, yakalandığında siyanür içerek intihar etti.

"Schutzstaffel" yani "Özel Koruma Birliği" olarak kurulup toplama kampları ve ırk politikasının kol-luk gücüne dönüşen örgütün kısa adı - ç.n.) üstlendiği gibi, buraları, angaryada çalıştırılan, başları üzerinde aynı şirketin yönettiği Etzenhofen çalışma kampına gönderilme gibi bir Demosthenes Kılıcı sarkıtılan işçilerle donatıldı. Dolayısıyla Almanya'nın saldırganlığında, ekonomik emperyalizmin başrollerden birini oynadığı, yalnızca Sovyet düşünürlerinin değil, Batılı Müttefiklerin arasında da yaygın olarak benimsenen bir görüştü.

Bu durumda, işgal edilmiş bölgelerin yöneticileri, Almanya'nın güçlü kartellerinden, özellikle demir çelik alanındakilerden yoksun bırakılmasının, bu ülkenin ileride, hiçbir zaman savaşa kalkamayacak bir duruma düşürülmesi için yaşamsal önemde bir önlem olarak gördüler. "Almanya'nın büyük yatırımlarının gerçek sahipliğinin Nazi olmayan kimselere geçirilmesine dek kendimizi güvende bulamayız" diye yazdı Alman işgali Amerikan denetimi bölgesinde görevlendirilen bir ekonomi uzmanı olan RM Havens. Bu yolda iş yöneticileri gözaltına alınıp, savaş sırasında yaptıkları iğneden ipliğe araştırıldı; yerle bir edilmiş olmayan fabrikaların çok sayıda endüstri

makinesine el kondu ya da bazıları parçalandı veya teslim edilmeleri istendi. 1945 yılı sonbaharında verdiği bir demeçte General David Eisenhower, IG Farben'in uçsuz bucaksız bir alana yayılmış kimya kompleksinin ortadan kaldırılmasını buyurdu; savaş gereçleri üretilen fabrikalarının yıkılmasını, borsadaki hisse senetlerinin savaş tazminatı karşılığı olarak kullanılmasını ve ileriki yıllarda yapmasına izin verilecek araştırmaların sıkı bir denetim altında tutulmasını istedi. "Dünya barışının sağlanmasının yollarından biri olarak Farben'in ise kökünün kurutulması gerekir" dedi.

Şirketler kendilerini nasıl savunuyor?

Savaş suçu işlemekle suçlanmaları karşısında şirket önderleri, süten çıkmış ak kaşık rolü oynadılar. Siemens'in iş yöneticileri örneğin, bir Nazi terminolojisini kullanarak "Yahudi Sorunu" karşısında, firmaları hayran kalınacak bir tutum göstermişlerdi! Öyle ki bu yolda antisemitizm ile en küçük bir ilişkilerinin bulunmadığını ileri sürecek kadar ileri gitmişlerdi. Faşist yönetim dönemi hakkında bu tür çağrışımlar, Ruhr Vadisi endüstricisi Hermann Reusch'un öfkeyle, "Aryanlaştırma" (böylece Yahudi girişimcilerin, mülklerini Yahudi olmayanlara teslim etmeye zorlanması) ile Müttefiklerin kartelleri dağıtma politikasının aynı şey olduğunu ileri sürecek derecede açık ve bilinçliydi. GHH (GHH: Gutehoffnungshuette Ruhr havzasının "Maden ve Çelik İşletmeleri Grubu" -ç.n.) üreticisi şirketin çalışanlarına gönderdiği bir iç yönergede, savaş sonrası işçi sendikaları "Rus/komünist sonul çözümü yolunu hazırlamak" ile suçlanmaktaydı. Alman işadamları, hem kendi aralarında hem kamuya açıklamalarında, Almanya'nın işlediği suçlarda suç ortaklığı yaptıklarını toptan yadsıyıp, kendilerine gösterilen, acımasızlık ve duyarsızlık bakımından Holokast'a (Yahudi toptan kıyımına) eşit bir kapitalizm düşmanlığı

Nuremberg yargılamaları mahkeme salonu.

kovuşturmasının umarsız kurbanları rolünü oynadılar.

Nuremberg kovuşturmaları korkusunun yarattığı hayaletin ortalıkta dolaşmaya başlamasıyla, şirketler kendilerini, en küçük ayrıntılara inerek, göze çaracak derecede lekesez gösteren derin bir mağduriyet duygusuyla doldurulmuş şirket tarihleri ve kurucularının yaşamöykülerini yayınlayarak savunma kalkanı dikme etkinliğine giriştiler. Auschwitz toplama kampına alınanları uçak yedek parçaları üretiminde çalışmaya zorlamış olan Siemens, fabrikalarında çalışmış eski köle işçilerinin, çok iyi beslenip kendilerine tiyatrolara ve müzelere gitme fırsatları verdiğini anlattıkları övgü mektuplarının aktığını açıklayarak övündü. Müttefikler Henkel'in fazla buldukları araç gereçlerini ellerinden alma planlarını duyurduğunda, bu kimyasal mallar üreticisi şirket, hem İngiliz subaylarına hem de kamuya "Pislikten Ölmek!" (Death by Dirt) gibi başlıklar taşıyan, böyle bir kararın sabun kılıfı yaratıp hastalıklar yüzünden kitlesel ölümlere yol açacağı ileri sürülen broşürler bombardımanına başvurdu. Bu tür göze görünür halkla ilişkiler çabalarının genellikle pek işe yaramadığı anlaşıldı. Ama çok geçmeden, Mahkeme'de, dengeleri savaş tacirlerinden yana kökten değiştirecek çok daha büyük bir tehlikeyle karşı

karşıya kalındı: Ufukta Soğuk Savaş göründü.

Yargılama alanı daraltılıyor

Dört Müttefik devletin yürüttüğü Uluslararası Askeri Mahkeme kurulurken başlangıçta, yalnızca Üçüncü Reich⁽¹⁾ ile işbirliği yapmış endüstricilerin yargılanmasına odaklanacak **ikinci dört paydaşlı mahkeme** (second quadripartite trial) oluşturulması planlanmıştı. Ne var ki böyle bir düşünceye duyulan hoşnutsuzluklar, İngiliz yönetimindeki yetkililer, özellikle bunun hem yol açacağı giderleri, hem *ex post facto* (yasaların yayınlanmalarından önceki olgulara uygulanmaması) ilkesini düşünen İngiliz memurlar arasında olmak üzere, zamanla arttı. (Winston Churchill, bu konuda kendi adına, suçlananlara -yargısız infaz anlamına gelecek bir deyişle- "siyasal yöntem" (Ing. "political disposition") uygulanması yanlısıydı). Bu arada, arka planda SSCB ile Amerika arasında baş gösteren siyasal gerginlik, ortak yargılamanın Rusya'nın yargılama dışına düşen konuları tartışmaya taşıyabileceği bir "kapitalist ve komünist ideolojiler arası söz düellosuna varabileceği" yönünde **tasaları** artırmaktaydı. Mahkeme'deki Birleşik Devletler hukukçuları ekibine hizmet edebilmek için Amerikan Yüce Mahkemesi üyeliğinden geçici izin almış olan Robert Jackson, Alman endüstricilerin yargılanmasında Sovyet komünistleri ve Fransız solcuları ile birlikte çalışılması düşüncesinden hoşnutsuzluğunu dile getirdi.

Yeni bir uluslararası kovuşturma açılması çabalarının sonuç verme olasılığı giderek azalınca, içlerinde endüstricilerin işlediklerinin de bulunacağı öteki savaş suçlarının işgalci güçler arasında bölüştürülerek ayrı ayrı yargılanması yoluna gidildi. "İşgal bölgeleri duruşmaları" yönünde bu değişiklik, Müttefik yönetimlerini, bölgeleri içinde kalan sanıkları uygun gördükleri biçimde sorgulama, isterlerse de dava açmama yolunda özgür bırakmış oluyordu. İngiliz bölgesinde endüstricilere karşı açılacak tüm kovuşturmalar hemen durduruldu; Birleşik

Hitler ve demir çelik devi Hermann Röchling. Röchling, Hitler'i Balkanlar'ı işgal etmesi için kışkırttı.

Devletler olası sanıklar listesini yarı yarıya kısalttı. Böylece, Alman endüstricilerin savaş zamanı eylemlerinin hukuka uygun olup olmadığı araştırılacak kimseler olarak yalnızca, suçları en ağır, en tiksindirici ve mahkeme salonunda kanıtlanmasında hiçbir güçlük çekilmeyecek bir avuç kişi kalacaktı.

Yargılama alanının böylesine dramatik daraltılmasının bir nedeni jeostratejikti. Soğuk Savaş gerginliklerinin artmasıyla, Alman endüstri kapasitesi, birdenbire, bir tehlike olarak görülmekten çıkarılıp, ilerisi için bir kazanım olarak algılanmaya başlandı. Amerikalılar, o sıralarda kıtayı boydan boya ayıran bir bölünme çizgisinin gelişmesine bakarak, Almanya'nın komünizmin Avrupa'da daha fazla yayılmasını önleyebilecek bir set işlevi görebileceğini anladılar; böylece bu ülkenin gönence erip güçlenebilmesi için savaş sırasında yitirdiği mal yapım kapasitesinin yeniden canlandırılmasının gerektiğini düşündüler. Buna benzer bir biçimde, Tokyo Savaş Suçları Mahkemesi'nde Japonya'nın savaştan sağlam bir kapitalist devlet olarak çıkabilmesini güvenceye almak için yapılan pazarlıkta, eski [kovuşturma] planları buruşturulup çöpe a-

tıldı. Almanya'daki işgalci güçler arasındaki sürtüşme, bir bütün olarak ulusun tehlikeden kurtarılması davası ile kendi hukuksal sorunlarını özdeşleştirme fırsatından yararlanan Alman endüstricilere zarar vermedi. Siemens'in, savaş zamanı yaptıkları birçok kez tutuklanmasına yol açan yöneticisi, yani büyük çaplı zorunlu çalıştırma programının yürütülmesine yardım etmiş olan Wolf-Dietrich von Witzleben, İngiliz yetkililerine, "bana uygulanan bu işlemler, [Almanya'yı] yeniden canlandırma (rekonstrüksiyon) sürecini tehlikeye atacak maddesel ve psikolojik sonuçlar yaratır" uyarısında bulundu.

1947'de Birleşik Devletler [Nuremberg] hukuk e-

kibi, ilgi odağını yalnızca üç şirket: IG Farben, Krupp ve Flick KG üzerinde toplayarak daralttı. Buna karşın savcılar, onları mahkemeye vermeye hazırlanırken, ülkelerinin belli bazı çevrelerinden gelen tepkilerle karşılaştılar. Jackson'ın ve ekibinin araştırmaları sırasında son derece tatsız bir gerçekle yüz yüze kaldı: İçlerinde en göze çarpanları Standard Oil, Dow Chemical, DuPont ve General Electric olan bazı Amerikan şirketlerinin, tam da o sırada başkanları mahkeme önüne çağrılan

Alman şirketleriyle azımsanamayacak kapsamlı ilişkiler içinde oldukları görüldü. Standart Oil, Farben ile birlikte yürüttüğü kendi sentetik (yapay) kauçuk (lastik) araştırmalarının bilgilerini paylaştı; ancak bu konuda Birleşik Devletler üretimi bilgilerini vermedi. General Electric ile Krupp arasında (makine parçaları ve zırh delici araç gereç yapımında metal sertleştirme işleminde kullanılan tungsten karpit üretimi için bir pazarlık yapılmıştı; bu anlaşma onlara, dünya pazarlarının bölüşülmesiyle fiyatları büyük ölçüde şişirmeleri olanağını vermişti. Birleşik Devletler Başkanı Truman'ın iş dünyasını kayırmacı yönetimi, özel girişim kesiminin endüstricilerin bu yolda yargılanmasına gösterdiği tepkiden öylesine tasalandı ki, Farben davasını yürüten savcı Josiah DuBois'e, listesinden "saldırgan savaş" ile ilgili suçlamaları çıkarmaya zorlama girişiminde bulundu. DuBois bu baskıya direndi; ancak kararların alınması zamanı gelince, yargıçların, bu tür siyasal baskılar dalgasının etkisinde kalarak, yargılama sırasında ortaya konan bilgileri büyük ölçüde gizleyip örttükleri görüldü.

Kapitalistler kapitalistleri kurtarıyor!

Sonunda Amerikan işgal bölgesinde yargı önüne çıkarılan bir avuç işadamlarının aldıkları cezalar, DuBois'in sözcükleriyle: "bir tavuk hırsızının bile severek kabul edeceği kadar hafif" oldu. Farben Duruşmaları'nda

Savaş suçları yargılamalarında Krupp Davası'nda Alfred Krupp von Bohlen savunmasını yaparken (United States Holocaust Memorial Museum: Max Austein Collection)

on sanık, kendilerine yöneltilen suçlamaların hiçbirinden suçlu bulunmazken, geride kalan on dört sanıktan hiçbirine sekiz yıl tutsaklıktan fazla ceza verilmedi. Aynı biçimde altı Flick (şirketi davası) sanığının yarısı aklandı. Krupp Davası'nı yürüten yargıçların başkanı, yapılanların kâr amaçlı bir şirketin yönetim kurulunun görevlerini yerine getirmekten başka bir şey olmadığını ileri sürerek, tüm suçlamaları düşürdü. Yargılamaların başında, açılan soruşturmanın, "tüm Nazi devletinin sorguya çekilmesi ve yaptıklarının araştırılması hedefine ulaşılan dek yürütülmesi" amacına yönelik olduğu belirtilmişti. Varılan noktada ise, sanıkların işledikleri suçlar, ekonomik etkinliklerin yürütülmesinin gerekleri olarak hoş görülüyordu.

Yargılama kayıtlarında, şaşılaçak denli cılız görüşler vardır: Büyük çaplı köle emeğinin sistemli sömürsüyle ilgili Farben davasında alınan bir kararda örneğin, "şirket, söz konusu işyerinde öğleleri işçilere gönüllü olarak ve gideri kendi kasasından ödenerek sıcak çorba içirmiştir" açıklaması yapılmaktadır. Verilen kararların belki de en şaşırtıcı olanı, birçok davada üst makamların baskısının, sanıktan yana bir savunma ve hukuksal bakımdan geçerli kabul edilmesidir; öyle ki Nuremberg Uluslararası Askeri Mahkemesi duruşmalarını izlemiş herhangi bir kimse, bunun, Mahkeme'nin "yalnızca buyrulunu yerine getirme" savunmasının ilkece kabul edilmemesi tutumunun

Demir çelik şirketi tarafından yönetilen Etzenhofen çalışma kampı.

Auschwitz toplama kampına alınanları uçak yedek parçaları üretiminde çalışmaya zorlamış olan Siemens, fabrikalarında çalışmış eski köle işçilerinin, çok iyi beslenip kendilerine tiyatrolara ve müzelere gitme fırsatları verdiğini anlatmıştı.

tepetakla edilmesi olduğunu anlar. Flick şirketinin, SS önderi Heinrich Himmler'e her yıl 100.000 nakit Reichsmark bağışta bulunması hakkında Flick'in, "bunun Himmler'in kültürel hobilerinin desteklenmesi için verildiğine inanıyorum" demesi üzerine, Mahkeme'de, bir belgeye dayanmayan bağış yolunda yapılan baskının hafifletici neden sayılması gerektiği yargısına varılmıştır.

Devletin kendilerini insanlığa karşı suç işlemeye zorladığı yolunda endüstricilerin ileri sürdükleri birçok sav açıkça yalandı. Farben yargısı kayıtlarındaki tek karşı oy, savaş sırasında Alman hükümetinin fabrikalarda köle emek kullanılmasını ya da angarya işçilerinin karşı karşıya bırakıldığı herhangi bir kö-

tüye kullanmayı buyurduğu ipucunun bulunmadığı noktasındaydı. Fabrika yöneticilerinin, üretim kotalarının karşılanması için zorunlu çalıştırmaya başvurmak zorunda kaldığını belirtmeleri, Farben'in söz konusu üretim hedeflerini kendisinin saptama olanağına sahip olup, bu kotaların her alanda çoğu zaman aşıldığı gerçeğinin üstünü örtme girişimidir. Endüstricilerin bu savunmalarının odağındaki çelişkiyi ortaya koymak güç değil: Bir yandan ekonomik girişimin, temelde politika dışı bir etkinlik olduğunu ileri sürerlerken; öte yandan ulusal hedeflere ulaşılmasında hükümetle işbirliği yapılmasını yurtseverlik görevinin bir gereği olarak göstermişlerdir; sonra, siyasal erkin buyruklarına uymamanın kendilerini dehşete düşüren sonuçlarıyla karşı karşıya kaldıklarını ileri sürmüş, ama aynı zamanda Nazi terörünün, kendilerine de bulaştırılana dek ulaştığı derecesinden haberli olmadıklarını söylemişlerdir. Yargıçlar çoğunluğunun, bu tutarsızlıkları görmezlikten gelip, endüstricilerin yaptıklarının endüstride yapılması gereken işlerden başka bir şey olmadığı görüşü, DuBois'in "herhangi bir toplumda bu tür (endüstrici) kimse-lerin bulunabilmesinin dünya barışı için herhangi bir tehlike yaratmayacağı apaçıktır" sözlerinde dile getirilmiş bulunmaktadır.

DuBois'in ileri sürdüğü bu sav,

Mahkeme savcılarınca ortaya konan en iddialı kanıtların çoğunun odağında bile bir tutuculuğun gizlendiği gerçeğinin ipuçlarını vermektedir. “Bu tür kimselerin” barışçı bir toplumda bile bulunabileceği yolundaki alaycı düşüncesiyle DuBois, Nuremberg tersanelerindeki işadamlarının yoldan sapmış sıra dışı yaratıklar oldukları gibi öteki işadamlarını rahatlatıcı ama tehlikeli bir düşünceye dayanıyordu. Kuşkusuz, gerçekte Farben’in kâr amaçlı dürtülerle emekçilerin maliyeti düşürülmeye çalışılan şirket şiddeti ile kendi Auschwitz kampı şubesinde her gün karşılaşılıyordu. Tarihçi Kim Christian Priemel, Nuremberg’de yargılanan endüstricilerin, kendilerini “olağandışı koşullarda sıradan iş etkinliklerinde hiçbir sakatlık bulunmayan sıradan işadamları” kimliğiyle görememeleri, çözümün değil sorunun bir parçasını oluşturuyordu saptamasında bulunmuştu. Bu saptamanın götüreceği sonuçla, bu kimselerin ve davranışlarının sıra dışı olduğunu kabul etmek de kendi başına sorunun bir parçasını oluşturur.

Şirketler ‘işlerine’ devam ediyor!

Nuremberg’den dönmelerinden sonra Amerikan hukuk ekibinin birçok üyesi, iş çevresi önderlerini kovuşturma görevlerinde komünistlere sempati besledikleri düşüncesiyle, Senatör McCarthy’in kuşkularının hedefi oldu. Oysa McCarty’nin bu konuda tasalanmasına gerek yoktu. Batılı Müttefikler, yargılamanın başlarında bile endüstricilerin kovuşturulması yönünde ekonomik düzenin sistemli bir eleştirisine girişmek niyetinde değillerdi. Nuremberg’deki Amerikalıların sonul hedefi, büyük iş çevrelerine karşı kapsamlı bir saldırıdan çok, Yeni Uzlaşma (New Deal)⁽²⁾ girişimindeki kapitalizmin daha yumuşak ve istikrarlı bir biçiminin yaratılması amacına son derece benzer bir tutumla, büyük iş girişimciliğinin hangi biçiminin kabul edilebilir hangi biçiminin kabul edilemez olduğunu ortaya koymaktı. Savcılık, Mahkeme yargıçları heyetine, silah ticaretinin kendi başına yanlış olduğu gibi bir düşüncelerinin bulunma-

dığı güvencesini vermişti ve Alman endüstrisinin yapısıyla ilgili temel eleştirileri (zamanın çoğu Amerikan ekonomistin liberal düşünsel yapıları gereği dargörüşlülüğüne [İng. illiberalism]⁽³⁾ karşı) kartellere yöneldi. Böyle bir tutumla soruşturmada, Alman endüstricileri kapitalizmin kötü bir uygulamasını izledikleri için cezalandırma yoluna gittiler; bu çabanın sonunda, hem Almanya’da hem Birleşik Devlet’in içinde özgür pazarın canlandırılmasına götüreceğini ummuşlardı.

“Böyle bir perspektiften bakınca” diye yazar Marksçı hukuk bilgini Grietje Baars, “Nuremberg’in başarısız olduğu söylenemez. Tersine, savaş kazananların kapitalizmin adaletli biçimini getirmeleri, kapitalizmin kötülüklerinin üzerinin daha iyi örtülmesinde ve bir uluslararası hukukun kurumsallaştırılmasında önemli bir rol oynadı.” Nuremberg kararlarını yakından izleyen bir uluslararası ceza hukuku derlemesinin geliştirilmiş olması, şirketleri [tüzel kişiliklerini] büyük ölçüde yargılamanın dışında bırakmıştır. Böylece onları (içlerini dolduran tek tek şirket yöneticileri hakkında hiçbir şey söylenmemesiyle) ince ele-nip sık dokunan bir denetimin dışında bırakmıştır.

Ayrıca Baars, şirketlerin yaptıklarından uluslararası hukuk kurallarının uygulanması yoluyla sorumlu tutulması yolunda iyi niyetli çağrılarını [bile] yararlı bulmamaktadır; böyle bir tutumun yararı hakkın-

da, benimsenmesinin temelinde, şirket erkinin tanınması ilk günahının yattığı düşüncesiyle, derin kuşkular beslemektedir.

Şirketlerin cezalandırılmazlığı ilkesi sorununun çözümü, bu yoruma göre, hukuksal denetim araçlarının, şirketlerin neyi yapabilir neyi yapamayacaklarının bir çerçevesinin çizilmesi yolunda genişletilmesinden çok, kapitalizmin kendisine karşı savaşım verilmesidir. Çünkü Nuremberg’de soruşturmaya uğramış şirketlerin birçoğu bugün iş dünyasının ön sıralarındaki yerlerine dönmüş bulunuyorlar. Hem Almanya’da hem tüm dünyada yapılacak bir sürü iş onları bekliyor (!)

Not: Bu yazının varlığı ve kaynağı hakkında beni bilgilendiren ve çıktı-larını gönderen Funda Karapehlivan sağ olsun (ç.n.).

DİPNOTLAR

1) Birinci Reich (Alman Devleti) 9. yüzyıl - 1806 yılları arasında Kutsal Roma - Germen İmparatorluğu; İkinci Reich, 1871-1933 arası Alman devleti; Üçüncü Reich, 1933-1945 arası Nazi yönetimi için kullanılan adlardır. (İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü).

2) Başkan Trumann’ın 1929 Büyük Bunalım’ın ekonomide yol açtığı yıkımı onarma amaçlı 1933’te yürürlüğe konan (içinde işsizlere kamu bayındırlıklarında iş sağlama, çiftçilere düşük faizli borç verme, yaşlılık ve işsizlik sigortaları, çocuk işçiliğini önleme, geçekodu bölgeleri ıslahı gibi önlemler bulunan) reform programı.

3) Burada yazar, anlamları arasında “dargörüşlülük” de bulunan ama içinde “liberalism” kavramı geçen bir sözcüğü (illiberalism) kullanarak, zamanın çoğu Amerikan iktisatçısının kartelleri hoş gören bir liberal serbestlikten yana olduklarını üstü örtülü olarak eleştirmiş görünüyor (ç.n.).

Toplama kamplarından getirilip Siemes fabrikasında çalıştırılan işçiler.

Salgınları ve doğal afetleri Tanrı'yla ilişkilendiren, tanrısal ceza ve imtihan olarak gören anlayış, mitsel evren tasarımına değin gerilere gider. Bu tasarımın kısmi revizyonlarla tek-tanrılı dinlerin metinlerine de nüfuz ettiği açıktır. Ancak Antik Yunan'da başlayan, doğa ve doğadaki olgu ve olayları, doğal nedenlerle açıklamayı ilke edinen bir başka yaklaşım tarzı daha bulunmaktadır. Bu yaklaşım tarzı, bizim bugün bilimsel düşünce dediğimiz anlayışın ön versiyonudur.

Prof. Dr. Hasan Aydın

OMÜ Felsefe Bölümü

nsanoğlu, tarihsel süreç içerisinde, sıtma, cüzzam, veba, frengi, çiçek hastalığı, tüberküloz, grip, aids, ebola gibi pek çok salgın hastalık (Nikiforuk, 2020; Sherman, 2019); sel, depresyon, kasırga, kıtlık vb. gibi birçok doğal afet yaşamıştır (Akar, 2013; Kuş, 2018). Bu türden olayların büyük can kaybına neden olduğu, hatta dünya tarihinin akışında, siyasal, sosyo-kültürel, ekonomik vb. alanlarda önemli etkiler yarattığı söylenir (Nikiforuk, 2020; Martin, 2011; Akar, 2013). Büyük etkisi nedeniyle, bu türden salgın olaylarının ve afetlerin, mitolojilere, dinlere, sanata, edebiyata, bilime ve felsefeye konu olduğu görülür. İnsanı aciz bırakan, büyük acılara ve kayıplara yol açan salgın ve afet anlarında ve sonrasında, Covid-19 sürecinde de gözlemlediğimiz gibi, kimi insanlar, doğa-insan ilişkisini ve doğaya bakışımızı yeni baştan sorgulamaya yönelirken (Erdem, 2020), kimilerinin Tanrı-evren ilişkisi bağlamında ilahi adalet, tanrısal ceza, kötülük gibi kavramsallaştırmalara başvurup, bu bağlamda bir tartışma yürüttükleri görülmektedir (Tonga, 2020). Yahudi, Hristiyan ve İslam dünyasındaki kimi çevrelerin ve kimi din adamlarının Covid-19'u tanrısal bir ceza, ilahi bir

imtihan, insanların, dinden, imandan ve ahlaktan uzaklaşmalarının bedeli vb. şeklinde nitelendirmeleri, salgınlar ve inançlar konusunu yeniden gündeme taşımış gibi gözüküyor. Nitekim Aydın Tonga "Dinler Tarihi Salgınları Nasıl Yorumluyor?" adlı yazısında, Covid-19 sürecinde İslam dünyasında basına yansıyan olayları şöyle özetliyor:

"Ahali o kadar ağır suçlar işlemiş, Tanrı'nın sözlerini o kadar görmezlikten gelmişti ki, böyle felaketleri de başına musibet etmiş, binlerce insanın ölmesine sebep olmuştu. Peki, bu durumda ne tepki vermeli, salgın ya da felaketlere karşı ne yapılmalıydı? Öncelikle dua edilmeli, Tanrı'nın rahmetine sığınmalı ve onu hoşnut etmek üzere kimi kurbanlar seçilerek yaratıcıya sunulmalıydı. Hâkim dini bakış, özetle böyle (...) Habere göre İran'daki Şii imamlardan Ali Rıza Penahiyan, koronavirüs salgını (beklenen) mehdinin çıkış alametlerinden biri olarak görüyordu. Bu salgın ile birlikte insanlık yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalacak ve işte buna mukabil kurtarıcı olarak mehdi yeryüzünde zuhür edecekti. (...) Penahiyan, 'mehdi zuhur edebilir lakin virüs her yere yayılmalı ve tabi bunun için hepi-

miz dua etmeliyiz' diyordu. İran'dan gelen bir başka haber de Murteza Kohensal adlı din adamı ile ilgiliydi. Öyle ki Kohensal, koronavirüsü İslami tıp yöntemleriyle tedavi ettiğini söylüyor, bunun için hastaların dudaklarına bir madde sürüyordu. Uygulanan (modern, tıbbi) tedavi yöntemlerinin bir işe yaramayacağını söyleyen din adamı, kendi tedavi yöntemini uygularken neredeyse hiçbir önlem almıyordu. (...) Gazeteci Saygı Öztürk'e 'koronavirüse karşı yeni kaynaklardan tertip ettiği bir dua' ile korunduğunu söylüyordu ünlü bir hoca. Fakat bir şikâyeti vardı; onun adına muska uyduruluyor ve hatta satılıyordu. Olacak iş değildi. 'Bu duaları satanlara' diyordu hoca, 'hakkım haram olsun, virüs bulaşsın onlara.' (...) Bir diğer hocası ise korona günlerinde hiç edilmeyecek şu sözlerle yüklendi topluma: 'Zina merkezleri kapandı. Fuhuş albümü medya yeni sarmaş dolaş pozlar bulamıyor. Kadın tacirleri işsiz kaldı. Plajlar boş, yetkililer içki içmenin zararlarından bahsediyor. Mazlumlara kan kusturan katiller inlerine çekildi. Korona, Kur'an'a talebe olmayan dünyayı terbiye etmeye mi memur?' Bu sözlerin sahibi geçtiğimiz yıllara kadar Diyanet'te resmi görevi olan birisiydi. Bir virüsten bile kendi din yorumuna, siyasetine pay çıkarmaya çalışan hoca, virüsü aynı zamanda din için çaba gösteren memura benzetiyordu. Korona günlerinde ayrıca Pakistan'da bir grup halk Cuma namazlarını kılamadığı için polislerle saldırmış; İstanbul'da koronavirüs için muska yazan biri yakalanmış, Kütahya'da virüse karşı köylüler kurban kesmiş, internette koronavirüse özgü dua okuma sitesi bile açılmıştı." (Tonga, 2020)

Yine basına yansıyan haberlerden, ABD'nin Virginia eyaletinde Protestan bir papazın, koronavirüs önlemlerine rağmen vaaz vermeye devam edeceğini duyurduğunu, eylemini ise, "Tanrı'nın bu korkunç virüsten daha büyük olduğuna inanıyorum" sözüyle meşrulaştırdığını görüyoruz (Birgün gazetesi, 15.04.2020). Maalesef bu din adamı, önlem almadığı için koronavirüsten ölmüş bulunuyor. Aynı anlayışı devam ettiren İsrailli bir hahamın,

salgını eşcinsellikle ilişkilendirdiği ve Covid-19 salgınının "Tanrı'nın LGBT onur yürüyüşüne katılanlara bir cezası" olduğunu iddia ettiğini görüyoruz (t24, 11.03.2020). Bu süreçte sağduyulu davranan, dinsele vurgu yapsa da, bilimi salık veren din adamlarıyla da karşılaştığını belirtmek gerekir. Sözgelimi bir dönem Diyanet İşleri Başkanlığı da yapmış olan Ali Bardakoglu şöyle diyor:

"Doğru, salgın kapımızın önünde veya evimizin içine kadar geldi. (...) Buna kahrolmak, felaket veya komplo senaryoları üretmek ya da çaresizliğe yenik düşmek yerine, bundan sonrası için tedbirli olmak, gerekli bütün kural ve uyarılara harfiyen uymak, kul hakkı ihlali yapmamak, bilim insanlarına güvenmek, aynı zamanda da Allah'ın yardım ve desteğine el açmak ve beklemek gerekir. Bütün bu esnada hayatın anlamını bir kez daha, hem de daha içtenlikle düşünme imkânı da bulmaktayız." (Ergin, 2020)

Salgınları, Tanrı ile ilişkilendiren, insanî kötülüğe ya da dinsel buyrukları çiğnemeye veyahut günaha karşı tanrısal bir ceza veya ilahi bir imtihan olarak gören bu bakış açısının kökleri nelerdir? Hangi paradigmanın ürünüdür? Ve bu paradigma, felsefi ve teolojik bakımdan ne türden sorunlara yol açmaktadır? Bu sorulara yanıt bulmak için, öncelikle söz konusu düşüncenin soy kütüğünü ortaya çıkarmak gerekiyor.

Eski Mezopotamya'da ve Mısır'da hastalıkların ve salgınların nedenine bakış

Salgınları ve felaketleri, tanrısal bir uyarı, tanrısal bir ceza ya da tanrısal bir imtihan olarak gören bakış açısı, mitolojik evren tasarımlarına değin gerilere gider. Bu nedensiz değildir; mitolojik evren tasarımlarına baktığımızda, her şeyin iyi ya da kötü tanrısal ya da büyülü güçlerle açıklandığına, her şeyin nedeni olarak onların ileri sürüldüğüne tanık oluruz (Frankfort, 1946; Aydın, 2009). Sözgelimi, Sümer mitolojilerinde, hastalıkların, cin ve kötü ruhlar gibi görünmez güçlerin insan bedenine girmesiyle meydana geldiği savunulur (Kramer, 1992; Atmaca, 2010). Hemen herkesin karşılaşılabileceği bu tehlikelerin, tanrılara karşı görev ihmalı, kusurlu davranış, günah, tanrıların insanlar üzerindeki korumalarının kalkması veya kişiyi ya da kişileri cezalandırmasıyla meydana geldiği ileri sürülür (Atmaca, 2010).

Sümerliler, nedeni bilinmeyen hastalık ve salgınları değil, aynı zamanda hayvan sokması ve ısırması gibi nedeni belli olan hastalıkları bile insanların hatalı davranışlarının bir sonucu olarak kabul ederler. Yine onlara göre, hastalığın meydana gelmesi için gereken suç, hastanın kendisinin işlemiş olması da zorunlu değildir; yakınlarının günahlarından dolayı da bir başka kişi cezalan-

dırılabilir (Atmaca, 2010). Sümer inancına göre, herkesin ne kadar yaşayacağı, yaşadığı sürede başına gelecek olaylar, daha insanlar doğmadan kader levhalarına yazılmıştır. Bu yüzden, aslında tüm olup bitenin kaderle de ilişkisi vardır (Çığ, 1996). Hatta Sümer panteonundaki tanrıların, insanlar üzerinde egemenlik kurmak adına, kader levhalarını ele geçirmek için çatıştıkları söylenir (Hooke, 1993). Hastalık veya hastalanma, büyük ölçüde dinsel ve büyüsel nedenlerle açıklandığından, Sümer tıbbını sihir, büyü ve dinsel uygulamalardan ayırmak güçtür. Bir Sümerli, kuşkusuz çeşitli maddelerden ve bitkisel köklerden yapılmış ilaçlar kullanır (Kramer, 1992); ancak ilaç kullanmadan önce dua ederek, çeşitli dinsel-büyüsel ritüeller yaparak kötü ruhların eseri olan hastalığı, tanrısının ya da tanrılarının yardımı ile uzaklaştırmayı dener ve daha sonra günün geçerli tıbbi tedavisine başvurur (Bayat, 2016).

Babil mitolojisi ve tıbbi uygulamaları da büyük ölçüde Sümer'e dayanır; onların mitolojilerinde de, ölümlerin ve afetlerin tanrısı olarak Nergal karşımıza çıkar. O, dünyaya olan ziyaretlerini, emrindeki sarılık cini aksaksuzu ve verem cini asukku ve veba cini nasutarın aracılığıyla

Babil mitolojisinde ölümlerin ve afetlerin tanrısı Nergal.

gerçekleştirir (Margotta, 1998; Atmaca, 2010). Hasta olan insanlar, kötü ruhların ürünü olan hastalığı tanrıların yardımı ve dualarla savuşturmaya çalışırlar (Hooke, 1993). Bu konuda yardımcılarının, bilhassa Tanrı Enki ile Tanrıça Ninhursag olduğunu düşünürler. Tıpkı Sümerlilerde olduğu gibi, Babillilerde de tanrıların öfkelerini yatıştırma, şeytan ve cin kovmanın yanında, semptom ve empirik bilgilere dayanan ilaç ve çeşitli tıbbi araçlarla tedavi yöntemleri de görülmektedir. Ancak bunlar ikincil araçlardır; ilk araç dinsel ve sihirsel uygulamalardır (Atmaca, 2010).

Benzer bir anlayışın izdüşümlerinin Asurlularda da olduğu görülür. Burada sahneye çıkan tanrılar Marduk ve Nergal'dır. Marduk, hastaların dertlerine şifa verip devleri kova-bilen ulu bir üfürükçü ilâh şeklinde betimlenirken, Nergal, yeraltında yaşayan, cinlerin ve kötü yaratıkların ilâhı olarak betimlenir. Hemen bütün afsun dualarında, büyücü hekim önce Marduk'a yönelir; bu ilahı ricasını Ea'ya iletir; ondan aldığı cevabı kâhine bildirir. Bu uygulama, açıkcası, hastalıkların yanında tedavi bilgisine ulaşmanın da tanrısal bir temele geri götürüldüğüne işaret etmektedir. Bu durumda, tedavi için maddi tedbirler yanında sözlü araçlar yani dua ve efsunlar önem arz etmektedir (Atmaca, 2010).

Antik Mısırlılar da, hastalık ve salgınları, insanın günahı ile ilişkilendirirler; yazılan nüshalarda ve okunan dualarda Isis ve Osiris'den ya da Ra'dan yardım dilerler. Onlara göre, Seth, tabiatın hem verimlilik hem de felâket getiren karanlık bir gücüdür ve hastalıklar ile ilişkisi olan bir tanrıdır (Atmaca, 2010). Resephise veba gibi salgınlarla ilişkilendirilen bir Tanrı'dır. Başta veba olmak

üzere kitlesel ölümlere sebep olan salgınlar onun eseridir. Hastalıkları sağıltmak için kullanılan ilaçlar yapılırken ya da hastaya verilirken bir takım özel dualar okunur. Onların inancına göre, insanın içine girerek hastalığa neden olan kötü ruhları çıkarmak için de ayrı dualar söz konusudur (Atmaca, 2010).

Antik Yunan'da 'doğal neden' yaklaşımı ortaya çıkıyor

Antik Yunan'ın, Sümer, Babil ve Mısır kültürlerinden etkilendiği bilinmektedir (Hooke, 1993; Graves, 2010). Sözgelimi Mısır tanrısı Toth, Yunan'da Hermes'le, Imhotep de Asklepios'la özdeşleştirilmiştir. Böylece tıp ve diğer gelenekler, düşünce ve kurum olarak Antik Yunan'ı etkilemiştir. Yunanlıların, hastaların sağlıklarına kavuşmaları konusunda umut ve endişe duymaya başlamaları Aesculapius ile başlamıştır (Margotta, 1998; Atmaca, 2010). Aslında MÖ 8. yüzyıllara değin gerilere giden Homeros ve Hesiodos kaynaklı Antik Yunan mitolojilerinde, tanrılara sık sık yapılan göndermelere ve ölüm dualarına karşın, tıbbın büyüye dayandığına ilişkin ciddi bir kayıt bulunmaz. Ancak zaman içinde Yunan kültürü üzerindeki doğu etkisi arttıkça, tıp da ruhanileşmiş, gizemli öğeler tıbbın içerisine nüfuz etmiştir. Böylece hastalıkların, insan yapıp etmeleri yüzünden tanrısal bir ceza olarak verildiği düşüncesi belirmeye başlamıştır (Margotta, 1998; Atmaca, 2010). Hastalıklar tanrılara bağlanınca, tanrıları yatıştırmaya dönük gizemli dinsel uygulamalar ortaya çıkmıştır. Tabi bunun yanında, lahana gibi basit bir yiyecek veya ilaçla tedavi yoluna gidildiğine de tanık olunur (Atmaca, 2010). Bu yüzden olsa gerek, antik edebi yapıtlar incelendiğinde, bu yapıtların büyü, kötü ruhlar, kâhinler ve kehanetle ilgili konulara göndermelerle dolu oldukları görülür. Doğu etkisinden sonra Yunan tanrılarının çoğu şifa verici özellikleriyle anılmaya başlanmıştır. Apollon, Artemis, Athena ve Afrodite'nin yanı sıra yeraltı tanrıları da hastalıkları tedavi edebilmekte veya önleyebilmekteydiler (Graves, 2010; Atmaca, 2010).

Doğu etkisiyle gelişen bu inanç, MÖ 6. yüzyıllardan itibaren felsefi çevrelerde büyük ölçüde eleştiriyeye uğramıştır. Aristoteles'in söylemiyle, Thales gibi ilk filozoflar, Hesiodos tipi ilk teologlara karşı çıkmışlardır (Aristoteles, 1996). Aristoteles'e göre, ilk filozofların temel özelliği, akılcı ispat yöntemleriyle ilerlemelelidir; buna karşın teologlar *mythikos sophizomenoi* yani mitler aracılığıyla öğretenlerdir. Buna göre, ilk teologlar belli öğretiler hakkında bilgi vermeleri (*sophizontai*) açısından ilk filozoflara benzerler; ancak onların aksine bunu mitsel bir form (*mythikos*) içinde yaparlar. Onlar neden ve ilke olarak tanrıları temel alırlar, her şeyin onlar tarafından üretildiğini savlarlar. Aristoteles'e göre, tanrıları neden olarak konumlandırmak insan kavrayışını aşar (Aristoteles, 1996). İşte felsefedeki bu doğal neden arayışı fikri, Yunan tıbbında Hipokrates ve Galenus gibi tabipler aracılığıyla işlenmiş ve geliştirilmiştir (Bynum, 2014). Yunan tıbbında, sözgelimi, mitolojik Hestia, Poseidon, Hades ve Hera gibi tanrılar, toprak, su, hava ve ateş biçiminde dört öğeye dönüşmüştür (Dağ-Aydın, 2017; Atmaca, 2010). İnsanın maddi yanını oluşturan bu dört ögenin yanında dört sıvı kuramı ile dört nitelik kuramı gündeme getirilmiştir. Nitekim Hipokrates'e göre ya da onun çalıştığı paradigmada, hastalık kavramı, vücutta bulunan ve mizacı belirleyen dört sıvının, yani kan, balgam, sarı safra ve kara safranin dengesizleşmesinden kaynaklanmaktadır. Sağlıklılık ise, anılan sıvıların denge halidir. Empedokles'in dört öğe kuramına bağlı olarak geliştirilen dört sıvı kuramı, beraberinde kuruluk, yaşlık, soğukluk ve sıcaklık gibi dört nitelik kuramının da gelişimine neden olmuş; her bir öğe, bir sıvı ve nitelikle ilişkilendirilmiş; doktorun görevi ise, anılan kökler, sıvılar ve nitelikler arasında bozulan dengeyi yeniden eski haline getirmek olarak belirlenmiştir. Böylelikle aslında, hastalıkları tanrılarla ilişkilendiren bakış açısının karşısında onları doğal nedenlerle açıklayan yeni bir yaklaşım tarzı ortaya çıkmış olmaktadır (Bynum, 2014; Dağ-Aydın, 2017). Nitekim Hipokrates'in kutsal diye nitelenen

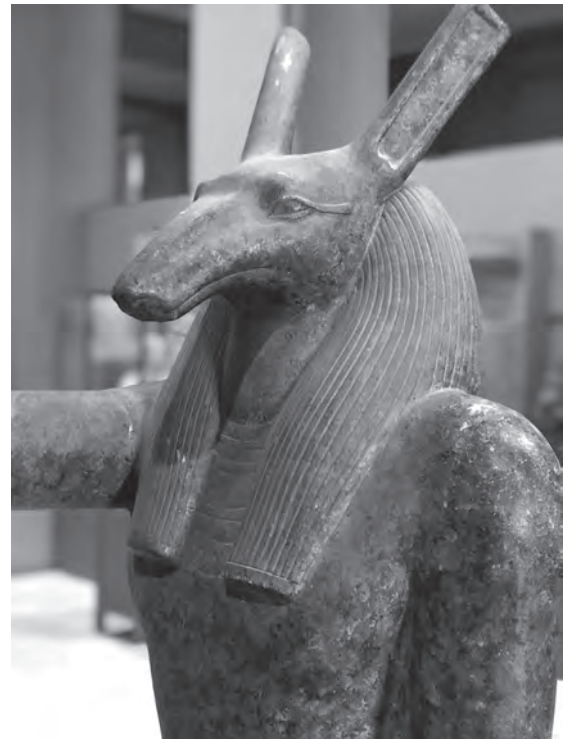
sara hastalığından söz ederken, "diğer hiçbir hastalıktan daha tanrısal ya da kutsal değildir; diğer nedenler gibi onu da başlatan doğal nedenler vardır" dediğine tanık oluyoruz. O-na göre "insanlar, cehalet, hayret ve anlayamama yüzünden hastalığın doğasını ve nedenini tanrısal saymaktadırlar. Oysa tüm hastalıklar doğal nedenlerden kaynaklanmaktadır." (Bynum, 2014: 21) Bu iki yaklaşım tarzının, yani hastalığı ve salgınları tanrısal kökene geri götüren ile doğal nedenlere bağlayanların ortaçağ boyunca birbirleriyle çatıştığı, modern dönemde farklı cılız sesler çıksa da, hastalığın doğal nedenlere bağlı olduğu düşüncesinin kökleştiği bilinmektedir. Ortaçağda, özellikle felsefi çevrelerde, modern tıp kurulana değin, Antik Yunan felsefesinin ve biliminin doğal neden arayışı; teolojik çevrelerde ise, tanrısal neden kavrayışı devam etmiştir (İbn Sina, 2009; Ertekin, 2019). Anlaşıldığı kadarıyla din-felsefe, din-bilim uzlaştırmasına yönelen kimi düşünürler, bu iki düşünme biçimini birleştirmeyi denemişlerdir.

Tek tanrılı dinlerin yaklaşımı

Bilindiği gibi, tek-tanrılı dinler, antik Yunan mirasına değil, İbrahimi geleneğe bağlıdır; bu geleneğin Sümer ve Mısır kültürleriyle bağı bilinmektedir. Nitekim Hz. İbrahim'im Sümer'in Ur kasabasında, Hz. Musa'nın ise Mısır'da bir süre yaşadığı anlaşıyor (Yurdaydın-Dağ, 1978; Çığ, 1997). Bu yüzden İbrahimi geleneğin, Mezopotamya ve Mısır'daki mitolojik yaklaşımlardan izler taşıdığını söylemek gerekir. Bu nedenle olsa gerek, İbrahimi geleneğin yani tek-tanrılı dinlerin, tıpkı mitolojilerdeki gibi, hastalıkları ve salgınları Tanrı ile ilişkilendirmeyi sürdürdükleri görülür. Sözgelimi Yahudi din-

sel tıp geleneği ile İslam kültüründeki tıbb-ı nebevî uygulamaları (Aba, 2020) bunun ilginç bir örneğini oluşturur. Dolayısıyla, antik mitolojik tasarımların kısmi revizyonlarla, tek-tanrılı dinlerce de sürdürüldüğü söylenebilir. Fakat çok-tanrılı gele- nekte, iyi ve kötü tanrılar olduğundan, iyi olan şeyler iyi tanrıya ya da tanrılara, kötü olan şeyler ise, kötü tanrıya ya da tanrılara iliştilmiştir. Ancak tek-tanrılı dinlerde bu olanak yoktur; çünkü tek-tanrılı dinlerin tanrısı kadir-i mutlak. Bu yüzden tek-tanrılı dinlerde, şeytan, daimon, cin gibi başka kavramsal- laştırmalara başvurulur; ancak bunların etkinliklerinin Tanrı'dan bağımsız olduğu düşünülmez; çünkü böylesi bir düşünce, tanrısal kudrette eksikliğe ve sınırlılığa yol açar. Bu durum, başka tali araçlar devreye sokulsa da, Tanrı'yı aktif özne olmaktan uzaklaştırmaz; her şeyin nedeni olarak o görünür. Spinoza'nın deyişiyle, bu gelenekte, gerek yaratılıştaki, gerek tarihin gerekse doğanın işleyişinde etkili olan doğal nedenler değil, Tanrı ya da tanrısal nedenler karşımıza çıkar; her şey, doğrudan ya da dolaylı olarak Tanrı'nın işi olarak görülür (Spinoza, 2008). Nitekim hem *Tevrat*'ta hem *İncil*'de

Antik Mısır inanışına göre Seth, tabiatın hem verimlilik hem de felâket getiren karanlık bir gücüdür ve hastalıklar ile ilişkisi olan bir tanrıdır.

hem de Kuran'da, Tanrı'nın iradesine karşı çıkanları, buyruklarına uymayanları doğal afetlerle ve salgınlarla cezalandırdığına ve cezalandıracağına ilişkin köklü anlatılar yer alır. Sözgelimi, Eski Ahit'te, Tanrı'nın emirlerine itaatsizlik yapan İsrailoğulları'na ceza olarak salgın hastalığın verildiği söylenerek şöyle denilir:

"Rabb'e sırt çevirmekle yaptığınız kötülükler yüzünden el attığınız her işte o, sizi lanete uğratacak, şaşkına çevirecek, paylayacak. Sonunda üzerinize yıkım gelecek ve çabucak yok olacaksınız. Rab, mülk edinmek için gideceğiniz ülkede sizi yok edinceye dek salgın hastalıkla cezalandıracak. Veremle, sıtmayla, iltihapla, yakıcı sıcaklıkla, kuraklıkla, samyeliyle, küfle cezalandıracak. Siz yok oluncaya dek bunlar sizi kovalayacak" (Yasanın Tekrarı, 28/20-24).

Yine *Tevrat*'ın bir başka pasajında Hz. Davud'un salgın hastalıkla sınındığı anlatılarak şöyle denilir:

"Davud, 'sıkıntım büyük' diye cevapladı, 'insan eline düşmekten-se, Rabb'in eline düşeyim. Çünkü O'nun acıması çok büyüktür.' Bunun üzerine Rab İsrail ülkesine salgın hastalık gönderdi. Yetmiş bin İsraili öldü. (...) Davud, Tanrı'ya şöyle seslendi: Halkın sayılmasını buyuran ben değil miydim? Günah işleyen benim, kötülük yapan be-

nim. Ama bu koyunlar ne yaptı ki? Ya Rabb, Tanrım, ne olur beni ve babamın soyunu cezalandır. Bu salgın hastalığı halkın üzerinden kaldır." (1. Tarihler, 21/10-30)

Benzer bir anlayışın İncillerde de işlendiği görülür. Söz gelimi, Luka İncili'nde şöyle denilir:

"İsa, 'sakın sizi saptırmasınlar' dedi. Birçokları, 'Ben O'yum' ve 'Zaman yaklaştı' diyerek benim adımla gelecekler. Onların ardından gitmeyin. Savaş ve isyan haberleri duyunca telaşlanmayın. Önce bunların olması gerek, ama son hemen gelmeyecek.' Sonra onlara şöyle dedi: Ulus ulusa, devlet devlete savaş açacak. Şiddetli depremler, yer yer kıtlıklar ve salgın hastalıklar, korkunç olaylar ve gökte olağanüstü belirtiler olacak." (Luka, 21)

Kuran salgın hatalıklar bağlamında bir şey söylemese de, sık sık, geçmiş kavimlerin peygamberleri inkâr etmeleri, günah işlemeleri ve Tanrı'ya ve peygamberlerine isyanları yüzünden Tanrı tarafından cezalandırıldıklarını anlatır (Alioğlu, 2020). Kimi yorumculara göre, Kuran'da Hz. Musa'ya inanmayan Firavun ve Mısırlılar üzerine gönderilen cezalardan bahsedilirken kullanılan "ricz" sözcüğü deprem (el-İsfahanî, 2010) veya veba anlamına gelmektedir (Alioğlu, 2020). Kuran'da şöyle denilir:

"And olsun biz, Firavun ailesini, öğüt alsınlar diye yıllarca süren kıtlık ve ürün eksikliği ile cezalandırdık. Fakat onlara iyilik geldiği zaman, 'bu bizimdir, (biz çalışıp kazandık)' derler. Eğer başlarına bir kötülük gelirse Mûsâ ve beraberindekilerin uğursuzluğuna yorarlardı. İyi bilin ki onların başına gelen uğursuzluk ancak Allah katındandır. Fakat çokları bilmezler. Dediler ki: 'Bizi büyülemek için her ne getirirsen getir, biz sana inanacak değiliz'. Biz de, her biri ayrı ayrı birer mucize olmak üzere başlarına tufan, çekirge, ürün güvesi (haşerât), kurbağalar ve kan gönderdik (Hiçbirinden ders almadılar). Büyüklük tasladılar ve suçlu bir kavim oldular. Üzerlerine azap (ricz) çökünce, 'ey Mûsâ! Rabbinin sana verdiği söz uyarınca bizim için dua et. Eğer azabı üzerimizden kaldırırsan, mutlaka sana inanacağız ve İsrailoğulları'nı seninle birlikte elbette göndereceğiz' dediler. Fakat erişecekleri bir süreye kadar biz azabı üzerlerinden kaldırdırca hemen yeminlerini bozarlar" (Araf, 129-136).

Kuran'da, salt tarihsel anlatılarla yetinilmez; Tanrı'nın insanları, açlık, susuzluk, ölüm vb. aracılığıyla denediği (Bakara, 155; Ali İmran, 196) sık sık yinelenir. Hatta insanların başına gelen her şeyin levh-i mafûz'da (korunmuş levha) kayıtlı olduğu (Neml, 77) söylenir. Kuran'a göre, Tanrı dilemeden hiçbir şey gerçekleşmez (Tekvir, 29). Bu yüzden, inanan kişi başına gelen belalar karşısında sabretmeli, dua ile Tanrı'dan yardım dilemelidir (Kasapoğlu, 2014). Bu durum, insanın elinde olanı yapmayacağı anlamına gelmez; insanın beşeri önlemleri alıp, Tanrı'ya tevekkül etmesi gerekir (Ali İmran, 159).

Tek-tanlı dinlerin, salgın hastalıkları ve doğal afetleri Tanrı ile ilişkilendirmeleri, doğal olarak, bu dinlerin müntesiplerini de etkilemiş; tıp çevrelerinde farklı fikirler, yer yer doğal nedenler gündeme getirilse de, genel halk kitleleri salgınları günahkârlık, tanrısal ceza ya da tanrısal imtihan ile ilişkilendirmişlerdir. Nitekim Sean Martin, ortaçağdaki veba salgınından söz ederken, Müslümanlar hakkında şöyle der:

Tevrat'ta "işledikleri günahlardan ötürü gökyüzünden yağan ateşle yok edildiği" anlatılan Sodom ve Gomora kentlerini konu edinen bir tablo (Jacob de Wet, 1680).

"Vebanın nedenleri hakkındaki Müslüman teorileri Hristiyan meslektaşlarının çok benzeriydi. Bu, onları cezalandırmayı uygun gören Tanrı'nın iradesiydi ve O'nun cezasına dayanmaktan başka bir seçenekleri yoktu. Birkaç yorumcu bunu yalnızca imansızlar için bir ceza olarak görmekteydi; Müslüman için bu, müminin vebadan ölecek inancını kolaylıkla gösterebileceği bir kutsama ve şehitlikti. Diğer temel görüş farkı bir Müslüman için hastalıklı bölgeden kaçmanın mı, yoksa kalıp sonuçlarıyla yüzleşmenin mi doğru olduğu sorusunda yatmaktaydı. Peygamber aslen Jüstinien vebasından, bir Müslümanın vebalı bir yerden hem kaçmamasını hem de oraya girmemesini buyurmuştur ki, (bu) yoruma geniş yer bırakmaktadır. Mekke'ye 1348 yılında hastalık bulaşmıştı ve Peygamber hiçbir hastalığın kutsal Mekke ve Medine şehirlerine girmeyeceğini buyurmuş olduğu için, bir başka teolojik zorluk oluşuyordu. Mekke'ye büyük felaketi hacı trafiği getirmişti ve hacı trafiğinin içerisinde imansızların bulunduğu karar verildi. (...) Hastalığın Medine'de yayılmaması büyük bir mucize olarak yorumlandı" (Martin, 2011: 67).

Nikiforuk, veba salgını ekseninde ortaçağ Avrupası'ndaki yaygın düşünceyi şu şekilde betimler:

"Vebanın gerçek nedenini kimse bilmesede, Avrupalıların çoğu kö-

keninin ilahi olduğuna inanıyordu. İsveç kralı II. Magnus birçok başka aristokrat gibi kilisenin çizgisini izledi: 'Tanrı, insanların günahları yüzünden dünyayı bu ani ölümle cezalandırıyor.' Ortaçağın daha çok astrolog olan hekimleri, yıldızlara bakarak, 'Tanrı'nın takdiri', 'kötü hava' ve 'salgın yaratan buharların' Mars ve Jüpiter'in yanlış dizilişinin bir sonucu olduğuna karar verdiler. Bu kötü havalar, farklı halkların gözünde farklı biçimler aldı. Viyanalılar vebayı, ölümlerin dudaklarından çıkan mavi bir alev olan Pest Jungrafu (veba bakiresi) olarak görüyorlardı. Litvanya'da aynı bakire yaşayanlara hastalık bulaştırmak için kırmızı bir bayrak sallıyordu. 'Tanrı'nın hastalığı' diğer ülkelerde kör kadınlar, sakatlar, gezgin Yahu-

Ortaçağ Avrupa'sındaki yaygın düşünce kökeninin ilahi olduğuydu.

diler ve kara atlar üzerindeki insanlar gibi pek çok biçim aldı. Yalnızca tek bir ortaçağ yorumcusu ilahi ceza düşüncesine mantıklı bir tezle karşı çıkarak 'sonuçları bu kadar karmaşık olan bir şey Tanrı'nın niyeti olamaz' dedi. Ancak, bu sapkın düşünceye kimse kulak asmadı" (Nikiforuk, 2020: 75-76).

Tanrı'nın adaleti ve kötülük sorunu

Mitolojilerin ve tek-tanrılı dinlerin ve günümüzdeki kimi din adamlarının yaptığı gibi, salgınlar, felaketler vb. ile Tanrı arasında bağ kurmak, onu Tanrı'nın kaderine, iradesine, imtihanına, insanların günahlarının bedeline bağlamak, teolojik açıdan büyük bir sorun değil midir? Eğer salgınlar ve felaketler kötülük ise, bunu, iyi bir Tanrı ile nasıl ilişkilendireceğiz? "İyisiyle kötüsüyle her şey Tanrı'dandır" (hayrihi ve şerrihi min Allah) demek bir paradoks değil midir? İşte bu sorular bizi Tanrı'nın adaleti (teodise) ve kötülük sorunu diye bilinen kadim bir soruna iletir. Eski Yunan'dan günümüze, teoloji ve metafizik içerimli felsefe tartışmalarına bakıldığında, Tanrı sorunuyla birlikte, sorunun bir parçası olarak, Tanrı'nın adaleti ve kötülük sorununun köklü tartışmalara yol açtığı görülür (Akdemir, 2014). Bu hiç de nedensiz değildir; zira tek-tanrılı dinlerin ortaya koyduğu Tanrı tasavvuru, hem Tanrı'nın iyiliğine, cömertliğine, adaletine, bilgeliğine, merhametine vb. vurgu yapmakta hem de evrendeki iyi ya da kötü

her şeyi, gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak Tanrı ile ilişkilendirmektedir. Her şeyi bir biçimde Tanrı ile ilişkilendirmek, doğal olarak nesneler dünyasında gözlemediğimiz kimi ahlaksal, siyasal ve doğal kötülüklerin nedeninin de Tanrı ya da Tanrı'nın öncesiz bilgisine dayanan takdiri olduğu düşüncesine yol açar. Kuşkusuz bu durum, Tanrı'nın iyiliği, güvenilirliği, adaleti, bilgeliği ile ciddi bir paradoks oluşturmaktadır. Bu paradoksun, Tanrı'ya iliştilen, öncesiz bilgi, sınırsız kudret ve saltık iradeyle daha da çetrefilli hale geldiği bilinir (Aydın, 1987; Yaran, 1997; Hick, 1995; Akdemir, 2014). Paradoksu daha yakından görmek için MS. 3. yüzyılda yaşamış bir kilise babası olan Laktantius'un, Epiküros'tan aktardığı şu uslamlamaya bakmak yeterlidir:

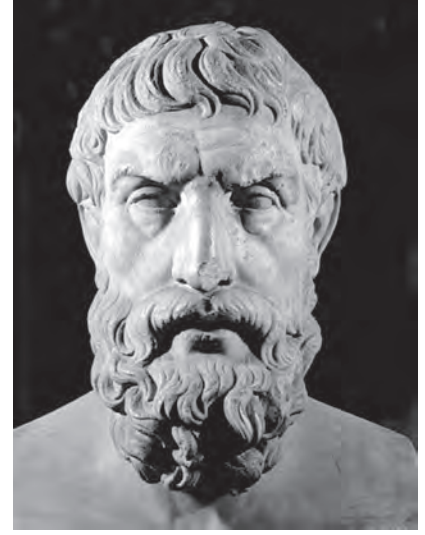
“Tanrı ya kötülükleri ortadan kaldırmak ister de kaldıramaz; ya da kaldırılabir ama kaldırmak istemez; veya ne kaldırmak ister ne de kaldırılabir; yahut da hem kaldırmayı ister hem de kaldırılabir. Eğer ortadan kaldırmak istiyor da kaldırmıyorsa, O güçsüzdür. Oysa bu durum Tanrı'nın nitelikleriyle uyuşmaz. Eğer kaldırılabir, fakat kaldırmak istemiyorsa, O kışkançtır. Bu da aynı şekilde Tanrı'nın nitelikleriyle uyuşmaz. Eğer ne ortadan kaldırmayı istiyor ne de kaldırılabir, hem kışkanç hem de güçsüzdür. Bu durumda da Tanrı değildir. Eğer hem ortadan kaldırmayı istiyor

hem de kaldırılabir, o zaman kötülüklerin kaynağı nedir? Ya da Tanrı kötülükleri niçin ortadan kaldırmamaktadır?” (Hick, 1985: 5)

Aynı uslamlamayı, ünlü filozof David Hume daha yalın bir biçimde şöyle ortaya koyar:

“Tanrı kötülüğü engellemek istiyor da engelleyemiyor mu? O halde güçsüzdür. O, engellemeye gücü var ama engellemek istemiyor mu? O halde kötü niyetlidir. O, hem istiyor hem de yapabiliyor mu? Öyleyse bu kötülük nereden geliyor?” (Hume, 1947: 198)

Pagan filozof Epiküros, kötülük sorunundan kurtulmak için, Tanrı'nın bu dünyadaki süfli (aşağı, bayağı) şeylerle ilgilenmediğini söyler. Ona göre, dünyadaki şeyleri tanrılara bağlamak, bilgisizlik, korku ve cehaletten kaynaklanır (Lactantius, 2007). Bir felsefeci olarak Epiküros, tanrıların dünya ile ilgilenmediğini söylese de, bu düşüncenin tek-tanrılı dinlerin bakışıyla uyuşmadığı ortadadır. Çünkü tek-tanrılı dinler, evrene ilişkin tanrısal kaderden, lütuftan, inayetten, merhameten vb. söz ederler. Teosentrik bakışları yüzünden, her şeyi Tanrı, tanrısal bilgi, irade ve kudretle ile ilişkilendirirler. Bu yüzden olsa gerek, tanrısal adalet ve kötülük sorunu, Yahudi, Hristiyan ve İslam dünyasında teologlar ve filozoflar arasında önemli tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalar,

Pagan filozof Epiküros, kötülük sorunundan kurtulmak için, Tanrı'nın bu dünyadaki süfli (aşağı, bayağı) şeylerle ilgilenmediğini söyler. Ona göre, dünyadaki şeyleri tanrılara bağlamak, bilgisizlik, korku ve cehaletten kaynaklanır.

büyük ölçüde Tanrı'nın gücünü ve iyiliğini koruyarak kötülükleri açıklamaya yöneliktir. Sözgelimi, Yahudi filozof ve teolog Philon, Yani Platonculuk'tan yola çıkarak, “Tanrı'nın salt iyi olduğunu; kötülüğün real (gerçek) bir varlığının bulunmadığını” savunur (Ayıkıt, 2010). Bir başka Yahudi filozof İbn Meymûn'a göre, “insanlar arasında ortaya çıkan kötülüklerin çoğu, insan türü içerisindeki eksik bireylerden kaynaklanır. Bunun yanı sıra insanın, seçme kudretine sahip olması, acı verici fiiller ifa etmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla bu tür sebeplerden ötürü insan denilen varlık acı çekmekte ve bu acılarının nedeni olarak Tanrı'yı görmekte ve onu suçlamaktadır. Ancak Tanrı bu türden ithamlardan uzaktır. Zira Tanrı, kendisinde kötülük bulunmayan salt iyi, mutlak bir varlıktır; kötülük Tanrı'dan sudûr eden iyiliği maddenin ve maddi bileşimlerden oluşan şeylerin tam kabul edememesinden kaynaklanmaktadır.” (İbn Meymûn, 2019; Akşit, 2019)

Hristiyan öncülerden ünlü kilise babası Origenes, evrenin Tanrı tarafından logos-bilgelik-akıl (İsa) aracılığıyla meydana getirildiği için, tanrısal iyiliği veya bilgeliği yansıttığını ileri sürer ve gerek bütünü gerekse parçaları bakımından tanrısal inayetin varlığına tanıklık ettiğini söyler. Ona göre, evrenin yaratıcısı olan

Hollandalı Rönesans ressamı Pieter Bruegel (baba)'ın “Ölümün Zaferi” adlı tablosu.

Hristiyan öncülerden ünlü kilise babası Origenes, kötülüğü Tanrı'ya değil, insanın özgür iradesine bağlamak gerektiğini söyler.

Tanrı iyi, adil ve kadir-i mutlak; bu yüzden onda bir kötülük bulunmaz. O, şeyleri iyiliği yüzünden, iyi olduğu için iyi bir biçimde var etmiştir. Ancak o, varlıklardan akıl sahibi olanları, özgür irade gücüyle donattığından, bu irade özgürlüğü onların her birini kendi iradi seçimiyle Tanrı'ya taklit edip, yükselmeye veya onu ihmal ederek düşüşe götürmüştür. Akıl sahibi varlıklar arasındaki farklılığın veya çeşitliliğin nedeni budur, yani onun kaynağında Tanrı'nın iradesi değil, yaratılanın kendi özgürlüğünün ürünü olan kararı bulunmaktadır. Origenes bu tezine uygun olarak, iyi ve kötünün kaynağının Tanrı olduğu, Tanrı'nın bazı varlıkları kutsal ve iyi, bazılarını ise yaratılışları itibarıyla kötü bir doğayla yarattığı şeklindeki görüşlere karşı çıkar. Şeytan da içinde olmak üzere melekler ve akıl sahibi insanlar, "Tanrı tarafından iyi veya kötü olarak yaratılmamışlardır." Aksini kabul etmek, "insanın irade özgürlüğünü reddetmektir." İyi veya kötü, erdem veya erdemsizlik yaratılmış varlıkların doğalarında bulunan, onların doğalarını meydana getiren bir öz değildir, "yalnızca, onlarda bulunan ilenekselsel bir niteliktir." Dolayısıyla "hiç kimse özü veya doğası gereği saf olmadığı gibi yine hiçbir varlık doğası gereği kirlili değildir." Böylece kutsal veya iyi olup olmamamız bizim kendimizle, kendi eylemlerimizle ilgili bir şey olduğundan iyilikten kötülüğe geçmemiz de tembellik ve ihmalimiz sonucu ortaya çıkar. Origenes, bu

söylemiyle, kötülüğü Tanrı'ya değil, insanın özgür iradesine bağlamak gerektiğini söyler (Origenes, 2006; Arslan, 2010).

Kötülük sorunu Augustinus'un da gündemindedir. O, öncelikle, "iki tür kötülüğü" birbirinden ayırır; ilki, "birisinin kötülük yaptığını söylediğimizde kastettiğimiz kötülük"; ikincisi ise "kötülüğe maruz kaldığında ortaya çıkan kötülüktür" (Augustinus, 2015). Yani, o, kötülük yapma ile ona maruz kalmayı birbirinden ayırır (Çilingir, 2009) ve Tanrı'ya ilk anlamdaki kötülüğün korumaya çalışır. Ona göre, "eğer, Tanrı iyidir diye inanıyorsak, onun hiçbir kötülük yapmadığına inanmak zorundayızdır. Öte yandan, yine onun adil olduğuna inanıyorsak, onun iyiyi ödüllendirdiğini, kötüyü de cezalandırdığını kabul etmek zorundayızdır." (Augustinus, 2015). Şöyle der:

"Fakat eğer biliyor ve inanıyorsak ki Tanrı iyidir -aksine inanmak doğru değildir- o zaman O, hiçbir kötülük yapmaz. Öte yandan eğer kabul ediyorsak ki Tanrı adildir -bunu reddetmek dinsizliktir- o zaman O, iyiyi ödüllendirir, günahkârı cezalandırır. Onlara uğrayanlar için bu cezalar kuşkusuz kötüdür. Bundan dolayı, eğer hiç kimse adil olmayan bir şekilde cezalandırılmıyorsa -buna inanmak zorundayız çünkü evrenin takdiri ilahi tarafından yönetildiğine inanıyoruz- bundan Tanrı'nın, kötülüğün ikinci türünün bir nedeni olduğu, fakat ilk türün hiçbir şekilde nedeni olmadığı

şey aşıkardır." (Augustinus, 2015: 7)

Augustinus'a göre, "kötü, ne tözel bir varlığa sahiptir ne de ondan Tanrı sorumludur. Var olan her şey iyi olduğu gibi iyinin nedeni ve kaynağı da mutlak iyi olan Tanrı'dır. Ancak varlıklar dünyasında, akıl ve irade sahibi insanın bulunması durumu değiştirmektedir. İnsan iradesiyle iyilikten uzaklaşıp, kötülüğe neden olabilir. İnsanın ve meleklerin, iyiyi isteyip, gerçekleştirmesinde genel anlamda Tanrı'nın rolü vardır; ama kötünden, kötü istekten sorumlu olan Âdem ve Şeytan örneğinde olduğu gibi yalnızca insanların ve meleklerin bizzat kendileridir." Ona göre, "bütün doğaların yaratıcısı olduğundan her türlü kudreti veren Tanrı'dır, ama her türlü isteğin faili Tanrı değildir. Kötü istekler Tanrı'dan gelmez, çünkü onlar Tanrı'nın kendisinden ileri gelen doğaya aykırıdır." Augustinus'a göre, "Tanrı insanın günah işleyeceğini önceden bildiği için insan günah işlememiştir, işlediği günahın faili şüphesiz insanın kendisidir." "İnsanın özgür olması, özgür seçimiyle iyiyi istemesi, onun aynı özgürlükle kötüyü istemesi imkânını da içinde barındırmak zorundadır. İnsanın özgür iradesiyle iyiyi istemesi ona nasıl ebedi mutluluğa giden yolu açacaksa, aynı iradeyle kötüyü istemesi, geçmişte bu dünyaya düşmesinin nedeni olmuş olduğu gibi gelecekte de ebedi olarak bedbaht olmasının nedeni olacaktır." Bu yüzden kötü denilen şeyler, aslında insan iradesinin, insan seçimi-

Aziz Augustinus'a göre, "bütün doğaların yaratıcısı olduğundan her türlü kudreti veren Tanrı'dır, ama her türlü isteğin faili Tanrı değildir. Kötü istekler Tanrı'dan gelmez, çünkü onlar Tanrı'nın kendisinden ileri gelen doğaya aykırıdır."

nin bir ürünüdür. Dolayısıyla Tanrı, insanın seçimlerinin sonucunu adil bir biçimde yargılayıp ödül ya da ceza verecektir. (Arslan, 2010).

Thomas Aquinas, Origenes ve Agustinus'un görüşlerine katılmakla birlikte, kötülüğü büyük ölçüde Tanrı'dan çıkan iyiliği maddenin kabul edememesine bağlar; ona göre, kötülük aslında, iyiliğin eksikliğinden başka bir şey değildir. "Nasıl karanlık aydınlığın yokluğu ise, kötülük de iyiliğin yokluğudur." Bunda hem maddenin hem de insan iradesinin köklü rolü vardır (Türkben, 2012).

Kötülük sorunu temelindeki tartışmalar İslam dünyasında da köklü bir yer edinir. Sorunu ilk gündeme getirenler ön-sokratesçi felsefeye ilgi duydukları söylenen Mu'tezile ekolüne bağlı düşünürlerdir. Konuya tanrısal adalet ve irade özgürlüğü bağlamında değinen Mu'tezile ekolüne bağlı kimi düşünürlerin şöyle bir akıl yürütmeye bulunduğu görülür: "Tanrı adil ve iyi bir varlıktır, bu yüzden kötülüklerin yaratıcısı olamaz. Tanrı en iyiyi (aslah) yapmak zorundadır (vâcib)" (Tritton, 1983). Mu'tezile ile başlayan tartışma, Mu'tezile'den ayrılarak Eş'arilik ekolünü kurucusu olarak kabul e-

dilen Ebû el-Hasan el-Eş'arî ve taraftarları aracılığıyla geliştirilmiş ve aynı tartışmaya el-Eş'arî'nin çağdaşı Ebû Mensûr el-Mâturidî ve taraftarları da katılmışlardır. Eş'arîlerin ve Mâturidîlerin formülasyonu "iyisiyle kötüsüyle her şeyi Tanrı yaratmaktadır" önermesiyle özetlemek olasıdır (Ormsby, 1984; Kazanç, 2008). Onlar bu önermeyi temellendirirken, Mu'tezilenin sorunun çözümünde temel aldıkları "görünen dünya (şâhid) görünmeyen dünyaya (gâib) uygundur" savlarının tersini benimsemişlerdir. Bir diğer deyişle onlara göre, görünen dünya görünmeyen dünyanın aksinedir ve evrende gözlemediğimiz her şeyde bizim bilemediğimiz tanrısal bir hikmet bulunmaktadır. Onlara göre, özellikle Gazzâlî'nin söylemiyle dillendirirsek, Mu'tezilenin yaptığı gibi kötülükleri Tanrı'nın yaratmadığını söylemek, tanrısal kudreti sınırlamak ve iki yaratıcı benimseyen Mecusilerin yoluna kaymak demektir. Öte yandan en iyi (aslah) diye bir şey de bulunmamaktadır; bulunsa bile "Tanrı'nın en iyiyi yapma zorunluluğu söz konusu olmaz"; Tanrı mutlak kudret sahibidir. Kaldı ki "evren onun mülküdür, mülkinde dilediğini yapar." Üstünde bir otorite, uyduğu bir ilke ya da yasa olmadığı için, onu gören dünyanın değer yargılarıyla değerlendiremeyiz. O, her ne yapsa adildir; her ne yapsa iyidir. Sözgelimi tüm kâfirleri öldürebilir; tüm müminleri ise cezalandırabilir. Gazzâlî'ye göre, tanrısal irade karşısında mümkün olan evren, "mümkün evrenlerin en iyisidir" (Gazzali, 1962).

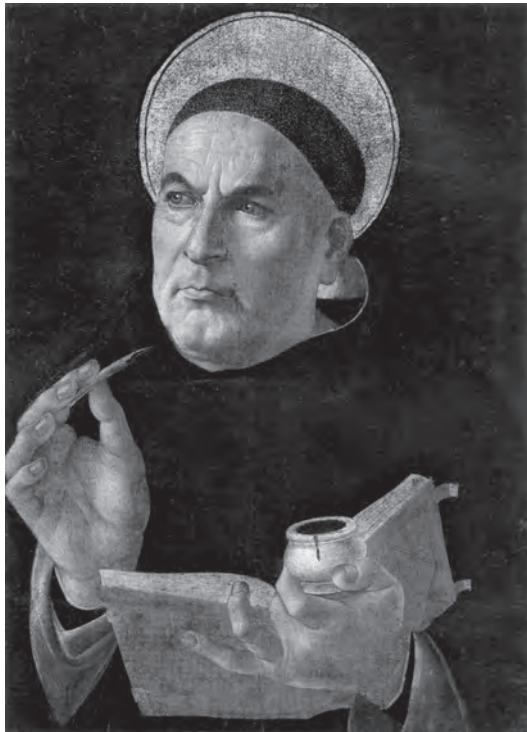

Gazzâlî'ye göre, tanrısal irade karşısında mümkün olan evren, "mümkün evrenlerin en iyisidir".

Mu'tezile, Eş'arîler ve Mâturidîler arasındaki tartışmaya Beyt el-Hikme'de çevrilen felsefi eserlerden yararlanarak gelişen felsefe ekolü de dâhil olmuştur. Sözgelimi Fârâbî, Yeni Platoncu geleneğe uyarak, "Tanrı'nın mutlak iyi olduğunu", "iyiliği arzuladığını", ama "kötülüğün, maddenin, Tanrı'dan sudûr eden iyiliği kabul edememesinden" kaynaklandığını söyler (Karakaya, 2016). Aynı anlayış İbn Sînâ tarafından da sürdürülür. İbn Sînâ *er-Risaletü'l-Arşîyye fî Tevhîdihî Teâlâ ve Sıfâtihî* adlı eserinde şöyle der:

"Her şey O'ndan belli bir düzende ve araçlar zinciriyle sâdır olmaktadır. Biz 'bu fiil O'ndan bir sebep (aracılığı) ile (sudûr etmiş), aynı şekilde sebep de O'ndan sâdır olmuştur' dediğimizde, O'nun failliğinde herhangi bir eksiklik olmaz. Aksine (bu), her şey O'ndan sâdır olmuştur, O'nunladır ve O'na yönelmiştir, demektir. (...) Kötülükler (şer) gelince, onların şahıslara, zamana ve tabiatlara nispet edilmesi gerekir. (...) Bu kötülükler meydana geldiğinde, nev'in birilerinde bir eksiklik var (demektir). Bu eksiklik, o (kötülüğü) kabul edendeki zafiyet ve onu kabule yatkın kişideki kusurla ilgilidir. Aksi halde feyz, cimrilik gösterilmeksizin ve kısıtlanmaksızın geneldir. Cahil ve akli kıt kimseler, bu açıklamanın Allahu Teâlâ'nın fi-

Thomas Aquinas, kötülüğü büyük ölçüde Tanrı'dan çıkan iyiliği maddenin kabul edememesine bağlar; ona göre, kötülük aslında, iyiliğin eksikliğinden başka bir şey değildir.

illerine râcî olduğunu zannetmesin. (...) Mutlak kötülüğe, kötülük kendisinde baskın ya da iyilikle eşit olana gelince; (varlık alanında böyle bir şey) olmaz. Çünkü kötülüğün çokluğu; iyiliğin az, kötülüğün çok olması ihtimalindendir. Bu, kötülük kendisinde baskın ya da iyilikle eşit olanda (oran farklı olsa) da böyledir. Mutlak kötülüğe gelince, bu, varlığı kesinlikle imkânsız olandır. Hikmet onun var edilmesini gerektirmez. İyiliğin baskın olmasına gelince, onun var edilmesi hikmete binâen gerekli olur. Bunu ihmal etmek cömert kimseye yakışık almaz. Çünkü o, bütünün düzenine tam bir şekilde, önceden taalluk eden ilmin neticesi ve varlığın ayrılmaz özelliğidir. Çünkü az kötülük ihtimali, çok iyilik elde etme (ihtimalin)den dolayıdır. Bu kısım öncesine ters gibidir.” (İbn Sina, 2000: 12-13)

İbn Rüşd, “iyi ve kötü her şeyin kaynağı Tanrı’dır” anlayışına karşı çıkar ve şöyle der:

“Biz de, onun (Platon) gibi düşünüyor ve bizim toplumumuzda yaygın olan şeylerden söz ederek diyoruz ki: Teorik bilimlerin açıkça ortaya koyduğuna göre, insanlar arasında (konuşulması) adet haline gelen sözler, çirkin temsil kabilindendir. Çünkü (kimileri), ‘hem iyiliğin hem de kötülüğün nedeni Allah’tır’ derken, diğerleri, ‘O salt iyiliktir ve onun fiili hiçbir vakit kötü olmaz. O kötülüğün nedeni de değildir’ demektedirler. Bizim toplumundaki kelimacılar ise bu konuda, ‘Yüce Allah hakkında iyilik ya da kötülük tasavvur edilemez, ama O’nun tüm filleri iyiliktir’ derler ki, bu, sakatlığı kendiliğinden açık olan safсата bir görüştür. Çünkü eğer böyle olsaydı, kötünün ve iyinin kendilerine özgü birer doğaları bulunmazdı. Ayrıca, iyi ve kötü rastgele ortaya çıkar ve duruma göre değişirdi. ‘Kötülük iblisten ya da şeytanlardan çıkar’ gibi sözlerle, kötülük (Allah’tan) başka bir ilkeye ilâştirilebilir. Ancak bu da diğer yönden sakıncalıdır. Çünkü eğer çocuğa, henüz turnaklarının yumuşak olduğu bir dönemden başlayarak; insanların üzerine duvarları göçüren, kilitleri açan, gören ama görünmeyen, her istedikleri yerde bulu-

nan ve her istedikleri biçime giren şeytanlardan söz edilecek olursa, çocuk onlardan kendini koruyacak iyi bir koruyucu olup olmadığından kuşkuya düşer. Çünkü bu tür şeyler çocukların kalplerine korku ve ürkeklik sokar ve bu da onların ruhlarında derin izler bırakır.” (İbn Rüşd, 2005: 54-55)

Şu halde İbn Rüşd’e göre, kötülüğün kaynağı nedir? O, diğer İslam filozofları gibi, kötülüğü maddeyle ilişkilendirir ve bunu da tanrısal hikmet çerçevesinde analiz eder. Ona göre, hikmetin gereği olarak şu iki husus mutlaka olmalıdır: Ya azında kötülük, çoğunda iyilik bulunan bir tür yaratılmayacak, böylece çok az olan kötülük nedeniyle, çok fazla olan iyilik yok olacak ya da çoğunda iyilik, azında kötülük bulunan bu tür yaratılacaktır. Özüyle bilinmektedir ki, çok iyilikle az kötülüğün bulunması, az kötülükle çok fazla olan iyiliğin yokluğundan daha faydalıdır. Bir şeyin varlığında iyilik ve kötülük birada olduğunda ve iyilik kötülüğe üstün geldiğinde, onun yokluğu değil, var olmasının hikmetin gereklerinden olduğunu söylemek daha doğrudur (İbn Rüşd, 1985).

Felsefe ve teoloji tarihinde kötülüğü açıklamak için başka teodiseler de ileri sürülmüştür. Randal ve Buchler, bunları beş grup altında toplarlar ve eleştirel bir tarzda açmazlarıyla birlikte ortaya koyarlar. İlki, Tanrıci veya

İbn Rüşd kötülüğü maddeyle ilişkilendirir ve bunu da tanrısal hikmet çerçevesinde analiz eder.

insanbiçimci olmayan bir Tanrı’nın benimsenmesidir. Bu doğal olarak, insanbiçimci olan tanrısal ödüllendirme ve cezalandırmayı bir kenara bırakmak demektir. Oysa bu anlayış, dinlerin saf dışı edilmesini gerektirir; çünkü dinlerde, ödül ve ceza esastır. İkincisi, kötünün bir gerçeklik olduğunun yadsınmasıdır. Ancak böylesi bir yadsımanın ne anlama geldiği açık değildir. Kötü bir hayal bile olsa, bu hayalin niteliği herhangi bir biçimde değişmeyecek ve acı, ısırap, vahşet, salgınlar, savaş vb. bundan ötürü ortadan kalkmayacaktır. Çünkü insan rüyasında bile acı çekse, bu acı, rüyada meydana geliyor diye acı olmaktan çıkmaz. Üçüncüsü, kötünün var olduğunu, ancak sadece insanlar bakımından söz konusu olduğunu ileri sürmektir. Bu görüş, evrenin bir bütün olarak iyi olduğunu iddia eder. Kuşkusuz bu yaklaşım tarzında, evrenin tümüyle iyi olduğu sözünü ne kastedildiği açık değildir. Eğer evren bütünsel açıdan iyiye, depresyon, sel, salgın hastalıklar, savaşlar vb.’yi nereye konumlandıracağız? Onlar evrenin bir parçası değil midir? Öte yandan, insanı sadece iradi eylemlerinden doğan kötülükler için yükümlü sayabiliriz. Doğal felaketlerin ortaya çıkmasında çoğu kez insanın doğrudan bir dahli bulunmamaktadır. Doğal kötülükleri insanın iradesiyle açıklamak olası değildir. Dördüncüsü, sorunun bütün güçlüğü-

ğünün ancak bizim sınırlı zihinlerimiz için söz konusu olduğu, tanrısal zihin bakımından geçerli olmadığı iddiasıdır. Bu iddia, Tanrı’yı tümüyle gizem perdesi altına sokmak demektir. Sorunu çözmekten çok Tanrı bağlamında yeni sorunlara yol açacak niteliktedir. Giz olan, bilinmeyen bir Tanrı’nın şeylerin nedeni olduğunu söylemek ne kadar makuldür? Beşincisi, evrende var olan iyiyi artırmamasından ötürü, kötünün varlığının, Tanrı’nın iyiliğinin reddi olmadığı savıdır. Buna göre, kötü vardır; ancak Tanrı’nın kendisiyle bu

kötüyü ortadan kaldırdığı iyi, bundan ötürü, daha büyük, daha zengin bir iyiliktir. Tanrı mutlak kudretli olduğuna göre, iyinin niteliği, niçin, kötü tarafından tamamlanmaya ve artırılmaya ihtiyaç gösterebilir? Tanrı içinde kötülük barındırmayan ya da kötüye gereksinim duymayan bir iyilik yaratmaktan aciz midir? (Rabdall-Buchler, 1982).

Sonuç

Yukarıdaki çözümlemenin de gösterdiği gibi, salgınları ve doğal afetleri Tanrı'yla ilişkilendiren, tanrısal ceza ve imtihan olarak gören anlayış, mitsel evren tasarımına değin gerilere gitmektedir. Bu tasarımın kısmi revizyonlarla tek-tanrılı dinlerin metinlerine de nüfuz ettiği açıktır. Kimi dinî geleneklerde, şeylerin ortaya çıkışında, doğanın ve insanın rolleri elbette söz konusudur; ancak bunlar salt vesilelerdir; etkin neden değildir; etkin neden Tanrı'dır. Ancak Antik Yunan'da başlayan, doğa ve doğadaki olgu ve olayları, doğal nedenlerle açıklamayı ilke eden bir başka yaklaşım tarzı daha

Ölümün Dansı / Alfred Rethel.

bulunmaktadır. Bu yaklaşım tarzı, bizim bugün bilimsel düşünce dediğimiz anlayışın ön versiyonudur. Bu yaklaşım tarzı, Antik Yunan'da doğayı, akılsal bir kosmos olarak görmekte; varlıkları ve olayları doğanın akılsal düzeninden hareketle açıklamaya çalışmakta; tanrısal nedenleri ise, insan aklı kuşatamadığı için, onları bir kenara bırakmayı önermektedir. Bu akılsal kosmos anlayışı, ortaçağ filozoflarınca ele alınıp geliştirilmiştir. Bu yüzden onlar, hem doğal hem de tanrısal nedenselliği bir arada kullanmaya çalışmışlar; Tanrı'yı ilk neden olarak konumlandırmışlardır. Rönesans döneminde, Antik Yunan'ın akılsal kosmosu yerine, makine evren tasarımı; 19. yüzyılda ise, evrimci evren tasarımı ön plana çıkmıştır (Collingwood, 2020).

Ancak bilimsel alandaki tüm bu gelişmelere ve değişmelere rağmen, bilime burun kıvrıran, onunla çatışan, eğitimsiz kitleler üzerinde etkin olan dinsel bir gelenek, her daim var olmuştur. Bu gelenek, doğal ve seküler açıklamaları, Tanrı'yı bu

dünyadan kovmak ve uzaklaştırmak olarak nitelemiş, bilimi dinsiz ve ruhsuz bir dünyanın peşinde olmakla itham etmiştir (Faruki, 2012). Öyle anlaşıyor ki, bu dünya görüşünü benimseyenler, insanların kırılgan oldukları, umut ve korkularının (Çilingir, 2003) ön plana çıktığı salgın ve afet dönemlerinde, daha fazla görünür hale gelmektedir. İnsanların umut ve korkuları kullanarak, onları dine yöneltmeye, hatta bu duyguları kullanarak, maddi bakımdan (parayla çeşitli muskalar ve dinsel uygulamalar pazarlamak suretiyle) onları sömürmeye yönelmektedirler. Koronavirüs sürecinde, inanç bağlamında yapılan tartışmaları ve dinsel uygulamaları ancak bu şekilde açıklamak olasıdır.

Modern felsefe ve bilimin, tanrısal açıklamaları bir kenara bıraktığı doğrudur. Ancak bunun nedensiz olmadığı da aşîkârdır. Felsefe, her şeyi Tanrı ile açıklamamanın, kötülüğü de Tanrı'ya ilâştirmek anlamına geldiğini; iyi bir Tanrı ile kötülüğü uzaklaştırmanın doğurduğu paradoksların yanında, insan zihninin tanrısal olanı kuşatamadığının bilincine varmıştır. İnsanın kuşatamadığı, kavrayamadığı şeylerle uğraşması, olumlu bir sonuca ulaştırmayacağı için, boş bir çaba olmaktan öteye gidemez. Bu yüzden modern felsefenin Tanrı'yı ve tanrısal açıklamaları bir kenara bıraktığı görülür (Çilingir, 2003). Bilim ise, ancak sınanabilir, yani doğrulanabilir ve yanlışlanabilir olanla kendisini sınırlamıştır (Çilingir, 2019); hastalık ve salgınları tanrısal ceza ve imtihan olarak görme yaklaşımı, sınanabilir değildir. Kaldı ki, bu türden dinsel açıklamalar ve onlara uygun kimi dinsel uygulamalar, umut ve korku temelli psikolojik tesellileri bir kenara bırakılırsa, hastalıkların sağaltılmasında somut olarak bir işe de yaramamaktadırlar.

Şu halde, doğal afet ve salgınlara yönelik, dinsel açıklamaları ve uygulamaları ne yapmak gerekmektedir? Kimi bakış açıların göre, din inançtır; inanç alanında kalmalıdır; onun yeri bireyin vicdanıdır. Dolayısıyla din ve inanç, her alana buluşturulmamalıdır. Kimilerine göre, dinsel-inançsal açıklamalar ve uygulamalar, eski tarihsel paradigma-

ların ürünüdür; bu paradigmanın verileri ve ürünleri, modern bilimle örtüşmemektedir; bu yüzden onları tarihsel yerlerinde bırakmak gerekmektedir. Kimilerine göre ise, dinsel metinler, edebi, metaforik, alegorik metinlerdir; onların zahiri/literal anlamları değil, batını/içsel anlamları esastır. Dinsel metinlerin gerçek anlamı, ancak bilimsel gelişmelere bağlı olarak yapılan batını/içsel yorumlarda ortaya çıkar. Dolayısıyla, bunlara göre, dini bilimsel veriler ışığında sürekli yeniden yorumlamak gerekir. Kanım odur ki, bu yaklaşım tarzlarından hangisi kabul edilirse edilsin, bilimsel sorunları bilime, felsefi sorunları felsefeye bırakmak, bu konulara inançları karıştırmak esas olmalıdır. Bu yaklaşım tarzı aslında inanç sömürüsünün önlenmesi ve inançların vicdanlardaki saygınlığının korunması bakımından da esastır.

* Bu makale, *Pandemi ve Covid-19*, ed.: O. Şadi Yener ve Selim Badur, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2020, s. 324-347'deki yazımıza dayanmaktadır.

KAYNAKLAR

- Aba, V. (2020). "Tıbbı Nebvî Bağlamında İlâhî Şifânın Kaynağı ve Değeri Üzerine Teolojik Değerlendirmeler", *Akademik Siyer Dergisi*, Sayı: 1, cilt: 1, (112-139).
- Akar, S. (2013). "Doğal Afetlerin Kamu Maliyesine Ve Makro Ekonomiye Etkileri: Türkiye Değerlendirmesi", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, sayı:21, 2013, (184-206).
- Akdemir, F. (2014). *Korkunc Kötülükler ve Tanrı*, Ankara: Elis Yayınları.
- Akşit, M. (2019). "Musa İbn Meymûn'un Düşüncesinde İnsan ve Tanrı İlişkisi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:19, sayı:2, (482-491).
- Alioğlu, M. A. (2020). *Ortaçağ Kara Belası: Amvâs Vebası (İslam Tarihinde İlk Salgın)*, İstanbul: Siyer Yayınları.
- Aristoteles, (1996). *Metafizik*, çeviren: Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Arslan, A. (2010). *İlkçağ Felsefe Tarihi (Plotinus, Yeni Platonculuk ve Erken Dönem Hristiyan Felsefesi)*, cilt: V, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Atmaca, V. (2010). "Eski Medeniyetlerde Günah-Hastalık İlişkisi Veya Tanrının Gazabı Meselesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:34, (99-121).
- Augustinus, (2015). *İstencin Özgür Tercihi Üzerine*, çeviren: Metin Topuz, İstanbul: Say Yayınları.
- Aydın, H. (2009). *Eski Yunan'dan İslam'ın Klasik Çağına: Neden Kavramı ve Nedensellik Sorunu*, İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitablığı.
- Aydın, M. (1987). *Din Felsefesi*, Ankara: Selçuk Yayınları.
- Aykıt, D. A., (2010). *Hristiyanlığın Öncüsü Olarak İskenderiyeli Philo*, İstanbul: MÜSB Enstitüsü.

- Bayat, A. H. (2016). *Tıp Tarihi*, İstanbul: Geleneksel Tıp Derneği Yayınları.
- Bynum, W. (2014). *Tıp Tarihi*, çeviren: Nur Gökçeoğlu, Ankara: Dost Kitabevi.
- Collingwood, R.G. (2020). *Doğa Tasarımı*, çeviren: Kurtuluş Dincer, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çığ, M. İ. (1996). *Sümerli Ludungirra*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Çığ, M. İ. (1997). *İbrahim Peygamber (Sümer Yazılarına ve Arkeolojik Bulgulara Göre)*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Çilingir, L. (2003-a). *Niçin Felsefe*, Ankara: Elis Yayınları.
- Çilingir, L. (2003-b). *Umut Felsefesi*, Ankara: Elis Yayınları.
- Çilingir, L. (2009). *Ahlak Felsefesine Giriş*, Ankara: Elis Yayınları.
- Çilingir, L. (2019). *Ana Hatlarıyla Felsefe*, Ankara: Elis Yayınları.
- Dağ-M. Aydın, H. (2017). *Ortaçağ İslam Kültüründe Felsefe (Akımlar, Filozoflar ve Temel Sorunlar)*, İstanbul: Bilim ve Gelecek Yayınları.
- El-İşfehânî, R. (2010). *el-Müfredât fi Garib el-Kur'an (Kuran Kavramları Sözlüğü)*, çeviren: Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu, İstanbul: Cıra Yayınları.
- Erdem, H. H. (2020). *Corona Sonrası Dünyaya Bakış*, Bursa: Sentez Yayınları.
- Ergin, S. (2020). "Bir Alimin Gözünden Koronavirüs Salgını", <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/bir-din-aliminin-gozunden-koronavirus-salgini-41510622> (ers. tr. 26.08.2020).
- Ertekin, C. (2019). *Tbbin Öyküsü*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Faruki, İ. R. (2012). *Bilginin İslamileştirilmesi*, çeviren: Fehmi Kuru, İstanbul: Risale yayınları.
- Gazzâlî, E. H. (1962). *el-İktisâd fi'l-İ'tikâd*, tahkik: İ. Agah Çubukcu ve Hüseyin Atay, Ankara: Nür Matbaası.
- Graves, R. (2010). *Yunan Mitleri (Tanrılar, Kahramanlar, Söylenceler)*, çeviren: Uğur Akpır, İstanbul: Say Yayınları.
- Henri Frankfort-H. A. Frankfort, (1946). "Myth and Reality", *Before Philosophy* içinde, Chicago: The University of Chicago Press.
- Hick, J. (1985). *Evil and God Love*, London: Macmillan Press.
- Hooke, S. H. (1993). *Ortaçağ Mitolojisi*, çeviren: Alâeddin Şenel, Ankara: İmge Kitabevi.
- Hume, D. (1947). *Dialogues Concerning Natural Religion*, ed. by Norman Kemp Smith, London: Thomas Nelson & Sons.
- İbn Meymûn, (2019). *Delâletü'l-Hâirîn*, çeviren: Özcan Akdağ-Osman Bayer, Kayseri: Kimlik Yayınları.
- İbn Rüşd (1985). "el-Keşf an Minhâc'ı'l-Edile", *Felsefe-Din İlişkileri* içinde, hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Rüşd, (2005). *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, çeviren: Ç.

- M. Hilmi Özev, İstanbul: Bordo Siyah yayınları.
- İbn Sinâ (2010). *Arş Risalesi*, çeviren: Enver Uysal, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sayı: 9, cilt: 9 (1-15).
- İbn-i Sinâ, (2009). *Kânûn Fî't-Tıbb*, cilt: I, çeviren: Esin Kâhya, İstanbul: AKM Yayınları.
- Karakaya, M. M. (2016). "Farabî'de Kötülük", *Diyanet İlmî Dergi*, sayı: 1, cilt: 52, (212-224).
- Kazanç, F. K. (2008). "Kelâmî Düşüncede Kötülük Sorununa Kısa Bir Bakış", *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 6: 1 (77-106).
- Kramer, S. N. (1992). *Tarih Sümer'de Başlar*, çeviren: Kaan İrem, İstanbul: Kabaçlı Yayınları.
- Kuş, A. (2018). "Tozer'in Turkish Armenia and Eastern Asia Minor Adlı Yapıtında Yazgat ve Çevresinde Yaşanan Kıtılgın (1873-1875) Doğal ve Sosyo-Ekonomik Nedenleri", *Otam*, 44, Güz 2018, (107-132).
- Laertios, D. (2007). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çeviren: Candan Şentuna, İstanbul: YK Yayınları.
- Margotta, R. (1998). *Tıp Tarihi*, çeviren: Nilgün Güdücü, İstanbul: Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık.
- Martin, S. (2011). *Kara Ölüm (Ortaçağda Veba)*, çeviren: Cumhuriyet Atay, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Nikiforuk, A. (2020). *Mahşerin Dördüncü Atlısı (Salgın ve Bulasıcı Hastalıklar Tarihi)*, çeviren: Selahattin Erkanlı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Origenes, (2006). "De Principiis", *Fathers of the Third Century: Tertullian, Part Fourth; Minucius Felix; Commodian; Origen, Parts First and Second*, ed.: Philip Schaff, Copyright Christian Classics Ethereal Library.
- Ormsby, E. L. (1984). *Theodicy in Islamic Thought: The Dispute Over al-Ghazali's "Best of All Possible Worlds"*, New Jersey: Perinceton University Press.
- Randall, J. H.-Buchler, J. (1982). *Felsefeye Giriş*, çeviren: Ahmet Arslan, İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası.
- Sherman, I. W. (2019). *Dünyamızı Değiştiren On İki Hastalık*, çeviren: Emel Tümbay, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Spinoza, B. (2008). *Teolojik-Politik İncelemeler*, çeviren: C. B. Akal/R. Ergün, Ankara: Dost Kitabevi.
- Tonga, A. (2020). "Dinler Tarihi Salgınları Nasıl Yorumluyor?", *Odatv*. <https://odatv4.com/dinler-tarihi-salginlari-nasil-yorumluyor-10042002.html> (ers. tr. 28.08.2020).
- Tritton, A. S. (1983). *İslam Kelâmı*, çeviren: M. Dağ, Ankara: AÜİF Yayınları.
- Türkben, Y. (2012). *İbn Sina ve Thomas Aquinas'ta Kötülük Problemi*, Ankara: Elis Yayınları.
- Yaran, C.S. (1997). *Kötülük ve Theodise*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Yurdaydın, H. G.-Dağ, M. (1978). *Dinler Tarihi*, Ankara: Gündüz Matbaacılık.

Yapay zekâ stratejileri

Yapay Zekâ (YZ), 21. yüzyılın en önemli dönüştürücü güçlerinden biri ve dünyanın geleceğini belirleyebilecek bir teknoloji. Geride kalmak istemeyen ülkeler arasında büyük bir rekabet var. Fakat YZ, içerdiği fırsatların yanında ülkeler için çeşitli riskler de içeriyor. Bu nedenle, hükümetler YZ'nin gelişiminde daha aktif bir rol almaya ve YZ'nin kendi ülkelerindeki gelişimini yönetmeye çalışıyorlar. Hükümetler, ülkelerinin öncelik ve çıkarları doğrultusunda rehberler, düzenlemeler ve stratejiler oluşturuyorlar.

Cok sayıda ülke, 2016'dan itibaren ulusal Yapay Zekâ (YZ) stratejilerini kamuoyuyla paylaştı. Ülkeler bu belgelerde YZ'nin gelişimi hakkındaki vizyonlarını, hedeflerini, araçlarını ve planlarını açıklıyorlar. Zhang vd'nin (2021) hazırladığı YZ Endeksi 2021 raporuna göre Aralık 2021'de 32 ülke ulusal YZ strateji belgesini yayımlamıştı ve 22'si de bunun üzerinde çalışmaktaydı. Türkiye de söz konusu 22 ülkeden biriydi. Şimdi bizim de bir ulusal YZ stratejimiz var. Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi (2021-2025) konulu genelge 20 Ağustos 2021 tarih ve 31574 sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlandı (<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/08/20210820-22.pdf>). Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi 2021-2025 de 24 Ağustos 2021 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi'nin internet sitesinde yayımlandı (<https://cbddo.gov.tr/SharedFolderServer/Genel/File/TR-UlusalYZZekaBilisimDunyasindanStratejisi2021-2025.pdf>).

Yayımlanan Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi, ülkemiz açısından son derece önemli bir çalışma. Fakat Türkiye'nin stratejisine geçmeden önce dünyadaki diğer örnekleri incelemenin yararlı olacağını düşünüyorum. Bu yazıda, ilk önce Salas-Pilco'nun (2021) çalışmasından yararlanarak Kanada, Fransa, Güney Kore, Japonya, ABD ve Çin'in YZ stratejilerine bakalım. Bu altı ülke, Salas-Pilco'nun (2021) belirttiği gibi, YZ politikalarını ilk geliştiren ve YZ'yi stratejik planlarına ve bütçelerine dahil etmede daha kararlı olan ülkeler. Daha sonra ise YZ yarışına sonradan

dahil olan ama yetişmiş işgücüne ve akademik açıdan güçlü bir potansiyele sahip olan Hindistan'ı ve bu ülkenin karşı karşıya olduğu güçlükleri göreceğiz. Son olarak da bu örnekler ışığında Türkiye'nin Ulusal Yapay Zekâ Stratejisi'ne geri döneceğiz.

Aşağıda da göreceğimiz gibi ülkelerin YZ stratejileri, birçok açıdan birbirine benziyor. Ancak her birinin önceliği ve YZ için ayırdığı bütçe farklı.

Kanada

Kanada hükümetinin 2017 yılında çıkardığı "Pan-Kanada YZ Stratejisi"nin beş yıllık plan çerçevesinde dört ana hedefi vardı:

- Kanada'daki seçkin YZ araştırmacılarının ve mezunlarının sayısını artırmak.

- YZ çalışmaları için Edmonton, Montreal ve Toronto'da birbirine bağlı üç büyük merkez kurmak.

- YZ'deki ilerlemelerinin ekonomik, etik ve yasal sonuçları hakkında küresel düşünce liderliği geliştirmek.

- Ulusal YZ araştırma topluluğunu desteklemek.

Bu hedeflerden de anlaşılacağı üzere Kanada'nın en önemli önceliği ülkenin araştırma potansiyelini artırmak ve bunun için gerekli nitelikli işgücünü yetiştirmek. Böylece YZ ve inovasyona yatırım yapmak isteyen şirketler için Kanada'yı cazip bir ülke olarak konumlandırmaya çalışıyorlar. 2017 bütçesinde, Kanada Hükümeti 2017-2018'den 2021-2022'ye kadar beş yıl için 125 milyon Kanada Do-

ları (95 milyon ABD Doları) yatırım yapmayı planlamış.

Kanada, bu strateji doğrultusunda uluslararası ortaklıklar ve ulusal örgütlenmeler geliştirmeye çalışıyor. 2018'in Aralık ayında Montreal Üniversitesi, Kanada vatandaşlarının gözden geçirdiği ve geri bildirimler yaptığı "Yapay Zekânın Sorumlu Gelişimi için Montréal Deklarasyonu" adlı çalışmayı yayımladı.

Kanada, YZ merkezlerinde Ar-Ge'yi ve üniversitelerde YZ etiği hakkında yapılan çalışmaları desteklemede başarılı olmasına karşın Kanada'nın YZ endüstrisi ile ortaklıkları henüz istenilen seviyede değil (Salas-Pilco'nun, 2021).

Fransa

Fransa'nın YZ stratejisi Mart 2018'de, Başkan Emmanuel Macron tarafından duyuruldu. Strateji, Fransız Parlamentosu üyesi, matematikçi Cedric Villani'nin öncülüğünde hazırlanan "Anlamlı Bir Yapay Zekâ İçin Fransız ve Avrupa Stratejisine Doğru" başlıklı rapora dayanıyordu (https://www.aiforhumanity.fr/pdfs/MissionVillani_Report_ENG-VF.pdf). Fransa'nın YZ stratejisinde yer alan temel konular şunlar (<https://www.aiforhumanity.fr/en/>):

- YZ üzerine eğitim gören öğrencilerin sayısını iki katına çıkarmak; dünyanın en iyi YZ araştırmacılarını ülkeye çekecek bir program hazırlamak; birbirinden bağımsız hareket eden endüstri ve kamudaki araştırmacıları bir araya getirmek ve kamu araştırmacılarının zamanlarının yüzde 50'sini özel kuruluşlara ayarbilmesini sağlamak.
- Açık veri politikaları ile farklı sektörlerdeki merkezi veritabanlarını daha işlevsel yapmak.
- "YZ şampiyonlarının" ortaya çıkmasını destekleyen düzenlemeler ve finansal bir çerçeve oluşturmak, böylece YZ araştırma projelerini ve start-up'ları desteklemek ve bu süreçte devletin hem dönüşen hem de yol gösteren bir aktör olmasını sağlamak.
- YZ'nin işin geleceği ve işgücü piyasası üzerindeki etkilerinin değerlendirerek buna uygun politikaları test etmek.
- YZ'nin daha ekolojik bir ekonomi doğrultusunda çalışmasını sağla-

Kanada'nın en önemli önceliği ülkenin araştırma potansiyelini artırmak ve bunun için gerekli nitelikli işgücünü yetiştirmek.

mak.

- Kara kutu algoritmaların şeffaflığını ve etiğin sonradan ele alınan değil tasarımı uygulanacak bir öncelik olmasını sağlamak; YZ etik kurulumunu kurmak.

- Kapsayıcı ve farklılıkları dikkate alan bir YZ'yi hayata geçirerek herkesin YZ'den yararlanmasını sağlamak.

Kısacası, Fransa'nın en temel önceliği Ar-Ge, özel yatırımlar, YZ düzenlemeleri ve etik yoluyla bir YZ ortamı sağlamak. YZ araştırma ve yeniliklerinde bir dünya lideri olmak isteyen Fransa, 2018-2022 için 1850 milyon dolar yatırım yapmış. 2018'den sonra, akademisyenleri ve sanayicileri bir araya getiren disiplinler arası dört YZ enstitüsünün kurulması için adımlar atmış; Kanada ve Singapur ile işbirliği anlaşmaları yapmış.

Fransa'nın YZ stratejisi Mart 2018'de, Başkan Emmanuel Macron tarafından duyuruldu.

Villani, sınırlı bütçenin Fransa'nın dünya lideri olması için yeterli olamayacağını, sadece dünya liderlerinden biri olabileceğini savunuyor. Fakat Pauline Bock, buna itiraz ederek temel sorunun bütçe ve uluslararası rekabetten çok kültürel zihniyeti değiştirme ve kültürel uyumla ilgili olduğunu iddia ediyor. Bock'a göre Fransa'da insanlar YZ'nin getirdiği değişikliklere karşı oldukça dikkatli ve temkinli davranıyorlar (<https://www.wired.co.uk/article/cedric-villani-france-artificial-intelligence>).

Güney Kore

Güney Kore, YZ stratejisini 2016'nın sonunda yayımladı. Raporun başlığı, "Akıllı Bilgi Topluma Hazırlık Orta-Uzun Vadeli Master Planı: Dördüncü Sanayi Devrimini Yönetmek"ti. 2018'in Mayıs ayında ise "I-Kore 4.0'ı Gerçekleştirmek İçin YZ Geliştirme Stratejisi"ni yayımladı. Strateji, 2018-2022 yılları arasında gerçekleştirilecek üç temel hedef belirlemişti: Birinci sınıf YZ teknolojisi sağlamak; en iyi YZ yeteneklerini yetiştirmek; açık ve yenilikçi bir YZ altyapısı kurmak.

2016'da YZ Ar-Ge faaliyetleri için 1121 milyon dolar ayıran Güney Kore özellikle IBM'in Watson'ı ile rekabet etmeyi hedefleyen ExoBrain ve bir bilgisayarla görme projesi olan DeepView'e odaklanmıştı. 2017'de YZ Ar-Ge'si için 1562 milyon dolarlık bir yatırım yaptı. 2018-2022 yılları için de 1950 milyon dolarlık bir yatırım yapacağını ve altı

üniversiteden insan kaynağı temin edeceğini duyurdu.

Salas-Pilco (2021), Güney Kore'nin en büyük zaafının YZ iş-gücü konusunda olduğunu belirtiyor. Bunun farkında olan hükümet, ilk başta endüstriye ağırlık verirken daha sonra üniversitelere ve YZ yeteneklerinin yetiştirilmesine öncelik vermeye başlamış. Ayrıca Salas-Pilco (2021), etik meselelerin Güney Kore YZ endüstrisinde pek tartışılmadığını belirtiyor.

Japonya

Japonya, YZ stratejisini 2017'nin Mart ayında yayımladı. Strateji, üç aşamalı bir plan içeriyordu. Yaklaşık 2020 yılına kadar planlanan birinci aşamada, veri odaklı YZ'nin çeşitli alanlarda kullanımı ve uygulanması üzerinde duruluyordu. Yaklaşık 2025-2030 yıllarına kadar planlanan ikinci aşamada ise çeşitli alanlarda geliştirilen YZ ve verilerin kamusal kullanımı hedefleniyor. Üçüncü aşamada ise birden çok alan birbirine bağlanarak ekosistemler oluşturulacak (<https://bit.ly/3nykq5Q>). Japonya'nın YZ stratejisinin başlıca hedefleri şunlar:

- AR-GE projelerinde, sanayi, akademi ve hükümet arasındaki işbirliğini güçlendirmek.
- YZ alanında çalışan işgücünü güçlendirmek; hem yerli araştırmacılar hem de yabancılar için maaşla sınırlı olmayan cazip bir çalışma ortamı sağlamak.
- Endüstri, akademi ve devlete ait veri ve araçlar için çevresel bakım sağlamak.
- Start-up'ları desteklemek.

Japonya, donanım ve veriye dayalı araştırmalarda güçlü olmasına rağmen yazılım geliştirmede ABD ve Çin'e göre daha zayıf.

- Sağlayıcılar ve kullanıcılar arasında YZ teknolojisinin gelişiminin anlaşılmasını teşvik etmek.

Dört alan ise öncelikli olarak belirtilmiş: Verimlilik; sağlık, tıbbi bakım ve refah; hareketlilik (yalnızca seyahatler için değil iş, yaşam ve eğlence için de herkesin güvenli ve özgürce seyahat edebileceği bir toplum inşa etmek); bilgi güvenliği. Japonya, özellikle YZ ile sanayileşmesinin "üretkenlik devriminin" direği olacağını öngörüyor.

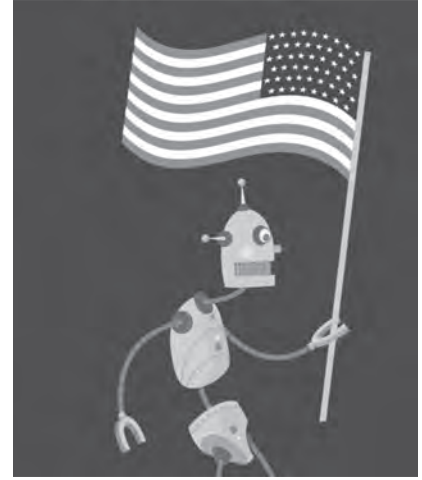
Japonya'nın 2016-2019 yılları arasında YZ için ayırdığı bütçe giderek artmış: 2016'da 378 milyon dolar, 2017'de 517 milyon dolar, 2018'de 703 milyon dolar ve 2019'da 1072 milyon dolar.

Japonya, YZ araştırmaları hakkındaki uluslararası tartışmalarda öne çıkan bir ülke. YZ için uluslararası kuralların oluşturulması ve YZ'nin topluma etkileri hakkındaki tartışmalara ön ayak olmuşlar. Ancak Japonya, donanım ve veriye dayalı araştırmalarda güçlü olmasına rağmen yazılım geliştirmede ABD ve Çin'e göre daha zayıf.

ABD

ABD, ilk YZ stratejisi, "Ulusal Yapay Zekâ Araştırma ve Geliştirme Stratejik Planı"nı Ekim 2016'da yayımladı. Daha sonra da çeşitli YZ stratejileri yayımladı. Şubat 2019'da Trump yönetimi, ABD YZ İnisiyatifi'ni kurdu ve "Yapay Zekâda Amerikan Liderliğinin Sürdürülmesine İlişkin Yürütme Emri" başlıklı belgeyi yayımladı. Belgede özellikle ABD'nin YZ'deki liderliğinin devam ettirilmesi üzerinde duruluyordu. ABD YZ İnisiyatifi'nin vurguladığı diğer konular şunlardı:

- YZ Ar-Ge'sine yapılan yatırımın sürekliliğini teşvik etmek.
- Yüksek kaliteli ve tamamen izlenebilir federal verilere erişimi geliştir-

Diğer ülkelerin rekabeti zorlasa da ABD hâlâ YZ'de lider konumda.

mek.

- YZ teknolojilerinin kullanımının önündeki engelleri azaltmak.
- Teknik standartların güvenlik açığını en aza indirmesini sağlamak.
- Yeni nesil Amerikan YZ araştırmacılarını ve kullanıcılarını eğitmek.

Bu belgenin yayımlanmasının hemen ardından ABD Savunma Bakanlığı da kendi YZ stratejisini yayımladı.

Trump döneminde ilk başta geleneksel endüstrilere ağırlık verildi. Bu politik tercih, Ar-Ge yatırımlarına da yansdı. Örneğin, YZ ile ilgili Ar-Ge yatırımları 2015'te 1100 milyon dolar, 2016'da 1200 milyon dolarken 2017'de YZ ve YZ dışındaki alanlar için ayrılan toplam Ar-Ge bütçesi 4540 milyon dolar oldu. 2018'de bütçe 4460 milyon dolara düşürüldü. Fakat başta Çin olmak üzere diğer ülkelerin YZ'deki atağı ABD hükümetini, politikalarını değiştirmeye zorladı. 2019'da Ar-Ge bütçesi 5280 milyon dolara çıkarıldı.

Çin ve diğer ülkelerin rekabeti ABD'yi zorlasa da ABD hâlâ YZ'de lider konumda. Savunma İleri Araştırma Projeleri Ajansı'nın liderliğinde yürütülen çok sayıda son teknoloji YZ projesi var ve güçlü teknoloji şirketleri ABD için çok büyük bir avantaj.

Çin

Çin, teknoloji yarışında geriden gelmesine karşın son yıllardaki atılımlarıyla ABD'nin hegemonyasını sarsan bir ülke. Çin Devlet Konseyi'nin 2017'nin Temmuz ayın-

da çıkardığı, çeşitli aşamalarla bunlara ayrılan bütçelerin belirtildiği oldukça ayrıntılı “Yeni Nesil Yapay Zekâ Geliştirme Planı”nda altı temel görev belirtiliyordu:

- Açık ve işbirliğine dayalı bir YZ teknoloji sistemi geliştirmek.
- Verimli bir YZ ekonomisi inşa etmek.
- Güvenli bir YZ toplumu geliştirmek.
- Askeri-sivil entegrasyon alanında YZ’yi güçlendirmek.
- Verimli bir YZ altyapısı inşa etmek.
- Başlıca YZ bilim ve teknoloji projelerini düzenlemek.

Çin, bu planda YZ endüstrisinin gelişimini üç aşamalı bir süreç olarak ele alıyordu. Birinci aşamada, 2020 yılına kadar, küresel AI gelişimini yakalamayı, rekabetçi hale gelmeyi ve 22 milyar dolardan fazla bir değere sahip YZ endüstrisi geliştirmeyi hedefliyordu. İkinci aşamada, 2025 yılına kadar, YZ’nin Çin endüstri ve ekonomisinin itici gücü olması ve YZ endüstrisinin değerinin 60 milyar doları aşması hedefleniyor. Üçüncü ve son aşamada, 2030’da, Çin’in YZ’de dünya lideri olması ve YZ endüstrisinin değerinin 150 milyar doları aşması hedefleniyor.

Daha sonra, 2017’nin Aralık ayında Endüstri ve Enformasyon Teknolojileri Bakanlığı’nın çıkardığı “Yeni Nesil Yapay Zekâ Endüstrisinin Gelişimini Teşvik Etmek İçin Üç Yıllık Eylem Planı”ndaki başlıca hedefler ise şunlardı:

- Akıllı ürünlerin geliştirilmesini

teşvik etmek.

- Ar-Ge’yi hızlandırmak ve çekirdek temellerde atılımlar yapmak.
- YZ üretiminin gelişimini derinleştirmek.
- YZ destek sistemleri inşa etmek.
- YZ geliştirme ortamının gerçekleştirmeni, desteğini, yeniliğini, eğitimini ve optimizasyonunu korumak.

Ayrıca Çin’in YZ’nin toplumsal etkileri hakkındaki farkındalığı da yüksek. YZ’nin küresel yönetişimi, YZ ile ilgili yasalar ve düzenlemelerin hazırlanması ve YZ sosyal araştırmalarının güçlendirilmesi hakkında da çalışmalar yapıyor. Uluslararası örgütlerde bu konular hakkındaki tartışmaları yönlendirmeye çalışıyor.

Yayımlanan YZ stratejilerine göre Çin’in en önemli önceliği YZ’nin ekonomik ve endüstriyel gelişimini güçlendirmek. Bunun yanında, Ar-Ge’nin bilgi ve yetenek sistemini güçlendirmesine büyük önem veriyorlar. Çin’in sadece YZ için ne kadarlık bir bütçe ayırdığı bilinmemekle beraber genel Ar-Ge yatırımları 2016’da 234 milyar dolar (GSYH’sinin yüzde 2,11’i), 2017’de 263 milyar dolar (GSYH’sinin yüzde 2,13’ü), 2018’de 293,6 milyar dolar (GSYH’sinin yüzde 2,18’i) oldu.

Çin, YZ araştırma makalelerinde ve yüksek oranda referans gösterilen YZ makalelerinde, YZ patentlerinde, YZ girişim sermayesi yatırımlarında dünya birincisi. YZ şirketi sayısı ve YZ yetenek havuzunda büyüklüğünde ise ABD’nin ardından ikinci durumda (Allen, 2019).

Salas-Pilco (2021), Çin’in en büyük zaafının yazılım çerçeve ve platformları ile yarı iletken alanlarında olduğunu belirtiyor.

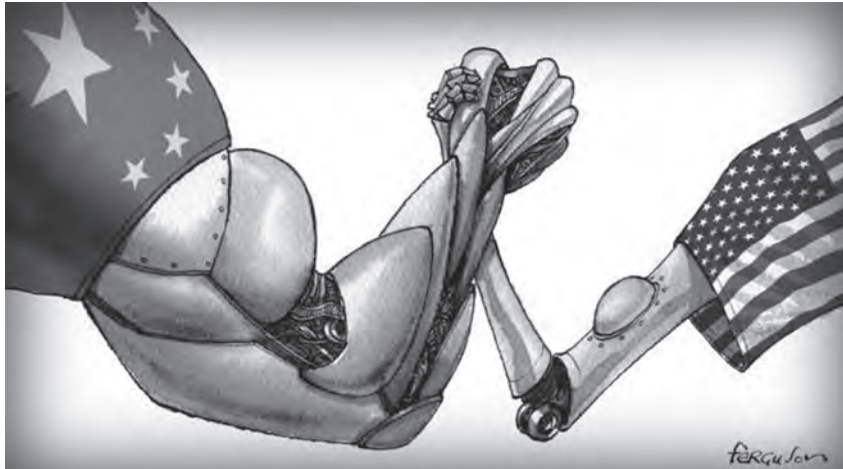
Hindistan

Hindistan, Hükümet YZ Hazırlık Endeksi’nde “tek boynuzlu” (unicorn - değeri bir milyar dolar veya daha fazla olan girişimler) şirket sayısına göre ABD, Çin ve İngiltere’nin ardından dördüncü sırada. Forbes Global 2000’e göre de teknoloji şirketleri için üçüncü büyük pazar. 17.384 YZ bilim insanı ve mühendisi ile ABD ve Çin’in hemen ardından üçüncü sırada. Yüksek kaliteli araştırma yayınlarında dünya üçüncüsü. Fakat yayınlarına referans sayısı dikkate alındığında İngiltere, Kanada, ABD ve Çin’in ardından dünya beşincisi. Bulanık mantık ile ilgili yayınlarda dünyada üçüncü, yapay öğrenmeyle ilgili olanlarda dördüncü. Şu an patentler konusunda daha geride olsa da önümüzdeki yıllarda YZ yayınlarındaki başarılarını yeni patentlere dönüştürmesi muhtemel. Hindistan YZ alanındaki bu potansiyelini daha verimli kullanmak istiyor (Kumar, 2021).

Hindistan’ın doğrudan hükümet tarafından hazırlanmış bir YZ strateji belgesi olmamasına rağmen hükümete bağlı bir düşünce kuruluşu olan NITI Aayog’un 2018’de hazırladığı “YZ Üzerine Ulusal Strateji” ve bunun öncesinde Ticaret ve Sanayi Bakanlığı’nın YZ Görev Gücü ile Elektronik ve Enformasyon Teknolojileri Bakanlığı’nın yaptığı çalışmalar var.

NITI Aayog’un hazırladığı YZ stratejisi, hükümetin gelişim anlayışı doğrultusunda sosyal ve kapsayıcı büyümeyi sağlamak için YZ’yi kullanmayı hedefliyor. Hem NITI Aayog’un stratejisinde hem de bakanlıkların çalışmalarında YZ’nin GSYH’yi artırmaktan öte sosyo-ekonomik problemlerin çözümü için kullanılması hedefleniyor. Hindistan’ın YZ stratejisi, YZ’nin özellikle beş sektörde etkili ve toplumun geneli için yararlı olacağını öngörüyor: Sağlık, tarım, eğitim, akıllı şehirler ve altyapı, akıllı hareketlilik ve ulaşım. Bu bağlamda, Hindistan’ın YZ stratejisinin başlıca üç amacı var.

Çin, teknoloji yarışında geriden gelmesine karşın son yıllardaki atılımlarıyla ABD’nin hegemonyasını sarsan bir ülke.

Birincisi, ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için YZ'den yararlanmak. YZ'nin yardımıyla gerçekleştirilecek yeni mal, hizmet ve yeniliklerle büyük bir ekonomik değerin yaratılması bekleniyor. İkinci amaç, YZ'den sosyal gelişme ve kapsayıcı bir büyüme için yararlanmak. Üçüncü amaç ise Hindistan'ı dünyanın yüzde 40'ı için bir "YZ Garajı" olarak geliştirmek. Hindistan, ölçeklenebilir çözümler geliştirmek isteyen işletme ve kuruluşlar için bir "oyun alanı" olmaya çalışıyor ve Hindistan'da geliştirilecek çözümlerin gelişmekte olan diğer ekonomilerde kolayca uygulanabileceğini iddia ediyor. Böylece Hindistan için geliştirilecek bir çözümün en azından dünyanın yüzde 40'ı için geçerli olacağını savunarak Hindistan'ı bir Ar-Ge-Y (Araştırma, Geliştirme, Yenilik) yeri olarak konumlandırıyorlar.

YZ stratejisi doğrultusunda yapılması planlananlar ise şunlar:

- YZ araştırma ve uygulamalarını teşvik etmek.
- Ortak veri bilgi işlem platformları kurmak.
- YZ için CERN benzeri bir yapı oluşturmak.
- Çalışanların eğitimi.
- Gelecekte yeni işlerin yaratılmasının teşvik edilmek.
- YZ'nin neden olduğu istihdamdaki değişiklikleri takip etmek.
- İnsan kaynaklarını geliştirmek.

Hindistan, 15 Teknolojik Yenilik Merkezi, altı Uygulama Yenilik Merkezi ve dört Teknoloji Çeviri Araştırma Parkı kurmayı hedefliyor. Çalışmanın odağında ise sağlık, eğitim, enerji, çevre, tarım, güvenlik, Endüstri 4.0, akıllı şehirler ve sürdürülebi-

lir kalkınma olacak. Hindistan'ın YZ stratejisini hayata geçirilebilmek için ne kadarlık bir kaynak ayıracağı veya bütçenin ne olacağı strateji belgesinde yer almamakla beraber YZ Görev Gücü, beş yıl için 162 milyon dolarlık bir bütçenin ayrılması gerektiğini savunuyor.

Dr Urvashi Aneja, Hindistan'ın YZ stratejisinin üç büyük zorlukla karşı karşıya olduğunu belirtiyor (<https://www.chathamhouse.org/2019/02/problem-indias-ai-all-strategy>). Birinci zorluk, Hindistan'daki mevcut veri setlerinin parçalanmış, temsil düzeyi zayıf ve modası geçmiş doğası. Aneja, mevcut veri setlerine dayanan algoritmaların, çok sayıda sosyal grubun davranışlarına, ihtiyaçlarına ve deneyimlerine karşı kör olacağını ve sosyal gerçekliğin çarpık bir resmiye sahip olacağını savunuyor. İkinci zorluk, veri gizliliğinin sağlanması. Hindistan, bir yandan çok sayıda YZ uzmanına sahipken diğer yandan toplumun geneline baktığımızda okuryazarlık düzeyinin düşük olması sağlam bir veri koruma düzenlemesi tasarlanmanın kolay olmayacağını gösteriyor. Üçüncü zorluk, endüstride uygulanacak YZ çözümlerinin işgücü piyasasını sarsacak olması. Yeni işlerin daha yüksek nitelik istemesi ama işini kaybedecek olanların daha düşük nitelikli işgücü olması Hindistan'ı zorlayacak.

Arindrajit Basu da "YZ Garajı" olma hayalinin tehlikelerine işaret ediyor. Bu hayal, Hindistan yurttaşlarının (bireysel haklarını ve mahremiyetlerini ihlal ederek!) YZ odaklı çözümler geliştirmek için kobay olarak kullanılmasına yol açabilir. Kişisel verileri ve mahremiyeti koruyacak düzenleyici bir mekanizma olmadan bu hayali gerçekleştirmeye çalışmak büyük sorunlar doğurabilir (<https://bit.ly/3nykq5Q>).

Ü l k e l e -

rin YZ stratejileri çoğunlukla birbirine benzemesine rağmen vurguları ve öncelikleri farklılaşıyor. Örneğin, Çin ve Hindistan'ı karşılaştıran Kumar (2021), Çin için YZ'nin Çin'in küresel rekabet gücünü ve ulusal güvenliğini artırmak için stratejik bir teknoloji olduğunu vurguluyor. Hindistan ise YZ'yi daha kapsayıcı bir büyümenin aracı olarak görüyor. İkincisi Çin, sivil ve askeri YZ uygulama ve araştırmalarını bir bütün olarak değerlendiriyor. Bu nedenle, gerekli gördüğü durumlarda sivil alandaki verilere askeri amaçlar için erişebilir ve söz konusu verileri kullanabilir. Hindistan için ise sivil ve askeri verileri birbirine karıştırmak söz konusu değil. Bunun yanında, gözetim Çin'de YZ'nin ayrılmaz bir parçası olmasına karşın Hindistan'ın strateji belgelerinde YZ'nin bu amaçlar doğrultusunda kullanımı onaylanmıyor.

Tüm bu yaklaşım farklılıklarının yanında Çin'in daha net ve planlı adımlarla ilerlediği görülüyor. Çin'in YZ stratejilerinde 2020, 2025 ve 2030'da Çinlilerin neyi hedefledikleri açık seçik belirtiliyor. Çin'in YZ'yi kullanma vizyonu ve YZ'nin sanayileşme sürecindeki yeri de çok açık. Hindistan hükümeti kendi içinde Endüstri 4.0 ile ilgili tartışmalar yapsa da Hindistan'ın sanayileşme politikası ve YZ'nin üstleneceği rol Çin'deki gibi net değil.

Çin hükümeti YZ inovasyonunu ve gelişimini teşvik etmek için büyük miktarda fon yatırımı yapıyor ve şirketlerini destekliyor. Ancak Hindistan'da hükümet tarafından veya girişim sermayesi aracılığıyla sağlanan fon miktarı Çin'e kıyasla oldukça sınırlı. Bu nedenle Hindistan kendisini dünya için "YZ Garajı" olarak projelendiriyor ve yabancı şirketleri Hindistan'da YZ tabanlı çözümler geliştirmeye davet ediyor. Bu da Arindrajit Basu'nun uyardığı gibi riskli bir hamle.

Ve Türkiye

Türkiye'nin YZ stratejisi, altı ana bölümden oluşuyor. Birinci bölümde (Giriş), YZ kavramı tanıtılıyor ve genel bir bakış sunuluyor; stratejik önceliklerin nasıl belirlendiği açıklanıyor. İkinci bölüm-

de (Küresel Gelişmeler ve Eğilimler), diğer ülkelerin stratejileri ve ana eğilimler inceleniyor. Üçüncü bölümde (Türkiye’de Mevcut Durum), YZ’nin ülkemizdeki mevcut durumu değerlendiriliyor. Dördüncü bölümde (YZ Değerleri ve İlkeleri), gelecek dönemde yürütülecek uygulamalara ışık tutacak değer ve ilkeler belirtiliyor. Beşinci bölümde (Stratejik Öncelikler, Amaçlar ve Tedbirler), stratejik öncelikler, bu öncelikler kapsamında belirlenen amaçlar ve bunun için nelerin yapılacağı anlatılmış. Altıncı ve son bölümde (Yönetişim Mekanizması), UYTS’yi hayata geçirme ve sürecin eşgüdümüyle ilgili yönetim mekanizması açıklanıyor. Ayrıca raporun sonunda YZ terimlerinin açıklandığı ve YZ’nin tarihsel gelişiminin anlatıldığı bir bölüm var.

Raporda belirtilen altı stratejik öncelik şunlar:

- 1) YZ uzmanlarını yetiştirmek ve alanda istihdamı artırmak.
- 2) Araştırma, girişimcilik ve yenilikçiliği desteklemek.
- 3) Kaliteli veriye ve teknik altyapıya erişim imkânlarını genişletmek.
- 4) Sosyoekonomik uyumu hızlandıracak düzenlemeleri yapmak.
- 5) Uluslararası düzeyde iş birliklerini güçlendirmek.
- 6) Yapısal ve işgücü dönüşümünü hızlandırmak.

Önceki bölümlerde gördüğümüz diğer strateji belgelerindekine benzer öncelikler söz konusu. Bunun yanında raporda, 24 amaç ve 119 tedbir belirtiliyor. Bu amaçlar ve tedbirler, uygulayıcı kurumların çalışma çerçevesini çizecek. Örneğin, birinci stratejik öncelik, YZ uzmanlarının yetiştirilmesi hakkında belirlenen amaçlardan bazıları şöyle:

Amaç 1.1. YZ uzmanı istihdamı, sektörel ihtiyaçlar ve öncelikler doğrultusunda artırılacaktır.

Amaç 1.2. Üniversitelerin YZ alanındaki akademik ve teknik kapasitesi geliştirilecek ve yeni programlar açılacaktır.

Amaç 1.3. YZ alanında ön lisans, lisans ve lisansüstü eğitim alan öğrenci sayısı ve niteliği artırılacaktır.

Amaç 1.1’i hayata geçirmek için gerekli bazı tedbirler ise şunlar:

- Yapay Zekâ Teknoloji Yol Haritası kapsamındaki alanlarda ülkemizdeki işgücü için yetkinlik alanları ve sayılarına yönelik mevcut durum tespiti ve ihtiyaç projeksiyonu yapılacaktır.

- Uluslararası normlar çerçevesinde; YZ uzmanlığına yönelik sektörel beceri haritaları, mesleki tanımlar, sınıflandırmalar, beceri setleri, yeterlilikler ve ulusal meslek standartları belirlenecektir.

- YZ uzmanları için uzaktan ve kısmi zamanlı çalışma koşulları iyileştirilecektir.

2025 sonu için öngörülen hedefler ise şunlar:

- YZ alanının GSYH’ye katkısı yüzde beşe yükseltilecektir.

- YZ alanında istihdam 50.000 kişiye çıkarılacaktır.

- Merkezî ve yerel yönetim kamu kurum ve kuruluşlarında YZ alanında istihdam 1000 kişiye çıkarılacaktır.

- YZ alanında lisansüstü düzeyde mezun sayısı 10.000 kişiye çıkarılacaktır.

- Yerel ekosistemin geliştirdiği YZ uygulamalarının kamu alımlarında önceliklendirilerek ticarileştirilmesi desteklenecektir.

- Uluslararası kuruluşların güvenilir ve sorumlu YZ ile sınır ötesi veri paylaşımı alanındaki düzenleme çalışmalarına ve standartlaşma süreçlerine aktif olarak katkı verilecektir.

- Uluslararası YZ endekslerindeki sıralamalarda Türkiye’nin ilk 20 ülke arasında yer alması sağlanacaktır.

Ülkelerin ağırlık verdiği konular değişse de önceliklerini dört başlık altında toplamak mümkün (Salas-Pilco, 2021):

- Teknolojik öncelikler (insan kaynakları ve Ar-Ge),

- Ekonomik öncelikler (endüstri ve üretim, start-up kuluçkaları),

- Sosyal öncelikler (YZ hakkında sosyal farkındalık, YZ destekli işgü-

Türkiye’nin de artık Ulusal Yapay Zekâ Strateji Raporu var.

cü),

- Devletle ilgili ve jeopolitik öncelikler (etik ve yasal normlar, askeri ve güvenlik, uluslararası ortaklıklar).

Bu bağlamda, Türkiye’nin YZ stratejisinin de diğer ülkelerin YZ stratejilerine benzer öncelikler içerdiğini söyleyebiliriz. Ama ulusal strateji belgelerinin yayımlanması ilk adımı oluşturuyor. Asıl mesele, strateji belgesinde belirtilen hedeflerin gerçekleştirilmesi için hangi somut adımların atılacağı ve bunun için ne kadarlık bir bütçenin ayrılacağı.

Bilim ve teknoloji politikaları, diğer alanlardan (başta eğitim, yükseköğretim ve sanayi olmak üzere) bağımsız ele alınamaz. Bu nedenle, sorun yalnızca YZ stratejisinin ülke ekonomisine nasıl katkıda bulunacağı değil ilköğretimden üniversiteye eğitim politikasının, mevcut üretim yapısının ve anlayışının YZ stratejisinde belirtilen hedefleri gerçekleştirebilmek için nasıl değişip dönüşeceği. Eğitim politikaları ve mevcut üretim anlayışı değişmezse sadece güzel hazırlanmış ama uygulamadığımız bir YZ stratejimiz olacak...

KAYNAKLAR

- Allen, G. C. (2019). Understanding China’s AI strategy: Clues to Chinese strategic thinking on artificial intelligence and national security. Washington, DC: Center for a New American Security.
- Kumar, A (2021). National AI Policy/Strategy of India and China: A Comparative Analysis.
- Salas-Pilco, S. Z. (2021). Comparison of National Artificial Intelligence (AI): Strategic Policies and Priorities. In Towards an International Political Economy of Artificial Intelligence (s. 195-217). Palgrave Macmillan, Cham.
- Zhang, D., Mishra, S., Brynjolfsson, E., Etchemendy, J., Ganguli, D., Grasz, B., ... & Perrault, R. (2021). The ai index 2021 annual report. arXiv preprint arXiv:2103.06312.

Ankara bozgunundan İstanbul'un fethine (1402-1455)

Ankara savaşında yıkılan, mevsimsiz bir imparatorluk hülyasından başka bir şey değildi. Bu hülyanın gerçekleşmesi için üstünden gelmesi gereken meseleler, henüz birer çözüm bulamamışlardı. İncelenecek yarım yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğunun oluşumunda çok kesin ve aynı zamanda bu devletin tarihini en iyi aydınlatan bir dönemdir: Bozgunun neden ve şartlarının incelenmesi bize öncelikle, meydana çıkmış olan siyasi meseleleri anlatacak, takip eden 50 yılın tarihi de onlara hangi çözümlerin bulunduğunu gösterecektir.

Paul Wittek

Fransızcadan çeviren: Halil İnalıcık

Avusturyalı tarihçi Paul Wittek'in (1894-1978) okuyacağımız makalesi Türkçede ilk kez Halil İnalıcık'ın Fransızcadan çevirisiyle Türk Tarih Kurumu'nun *Belleten* dergisinin Temmuz 1943 tarihli VII. Cilt, 27. sayısında yayımlandı. Özellikle Osmanlı'nın erken dönemine ilişkin araştırmalarıyla bilinen Wittek'in Türkçede *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu ve Menteşe Beyliği* adlı kitapları yayımlanmıştır. Bu makale, Osmanlı tarihinin belki de en kritik dönemini, Ankara bozgunu ile İstanbul'un fethi arasındaki 50 yıllık zaman kesitini ele alıyor. Timur'a yenilen Osmanlı'nın bir varlık-yokluk mücadelesi verdiği, tarihin son derece hızlı ve olasılıklı aktığı, farklı güçlerin birbiri ardı sıra sahne aldığı bir dönemi Wittek ayrıntılarıyla inceliyor ve sonuçlar çıkarıyor. İlgiyle okunacağını umuyoruz. Makaleyi hazırlarken Osmanlıca sözcükleri -üsluba dokunmamaya özen göstererek Türkçeleri ile değiştirdik, arabashıkları biz koyduk.

Burada bizi meşgul edecek olan yarım asırlık tarih, bir bozgunla, Osmanlı devletinin 1402'de, tarihinin ilk doruk noktasında, tam bir gelişme halinde bulunurken uğratıldığı Ankara bozgunuyla başlar. Bu bozgun, az daha onun dağılışı ve büsbütün ortadan kalkmasına neden oluyordu ve bu felâketi kovalayan elli yılın hemen tamamıyla, ondan önceki durumu geri getirmeye hasredilmesi gerekti. Fakat bu yarım asır, Osmanlı tarihi için önemi hiç abartı olmayacak bir başarıyla biter; yani 1453'de İstanbul'un fethinden bahsetmek istiyorum. Osmanlı devletini bu fethine ulaştıran yarım asır, onun bir imparatorluk haline geçmesini de sağlamıştır.

Osmanlı devleti, 14. yüzyılın başında önce yavaş

yavaş, fakat inatla, sonra 1354'den -Gelibolu'da yerleşmesi tarihi- itibaren de gittikçe hızlanan bir tempo ile gelişip büyümeye başlamıştı. Hatta 1389'da, Kosova'da, Balkan devletlerinin son direnişi kırıldıktan sonra, yüzyılın son on yılında bu yayılış o kadar baş döndürücü bir hal almıştı ki, I. Bayazıt'a, Yıldırım unvanını kazandırmıştı. Adriyatik denizinden, Tuna'dan Toroslara ve Fırat'a kadar yayılan hemen bütün ülkeleri kucaklayan bu devlet, daha Ankara Savaşı arifesinde gerçekten bir imparatorluk manzarası göstermekteydi: Onun sahibi ve yiğit hükümdarı da bunu böyle anlamıştı. Modern tarihçiler Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu üzerindeki incelemelerine Ankara Savaşıyla, hatta daha önce

son verirler. Fakat gerçekte Ankara Savaşında yıkılan, ancak bir imparatorluk hülyasından, fakat mevsimsiz bir hülyadan başka bir şey değildi. Bu hülyanın gerçekleşmesi için üstünden gelinmesi gereken meseleler, henüz birer çözüm bulamamışlardı ve işte bu çözümleri bulmak görevi, o bozgundan sonraki yarım yüzyıla düşecektir. İmparatorluk şehrinin (Bizans'ın) fethi, ki bizim inceleyeceğimiz dönemin sonudur, bu görevin yerine getirilmiş olduğunu gösteren bir semboldür. Daha baştan, meseleyi incelemeyen önce diyebiliriz ki burada inceleyeceğimiz yarım yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğunun oluşumunda çok kesin ve aynı zamanda bu devletin tarihini en iyi aydınlatan bir dönemdir: Bozgunun neden ve şartlarının incelenmesi bize öncelikle, meydana çıkmış olan siyasi meseleleri anlatacak, takip eden 50 yılın tarihi de onlara hangi çözümlerin bulunduğunu gösterecektir.

Osmanlı Devleti başlangıçta, 13. yüzyıl sonlarında batı Anadolu'da kurulmuş olan birçok beyliklerden biriydi.⁽¹⁾ Bu beylikler, Selçuk-Bizans sınır bölgelerinde, gerideki İslâm ülkesinin koruyucusu olarak yerleşmiş bir ahali arasında oluşmuş gazi topluluklarından meydana çıkmışlardı. Bu arka memlekette (hinterlanda) İslâm hayatı; komşu Arap ve İran eyaletlerinden gelen İslamiyet'in yukarı devir şekilleri içinde, yani ziraat, sanayi, ticaret ve iyi düzenlenmiş bir idare ile geniş bir genel kültür üzerine dayanan barışçı ve hoşgörülü bir uygarlık içinde açılıp gelişmekteydi.⁽²⁾ Sınırlardaki hayat ise bütünü başka bir karakterde idi. Gelenekleri şimdi buralara göçmüş bulunan eski Fırat ve Toros askerî sınır eyaletlerinde olduğu gibi sınırların koruyucusu olan gaziler, daha ziyade İslamiyet'in ilk devrindeki gelenekleri, onun savaşçı atılganlığını ve dini taassubunu devam ettirmekte ve yerleştikleri çevrenin etkilerine maruz kalmaktaki kolaylık itibarıyla da ona benzemektedirler. Selçuk-Bizans sınır boylarındaki Türk gazileri, Moğollar tarafından sürülüp Bizans savunmasının zaafından da cesaretlenerek saldırıya geçtikleri ve birkaç sene içinde Anadolu'da hâlâ Bizanslılar elinde bulunan büt-

tün toprakları fethettikleri sıralarda, iki asırlık yerleşme sayesinde Batı Anadolu'ya her bakımdan iyice alışmış bulunuyorlardı, işte başlıca gazi reisleri bu beylikleri o zaman kurmuşlardı ve Osman'ınki de bunlardan biri ve tek geleceği olanıydı.

Osman'ın beyliğinin bu ayrıcalıklı geleceğini açıklamak için, başlıca, her ikisi de coğrafi durumundan doğan iki neden ileri sürülebilir. Hemen hemen tam da Bizans'ın başkenti karşısında yerleşmiş bulunan bu beyliğin mücadelesi ötekilerinin yanında en şiddetli, ilerlemeleri en ağır olanı idi ve varlık sebebi olan gaza yani kutsal savaş, onun için sürekli bir görev olarak kaldı; oysa bu esnada diğer beylikler önlerinde fethedilecek hiçbir yer bulamamakta, ganimet yokluğu ve iç çekişmelerle zayıflamakta ve askerlerinin Osmanlı bayrağı altına koşuştuklarını görmekteydiler. Fakat Osmanlı Beyliği'nin İstanbul'la bu şekilde karşı karşıya oluşu, aynı zamanda Orta-Anadolu'dan Bizans'ın başkentine giden büyük yolların kendi arazisinden geçmesini de gerektirmekteydi. Bu yollar sayesinde bu gaziler devleti, öteki beyliklere bakarak, gerideki İslâm ülkesiyle daha sıkı temasta bulunuyor ve böylece, daha başlangıçtan itibaren, gazilerin zaferlerini istikrarlı bir devlet halinde teşkilâtlandırarak yetenekte yegâne unsurları elde edebiliyordu: Burada bir Müslüman devletinde ve öncelikle bir gaziler devletinde idareyi kurup yürütecek yegâne unsur oluşturan ulemeden, din âlimlerinden bahsetmek istiyorum. Bu ulema, yukarı

Sınırların koruyucusu olan gaziler, daha ziyade İslamiyet'in ilk devrindeki gelenekleri, onun savaşçı atılganlığını ve dini taassubunu devam ettirmekteydiler.

devir İslamiyeti'nin, yani bağımlılık altına alınmış ahaliyi Müslümanlaştırmaktansa gayri müslimlerden özel bir vergi alan hazineyi daha çok büyütme için onları eski inanışlarında bırakmayı tercih eden barışçı ve hoşgörülü bir İslamiyet'in idarî prensiplerini, genç Osmanlı devletine getirdiler. İşgal edilen ilk büyük şehirlerde; Bursa, İznik ve İzmit'te daha başlangıçtan itibaren Müslüman din adamlarının varlığını ve fetihden hemen sonra medreselerin kurulduğunu görmekteyiz. Bu din adamlarının bulunduğu her yerde ve özellikle şehirlerde, gazilerin bağnaz dinî gayretkeşliği, muhakkak olarak onların etkisiyle, yerini hoşgörüyü bırakmıştır. Müslüman hinterlandı, din adamlarından başka, fetih olunan şehirlerde derhal ahî tarikatlarının yerleştiğini gördüğümüz şehirliler, tüccarlar ve sanatkârlar da göndermekteydi. O zamanlar Moğol karışıklıkları yüzünden sefalet içine düşmüş olan Orta Anadolu'yu kendi istekleriyle bırakmış olan bu şehirliler, Osmanlı Devletine az zamanda, fethedilmiş şehirlerde, sınaî üretim ve ticaret için yüksek bir seviyeyi de garanti altına alan sadık ve oldukça kalabalık bir Müslüman unsuruna dayanma olanağını vermişlerdir.

Gazi ve Müslüman eğilimlerinin işbirliği

Kısaca "Gazi eğilimi" ve "Müslüman eğilimi"⁽³⁾ dediğimiz bu iki eğilim, Osmanlı Devleti için aynı derecede önemlidir ve bu ikincisinin başlıca görevi de birbirlerini uyumlu bir hale koymak olacaktır.

Bu gazi eğilimi ile Müslüman eğiliminin işbirliğini göstermek için Türklerin Balkan yarımadasında nasıl yerleştiklerini inceleyelim. Başka bir yerde gösterdiğim gibi⁽⁴⁾ Türklerin Balkan memleketlerinin topuna verdikleri Rumeli adı; kökeninde Romania'nın basit bir kopyası olan ve "Rumların memleketi" demek gelen bu kelime, diğer anlamları yanında "Ortodoks Hristiyan" anlamına da geldiğinden kolayca yattığı yeni bir anlam kazanmış ve Balkan memleketlerinin topunun ismi olarak "Ortodoks Hristiyanlar memleketi" anlamını kazanmıştı. Ortodoks Hristiyanlık gerçekten bütün Rumeli'nin ana niteliği olarak kalmıştır. Yalnız İslâmiyet'in çoğunluk kazandığı şu üç bölgeyi ayrı tutmak gerekir. Bunlardan birincisi, Trakya'da ve Bulgaristan'ın doğu güneyinde, Rodop dağ kütlesi üzerindedir. İkincisi, tamamıyla batıda, Arnavutluk'ta ve Sırbistan'ın batı güneyinde, Rumeli vilâyeti sınırınca uzanmaktadır. Son olarak üçüncüsü, Bulgaristan'ın doğu kuzeyinde Tuna ile Karadeniz arasında, Dobruca'dadır. Bu ilginç durumun izahı Türk fetih tarihinde aranmalıdır ve işte gaziler eğilimi ile Müslüman eğilimini, birbiri ardı sıra faaliyet halinde olarak da burada görmekteyiz.

Balkan fethi gazilerin cihatlarıyla başladı; bunlar Gelibolu yarımadasında yerleşir yerleşmez arasız bir çete savaşı ile komşu bölgeyi ellerine geçirdiler ve geleneklerine uygun olarak İslâmiyet'e soktular. Fakat bir kısmının Slav dillerini saklamalarına da engel olmadılar, işte İslâmlaşmış bölgelerden ilki, Müslüman Bulgarlardan ibaret Pomak'la-

nyla Trakya ve Rodop, bu şekilde ortaya çıktı.

Fakat gazilerin ilk fetihlerini devletin büyük ölçekteki seferleri kovalamakta gecikmeyecektir. Şimdi, bu ilk akınları Balkan devletlerinin askeri tepkilerine karşı korumak ve onların ordularıyla büyük meydan savaşları yapmak söz konusuydu. Bu savaşlarda Osmanlılar tarafından kazanılan zaferler her seferinde onları, birden bütün bir eyalete sahip kıldı ve tabii, sonuç olarak bu eyaletlerde gaziler değil, mali ve hoşgörülü bir İslâmiyet'i temsil eden idari aracıyla devlet yerleşiyordu. Bu suretle fethedilmiş olan geniş memleketler, sonuçta, oldukça ince bir Müslüman hâkim tabaka altında Hristiyan memleketleri olarak kaldılar. Şimdi gaziler ancak yeni hudutlarda -devletin yaptığı büyük fetih ile Balkan yarımadası içerisinde birden Tuna'ya ve Adriyatik sahillerine kadar götürülmüş olan hudutlarda- yeni bir faaliyet sahası ve İslâmiyet'in kabul ettirileceği bir yurt bulabildiler. Keza dillerini önemli ölçüde yerlilere bıraktılar. İşte, Pindus'daki Müslüman Rumlar, Arnavutluk ve Sırbistan'daki Müslüman Arnavutlar, Sırbistan ve Bosna'daki Müslüman Slavlar hep bunun ürünüdür.

Üçüncü Müslüman bölgeye, Bulgaristan'ın doğu kuzeyine gelince, burası asırlarca bir gaziler yurdu olarak kalacak ve onlar buradan Eflâk'a ve daha ötede Transilvanya ve Macaristan'a sürekli akınlarda bulunacaklardır. Bu bölgede gayri Türk Müslümanların bulunmaması olayı ise gayet basit bir şekilde açıklanabilir: Gerçekten Güney Rusya bozkır-

Yıldırım Bayazıt'ın takip etmekte olduğu siyaset, gerçekte ne gazilerin ne de "Müslüman"ların arzularına uygundu.

larına komşu ve son olarak gelmiş Peçenekler, Kuman'lar ve Guz'lar gibi Türk kavimlerine açık bulunan bu saha, daha Osmanlılar gelmeden önce Türkleşmiş bulunuyordu. Nitekim aynı bölgede Hristiyan Türklerin⁽⁵⁾ varlığı da bunun delilidir.

Yıldırım Bayazıt'ın siyaseti

Gazi ve Müslüman eğilimlerinin işbirliği yahut daha doğrusu, birbirinin ardı sıra gelişi Balkanlardaki durumu açıkladığı gibi, bu Müslüman eğilimi bize ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da ister istemez güdeceği siyasetin izahını da vermektedir.

Şu olguyu daha başlangıçtan itibaren görmek mümkündür: Osmanlılar, Avrupa'da her yayılışı, Anadolu'daki temellerinde bir genişleme ile dengelemeye çalışmışlardır: Örneğin 1354'de Gelibolu yarımadasında yerleşmelerini, derhal Gerede ve Ankara'nın işgali takip etmiş,⁽⁶⁾ ve I. Murat'ın büyük fethi, Anadolu eyaletlerinin, tercihan evlilik ve satın alma gibi barışçı araçlarla, sistematik bir şekilde elde edilmesi ile beraber götürülmüştür.

Bu da gerçekten çok gerekli bir ihtiyacı. Zira cihad gönüllüleri, gaziler, kendiliklerinden yeter miktarda koşup geliyorlarsa da, Anadolu hinterlandındaki unsurları çekmek çok daha güçlü: Anadolu, bağımsız beylerin hakimiyeti altında kaldıkça, bu bölgelerden ulema ve şehirli dalgası, ne yeter derecede serbest olarak, ne de tatmin edici bir ölçüde gelebilirdi.

Yıldırım Bayazıt bu meseleye sert bir çözüm şekli bulmak istedi: Hı-

Ulema (din alimleri) kesimi daha barışçı ve hoşgörülü bir İslâmiyet'in idarî prensiplerini oluşturma eğilimindeydi.

ristiyan memleketlerine yapılan akınlar sırasında gazilerin eline düşmüş genç esirlerden oluşan seçkin askerleri yeniçerilerle ve İstanbul'un sözde "imparatoru" da dahil olmak üzere Balkan hükümdarlarının bizzat getirmeye mecbur oldukları yardımcı kuvvetlerle o, bu beyliklere karşı ezici bir üstünlüğe sahipti. Esasen bu beylikler, savaşçı gençliğin artık iş bulamayarak Rumeli'deki gazilerin saflarına katılmak üzere göçe başlamalarından beri ölüme mahkûm bulunuyorlardı. Bayazıt birkaç seferle beyleri birbiri arkasından tahtlarından kovdu; Antalya, Toros ve Fırat'a kadar hemen hemen bütün Anadolu'yu ele geçirdi. Artık batının Romania'sı Rumeli kadar, Rum yani küçük Asya da bir Osmanlı ülkesi haline gelmişti. Bu geniş imparatorluğun iki parçası arasında da, hâlâ gözün dikildiği bir noksan halka (missing link) gibi Bizans'ın son kalesi, İstanbul duruyordu. Fakat o da daha şimdiden Osmanlı kuvvetleri tarafından sıkı bir şekilde kuşatılmıştı.

İşte o vakit, 1394 yılı sonunda, Anadolu (Rum) ve Rumeli'nin hakimi olan ve daha o zaman Rum imparatorlarının paytahtı İstanbul'un fethini hesaplayan Bayazıt'ın Kahire'deki Abbasi halifesinden Rum sultanlığı unvanını istemek üzere Mısır'a bir elçi heyeti gönderdiğini görüyoruz.⁽⁷⁾ Osmanlı hükümdarının bu unvanı rica ettiği sırada varmış bulunduğu duruma göre, Roma İmparatorluğunu ihya etmek düşüncesi onu etkisi altına almaktan her halde geri kalamazdı. Gerçekten siyaseti de cüretli fetih projeleriyle onun Müslüman Doğuyu olduğu kadar Hristiyan Batıyı da içine alan bir dünya imparatorluğu kurma hülyasında bulunduğunu açığa vurmaktadır.

Kuşkusuz söz konusu olan daima bir Müslüman imparatorluğuydu ve Hristiyanlıkla İslamlığı birleştiren böyle bir imparatorluk fikri de bizzat gazi ve Müslüman eğilimlerinin sıkı bir birliği olarak ortaya çıkmaktadır. Gerçekte ise bu fikir iki tarafta da dirençle karşılaşılabacaktır. Bayazıt tarafından Müslüman hükümdarlara karşı yürütülen zor politikası Osmanlı hükümdarının, kendi uyruğu kadar Müslüman dünyası karşısın-

da da otoritesinin birinci derecede desteği olan "Gaziler sultanı" sıfatını gittikçe karartmakta idi. Kutsal savaşın ve ganimet ümidinin çektiği gazi kitleleri, Müslümanlara karşı, hem de yağmadan az çok kaçınmak gerektiren harplerde savaşmaya hiç istek duymuyorlardı.⁽⁸⁾ Bu durumda Bayazıt, bu harpleri din değiştirmiş Hristiyanlardan oluşan yeniçerileriyle ve Sırlar, Yunanlılar gibi Hristiyan vasallarının gönderdikleri kuvvetlerle yapmak zorunda kaldı. Şu halde bu seferlerde o, Müslümanlara karşı kâfirleri göndermiş oluyordu ki bu da bütün uyruğu üzerinde olumsuz bir etki uyandırmaktaydı. Osmanlı siyasetinin bu şekilde İslâm dünyasına karşı yöneltilmesi, hisleri ve fikirleri İslâm'ın eski merkezlerine bağlı kalmış olan yüksek mevkilerdeki bazı ulema tarafından ilham edilmiş görünmektedir; onlar her halde muhtaç maceracılar olarak çıktıkları bu yerlere yeni efendinin zengin nazırları olarak tekrar dönmeyi pek isterlerdi. Fakat bu birkaç istisnayı bir tarafa bırakacak olursak, ulema sınıfının büyük çokluğu bunu çok uygunsuz bir şey bulmuş olmalıdır. Esasen bu ulema sınıfı da yalnız Hristiyan memleketlerin fethi ile ilgiliydi, çünkü onlara idarede yeni mevkiler, cami ve mektepler için yeni vakıflar teminini vaat eden yalnız bu tür zaferlerdi. Şu

halde Bayazıt'ın takip etmekte olduğu emperyalist siyaset, gerçekte ne gazilerin ne de "Müslüman"ların arzularına uygundu. Bu Rum sultanlığı "bir gavur işi" gibi görünüyordu, işte Bayazıt'ın, muhtemel olarak daha önce fiilen kullanılmakta olan bir unvana, halife tarafından resmen tayin edilmeye çalışması da belki bu nedenledir. O, şimdi dinî bir onay zorunluluğu duymuştu.

Ankara Savaşı arifesinde Osmanlı devletinin durumu

Osmanlı tarihine ait kaynaklar bize, Bayazıt'ın kendi adamlarının kınamalarına maruz kaldığını gösteren birçok öyküler naklederler. Onu, birçok defa ulema ile çatışma halinde görürüz.

Bunlardan, karısı olan Sırp prensesinin ona ihtişamlı şarap meclislerindeki eğlenceleri öğrettiğini anlatan öyküyü inceleyelim.⁽⁹⁾ Genellikle denebilir ki Türkler, Kuran'ın Müslümanlara, sarhoşluk veren içkileri yasak eden kanununa sadakatle uymuşlardır ve bu, eski çağlar dünyasına gelip yerleşmiş o kadar yabancı kavimlerin karşı koyamadıkları tehlikeden onları korumuştur. Suidas'da geçen bir parçaya göre,⁽¹⁰⁾ Bulgar hanı Kurum (Kroum), kendilerinden önce gelen Avarların mahvına neyin neden olduğunu sorarak, ayyaşlıkları yüzünden yok ol-

1396'da, hemen bütün Avrupa şövalyeleri arasından toplanmış bir haçlılar ordusuna karşı ezici Niğbolu zaferi kazanılmıştı. Fakat bu zaferler gücün abartılmasına da yol açtı.

duklarını öğrenince memleketteki bütün bağların yıkımını emretmişti. Bayazıt'a gelince, burada kınama, açık olarak ayyaşlığı değil, şeriata riayetsizliği ve belki de zevce tarafından sunulan şarabın bir sembolü olduğu daha başka bir şeyi hedef almaktadır. Yani burada, Balkanlardaki Hristiyan hükümdarların saraylarında hâkim olan ahlâk ve anlayışların Osmanlı sarayına sokulmasını kastediyorum. Kosova'da öldürülen Sırp kralı Lazar'ın kızı Olivera, babasının ölümünden bir iki sene sonra Bayazıt'la evlenmişti. Onu sultana kardeşleri Stefan ve Vuk götürmüşlerdi. Bunlar her sene bir süre Sultanın yanında kaldıkları gibi, seferlerinde de ordularıyla gelerek kendisinin en sadık adamları olduklarını gösterdiler. Bayazıt üzerinde bu Sırp prenslerinin ve kız kardeşlerinin etkileri, söylencelerde bir iz bıraktığına göre, herhalde oldukça büyük ve açık olmuş görünmektedir. Gerçekte Olivera bir Osmanlı sultanının haremine giren ilk Hristiyan prenses değildi,⁽¹¹⁾ fakat ondan önce hiçbirisi ailesiyle bu kadar sıkı bir temas sağlamamış, bu şekilde bir etki yapmamıştı. Öte taraftan buna ek olarak bu Sırp prensleri yalnız Bayazıt'ın sarayı ile değil, Macaristan Sarayı ile de samimî ilişkiler içindeydiler. Sonuç olarak, bu devirdeki bütün Balkanlı prensler, Bizans imparatorları da dahil olmak üzere, hepsi az çok Batılılaşmış iseler de Sırlar bu konuda ön safta geleceklerdir.

Fakat Balkanlı prenslerin uyruklarının sempati ve bağlılıklarını kaybetmelerine de tam bu şekilde "latinleşmeleri" (latinisation) neden olmuştur. Balkanların tarihi 14. yüzyılda oldukça anarşik bir manzara göstermektedir. Bu devirde az çok meşru hükümdarlara karşı her tarafta saltanat çekişmeleri çıkmaktadır. Hatta bu tür çekişmeler Osmanlılarda bile eksik olmamıştır. Nitekim Bayazıt'ın büyük kardeşi, babası Murad'ı tahttan indirmek amacıyla, keza babası V. Jean'a karşı aynı emelde bulunan Bizans imparatorunun oğlu ile birleşmişti. Bütün bu çatışmalar daima taraftar bulmuşlardır ki bu da geniş kitlelerde büyük bir hoşnutsuzluğun varlığını gösterir.

Balkanlar'daki ahali, kendisini daha Türk akınlardan çok önce darlık içinde hissetmeye başlamıştı ve bunun nedenini de gittikçe büyüyen Latin etkisinde görmekteydi. Gerçekten her tarafta, "frenk" (franc) taccirleri ile iktisadî bakımdan onlara bağlı, "Frenkleşerek" halkına yabancılaşmış hükümdarlar görülmekte idi. Sadece bu devirdeki Yunanlıların değil, muhakkak onlardan başkalarının da parolası olan "Türklerin eline düşmek frenklerin eline düşmekten daha iyidir"⁽¹²⁾ sözü, elbette doğrudan doğruya ancak gerçek frenkleri (francs) ve her şeyden önce de Venediklileri hedef almaktaydı. Fakat bu, Latinleşmiş yerli prenslere dokunmayacağı ve Türklere karşı direnci zayıflatmayacağı yol açıyordu.

Şimdi yeni Türk efendiler de Balkan toplumlarının yüksek tabakası gibi aynı yollara sürüklenmeye kendilerini bırakırlarsa (ve Osmanlı sarayının verdiği örnek, bazıları gerçek hükümdarlar vaziyetinde olan Türk asillerini çabuk peşine takacaktı) bu, Osmanlılar hesabına, "en az fena" görünmek suretiyle yararlanacakları çekici kuvvetin kaybı ve aynı zamanda Balkanlarda iç gerginliğe neden olmuş durumun da devamı demektir. Ankara savaşından sonraki yirmi sene içinde daimî kargaşalıklar doğuran -ki biz bu kargaşalıkların da büyük kısmının iç çekişmeler olduğunu göreceğiz- bir sıra Osmanlı saltanat çatışmalarından bahsederken, bu noktaya tekrar dönmek fırsatını bulacağız. Vakayinâmelerde saklanmış satırlar arasında, Bayazıt'ın hasisliğine, ulemanın ahlâksızlığı, açgözlülüğü ve cehaletine dair birçok öykü vardır.⁽¹³⁾ Bunlar bize, yukarı devir islâmiyeti idarî sisteminin ve özellikle malî esaslarının ithaliyle kitleler arasında uyanan derin hoşnutsuzluğu açığa vurmaktadırlar. Ve unutmayalım ki bu, yalnız, hoşnutsuzluğu sessiz kalmaya mahkûm, hâkimiyet altındaki Hristiyanlar arasında değil, Türkler arasında da kendini göstermekteydi. 15. yüzyıla ait popüler vakayinâmede okuduğumuza göre, "bu ulema Osmanlı hükümdarlarının yanına geldikleri zaman dünyayı her türlü düzenbazlıklarla doldurdular. Önceleri hesap ve arazi defterleri bilinmiyordu. Bunlar gelince hesap ve arazi defterleri yaptılar. Para yığmak ve bir hazine oluşturmak âdetinin başı da onlardır..."⁽¹⁴⁾

Gazi ve Müslüman eğilimlerinin temsilcileri, birbirleri karşısında az çok açık bir muhalefet halinde bulunuyorlardı ki bunun delillerini de daha ileride göreceğiz. Sultanın etrafında, devlete ait geleneklerin bilinçli muhafızı ve hükümdarın anladığı şekilde idealinin savunucusu olup bu iki eğilim arasında aracı ve uzlaştırıcı olabilecek güçlü ve nüfuzlu bir ekip var mıydı? Ankara bozgununu takip eden olaylar gösterecektir ki böyle bir ekip var olsa da, ancak henüz oluşmuş bulunuyordu ve herhalde çok zayıftı. Bu iki eğilimin birlikte çalışması, onların üstüne konulmuş bir kurum ile garan-

1402 Ankara Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti haritası.

Bayazıt ve Timur'un ordularının karşılaşması, 28 Temmuz 1402'de Ankara civarında bir yerde oldu.

ti edilmiyor, daha ziyade, bunların temsilcileri arasındaki kişisel işbirliği ile meydana geliyordu. Meselâ I. Murad'ın, saltanatının sonlarında, Makedonya'nın fethi işini Evrenos Bey'le âlim vezir Hayrettin Paşa'ya birlikte yüklediğini görmekteyiz.⁽¹⁵⁾ Komutanın bu şekilde iki kişiye birden verilmesinin nedeni kolayca anlaşılır: gerçekte bunlardan biri gazilerin başı, öteki devletin ve devlet idaresinin temsilcisi idi.

Bu vezir Çandarlı Hayrettin, bu yazıda inceleyeceğimiz bütün dönem süresince vezirliği irsî olarak elinde tutan bir ailenin büyük atasıdır.⁽¹⁶⁾ İdare başındaki mevkileri bu Çandarlılara büyük bir servet temin edecek, iktisadî çıkarları onları, bütün Ön Asya için hâlâ ticari bir merkez olan Bizans İstanbul'una bağlayacaktır. Ticaret dünyasıyla ilişkiler en kolay şekilde İstanbul'da tesis ediliyor, para orada plase edilebiliyor ve şayet devlet hazinesi sıkıntıya düşerse yine oradan borç bulunabiliyordu. İşte Çandarlıların Türk kaynaklarında sık sık kötülünen rumseverlikleri de buradan gelmektedir. Bizans imparatorunun ve Hristiyan hükümdarların elçileri, Babilî ile olan işlerini yoluna koymak için onlara başvurmakta idiler. Bu devirde Andros'daki Venedikli, Midilli'deki Cenevizli senyörler gibi küçük muhteris beyler, Osmanlılar ve Venedik gibi büyük devletler ve İstanbul imparatoru, Balkanlardaki Rum yahut Slav muhtelif hükümdarlar, Rodos şövalyeleri ve yakın doğudaki diğer frank devletleri gibi küçük devletler arasında çevirdikleri büyük siyaset oyununda yine onlar

aracı hizmeti görmekteydiler. Özetle bu Çandarlılar Osmanlı devletinin ilk "Hariciye Nazırları" olmuşlardır. Onların, merkezleri, çok defa kendi müdahale ve hatta bilgilenme olanaklarının henüz tamamıyla dışında kalan yerlerde bulunan karışık siyaset faaliyet içinde, durumu hakkıyla çözümleyebilmek için daha bir süre geçirmeleri gerektiği düşünülebilir. Bu merkezlerle, Papa Roma'sını, Fransa, Burgonya, Macaristan saraylarını kastediyorum. Fakat hiç olmazsa daha o zamandan durumun karışıklığı, faaliyetteki güçlerin değeri hakkında belirli bir fikirleri vardı. Hayrettin'in oğulları Ali Paşa ve İbrahim Paşa, kaynaklarda bize, Bayazıt'ı soğukkanlı ve ölçülü politikaya çekmeye çalışan tedbirli danışmanlar şeklinde gösterilmektedir. Fakat bu ilk Osmanlı diplomatlarının, artık yalnız güce dayanmayarak, siyaset dalgalanmalarının sunacağı olanakları değerlendiren bir dış siyaseti devlet hiz-

metine koyabilecek kadar görenek ve gelenek kazanmaları ancak ileriki nesil içinde olacaktır. İç siyaset konusunda Çandarlıların durumu, ulema sınıfına mensup bulunmaları ile belirlenmiştir. Onları kaynaklarda, açıkça bu şekilde ulemadan olarak sınıflandırılmış görüyoruz. Bu vasıfları, servetleri, yabancılarla ilişkileri, büyük kısmı itibarıyla gazi kesimin sözcüsü olan vakayinamecilerin onlara neden az toleranslı davrandıklarını yeter derecede açıklar.

Ankara savaşının arifesinde Osmanlı devletinin durumu işte böyledi. Ona hangi yönden bakarsak bakalım, her yerde buhran, gerginlik ve tehlikelerden başka bir şey göremeyiz.

En büyük kısmı yakın bir zamanda, o da "kâfir" kuvvetlerinin yardımıyla meşru Müslüman hükümdarlara karşı yapılan savaşlarla elde edilen Anadolu eyaletlerinin sadakatine güvenilemezdi. Müslümanların gerçekte ancak bazı noktalarını işgal etmiş oldukları Rumeli'ye gelince, burası, esas itibarıyla gene Hristiyan kalmıştı ve Balkan yarımadasındaki Osmanlı ülkelerinin tümü, çok yetersiz araçlarla henüz yerleşmiş bulunan bir idarenin pek gevşek ve homojen olmayan ağıyla örtülmüştü. Devletin bu iki kısmı arasında İstanbul -ki gerçekten daha önce, en aşağı yedi sene sürdükten sonra⁽¹⁷⁾ ancak Timur'un görünmesiyle kaldırılacak olan bir kuşatma ile tehdit edilse de- daima Bizanslı kalıyor ve devletin bir parçasını ötekine bağlayan Boğazlar frenk donanmalarının kontrolü altında bulunuyordu.

Büyük bir imparatorluk kurmuş olan Moğul hanı Timur.

Devletin dayandığı iki esas eğilim, açık bir çatışma halinde olmasa bile, keskin bir gerginlik halinde bulunuyor ve her ikisi de, ilhamını açık olarak Bizans imparatorluk geleneğinden, "Rum" geleneğinden alan emperyalist bir siyaset peşinde alabildiğine koşuyorlardı. İşte devleti, bu siyaset felâkete sürükleyecektir.

Ankara bozgunu

Daha bu felâketten altı yıl önce, Osmanlı devleti ağır bir sınavdan parlak bir şekilde çıkmıştı: 1396'da, hemen bütün Avrupa şövalyeleri arasından toplanmış bir haçlılar ordusuna karşı kazanılmış olan ezi-ci Niğbolu zaferinin sırf bir tesadüf olduğunu sanmıyoruz. Bu haçlılar seferine modası geçmiş bir ruhla ve yetersiz araçlarla girişilmişti. Gerçekçi bir siyaset güden Venedik'in bu sefer karşısında aldığı gevşek durum bunun en canlı delilidir. Hatta haçlıların bir başarısı bile, olsa olsa İstanbul kuşatmasının kaldırılması ve Türklerden Tuna bölgesindeki bazı eyaletlerin geri alınması sonucunu verebilirdi. Niğbolu'da tesadüfi olan, zaferin kolaylığıdır. Bu kolaylık Osmanlı hükümdarına, gücü hakkında, gerçeğin pek üstünde bir fikir vermiş olmalıdır. Bozgunlardan daha fena zaferler de vardır.

Bayazıt'ın bu zaferden sonra doğuda Fırat'a kadar ilerlediğini ve daha o zaman Mısırlıların Suriye'sini tehdit ettiğini görüyoruz. Oysa Mısır, Timur'un ve onun Müslüman dünyasını bir tek hâkimiyet altında birleş-

Savaşı kaybeden Bayazıt, Timur'un önüne getiriliyor.

tirme projesinin oluşturduğu büyük tehlike karşısında Bayazıt'ın kuvvetli bir müttefiki idi. Bayazıt sadece bu müttefikini kaybetmekle kalmadı, ordularının İran, Mezopotamya ve Suriye kapılarında görünmesi herhalde Timur tarafından da gayrı meşru bir rekabet, bir tehdit, bir tahrik sayıldı. Gazilerin sultanı olarak kalan Bayazıt müthiş ırktaşının saldırısından belki korunabilecekti; çünkü İslâm dünyasında cihadı, kâfirlere karşı savaşı temsil eden adam, Timur'da bile saygı uyandırmış olmalıdır. Fakat o zamana kadar Osmanlı devletinin yaratıcı fikri ve büyük şan ve şerefi olmuş olan cihat, açıkça terk edilmemiş miydi? Timur'un ordugâhında tahtlarından kovulmuş ve kendileri de gazilik iddiasında bulunan yarım düzine Anadolu Beyi yok muydu? Son anı alevlenme, Bayazıt tarafından bilerek tahrik ve tacil edildi. O, açık biçimde zaferi ümit ediyor ve bunun

kendisine şimdiye kadar hayaline bile cesaret edemediği büyük bir imparatorluk getireceğini hesaplıyordu.

İki ordunun karşılaşması, 28 Temmuz 1402'de Ankara civarında bir yerde oldu. Osmanlılar tam bir bozguna uğradılar. Yeni fethedilmiş eyaletler sipahisi Timur'un saflarında fark ettikleri meşru beylerinin yanlarına geçtiler. Oluşan kargaşalık içinde yalnız yeniçeriler ve yardımcı Sırp askerleri tutunup direnç gösterdiler. Anadolu ve Rumeli sipahileri dağıldılar, her müfreze kendi yurdu-na dönmeye bakıyordu. Onlarla beraber devletin büyükleri de, her biri sultanın oğullarından birini yanlarına alarak kaçtılar. O zaman yardımcı askerler de firar yolunu tuttu. Bayazıt sonuna kadar savaştı. Muhafızlarının kalanı ile teslim olduğu zaman, imparatorluk hülyasının birdenbire son bulduğunu iyice anlamış olmalıdır.

Ankara hezimetini, sonuçlarıyla o kadar felâketli gördü ki savaştan sekiz ay sonra, 1403 Martında, Yıldırım Bayazıt, devletin durumunu ümitsiz bularak hayatına son verdi.⁽¹⁸⁾ Galibi tarafından bütün Anadolu'da beraber dolaşmaya zorlanan Bayazıt, harap olmuş memleketinin uğradığı korkunç ıstırapları kendi gözleriyle görmek zorunda kalmış ve bundan başka Timur'un Osmanlıları küçük Asya'dan kovmak niyetinde olduğunu ve bu tarafta en çok asıl yurtları olan Bursa ile Bitinya'yı muhafaza edebileceklerini anlamıştı. O, kendi sülâlesine kalan, küçük Asya'dan esas itibarıyla ayrılmış ve bilhassa oğulları arasında bir mücadele konusu olacağını da kes-

Ankara savaşında Timur'un ordusunun fil müfrezesini gösteren bir resim.

tirdiği bir Rumeli'nin yaşayamayacağı haklı olarak hissetmiş olmalıydı. Ümitsizce hareketini açıklamak için, bedbaht hükümdarın çekmeye mecbur olduğu kişisel aşağılanmalar üzerinde fazlaca durmaya gerçekten gerek yoktur.

Beylikler yeniden kuruluyor

Ankara bozgunundan hemen sonra Timur, Bayazıt'ın evvelce yerlerinden kovduğu beyleri beyliklerine yeniden yerleştirmişti. Bir Yunan yazmasının boş bir sayfası üzerine o çağda yaşamış biri tarafından yazılmış bir özet bize, 17 Ağustos'ta, yani savaştan hemen üç hafta sonra Saruhan beyinin başkenti Manisa'ya alayla girdiğini söylemektedir.⁽¹⁹⁾ Böylece Fırat üzerinde Erzincan'dan Menteşe beylerinin Karya'sına kadar bütün eski beylikler yeniden kuruldu. Selçuklu sultanlarının eski başkenti Konya'da yerleşerek onların meşru mirasçıları sıfatıyla bütün küçük Asya'da üstünlük hakkının kendilerine ait olduğunu iddia eden ve sonuçta Osmanlıların en tehlikeli rakipleri olan Karamanoğulları beyliği önemli oranda büyüyebildi. Bu beylik şimdi bütün Sakarya bükümünü içine alarak²⁰ Ankara ile Bursa arasına girmiş bulunuyordu. O, Timur'un düşüncesine göre, Anadolu'daki küçük beylikler üzerinde bir hegemonya kuracak ve bunların, günün birinde Osmanlı tehlikesi yenilenecek olursa, etrafında güçlü bir ittifak halinde birleşebilecekleri bir çekirdek teşkil edecekti. Gerçekten bu Karaman beyliği, incelediğimiz bütün bu dönem boyunca Osmanlılara çok zarar veren bir düşman olmaktan hiçbir zaman geri kalmayacaktır.

Bayazıt'ın ölümünden az sonra Anadolu (Rum) işlerinin lâyıkıyla düzenlendiğine kanaat getiren ve geniş imparatorluğunun kendisine yüklediği başka görevlerle geri çağırılan Timur, Küçük Asya'yı terk etti. Gitmeden önce Bayazıt'ın oğullarından olup Ankara felâketinde kaçıp kurtulan Mehmed'in, kendisini kovmak için komşu emirlerin ve bizzat Timur kuvvetlerinin bütün girişimlerine rağmen tutunabildiği Amasya vilâyeti üzerindeki hakkını onaylamak zorunda kaldı. Mehmed de buna karşılık, Timur'un hakimiyetini

tanıyla ilk paraları üzerine onun adını bastırdı;⁽²¹⁾ fakat bu tâbîlik bağının ne bir sonucu ne de bir devamlılığı olacaktır. Çünkü 1405 Şubat'ında Timur'un birdenbire ölümü imparatorluğunun nüfuzunu hızla azalttı. Şehzade Mehmed'in ve etrafındakilerin yiğitlikleri sayesinde Osmanlılar, galibin idaresine ve Anadolu beyliklerinin arzularına rağmen, Anadolu'da kuvvetli bir durum muhafaza etmeyi başardılar, ki işte Osmanlı devletinin yeniden kuruluşu da hareket noktasını buradan alacaktır.

Oğulların durumları ve aralarındaki çatışmalar

Bayazıt'ın başka bir oğlu, kardeşler içinde en büyüğü olan Süleyman da vezir Çandarlı Ali, yenice-ri ağası ve batı eyaletlerinin başlıca erkânı ile birlikte Avrupa'ya kaçmıştı. Edirne'de yerleşen Süleyman, Balkan eyaletleri üzerinde hukukunu tasdik ve teyit etmesi için derhal Timur'un onayını aradı ve elde etti. Süleyman'ın durumu uzaktan bakılınca, doğudaki kardeşinin-kinen daha elverişli idi. Eyaletleri istilâ görmemişti ve Timur'un bir gün Boğazları geçmesi küçük olasılıktı. Devletin ordusu Timur'la karşılaşmaya giderken Rumeli sınırları gazilerin sadıkane bekçiliği ile korunmuştu. Böylece Osmanlı devleti doğudaki hezimetine rağmen batı ülkelerinde hiçbir kayba uğramamıştı. Ancak Süleyman'ın Edirne'de yerleşmesiyle ki Os-

manlılar hemen her tarafta toprak bıraktılar. Selanik, Tesalya, İstanbul civarı, Karadeniz kıyıları ve bazı adalar Bizans imparatoruna geri verildiği gibi Süleyman'ın bir erkek ve bir kız kardeşi de rehine olarak ona teslim edildi. Arnavutluk'ta ve Mora'da arazisini genişleten ve ticareti için gereken imtiyazları sağlayan Venedik'in ettiği istifade daha da büyük oldu. Süleyman'ın bu kadar çekingen politikasını nasıl izah edebiliriz? O zaman Rumeli'yi nasıl bir tehlike tehdit etmekteydi?

O sırada yakın görünen hiçbir dış anlaşmazlık olmadığı söylenebilir. Sırbistan'da Stefan'ın bir yeğeni, Vuk (Vouk) Ankara bozgunundan hemen sonra amcasına karşı ayaklanmıştı ve Süleyman'ın gönderdiği kuvvetlerin yardımıyla Sırbistan'ın bir kısmını zapt ederek o zamandan beri orada Osmanlıların vasalı olarak hüküm sürmekteydi. Ankara'dan dönen amcası Stefan, memleketine gelmek için Balkan yarımadasını dolaşmaya mecbur olarak ancak Ragüza'da karaya çıkabilmişti. O, Vuk'a karşı Macaristan'a dayandıysa da bu, onu Osmanlılardan ziyade, o zaman Macaristan'la mücadele halinde bulunan Venedik'le anlaşmazlık haline soktu.⁽²²⁾ O halde Süleyman'ın Levanten devletler karşısında aldığı uzlaşıcı konumu kendisine, dış siyaset nedenlerinden başka nedenler kabul ettirmiş olmalıdır.

Gerçekten, bu zamanda oldukça nazik gibi görünen mesele Rumeli'nin iç durumudur.

Ankara bozgunundan sonra Bayazıt'ın oğulları arasında iktidar kavgası başlayacaktır.

Süleyman'ın kendisi, rivayetlerde bize hamam ve şarap eğlencelerine düşkün gevşek bir hükümdar olarak görünmektedir. Babası zamanında Osmanlı sarayında yerleşmiş bulunan hayat tarzına devam etmiş olmalıdır. O da, Bizans imparatorunun yakın akrabası olan bir Hristiyan prensesle evlenecektir.⁽²³⁾ Bütün bunlarla birlikte dış siyaseti, onun, Latinleşmiş yüksek Balkan aristok-rasisini takip ettiğini göstermektedir. Fakat yukarıda da görmüş-tük ki bu prenslere tebaalarının bağlı-lığını kaybettiren şey de, tam bu şe-kilde "Latinleşme" yoluna girmele-ri olmuştur. Çok küçük miktarda ve pek az bir zamandan beri Hristiyan memleketlerinde yerleşmiş bulunan ve şimdi Anadolu'dan kesilmiş olan Rumeli Türkleri, her bakımdan ister istemez yerli ahaliye yaklaşmak mecburiyetinde idiler. Bunların bü-yük kısmı sipahi, yani mütevacı feo-dal şövalyeler durumuna geçmiş es-ki gazilerden oluşuyordu. Ve bunlar bir taraftan "İslâm" tesiri altında, ö-te taraftan aralarında yaşadıkları Hı-ristiyanlarla devamlı ilişkileri nede-niyle, hoşgörülü olmuşlardı. Yeni yurtlarının medeniyetine pek çabuk intibak etmişlerdi... Hatta çok geçmeden onları ortak bir harekette Hı-ristiyanlarla birleşmiş göreceğiz. Te-baaları kendilerinden yüz çevirmiş Latinleşmiş prenslere özenen Süley-man gibi bir hükümdar, hem Hıris-tiyan hem Müslümanlardan oluşan geniş bir iç kesimin kinini kendi ü-zerine çekecektir. Çandarlı Ali gibi bir vezir idaresinde ancak eski şekil-

leriyle devam edebi-len bir mali sistemin bu gerginliğe ne ka-dar yardım edeceği de kolayca görülebi-lir. Hatta devlet artık muzaffer savaşlarla ganimet elde edeme-diği ve her şeyi ken-di tebaasından çıkarmak zorunda kaldığı için vergiler daha da ağırlaşıyordu.

Hakiki gaziler o-larak kalmış serhat gazilerine gelince, bunların, devletin ta-mamıyla Anadolu i-le meşgul olduğu ve o kadar zayıf çıktı-ğı bu yıllarda, büyük bir bağımsızlık ka-zanmış olmaları ve sadece barışçılığı ile o kadar az hoşlarına giden bir hükümete karşı muhalefet halinde bulunmaları doğaldır. Bu de-virde Yiğit Paşa adında büyük bir ga-zi reisinin Arnavutluk dağlarında Ve-nediklilere karşı, Süleyman'la onlar arasında akdedilmiş olan barışa hiç aldırmayarak çatışmaya devam etti-ğini görüyoruz. İşte Rumeli'nin haki-mine, komşuları karşısındaki ihtiyat-lı politikayı dayatan bu iç güçlüklerle karşı koymak zorunluluğudur. Sü-leyman, Anadolu işlerinde de daha az ihtiyatla hareket etmemektedir. Ti-mur ordusunun gitmesiyle Bursa'da yerleşmiş bulunan kardeşi İsa'ya kar-şı hiçbir girişimde bulunmadı. Amas-

Bayazıt'ın oğullarından Süleyman Edirne'ye yerleşti ve Balkan eyaletleri üzerinde hukukunu tasdik ve teyit etmesi için derhal Timur'un onayını aradı ve elde etti.

ya'daki kardeşi Mehmed'le dostane ilişkiler kurdu. Aynı şekilde, bu ko-şullarda bütün Anadolu beyleri üze-rinde olmasa bile, kardeşleri olan di-ğer Osmanlı prensleri üzerinde bir hegemonya kurma iddiasında bu-lunduğunu ifade edebilecek sultan unvanını kullanmaktan da kaçındı. Bununla beraber o, Osmanlı şehza-deleri içinde yaşca en büyüğü idi; ba-basının veziri kendisiyle beraberdi ve Osmanlılar elinde kalmış eyaletlerin en büyük ve en zengini üzerinde hü-küm sürmekteydi.

Kardeşi Mehmed'in durumu bü-s-bütün başkaydı. O, küçük beyliği i-çinde bin türlü tehlike karşısında bulunmasına rağmen daha baş-langıçtan itibaren bütün Anadolu vilâyetleri üzerinde haklarını yük-sek sesle ilân etmekte gecikmedi. İlk fırsatta kardeşi İsa'ya karşı harekete geçerek onu yerinden kovdu. Onun hâkimiyeti, bu zaferden sonra, Bo-ğazlara kadar uzandığı gibi başkenti olan Bursa da elinde idi. Mehmed'in bu girişimde gösterdiği cesaret Süleyman'a, onu müstakbel bir düş-man gibi gösterdi. Fakat tedbiri el-den bırakmayarak, doğrudan doğru-ya işe karışmadı, İstanbul'a sığınmış olan kardeşi İsa'yı tekrar eski eyalet-lerine dönmeye teşvik etmeyi tercih etti. İsa, talihini bir kere daha dene-

Esaret altında tutulan Bayazıt'ın resmedildiği bir tablo (Stanisław Chlebowski, 1878).

Büyük oğul Mehmed, küçük beyliği içinde bin türlü tehlike karşısında bulunmasına rağmen daha başlangıçtan itibaren bütün Anadolu vilâyetleri üzerinde haklarını yüksek sesle ilân etmekte gecikmedi.

di, Mehmed'in başarılarıyla telâşa düşmüş olan bazı Anadolu beyleriyle ittifak yaptı. Sonunda İsa'nın mahvolduğu bu mücadeleden Mehmed, yalnız muzaffer değil, eskisinden daha kuvvetli olarak çıktı. Arzisine Saruhan beyliğini ilhak etti ve Batı Anadolu'da diğer beyler kendisine bağlılıklarını sundular. Bu başarı artık Süleyman'ı harekete zorlayacak kadar fazla endişe vericiydi. Geniş ve zengin Rumeli'nin efendisi olan Süleyman, Bursa'yı zorlanmadan zapt edecek güce sahipti. O zamana kadar Mehmed'e bağlı olan Anadolu beyleri derhal duruma hakim olan yeni efendiyi tanıdılar. Süleyman o zaman kardeşine bizzat kendi yurdunda saldırıya başladı. Mehmed, burada yenilmez görünmekle ve kardeşinin ilerleyişleri kendisine henüz bağımsız bulunan beylerin sempatisini kazandırmakla beraber, durumunu son derece güçleşmiş buldu. O zaman Mehmed, Beyazıt'ın esareti sırasında onun yanında bulunan ve babasının ölümünden sonra gelip nihayet kendi yanında yerleşmiş olan başka bir kardeşi Musa'yı Eflâk'a göndererek bir kurtuluş çaresi bulmak istedi. Musa, Eflâk'tan -görünüşe göre buranın prensi Mirçea da komploya

sokulmuştu- Rumeli'de, Süleyman'dan memnun olmayan kim varsa hepsiyle görüşecek, genel bir ayaklanma düzenleyerek iktidarı ele geçirmeye kalkışacaktı. Mehmed, bu araca başvururken ihtimal sadece Süleyman'ı Anadolu'yu bırakmaya mecbur etmek istemiş ve herhalde Musa'nın kazanacağı anı başarıyı asla aklına getirmemişti.

İhtilalci Musa

Musa'nın faaliyeti tamamıyla özel bir karakterdedir. O, Rumeli'ye Eflâk prensinin yardımıyla geldi ve Sırp Stefan kendisine askerleriyle yardımda bulundu.⁽²⁴⁾ Ayrıca bizzat Rumeli Hristiyanlarının yardımına da kavuşmuş olmalıdır: Bulgar vakayinâmesi⁽²⁵⁾ onun ordusunun Ulahlardan, Sırlardan ve Bulgarlardan oluştuğunu söylemektedir. Bütün bunlar hakkında Türk kaynaklarında hiçbir şey bulamıyoruz. Bununla birlikte bunlarda son derece önemli ufak bir noktaya rastlıyoruz ki şudur: Musa, kadıasker olarak, yani ulema sınıfının en yüksek payesine, birkaç

yen Musa, 15 Haziran'da ("Kosmidion muharebesi"nde) yenildi ve 11 Temmuz'da Edirne'den uzak olmayan bir yerde ikinci bir bozguna uğradıktan sonra ortadan kayboldu. Fakat ertesi yıl tekrar ortaya çıktı ve önemli bir kuvvetin başında Edirne üzerine yürüdü. "O zaman Süleyman'ın bütün ordusu -burada dönemin bir Sırp kaynağından alıyorum-⁽²⁶⁾ Musa tarafına geçti. Bu sırada şarap meclisinde içmekle meşgul bulunan Süleyman bunu öğrenince misafirleriyle birlikte İstanbul'a doğru kaçtı. Vakit gece idi. Meşaleler yakmışlardı. Şehir ahalisi onları gördüğü zaman aralarında şöyle söylediler: Sultan kaçıyor. Bu haber memlekette hızla yayıldı. O zaman halk bütün ormanlardan çıktı ve firarının arkasından koştu. Kendisinin birkaç arkadaşı birbiri ardından öldürüldü. Nihayet kendisi de yakalanarak boğazlandı.

Süleyman'ın bir Yunan kaynağına göre 17 Şubat 1411'de⁽²⁷⁾ gerçekleşen bu akıbeti, bize, hükümdarın kendi halkı, hatta Musa'nın sakin kaldığı bir yıl içinde propagandası ile fikirlerini çeldiği ordu tarafından ne kadar nefret edildiğini gösterir. Bir süre sonra Musa'nın kadiaskeri Şeyh Bedrettin'in çıkaracağı hareketin esasları bizce bilindiğinden, o

Musa Çelebi, Süleyman'ı yendi ve Rumeli'de halkçı bir ihtilal başlattı.

zaman bu propagandanın halk kitleleri arasında ne gibi fikirler yaydığını da keşfedebiliriz.

Süleyman'ın Osmanlı birliğini yeniden kurmak için giriştiği deney başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Cihadla ve cihad için doğmuş Osmanlı Rumeli'si zamanla hayatî fonksiyonundan vazgeçmek mecburiyetinde kalmaya tahammül edemiyordu. Onun iktisadî ve siyâsî yapısı, ahlâkî dağılımı: Acaba Musa'nın yeni Rumeli'si, ihtilâlcî Rumeli yaşayabilecek miydi?

Yeni rejim derhal yeniden kutsal savaşa başlamaya karar verdi; Trakya, Tesalya ve Sırbîye'de Musa'nın orduları Süleyman'ın bıraktığı şehir ve bölgeleri geri almaya başladılar; asıl gaza, akınlar Karintiya'ya kadar uzadı. Musa, Bizans'tan da, uzun zamandan beri kaldırılmış olan vergiyi istedi. Hatta İstanbul'a karşı bir hücumla bile kalkıştı. Bütün bunlar, onun, Rumeli'nin neye ihtiyacı olduğunu çok iyi anladığını gösterir. Bundan ötürü memleketin büyükleri onun hizmetine girmekte gecikmediler; fakat Musa, kardeşinin hizmetinde oldukları halde sonunda ona ihanet edenlere güvenemiyordu. Onun bu aristokratlara karşı aldığı kin dolu tavrın açıklaması olarak Türk kaynaklarında bunu okuyoruz,⁽²⁸⁾ oysa bize göre bu hareket tarzı daha ziyade onun ihtilâlcî tarafını gösterir.

Halkın, Müslüman ve Hristiyan

küçük köylülerin macera dolu iki yıl içinde iktidara getirdiği bu şiddetli, sert ve tutucu genç adam, büyük feodal yahut zengin ulema olan bu efendilerden -aristokratlardan olduğu gibi- nefret etmekteydi. Burada onun geçmişini hatırlayalım. O, Ankara bozgunundan sonra babasının esaret hayatını paylaşmış olan yegâne Osmanlı şehzadesiydi. Babasının öldüğünü görmüş ve cenazesini gömmüştü. Musa o zamandan beri daima, babadan sonra hanedanın yalnız bir erkek üyesinin yaşamasını isteyen zalim geleneğin tehdidi altında olarak kardeşi Mehmed'in yanında yaşamıştı.⁽²⁹⁾ Görülüyor ki o kendisini içe kapanık ve tutucu yapacak çok acılı bir gençlik hayatı geçirmiştir. İşte bu Musa, nihayet devletin aristokratları ve yüksek memurları arasına gerçek bir dehşet saldı. Bu efendiler İstanbul'a, Sırp'ların yanına, sınırlarda keza kendilerini tehdit altında hisseden büyük gazi reislerinin yanına ve özellikle o sırada bütün Anadolu eyaletlerini eline geçirmiş olan Mehmed'in yanına kaçmaya başladılar. Ondan müdahalede bulunması için yalvardılar. Bizans imparatoru da onu Avrupa'ya geçirmeyi vaat etti. Nihayet Mehmed bunu kabul etti.

Musa, yeniden İstanbul'un hemen yakınında Anadolu ordusunu bekledi ve bu defa Rumeli'nin en büyük beylerinden birinin ihanetine rağmen muzaffer oldu (İnciyiz Muharebesi, Temmuz 1412). Musa

ve "milleti" Mehmed'in sandığından çok daha kuvvetli çıkmışlardı. Bu zaferden sonra "halk" eğiliminin daha da kuvvetlendiği ve ölçüyü aştığı düşünülebilir. Kendisini küçülmüş ve tehlikede hissedenler Mehmed'in müdahalesini yine şiddetle arzu etmeye devam ettiler.

Mehmed bu defa, seferi önceden özenle hazırlamayı ihmal etmedi. Yalnız Anadolu'daki müttefiklerinin, tâbillerinin ve eyaletlerinin temin edebileceği bütün kuvvetleri toplamakla kalmadı, Bizans imparatoruyla, Sırp kralı Stefan'la ve batı serhatlerindeki büyük gazi reisleriyle de anlaştı: Musa'nın temsil ettiği toplumsal tehlike karşısında telâşa düşmüş olan bütün bu prensler ona seve seve yardımda bulundular.

Musa, kendi kuvvetlerine bu kadar üstün kuvvetler karşısında geriledi. Fakat 5 Temmuz 1413'de Sofya dağlarında zaten önceden kaybetmiş sayılacağı bir muharebeyi kabul mecbur kaldı. Kurtuluşunu kaçmakta aramadan önce kahramanca savaştı. Fakat ele geçirildi ve boğazlandı.⁽³⁰⁾

Döneme ilişkin kaynaklar

Bayazıt'ın ölümünden Osmanlı devletinin tekrar birliğini buluncaya kadar geçmiş olan on yılın incelenmesi, kaynakların karakteri dolayısıyla oldukça karışıktır. Türk kaynakları arasında bu dönem hakkında en önemli bilgiyi, şüphesiz çağdaş bir kaynaktan alan Neşri vermektedir.⁽³¹⁾ Fakat bütün bu bilgilerin, başka sahalarda neler olup bittiğini yetersiz bir şekilde bilen Mehmed'in Anadolu'lu bir taraftarı tarafından yazılmış olduğunu da göz önüne almak gerekir. Bu Anadolu rivayetinin yanında *Aşıkpaşazâde*'de ve anonim vakayinâmelerde korunmuş bulunan Rumeli rivayetine de sahibiz; fakat bu Rumeli rivayeti de Mehmed'in bir taraftarı tarafından yazılmıştır. Bereket versin bu dönem için başka bir sürü bilgi kaynağı elimizin altındadır. Öncelikle 1417'de bir Bulgar tarafından Bulgar okuyucuları için yazılmış olan ve -içeriği bakımından- Osman'la başlayıp Musa'nın ölümüyle biten bir Türk vakayinâmesinden başka bir şey olmayan Bulgar vakayinâmesini zikre-

Musa, kadıasker olarak, yani ulema sınıfının en yüksek payesine, birkaç yıl sonra bir tür komünizmi ve Hristiyanlarla kardeşliği hedefleyen büyük bir toplumsal hareketin başı olacak olan Şeyh Bedreddin'i seçmişti.

deceğim.⁽³²⁾ Başka bir Slav kaynağı, Sırp kralı Stefan'ın biyografisidir;⁽³³⁾ Stefan'ın samimi dostu Bulgar filozof Konstantin tarafından yazılmış olan bu Sırp prensinin biyografisi bile, en büyük parçası itibarıyla Osmanlı tarihini anlatmaktadır. Çok güzel görünüyor ki Ankara bozgunu ve iç çatışmalar Türklerin Balkanlardaki üstünlüğünü zayıflatmamıştır. Bu üstünlük, muhtelif küçük Yunan vakayinâmelerinde⁽³⁴⁾ ve hatta bu asrın büyük Bizans tarih yazıcılığında, yani ateşli Ortodoks Françes (Phrantzes)'in ve Lâtin dostu Dukas (Ducas)'ın eserlerinde bile görülmektedir. Beri taraftan Atinalı hümanist Kalkokondil'e (Chalcocondyle) gelince, Tükidid (Tucydide) ile yarışan o, zamanının tarihini yazmak için kesinlikle bir Osmanlı tarihi yazmak gerektiğini çok iyi anlamıştı. Venedik, Ceneviz ve Ragüza arşivlerindeki vesikalar da, bu devre doğru, Osmanlı işleriyle gittikçe daha ziyade ilişkili bulunuyorlar. Buralardaki antlaşmalar, talimatlar, raporlar, tacirler tarafından şehirlerinin resmî makamlarına gönderilmiş olan haber mektupları ayrıca değerli bir malzeme teşkil etmekte ve bu hareketli dönemin kronolojisini meydana çıkarmak imkânını vermektedir.

Bu kaynakların verdiği bütün ayrıntılar yardımıyla tarihsel gerçeğe uygun, toplu bir görüş oluşturmak için daima iç durumun tahlilinden hareket etmek gerekecektir. Burada yapmayı denedikimiz de budur ve bu dönem üzerinde fazlaca durmanın nedeni, bir yandan onun başka herhangi bir döneme göre devlet ve toplumun yapısını görmeye daha uygun olması, öte yandan Osmanlı tarihinin bu kısmının şimdiye kadar özellikle bulanık kalmış olmasıdır. Bundan sonraki olaylar için çok daha kısa yazabilir ve okuyucularımı Hammer'in, Zinkeisen'in ve Jorga'nın herkesçe bilinen eserlerine gönderebilirim. Burada sadece, karşılaştığımız çeşitli meselelere yanıt verecek olaylardan söz edeceğim.

Başarıya ulaşan neden Mehmed oldu?

Öncelikle bu 10 yıllık mücadelede niçin Mehmed'in ve doğudaki eyaletinin üstün geldiğini ve Osmanlı

devletinin birliğini yeniden kurmaya muvaffak olduğunu inceleyelim. Mehmed, Bayazıt'ın oğulları içinde en büyüğü değildi, yanında babasının belli başlı danışman ve komutanları yoktu; onun payına düşen bölge ne en büyüğü, ne de en zengini idi. Üstelik burası Timur istilâsından da ziyadesiyle etkilenmişti. Bununla beraber, etrafını çeviren bütün tehlikelere rağmen ilk olarak Osmanlı birliğini yeniden kurma görevini üzerine alan Mehmed'dir. Sultan unvanını yalnız ve yalnız o almıştı ki bu da bir paradan öğrendiğimize göre⁽³⁵⁾ en geç 1407'dedir.

Mehmed o zaman henüz yeni yetişkin olduğundan, Bayazıt tarafından bırakılan mirasa bu sıkı bağlılık asıl, şehzadeye atalık eden Bayazıt Paşa'ya atfolunmalıdır. Arnavut asıldan olan ve ihtimal çok küçük iken esir edilip İslâmiyet'e sokulan bu kişi, sarayda büyümüş ve Bayazıt'ın en iyi askerlerinden, en sadık hizmetkârlarından biri olmuştu. Onun şahsında, Bayazıt zamanında varlığını ortaya çıkaramadığımız, fakat o vakitten beri adetçe ve kuvvetçe ilerleyerek devlet fikrini muhafaza eden ve geliştirmeyi başaracak olan grubun ilk temsilcisini görmekteyiz. I. Mehmed 1421'de ufuk tehlikelerle yüklü olduğu bir anda ölüverdiği zaman, devlet fikrine bağlı bu hizmetkârlar grubu, tahtın varisi II. Murad eyaleti olan Amasya'dan başkenti Bursa'ya gelinceye kadar sultanın ölümünü ısrarlı bir şekilde gizleme hilesini deneyebilecek kadar kuvvet kazanmış bulunuyorlardı. 23 yıl sonra II. Murad da, İlyonya'nın tatlı ikliminde dopdolu bir saltanat devresinin yorgunluklarını çıkarmak üzere tahttan vazgeçerek devlet idaresiyle beraber 15 yaşında bir çocuk olan II. Mehmed'i, sada-

kat ve tecrübeleri kendisi için tam bir güven oluşturan böyle bir danışmanlar takımının eline bıraktı. Filvaki hemen bir kaç ay sonra o, Macaristan Kralı müthiş bir ordu ile Osmanlı arazisini istilâ ettiği zaman inzivasını bırakmak zorunda kaldı ve hatta kazandığı zaferden sonra da (1444 Varna muharebesi) tahtta kalmayı zorunlu gördü. Fakat öte yandan şunu da teslim etmek gerekir ki oğlu Mehmed, otoritesine karşı fazlaca sıkıcı bulduğu aynı danışmanlara karşı şiddetle muamele etmeye mecbur olmuştur. Bununla beraber bu danışmanların genellikle eski tipten olduklarını da gözden kaçırmamalıdır. Bunların başında daima o irsi vezirlerden biri olan ve yabancılarla malî ilişkilerinden dolayı "gavur ortağı" damgası vurulan Çandarlı Halil bulunuyordu. Bu çeşit danışmanların, imparatorluk siyasetinin kör bir aleti yapmak üzere sarayda yetiştirilmiş olan Arnavut Bayazıt Paşa'da ilk temsilcisini gördüğümüz yeni danışman tipine yerini bırakması gerekiyordu. II. Mehmed'in bu eski danışmanlardan kendisini kurtarabilmiş olması, yeni hizmetkârlar grubunun daha o zaman gidenlerin yerini dolduracak yetenekte olduğunu ispat eder.

Çandarlı Halil Paşa.

Şimdi Ankara bozgunundan sonra devletin yeniden kuruluşunun, hareket noktasını niçin doğu eyaletinden aldığını bilmek meselesi kahyor. Önce şunu hatırlayalım ki bütün Küçük Asya'da Amasya bölgesi, 11. yüzyıl Türk istilâsı sırasında bir Türk gazi beyliğinin, Danişmend gazi beyliğinin kurulmuş olduğu ilk yerdir. Bu gazi devleti sonradan yüksek Müslüman medeniyetini temsil eden Rum Selçuk Sultanlığı tarafından yutulmuş ise de bu Danişmendliler bölgesi, aslı karakterini ve Türk-gazi gelenegini kaybetmemişti. Türk hayatının henüz büyük kısmı itibarıyla göçebe hayat biçiminde devam ettiği bu dağlık bölgede on sene kapanmış olmak, genç Osmanlı şefi için millî bilinç ve gelenek bakımından yeniden güç almak demektir. I. Mehmed doğudaki eyaletinin cevheri olan bu öz değeri görebildi. Gerçekten o, sonraları vali olarak oğlu II. Murad'ı da buraya gönderecektir. I. Mehmed'in etkisi altında bulunduğu "millî" cereyan her şeyde olduğu gibi karısını seçme işinde de meydana çıkmaktadır. Bursa'nın hakimi ve sonuçta Bizanslıların komşusu olan Mehmed, buna rağmen bir Hristiyan prensesle evlenmedi; Doğu Anadolu'daki kudretli bir Türkmen hükümdarının, Zülkadir oğullarından birinin kızını aldı. Aynı şekilde oğ-

lu II. Murad'a da eş olarak, bir Türk hatununu, Çandar (yahut İsfendiyar) oğulları sülâlesinden Kastamonu beyinin kızını seçti. Gerçi sonraları Murad, Sırp prensesi Mara ile evlendi, fakat artık bu dönemde Osmanlı sarayının Türk ve Müslüman karakteri kendi gelenekleri içinde o kadar temelleşmişti ki bu Hristiyan prensesi, kendi dini için tam bir hareket serbestisine sahip olmakla beraber, hiçbir etkide bulunamadı. II. Murat ilk gençliğinden itibaren fikrî hayatın bile esas itibarıyla Türk olduğu bir çevrede yetişmişti. "İlk Türk Romantizmi" denebilecek edebî hareket onun saltanatı zamanında oluştu. Oğuz efsanesinden zevk alınması⁽³⁶⁾ ve Osmanlı devletinin millî şiirin bir ocağı haline gelmesi de bu devirdir. II. Murat Türkçe şiirlerine sahip olduğumuz ilk Osmanlı sultanıdır. Fakat Osmanlı devleti, yeniden birliğine kavuştuktan sonra, Ankara bozgununun ve devamındaki on yıllık tehlikeli devrenin, bütün ağırlığıyla meydana çıkarttığı çeşitli meselelere ne gibi çözümler bulmuştur.

Evvela gazanın, kutsal savaşın, Osmanlı devletinin esas unsuru ve hatta varlık nedeni olduğu kabul edildi. Daha Mehmed, Asya kıyısı tarafında İstanbul dolaylarını yeniden fethederek, gazileri Macaristan ve İstirya'ya akınlara göndererek bu-

nu ispat etti. Başkent, Bursa'dan gaziler şehri Edirne'ye taşındı. Hatta II. Murat saltanatına İstanbul'u kuşatma ile başladı. 1422'deki bu kuşatma sadece iki ay sürdüyse de, Bayazıt'ın giriştiğinden çok daha ciddi idi. II. Murat 1430'da Selânik'i fethetti, Mora'da, Epir'de, Arnavutluk ve Sırbıya'da yapılan yeni fetihler Avrupa'da Osmanlı arazisini sistematik bir şekilde genişletti. Macaristan'a karşı akınlar devam etti ve bunlara karşı savunma ihtiyacı bu krallıkta, Hunyadi'nin şahsı etrafında, mücadeleleri daimî bir kutsal savaşa neden olan bir tür Hristiyan gazilerini ortaya çıkardı. Bununla birlikte adetlerinin çokluğuna ve önemlerine karşın Avrupa'da yapılan bütün bu savaşların nihayet bir gazi devletinin yapabileceğiyle sınırlı kaldığını da söylemeliyiz. Bu konuda mükemmel bir gözlemcinin, kendisine Burgonya dukası tarafından Doğu'da bir istihbarat görevi verilen ve 1433 başlarında II. Murad'a rastlamış olan Fransız Bertrand de la Broquiere'in saptamasını analım. Sultan'dan bahsederken o şunları yazıyor: "Bana onun savaştan nefret ettiği söylendi ki bu bana da doğru geliyor. Zira sahip olduğu kuvvetleri ve büyük gelirleri harekete geçir-se, Hristiyanlıktan az direnç gördüğünden, Hristiyan aleminin büyük bir kısmını fethetmek onun için kolay bir iş olurdu."⁽³⁷⁾ Esasen sultanın da bir Milano elçisi önünde bizzat önemle bahsettiği bu ölçülü siyaseti⁽³⁸⁾ bize devletin cihad davasına hizmet etmekle beraber bu yolda körü körüne sürüklenmeye müsaade etmediğini ve gereken gayretlerle diğer görevlerini de takip ettiğini açık bir şekilde göstermektedir.

Yeniden kurulan Osmanlı devletinin Avrupa'da bu yayılışı Asya'da karşılığını nasıl buldu? Zira Osmanlı devletinin esas prensibinin kendisine, Hristiyan memleketlerinde ilerledikçe Anadolu'daki temelini de genişletmeyi emrettiğini söylemiştik. Bu prensip de tamamıyla kabul edildi ve Bayazıt'ın düştüğü hataya düşülmeden buna da olanaklar dahilinde yanıt verildi. Anadolu emirleri, hücumla kalkıştıkları ve kendi düşmanlarının düşmanı olan Hristiyan devletlerle ittifakla harekete

İktidar çatışmalarından başarıyla çıkıp padişah olan Çelebi Mehmet'i (I. Mehmed) divan üyeleriyle gösteren bir minyatür.

geçtikleri zaman bile esirgendiler. Şimdi, kararlaştırılan hedefe barışçı araçlarla ve hiç olmazsa görünürde, meşru yollardan yürünerek varmak tercih ediliyordu. Böylece büyük bir beylik, Germiyan beyliği, ihtiyar beyinin vasiyeti ile Osmanlılara katıldı. İncelediğimiz dönemin sonunda iki beylik, Karaman ve Kastamonu beylikleri henüz ayakta duruyorlardı. Osmanlılar bu iki hanedanla izdivaç yoluyla birleşmişlerdi. O zaman bu aileler içinde, Osmanlı taraftarları, yahut bu yoksa, kadiri mutlak amcanın -şüphesiz daima kendisi faydalanmak üzere- lehine müdahaleden geri kalmadığı bir davacı bulunmaktaydı. Bununla birlikte itiraf etmek gerekir ki bu halde dahi şiddet yönteminden dikkatle kaçınıldı ve Osmanlılar nihai hedeflerine doğru yürümekten hiçbir an şaşmamakla beraber, Müslüman dünyası karşısında kendilerini bir kere daha tehlikeye koymaktansa aklıca bir sabırla işi zamana bırakmayı tercih ettiler.⁽³⁹⁾

Zaten Anadolu'da sahip olunan yerler şimdilik devletin muhtaç olduğu Müslüman unsurları temine yetmekte idi. Zira en büyük kısmı idarî hizmetlere tahsis edilmiş kuvvetli bir ulema sınıfı yetiştirmek için her tarafta medreseler açılmıştı. Bundan başka bu medreselerden en zengin vakıf ve tahsisat alanları, Müslüman dünyasının her köşesinden talebeler, hocalar, hatta bazı ünlü kişilikleri bile çekmeye başladı.

Bedrettin isyanı

Fakat toplumsal tehlike kalıcıydı. Musa'nın iktidara geniş bir toplumsal tabakanın hoşnutsuzluğu sayesinde geldiğini görmüş ve onun faaliyetinin, nasıl Rumeli Müslümanlarıyla Hristiyanlarının birleştiği ihtilâlcî bir hareket karakterini taşıdığını görmüştük. Vatani Rumeli'ye dönmeden önce İslâm âleminde uzun tetkik seyahatleri yapmış olan Musa'nın Kadaskeri büyük âlim Şeyh Bedrettin, Musa'nın düşmesinden sonra İznik'e sürülmüş olmakla beraber burada da hareketsiz kalmamıştı. Bayazıt'ın oğullarından biri olup Ankara savaşında kaybolan ve şimdi birdenbire tekrar meydana çı-

kan Mustafa (Osmanlı sarayı ona daima bir düzme gözûyle bakmıştır) Rumeli'yi karıştırırken (1415 yazı), Bedrettin de ötede taraftarlarıyla Rumeli ve Batı Anadolu ahalisini tahrike girişmişti. Aydın eyaletinde isyan patladığı zaman Bedrettin, önceleri Musa'nın, şimdi Mustafa'nın hâmisî olan Mircea ile uzlaşarak Eflâk'a kaçtı, oradan Rumeli'ye girdi. Bu ayaklanma üzerinde Türk müverrihlerinin hikâyelerine ve hatta Bedrettin'in kendi torunu tarafından yazılmış bir biyografisine⁽⁴⁰⁾ sahip olduğumuz gibi Ducas'da da Aydın isyanı üzerinde çok ayrıntılı bir bahis vardır. Bu kaynaklar sayesinde burada, önünde bütün mezhep farklarının silindiği tasavvufî bir tanrı aşkıyla erişilen bir çeşit hümanist komünizmin söz konusu olduğunu görebilmekteyiz. Daha Bayazıt zamanında Bursalı bir vaiz, kürsüde, İsa'nın Muhammed'den hiçbir zaman daha küçük bir peygamber olmadığını ilâna cesaret etmişti.⁽⁴¹⁾ Müminlerin bu sözler karşısında gösterdikleri destek, kitlelerin, Hristiyanlıkla Müslümanlığın, esasta, ancak bir tek ve aynı din olduğunu vazeden bir mezhep için ne kadar hazırlıklı olduğunu gösterir. Şimdi toplumsal büyük bir ayaklanma ile birleşen bu cüretli mezhep, bütün

bir kitlenin ortak dini olma tehlikesini göstermekteydi: Gazi fikrinin canlı timsali olan ve öte yandan tamamıyla yukarı devir İslâmiyet kurumlarına ve temsilcilerine dayanan bir devlet için ne müthiş bir tehlike!

Bu hareketin bastırılmasında gösterilen enerji ve zulmün nedenini anlıyoruz. Fakat yalnız olumsuz tedbirlerle yetinilmedi. Ankaralı Hacı Bayram Veli'nin temsil ettiği Müslüman dindarlığının yeni bir şekli de bu yıllarda meydana çıktı. Hacı Bayram, şeriatı ve onun üzerine dayanan toplumsal düzeni inkâr etmiyordu. Bunlara riayet göstermekle beraber fukaraya şefkat ve muhabbeti vaaz ediyor, onlar için bir "toplumsal yardım" teşkilâtı kuruyordu.⁽⁴²⁾ Şu halde bu, dönemin ihtiyaçlarına yanıt veren ve hükümet için de uygun görülerek teşvik alan bir hareketti. Fakat bu hareket açık biçimde sadece Müslüman unsurunu ilgilendirmekteydi.

Hristiyan halk için bulunan çözüm

Fakat zamanla devlet için çekilmez bir tehdit oluşturacak olan Balıkanlardaki Hristiyan kitleler ne yapılacaktır? Rumeli'de gittikçe devletin çekirdeği haline gelerek çok büyük bir çoğunluk teşkil eden bu

Şeyh Bedreddin'in fikri liderliğini yaptığı isyan, mezhep farklarının silindiği tasavvufî bir tanrı aşkıyla erişilen bir çeşit hümanist komünizmi hedeflemekteydi (çizim: Semih Poroy).

Hristiyan kitleler ordudan ve idarenden ebediyen atılabilir miydi?⁽⁴³⁾

Ordu gaza fikrine ve idare Müslüman kurumlarına dayandığı için sorun çözülmez gibi görünmektedir. Fakat II. Murat döneminde, 1430 tarihine doğru bulunan çözüm⁽⁴⁴⁾ hayranlık uyandıracak derecede dâhiyanedir: Her beş sene de bir özel komisyonlar Rumeli'yi dolaşacak ve Hristiyan ahalî arasında askerî hizmete yetenekli çocukları toplayacaktı. Sonra bunlar, İslâm dinine sokulmakta ve Türk dilini öğrenmek üzere Türk aileleri yanına gönderilmekteydiler. Bundan böyle yeniçeri ocağı yalnız onlarla bütünleştirilerek kendileri meslekten birer asker haline konuyordu. Bu gençlerden en göze çarpanları, özenli bir terbiye sayesinde yüksek makamların gelecekteki sahipleri, devlet çıkarlarına körü körüne bağlı hizmetkârlar olmak üzere sarayda alıkonmakta idiler. Bu tedbirin barbarca bir adet olduğu hakkında, araştırılmadan edinilmiş bir fikirden kendimizi kurtaralım. Tersine bu kurum, Hristiyan unsuruna hükümet ve idare yolu-

nu açmaktaydı. Bu devşirmelerin İslâmiyet'e girmesi, onların aileleriyle ilişkilerine devam ettirmelerine zorunluk bir engel teşkil etmezdi; hatta nüfuzlu bir hale gelen bu din değiştirenlerin, Hristiyan akrabaları lehine müdahalede bulunduklarını gösteren örnekler bile vardır. Bu devşirme kurumu, nüfusun fazlasını kısmen yutarak -ki bu fazlalık da Hristiyanlar savaş kayıplarından korunmuş olduğu için önemliydi- Hristiyan köylülerin iktisadi durumunun ağırlığını azaltmaktaydı. Diğer yandan, alınan bu fazlalık savaşa yetenekli gençlerden oluştuğu için, Hristiyan ahalinin devlet için teşkil ettiği tehlike böylece geniş ölçüde ortadan kaldırılmış oluyordu. Öte yandan bulunan bu çözüm Osmanlı devletinin iki esas eğiliminden her birine ne kadar da uygun gelmekte idi; Hristiyanları İslâmiyet'e sokmak, şüphesiz gazi eğiliminin hesabına dahildi. Hakimiyet altına alınan ahaliyi devlet için tehlikesiz olarak, vergiye tabi kefare durumunda bırakma olanağını bulmak; bu da tamamiyle "Müslüman" eğiliminin

arzu ve ihtiyaçlarına uygundu.

Şu halde görüyoruz ki daha Ankara bozgunundan önce ortaya çıkmış ve onu takip eden kardeş mücadeleleri esnasında günün keskin birer meselesi haline gelmiş olan bütün problemler I. Mehmed ve II. Murat zamanlarında birer çözüm bulmuş ve Osmanlı devleti hemen hemen Ankara felâketinden önceki genişliğini tekrar kazanmıştı.

Ve İstanbul'un fethi...

Bununla beraber II. Mehmed başa geçtiği zaman bu devletin hâlâ büyük bir noksanı vardı: İki başkentten, Bursa ve

Edirne'den biri Anadolu'yu ve "Müslüman" ruhunu, öteki Rumeli'yi ve "Gazi" ruhunu temsil etmekteydi. Birini seçmek ötekini feda etmek olacaktı. Esasen bu iki şehirden hiçbiri, o zamanki Osmanlı devleti gibi bir devletin başkenti olmağa layık olacak derecede önemli değildi. Bu devletin gerçek başkenti, Rumeli ile Anadolu'nun bittiği noktada kurulmuş bulunan ve şimdi Osmanlı hakimiyeti altında yeniden birleşmiş "Rum memleketleri"nin bin yıldan beri geleneksel merkezi olmuş olan İstanbul şehriydi. Şehrin fethi daha önce de bir zaruret olarak kendini hissettirmekteyse de II. Murat ve danışmanları, bütün Batı dünyasında müthiş yankısını tahmin ettikleri böyle cüretli bir hareket karşısında daima gerilemişlerdi. Böyle bir işe atılmak için küçüklüğünden beri bir dünya imparatorluğu fikriyle büyümüş bir hükümdarın gözûpekliliği ve cesareti gerekliydi. Kuvvet ve kudreti için ağır bir sınav demek olan bu işten o, muzaffer çıkacak ve bu zaferi sayesinde aynı zamanda kendi gücünü ve Batı'nın zaafını anlayacaktır. Böylece 1453'te imparatorluk şehrinin zaptı ile Fatih Mehmed yalnız babası ve büyük babası tarafından girilen yeniden kurma işini parlak bir şekilde tamamlamakla kalmadı, aynı zamanda Osmanlı tarihinin yeni bir devrini, imparatorluk devrini açtı. Büyük dedenin, hülyasının yıkıldığını görerek kendini ölümün kucığına atmasından elli yıl sonra, torun oğlu, bu imparatorluk hülyasını gerçekleştirmiş bulunuyordu.

DİPNOTLAR

1) Daha sonraki hadiseler için bak, benim: *Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum, Byzantion*, XI, 1936, s. 285-319 ve yine benim, *The rise of the Ottoman Empire*, London, 1938.

2) "Yukan devir İslâmiyet'i" tabiri ile eski doğu medeniyetleri toprağında gelişmiş haliyle İslâm medeniyetini kast ediyoruz. Bu eski medeniyetlerin Abbâsî halifeliği zamanında İslâmiyet'te bir çeşit "Rönesans" a ugradıkları fikri benim şu makalede etraflıca anlatılmıştır: *İslam und Kalifat, Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, s. 370-426. Burada İslâmiyet'in ilk dört yüzyılında meydana gelen Müslüman cemiyeti yapı ve düşünüşünü tahlil etmekteyim.

3) Burada ve aşağılarda bu "Müslüman" tabiri "Yukarı devir Müslüman medeniyeti"ne mensup demektir; Almandaca bunu "hoch-islamisch" ile ifade ederdim. Bundan önceki notla karşıla.

4) *Sultan de Rüm, Annuaire de l'Institut d'Histoire et de Philologie orientale et slave*, VI, Brüksel 1938.

5) 13. yüzyıl sonlarında bile, Bizanslılar tarafından Dobruca'ya yerleştirilmiş bir Türk grubunun -ki bunlar Bizans'a sığınmış olan Selçuklu sultanı İzzeddin Keykâvus'un yanında gelmiş Anadolu Türklerinden oluşuyordu- Hristiyanlaştığını görüyoruz. Bu sultan Keykâvus adının bu bölgedeki Hristiyan Türkler yani Gagauzların bugünkü adında halâ yaşadığı hakkında Bulgar bilgini G. Balastcheff'in çok güzel keşfi önemine uygun bir dikkat uyandırmamış görünmektedir; gerçekten bu keşif, kendisi bile ilgililerin eline güçleke erişecek Yunanca bir yayının bir notunda gizli kalmıştır: Georgios D. Balacef, Ho autokrator Mikhael E'ho Palaiologos kai to idrythen te syndrome outou Kratos ton Ogozon para ten dytiken akten tou Eukseinou (Atina'da toplanan III. Bizantinist'ler kongresine verilen tetkik), Sofya 1930, s. 19, Not.

6) Cantacuzene, III, s. 284, Bonn.

7) Bak. Benim, Le Sultan de Rum.

8) Die altosmaniachen anonymen chroniken, F. G'ieae tabı, Breslau, 3. 34= (Almanca tercümesi) Leipzig, 1925, s. 46.

9) Altosm anon. Chroniken, I, s. 29 = s. 39.

10) A. Adler tabı, I, s. 483 vd. (Bulgaroi); bu dikkate değer parça hakkındaki bilgimi, Brüksel Serbest Üniversitesi Şark Enstitüsü'nde M. H. Gregoire'in Bizans Semineri'nde yapılan tetkike borçluyum.

11) Her ikisi de Orhan'ın karısı olarak meşhur, Aydos (Aetos) Yunan tekfûrünün kızı Nilüfer'le Jean VI Cantacuzene'nin kızı Teodora'yı (Theodora) bir tarafa bırakırsak, burada yalnız, kardeşi Bulgar Çarı Jan Şişman III. tarafından izdivaçla I. Murad'a verilen ve Çar Aleksandr'la bir Yahudinin kızı olan Tamar'ı (Thamar) hatırlatmak istiyorum. Bak: I. Bogdan tarafından neşredilmiş olan *Chronique Bulgare, Archiv für slavische Philologie*, XIII, 1891, s. 526-535. Metnin V. Yagıç tarafından yapılan tercümesi, aynı mecmua, 536-543. Burada (s. 528, 538) bu izdivaç zikredilmekte ve notta bundan bahseden diğer kaynaklar (Bu arada Chalcocondylas, Bonn, s. 37) işaret olunmaktadır. Keza bak, P. Nikoff, La conquete turque de la Bulgarie et le sort des derniers Şişmanides, (bulgarca), Izvestia de la societate historique à Sofia, fasikül VII- VIII, Sofya, 1928, s. 16 vd. Burada bu izdivaç tarihi tartışılmakta (her halde bu, Çar Aleksandr'ın ölümü tarihi olan 17 Aralık'tan önce değildir) ve bize Tamar'ın Hristiyan kaldığını bildiren Synodic de Boryl'in dikkate değer parçası nakledilmektedir.

12) Ducas, s. 291, Bonn.

13) Altosm. Anon. Chroniken, I, s. 29-33 = II, s. 40-46.

14) Altosm. Anon. Chroniken, I, s. 30-11, s. 42 ayrıca bak. Ali, *Künhulabâr* İstanbul, 1277-85, V, s. 92.

15) Saadetin, *Taciiitevârih*, İstanbul, I, s. 91 ve 103.

16) Bak. F. Taeschner ve P. Wittek, Die Vezirfamilie der Çandarlızade, *Der İslam*, XVIII, 1929, s. 60-115.

17) *Chronique Bulgare*'da İstanbul'un Osmanlılar tarafından bu ilk kuşatılmasının önemli, fakat genellikle ihmâl olunmuş bir hikâyesi vardır. I. Bogdan tabı, *Archiv für slav. Phil*, XIII, 1891, s. 632 vd. (540 vd.). Burada, bu kuşatmanın yedi sene sürdüğü söylenmektedir.

18) Bayazıt'ın intiharı hakkında şimdi bak. Fuat Köprülü, *Belleten*, I. Fasikül 2, Ankara 1937, s. 591-603.

19) Brakhea Khronika, Lampros tabı, Atina, 1932, No. 41; ayrıca bak. benim, *Das Fürstentum Mentesche*, İstanbul, 1934, s. 90, n. 1.

20) Sivrihisar ve Beypazarı bölgeleri onun beyliğine ilhak edilmişti. Bak. *Altosm. anon. Chron.* I. s. 46=11, s. 63; ve Aşıkpaşazade, F. Giese tabı, Leipzig, 1929, s. 72.

21) Halil Ethem, *Meskukâtı Osmaniye* (Miizei hümayun meskukâtı islâ- miye katalogu, VI), İstanbul, 1334, No. 88-91.

22) St. Stanojević, *Die Biographie Stefan Lazarević s von Konstantin dem Philosophen als Geschichtsauelle, Archiv für slavische Philologie*, XVIII, 1896, a. 435 vd.

23) Despot Theodore'un kızı; Phrantzes, s. 87, Bonn, ve Chalcocondylea, s. 92, Bonn.

24) Hattâ Stefan Lazarević, Musa'nın yanında Kosmidion muharebesine bizzat katıldı; Bak. Stanojević, mez. eser, s. 443; ve *Chronique bulgare, Archiv für slav. Philologie*, XIII, s. 534 (s. 543).

25) Arch. für slav. Philologie, aynı yer.

26) Constantin le Philosophe'un Stefan Lazarević'in hayatı; bak. Stanojević mez. eser. s. 443.

27) Papadopoulos Keramou tarafından yayımlanan çağdaş küçük Yunan vakayinâmesi, Hcros olymitike Bibliotheke, IV. Saint - Petersburg, 1899, s. 33 vd. = Lampros, Neos Hellenomnemon, VII, Atina, 1910, s. 151. Türk vakayinameleri de bu tarihi teyit etmektedirler: *Die altosm. anon. Chroniken* I. s. 49 (II, s. 67) ve Aşık Paşazade (Giese tabı, s. 73) gibi eski vakayinameler 813 yılını (6 Mayıs 1410-24 Nisan 1411) vermektedirler ki bu tarih Saadetin (I, s. 220) tarafından da tekrar edilmektedir; s. 256 da aynı yazar, Süleyman'ın saltanatı için 8 yıl 2 ay 10 gün bir müddet vermektedir ki bu, Bayazıt'ın ölüm tarihi olan 14 Şaban 805 den başlamak şartıyla bizi 18 Şubat 1411'e götürür (Hicri 1 Muharrem = 15 Temmuz 622, bunun için bak: *Der İslam*, XVIII, 1929, s. 80 no. 2). Saadetin, hemen arkasından ilk verdiği bilgiyle ve bizim yaptığımız hesapla çelişkili olarak Süleyman'ın 25 Nisan 1411'de başlayan 814 yılı başlarında öldüğünü eklese de bu, Sırp vakayinamelerinin verdikleri 5 Haziran 1411 tarihi kadar yanlış olmalıdır. (Bak. Stanojević, aynı yer).

28) Altosm. anon. Chroniken, I, s. 49 vd. (=11, s. 68).

29) II. Mehmed zamanında devletin esas kanunlarından biri haline gelen bu Osmanlı âdeti (Bak. Fatih Mehmed kanunnamesi, M. Arif tabı, İstanbul, 1930- *Tarihi Osmani Encümeni mecmuası, ilâve*, s. 27; ve Hammer, *Das osmanisehen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung*, Viyana, 1819, I, s. 98) o kadar eskidir ki imparator Jean VI Cantacuzene bile (ölümü 1383) bundan bahsedebilmiştir (Cant, III, s. 111, Bonn.).

30) Bak. 18 Temmuz 1413 tarihli mektup; Gelcieh ve Thalloczy, *Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum rebus Hungariae*, Budapaste 1887, No. 226, Stanojević'in adı geçen eserinde bahsedilmiştir: S. 444: *Die quinto... sol-tanus crissia... manus commiscens cum mussia eius fratre contra eundem Mus-siam ipsiusque sequaces vicioriam laudabititer obtinuit...*

31) Neşri'nin eseri henüz basılmamış olduğundan Leonclavius'u kullanmalıdır: *Historiae Musulmanae*, Frankfurt, 1591. O burada, *Liber Hanivaldanus*'de bize Neşri'nin bir tercümesini vermektedir. Benim şu tetkikime bakınız: *Zum Quellenproblem der üliesien osmanisehen Chroniken, mitteilungen zur osmanisehen Geschichte*, I, 1921 - 1922, S. 113 vd.

32) I. Bogdan tarafından neşredilmiştir. Bak, yukarda s. 10. - Kitabın yazılış tarihi, sonunda (9.

525 = s. 543), "6925 (= 1417) yılında" şeklinde gösterilmiştir. Bu tarihin daha önce geçenlerle hiç bir alakası yoktur. Şu halde şöyle okumalıdır: *Exhalawt et M tisi beg anno 6920 (= 1413) eiqae knişci soltan* (yani güreşçi lâkabı verilen Sultan I. Mehmed) *succesit*. Anno 6925 (1417-1418).

33) Bak. St. Stanojević'in yukarda s. 18, not 1 de bahsettiğimiz makalesi.

34) Benim şu makaleme bak. *Chroniques mineures byzantines*, Byzantion, XII. 1937, s. 309 - 323.

35) Halil Ethem, *Meskukâtı Osmaniye*, I, No. 92.

36) Yazıcıoğlu Ali, İbni Bibi'nin Rum Selçukluları tarihinin, Oğuz masal ve rivayetlerinden bahseden çoğu şairane birçok eklerle zenginleştirilmiş ve başına Oğuz Han ve oğulları efsanesi ile bir Büyük Selçuklu tarihi konulmuş Türkçe bir çevirisi olan *Oğuznameyi*, II. Murat zamanında yazmıştır. (Bak P. Wittek, *Der İslam*, XX. 1931, s. 202 vd.); keza Osmanlıların mensubiyetlerini iddiaya başladıkları Oğuz'ların Kayı kabilesinin Tamga'sı da Osmanlı paraları üzerinde ilk defa II. Murat zamanında meydana çıkmıştır (Halil Ethem, *Meskukâtı Osmaniye*, I, No. 159, 193, 225). II. Mehmet zamanında Oğuz efsanesi o derece moda idi ki sultanın iki torununun, şehzade Bayazıt'la Cem'in oğullarının adları Korkud ve Oğuz han bu efsaneden alındı (Saadetin, II, s. 3). Bu vaziyette şehzade Cem'in, Mekke'de bu efsanelerin meraklısı olan Haşan bin Mahmud Bayatı adında birine rastlayarak kendisinden Oğuz seceresinin küçük bir özeti, Camı cem-âyn'i (Ali Emirî tabı, İstanbul 1331) yazmasını istemesinde de hayret edilecek bir şey yoktur. (Ayrıca bak, benim, *The rise of the Ottoman Empire*'in ilk faslı).

37) Bertrandon de la Broquiere, *Le voyage d'Outremer*, Ch. Schefer tabı, Paris, 1892, s. 181 vd. Bu yazara göre sultanın yarım milyonla bir milyon duka arasında değişen bir hazinesi ve iki buçuk milyon dukalık senelik geliri vardı (s. 182 ve 185 vd.), mevcudu 100.000 le 120.000 arasında değişen bir orduya sahipti. Bu ordu epey kötü donanmış 40.000 yaya 40.000 ilâ 50.000 sipahi, (bazılarının yeniceri dedikleri 10.000 köle) ile yardımcı Hristiyan kuvvetlerinden

1453'te imparatorluk şehrinin zaptı ile Fatih Mehmed Osmanlı tarihinin yeni bir devrini, imparatorluk devrini açtı.

oluşuyordu ki bunlardan yalnız Sırbistan tek başına 3000 süvari vermekte idi (s. 182-185 ve 268). Fakat özellikle, Türk savaşçıları "efendilerine çok bağlı insanlardır ve kimse hayatı pahasına bile olsa onun emrine karşı gelemmez ve öyle sanıyorum ki kendisine savaşlarda en büyük zaferleri kazandıran şeylerden biri budur." (s. 221)

38) Adı geçen eser, s. 196: "(Milano dükası), onun (II. Murad'ın), kendi hatırı için, istese büyük fetihler yapabileceği Macaristan kralığına karşı bu hareketini ertelemesinden çok memnun olmalıydı."

39) Burada işaret edelim ki Osmanlılar, daha Mehmed'den itibaren, Mekke ve Medine'deki kutsal yerler için yaptıkları büyük bağışlarla İslâm kamuoyunu kazanmaya çalışmışlardır. (Saadettin, I, s. 304).

40) 2500 mısra olarak yazılmış bu biyografinin, *Menakibi Seyh Bedred-din*'in ayrıntılı bir şerhi B. M. Şerefeddin (Yaltkaya)'nın şu makalesinde: *Simavna kadısı oğlu Seyh Bedrettin'e dair bir kitap, Türkiye mecmuası*, III, 1935, s. 233 - 256. Aynı yazar Bedrettin için özel bir monografi de yazmıştır: *Seyh Bedrettin*, İstanbul, 1925. Zengin bir şekilde belgelendirilmiş olan bu eser, M. Fuat Köprülü tarafından *Mitteilungen zur osmanisehen Geschichte*'de (I, 1927, s. 203 - 232) neşredilen *Bemerkungen zur Religion-geschichte Kleinasien* adlı makale ile beraber, F. Babinger'in, *Der Islam*'da çıkan (XI, 1921, s. 1-106 ve zeyil, XII, 1922, s. 103-109) *Scheich Bedreddin* adlı incelemesini başarıyla devam ettirmektedirler.

41) Kastamonulu Lâtif tezkeresi, İstanbul, 1314, s. 46 (diğer kaynaklar için bak ; E. J. W. Gibb, *History of Ottoman poetry*, I, s. 232 vd.). Bursa halkının çoğunluğu vaize taraftarlık gösterdiği halde o zaman bu cüretli kişiye karşı konyanın bir Arap (yahut İranlı) Müslüman olması çok ma-

nidardır. Rivayete göre bu tartışma, (herhalde "Müslüman" partisini tutmuş olan) Süleyman Çelbi'ye Muhammed'in doğuşu üzerindeki ölmez manzumesini ilham etmiş olmalıdır. Gerçekten bu eserin bir parçasında bütün diğer peygamberler karşısında Muhammed'in üstünlüğü öne sürülmektedir. Fakat Müslümanlarla Hristiyanlar arasında bir kardeşleşmeye kolaylıkla götürebilecek bir gelişme karşısında Müslüman görüşünü belirten bu manzum eser bile esas itibarıyla Hristiyan ruhu ile doludur: G. Jakob'un çok güzel dediği gibi (Talebese I. Engelke'nin şu tezinde, *Süleyman Tschelebis Lobgedicht auf die Geburt des Prophefen*, Halle, 1926, s. 34), Muhammed, bu manzumede İsa'nın yerini almıştır; birçok parçalar "Semavi nişanlı"yı hatırlatmaktadır ve bu dindar Müslüman, peygamberine karşı, Hristiyanların, Allahları İsa'ya besledikleri aynı ateşli aşkı duymaktadır. Şunu da hatırlayalım ki Bayazıt devrinin aynı Bursa'sı birkaç sene surları içinde, Hristiyanlık, Yahudilik ve İslâm'ın üzerinde felsefi bir din kurmayı düşünen Plethon'u görmüş ve aynı Plethon'un üstadı Yahudi Ellisaos "Çok Allahçılık (Polytheism) yüzünden" yine burada yakılmıştı (F. Taeschner, Georgios Gemistos Plethon, *Der Islam*, XIII, 1929, s. 236 vd. ve *Byzantinisch Neugriechische Jahrbücher*, VIII, 1930, s. 100-113). Nihayet şunu da düşünüyorum: acaba Yıldırım Bayazıt'ın oğulları arasında Mehmetler, Mustafalar yanında bir Süleyman (Salomon), bir Musa (Moise) ve bir İsa (Jesus)'nın bulunması bir tesadüf müdür, yoksa bu adlar hiç olmazsa bu devrin insanlarına ve hatta sultanın sarayına hakim olan genel bir eğilimi mi yansıtır?

42) Hacı Bayram hayır işlerine gerekli parayı toplamak için Ankara sokaklarında dileniyordu. Hatta bu maksatla davul dümbek ve bayraklarla alaylar bile tertip etmiş olmalıdır.

Bu, Akşemsettin'in (ki sonradan İstanbul'u alan ordunun meşhur şeyhi olacaktır) evvela o kadar utandı ki Veli'nin müridi olmak istemedi. Nihayet gelip onunla birleştiği zaman kendisini tarla işlerinde uğraşır buldu (Taşköprülü zade, *Eşşakayık-un-nüma- niye*, Meccinin türkçe tercümesi, İstanbul, 1269, s. 240). Hacı Bayram hakkında bak. Bursalı M. Tahir, *Hacı Bayram Veli*, İstanbul, 1331 (Yeni tab'ı 1341), M. Ali Ayni, *Hacı Bayram Veli*, İstanbul, 1343; Abdülbaki, *Melâmilik ve Melâmiler*, İstanbul, 1931, s. 33-39.

43) Bertrandon de la Broquiere'in kitabındaki birçok parça bize Türk unsurunun Rumeli'de o zaman pek az olduğunu göstermektedir. Meselâ Çorlu ile Burgaz arasında Misterio'dan (Misini?) geçen gezginimiz, burası hakkında şunu söylemektedir: Misterio "Kapalı küçük bir mevkidir ve burası, sultanın kendisine verdiği bir Türk haric, yalnız Yunanlılarla doludur." (s. 109); O Filibe'yi "Büyük kısmı itibarıyla, Ortodoks mezhebinde olan Bulgarlarla (Vulgaires) dolu" buluyor (s. 200). Sofya'da şehir ahalisinin en büyük kısmı yine Bulgarlardır, "ve köylerde ancak az miktarda Türk vardır. Ahalinin çoğunluğu yerlilerden oluşmuştur ve bu esaretten kurtulmayı çok istiyorlar. Fakat kendilerine yardım edecek kimse bulamıyorlar." (s. 202). Aynı yazar sonuçsuz kalan bir proje aktarmaktadır: (s. 197) Buna göre Bulgarlar, Macar kralı tarafına geçecekler ve memleketlerinde bulunan bütün Türkleri katledeceklerdir, o kendisi, bir Batı ordusunun Türklerle hücumu halinde Rumeli Hristiyanlarının bu şekilde bir ayaklanması olanağına inanmaktadır (s. 224). Ayrıca bak: Jehan Torzelo'nun 1439 tarihli *Advis*'i, O da temin ediyor ki: "Türk hakimiyeti altında bulunan 50.000 Hristiyan, başka Hristiyan kuvvetleri gelir gelmez derhal ayaklanacaklar ve onları mahvedeceklerdir." (s. 265).

44) Bak J. H. Mordtmann, *Devsirme*, Encyc. de l'Islam.

Yeni Ülke Dergisine

www.yeniulke.com.tr

adresinden abone
olabilirsiniz

Yeni Ülke

AYLIK FİKİR DERGİSİ

Abonelik

Satış Noktaları

ALFA

www.alfakitap.com | alfakitap

HOIMAR V.
DITFURTH

HOIMAR
V. DITFURTH
BİLİNÇ GÖKTEN
DÜŞMEDİ

Bilimsel Kuvvet

Çeviren
Yigal Akçınar

ALFA İLM

HOIMAR
V. DITFURTH
BİZ,
BU EVRENİN
ÇOCUKLARI

Çeviren
Yigal Akçınar

ALFA İLM

HOIMAR
V. DITFURTH
BAŞLANGIÇTA
HİDROJEN
VARDI

Çeviren
Yigal Akçınar

ALFA İLM

CARLO M.
CIPOLLA

FATİHLER,
KORSANLAR,
TÜCCARLAR

İTALYANCADAN ÇEVİREN
ERDAL TURAN

ALFA

ARAŞTIRMA

CARLO M.
CIPOLLA

YELKENLER
ve
TOPLAR

İTALYANCADAN ÇEVİREN
ERDAL TURAN

ALFA

ARAŞTIRMA

CARLO M.
CIPOLLA

ZAMAN
MAKİNELERİ

SAAT VE TOPLUM 1300-1700

İTALYANCADAN ÇEVİREN
ERDAL TURAN

ALFA

ARAŞTIRMA

CARLO M.
CIPOLLA

ALAIN
CORBIN

JEAN-
JACQUES
COURTINE

GEORGES
VIGARELLO

Bedenin Tarihi

ALAIN CORBIN, JEAN JACQUES COURTINE, GEORGES VIGARELLO

Fransızcadan çeviren
Süleyman Öner

Rönesans'tan
Modernizme

1

ALFA

Bedenin Tarihi

ALAIN CORBIN, JEAN JACQUES COURTINE, GEORGES VIGARELLO

Fransızcadan çeviren
Süleyman Öner

Rönesans'tan
Modernizme

2

ALFA

Bedenin Tarihi

ALAIN CORBIN, JEAN JACQUES COURTINE, GEORGES VIGARELLO

Fransızcadan çeviren
Süleyman Öner

Rönesans'tan
Modernizme

3

ALFA

Bilim tarihinin âdeta tanrılaştırılmış şahsiyeti, akıl çağıının kurucusu ve modern bilimin anıtı olarak tanına gelen Newton; fen bilimlerine ayırdığı zamandan çok daha fazlasını, doğada tanrısal mesajlar aramaya, büyü ve sihre başvurarak metalleri altına dönüştürmeye ve ölümsüzlük iksirinin sırrını çözmeye adanmıştı.

saac Newton'ı nasıl bilirsiniz?

Aydınlanma ve akıl çağıının kurucusu, mantık ve matematik yoluyla doğal dünyanın evrensel yasalarını keşfetmiş, Bilimsel Devrim'in kült ismi, gelmiş geçmiş en büyük bilimsansı... olarak biliriz, der çoğumuz.

Ancak gelin görün ki ölümünden 200 küsur yıl sonra kişisel el yazmalarının ortaya çıkmasıyla, Newton'ın katıksız rasyonalist imajı alt üst oldu. Kütleçekimi, optik ve matematik konularında harcadığı zaman ve çabanın çok daha fazlasını, simya ve ilahiyat araştırmaları için harcadı Newton. BBC'nin 2003 yılı belgeseli (*The Dark Heretic*), ünlü bilim adamının alışlagelmişten çok daha farklı ve karmaşık bir portresini çizdi.

Haydi gelin, biz de gerçek Newton ile tanışalım bu yazımızda.

El yazmalarının sırrı

1936 yılında Sotheby's tarafından Londra'da açık artırma ile satışa çıkarılan ve üç milyon küsur sözcükten oluştuğu belirlenen Newton'ın özel el yazmalarının bir kısmı, ünlü İngiliz iktisatçısı John Maynard Keynes tarafından Cambridge Üniversitesi King's College koleksiyonu için satın alınır. Bu el yazmalarının üç milyon sözcüğünün yaklaşık yarısı teoloji, din ve *Kitab-ı Mukaddes*, bir diğer yaklaşık 650 bin sözcüğü de, simya ile ilgilidir!⁽¹⁾ (Karşılaştırmak adına: Tolstoy'un *Savaş ve Barış* adlı romanı yaklaşık 587 bin sözcük içerir.)

Keynes, sonraki altı yılını, edindiği el yazmalarının şifresini çözmeye adadı. Newton'ın esrarlı metinlerinin içeriği gün ışığına çıktıkça, tam bir şaşkınlığa düşer. *Kitab-ı Mukaddes* kehanetlerinden tutun

da, Süleyman Tapınağı'nın boyutlarındaki gizli şifrelere; Kutsal Üçleme hıyanetinden Filozof Taşı'na varıncaya kadar, akıllara durgunluk verecek nice konulara kafa yormuştu ünlü fizikçi bu metinlerde. Vardığı sonucu *Newton, The Man* (1947) isimli kitabında şu çarpıcı sözler ile özetledi Keynes:

"Newton, akıl çağıının ilk bilimsansı değildi. Büyücülerin sonuncusuydu, Babillilerin ve Sümerlerin sonuncusu; görülür ve anlaşılır dünyaya, bundan 10 bin yıldan biraz daha az bir süre önce entelektüel mirasımızı oluşturmaya başlayan kişiler ile aynı gözlerle bakabilen, o büyük zekâ sahibi insanların sonuncusuydu. Keskin hayal gücünü kullanarak; Üçleme'nin muammasını, ilahi irade tarafından belirlenmiş geçmiş ve gelecek olayların muammasını, elementlerin ve onların tekdüze, orijinal bir ilk maddeden oluşmasının muammasını, sağlık ve ölümsüzlüğün muammasını çözebileceğine inanıyordu."

Büyü? Okültizm? Kehanet? Ölümsüzlük? Makarayı az geriye sarıp, daha yakından bakmaya çalışalım...

Simyaya erken bir ilgi

Newton'ın simyaya karşı uzun süreli ilgisinin izlerini çocukluk yıllarına sürmek mümkün. Henüz 12 yaşındayken, Grantham kasabasındaki Free Grammar School'a Latince, din bilgisi, Yunanca ve matematik öğrenmek üzere annesi tarafından gönderildi (babası, Isaac doğmadan üç ay önce ölmüştü). Bu okulda 17 yaşına kadar okudu. Süre boyunca, Grantham'da eczacı William Clarke'ın evinde kiraladığı tavan arası bir odada kaldı. Yalnızlığı seven, sosyal becerileri zayıf bir çocuktu Isaac, ak-

samları sıkça odasına çekilir ve eczacının kitaplığından aldığı eserleri incelemekle geçirirdi zamanını.

Örneğin, meraklısı için bir deneyler rehberi niteliğinde olan *Doğanın ve Sanatın Gizemleri* hayli ilgisini çekmişti. Renk renk boyalar üretmek veya maytaplı uçurtma yapmak için tarifler vardı bu kitapta. Veya mekanik, devinimli ve askeri makineleri konu alan *Matematiksel Büyü'nün* bol resimli sayfalarından edindiği bilgiye göre, kimyasal yöntemler kullanılarak devridaim hareketi yaratmak mümkündü. Örneğin cıva ile kalayın karıştırılması sonucu elde edilen madde ezilip, sıvı dolu bir cam kabın içerisine yerleştirildiğinde, bu ortamda oluşan çeşitli parçacıklar sonsuza dek hareket etme özelliğine sahip olurlarmış. Ya da eski çağlarda, yeraltında yüzyıllar ya da binyıllar boyunca sönmeyen yanabilen lambalar varmış: “Bunun simyasal bir sır olabileceğini düşünebiliriz” deniyordu kitapta...⁽²⁾

Newton'ın fiziğe ve simyaya ilgisinin genç yaşta bu kitaplardan tetiklenmiş olabileceğini düşünmek yanlış olmayacaktır şüphesiz. Ancak simya konusunda gerçek çalışmalarına Cambridge Üniversitesi Trinity College'da 1668 yılında başlayacaktı. O yıl 26 yaşındadır ve bir yıl sonra aynı kurumda matematik profesörlüğüne yükseltilecektir. Gelecek 30 yılını -1684 ile *Principia*'nın yayımlanış yılı olan 1687 yılları arası ağırlıklı olarak fizik çalışmalarına odaklanmasının dışında- simyaya verecektir Newton. Fizik yasalarının keşfiyle uğraşırken ya da sonraları Kraliyet Darphanesi'nin müdürlüğünü yaparken gösterdiği azim ve adanmışlığın aynısını simya çalışmalarını yürütürken de gösterecektir.

Simya çalışmalarının amacı neydi?

Newton'ın simya çalışmalarına uzun yıllarını adanmasının ardında ne gibi bir motivasyonun yatırdığını anlayabilmemiz için, ilk önce onun dini görüşleri üzerinde durmamız gerekir.

Newton'a göre Hristiyanlık, ortaya çıktı çalkalı, zamanla yozlaşmış, öz doktrininden uzaklaşarak âdeta putperestliğe dönüşmüştü; bu yüzden, temel değerleri ve ilk saflığına

rücu etmesi elzemdi. Üçleme öğretisi (Tanrı'nın; Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan üçlü doğası), insan aklına karşı açık bir meydan okumaydı, çünkü Tanrı tekti Newton için. Ancak bu görüş ve düşünceleriyle, yozlaşmış Anglikan Kilisesi ile iflah olmaz bir aykırılığın içine girmiş bulunuyordu.

Bir Newton uzmanı olan Betty J. Dobbs'a göre, Newton'ın simya çalışmaları dinî saiklere dayanıyordu.⁽³⁾ Öyle ya, büyük bir projesi vardı Newton'ın: Tanrı'nın sırlarına varıp O'nun planlarını idrak edebilmek ve böylece Anglikan Kilisesi'nin Hz. İsa'nın ikinci gelişi için hazırlanışına önayak olmak. Bu durumda, hem *Kitab-ı Mukaddes* ve kutsal metinlerde vahyolunmuş bilgi ve buyrukların içine gömülü mesajları çözmek, hem de “doğa felsefesi”nin (fizik, simya,...) temel yasalarını incelemek, Tanrı'nın hikmetine akıl erdirmenin yegâne yoluydu. Bu görevi ancak kendisi gibi özel, üstün yetenekli ve seçilmiş kişiler üstlenebilirdi. Maddenin öz yapısını aydınlatarak yasalara ulaşabilmek için, simya geleneğinin kadim bilgi birikimi ve tekniklerinden yararlanmalıydı. Evrensel ilkel maddeye erişebilmek, madenleri birbirine dönüştürebilmek ve baz metallere eklenip onları altına çeviren, ölümsüzlük bahşeden Filozof Taşı'nı elde edebilmek, maddenin sırlarına vâkıf olmanın yoluydu. Maddenin içerisinde “gizli bir ateş” vardı, “madde, maddi bir ruha” sahipti. Kimi deneylerinde, metallerin canlanıp bitki gibi büyüdüğüne (metal bitkileşmesi) tanık olmamış mıydı? Demek ki toprak ve madde canlıydı, nefes alıyordu, güherçile (potasyum nitrat: KNO₃) âdeta

mucizevi bir bileşik üründü. Ancak misyonunu gerçekleştirebilmesi için, simya kitaplarında gizlenmiş formüllere, eski üstatların araç ve yöntemlerine, *arcana majora*'ya -yüksek sirlara- ulaşması şarttı. Bu doğrultuda, zamanla 16-17 bin kitap ve belge içerecek olan özel bir kütüphane oluşturmaya başlamıştı Newton.

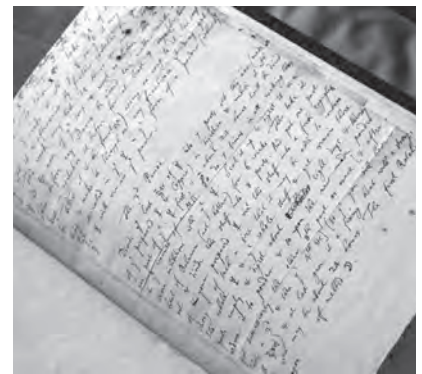
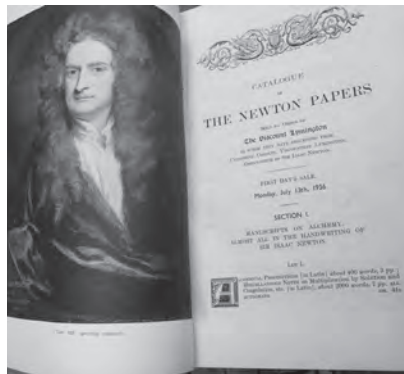
Bu noktada, Newton'ın ünlü biyografi Richard Westfall'ın görüşünü de dile getirmeden etmeyelim: Westfall'a göre⁽⁴⁾, Newton'ın “altın yapma sanatıyla ilgilenişi, Kartezyen fiziğin rasyonalist projesine karşı romantik bir başkaldırı olup, Tanrı'nın dünya ile sürekli ilişki içerisinde olduğunu kanıtlama arzusuna dayanıyor; Descartes'ın mekanist, kendine terk edilmiş, bilardo-topu evren modeline bir antitez oluşturmak isteğinden kaynaklanıyordu.” Ayrıca Newton'ın simya çalışmalarında, “geç Antikite ve Rönesans'ın 'hermetik geleneğine' bir geri dönüş” arayışının izlerini de görmek mümkün.⁽⁵⁾

Simya, fizik ve din: Aynı arayışın farklı yüzleri

Newton için doğa felsefesi ile din, aynı anlam arayışının farklı yüzleriydi, bu alanlar arasında herhangi bir kopukluk olmadığı gibi her ikisinde araştırmalar yürütmekte de herhangi bir çelişki yoktu.

Yeni kitabında Newton'ın simya çalışmalarının ayrıntılı bir incelemesini sunan Newman'a göre⁽⁵⁾, son birkaç on yıldır gerçekleştirilen akademik araştırmalar, 17. yüzyıl simyasına yeni bir ışık tutmayı başardı: Pek çok yönüyle simyacılık, hiç de iddia edildiği gibi bilim dışı bir etkinlik alanı değildi. Newton'ın zamanında, sadece Filozof Taşı'nın keş-

Newton'ın özel el yazmalarının üç milyon sözcüğünün yaklaşık yarısı teoloji, din ve *Kitab-ı Mukaddes*, bir diğer yaklaşık 650 bin sözcüğü de, simya ile ilgilidir!

fini hedeflemiyordu, aynı zamanda ayağı yere basan çok farklı amaçlara, örneğin ilaç üretimine ve teknolojik ürünler elde etmeye de yönelikti. Üstelik o yıllarda simya ile uğraşan tek biliminsanının Newton olmadığını hatırlamak önemlidir: Robert Boyle, Gottfried Leibniz ve John Locke gibi bilimsel devrimin önde gelen isimleri de çok ciddi simya çalışmalarına adanmışlardı kendilerini. Dolayısıyla temelde Newton için simyacılık, bilimsel araştırmalarının vazgeçilmez bir parçasıydı.

Bu durumda, Newton'ın fiziksel çalışmalarının simya deneylerinden ne ölçüde etkilendiğini merak edebiliriz. Bu soru ile ilgili farklı uzmanlar farklı görüşler dile getirmişlerdir. Örneğin Westfall, Newton'ın, simya çalışmalarında olduğu gibi fizik çalışmalarında da kuvvet kavramıyla karşı karşıya kaldığını ifade etti: Newton, "kimyasal çekim kuvveti fikrini kozmosa uyguladı". Newton'ın, "asitler hakkında bir yazısında (*De Natura Acidorum*), 'güçlü çekim kuvvetine sahip asit parçacıklarından söz ettiğini görebiliyoruz. *Principia*'da ise, madde parçacıkları arasında etki eden henüz keşfedilmemiş pek çok kuvvetin var olduğu yönünde varsayımda bulundu".⁽⁴⁾ Ancak öte yandan Newman, simya ile kütleçekim yasasının keşfi arasında bir bağ kurmaktansa, simya deneylerinin, ışığın niteliklerini keşfetmesinde Newton'a bir ilham kaynağı olduğunu ifade etti.⁽⁵⁾

Newton'a göre Tanrı, evrenin her bir zerresinde mevcuttu. Bu yüzden, arayışlarını maddenin öz yapısı ile sınırlamakla kalmadı, kozmosun ya-

salarına gizlenmiş sırları da çözmek istedi. Fizik alanında elde ettiği ünlü sonuçlar her ne kadar düz mantık ve sağlam bir matematiğe dayanıyor olsa da (bu sonuçları elde edebilmek için, kalkülüs denilen matematik dalını icat etti), her şey tanrısal iradenin güdümü altında gerçekleşiyordu Newton için. Tanrı, dünya ve insanlar ile sürekli bir ilişki içerisindeydi.

Örneğin, mekaniğin temel yasaları Newton tarafından öne sürüldükten sonra, Güneş Sistemi'nin kararlılığı problemi bilim insanlarını meşgul etmeye başladı. (Güneş Sistemi'ni oluşturan gezegenler, sürekli aynı yörüngeler üzerinde dönmeye devam edecek, hareketlerinin istikrarını koruyacaklar mıydı? 18. yüzyılda, Laplace ve Lagrange'in elde ettiği matematiksel sonuçlar, sistemin kararlılığına işaret ediyordu - ancak günümüz biliminsanlarının bu oldukça karmaşık problem üzerine hâlâ çalışmaya devam ettiklerini belirtmiş olalım.) Newton ne düşünüyordu konuyla ilgili? Şöyle ifade etmişti: "Gezegenler, bazı ufak düzensizlikler dışında, hep aynı biçimde eş-merkezli çemberler üzerinde hareket ederler; kuyrukluyıldız ve gezegenlerin karşılıklı etkileşiminden kaynaklanabilen bu düzensizlikler, zamanla artma eğilimi gösterirler, ta ki bu sistemin bir reforma ihtiyacı olana kadar." Anlaşılacağı üzere Newton, Güneş Sistemi'nin kararsız olabileceğini düşünüyordu, ama ara sıra bir reform -Tanrı'nın müdahalesi- sayesinde kararlılık tekrar sağlanıyordu. (Newton'ın bu açıklaması, rakibi Alman matematikçi ve filozof Gottfried Leibniz'in keskin dikkatinden kaçmamıştı: Tanrı, yarattığı eserlerin çökmesini engellemek için ara sıra mucizelere ihtiyaç duyacak kadar beceriksiz miydi?)

Simya ve fizikğin yanı sıra, *Kitab-ı Mukaddes* ve kehanet kitaplarında gizli sırları da çözmeye koyuldu Newton, çünkü "eskiler, hakikatin anahtarına

sahipti ve bilgilerini şifreli şekilde eski yazıların içerisine gizlemişlerdi".¹ Sonuçta antik çağ belgelerini, eski el yazmalarını, kutsal metinler ve *Kitab-ı Mukaddes*'i inceledi, bazıları Arapça ve İbranice dillerinde yazılmış, otuz tane *İncil*'e sahip oldu.

Bir gün Tanrı'nın Krallığı dünyaya hükmedecekti, bu kehanete inancı tamdı Newton'ın. Ancak o zamana kadar, günahkâr Üçleme inancı ortadan kaldırılmalıydı. Bu amaçla çalışmalarında, Üçleme öğretisinin hatalı olduğunu bilimsel olarak kanıtlamaya çalıştı.⁽¹⁾ Ayrıca kendisi de ilginç bir kehanette bulundu. Yaptığı incelemelere göre, Üçleme doktrini yaklaşık 800 yılında, papaların Hristiyan dünyasına hepten hükmedişiyse başlamıştı. Kutsal metinlerdeki gizli bilgileri değerlendirerek, Üçleme inancının 1260 yıl kadar daha süreceğini hesapladı Newton. Dolayısıyla, yaklaşık 2060 yılında, bu batıl inanış sona erecek ve insanlar için yepyeni bir manevi çağ başlayacaktı. Newton'ın kâhinliği pek çok yazar tarafından, ünlü fizikçinin 2060 yılını kıyamet yılı olarak ilan ettiği şeklinde yorumlanmış olsa da, Newton'ın bu bağlamda bir kıyametten bahsetmediğini belirtelim.

Newton'ın doğa felsefesi ile teoloji konularındaki çabalarının amacı hep aynıydı: Putperestçi bir gelenek ile savaşmak. "Newton'ın Hristiyan dinine karşıtlığı salt bir gariplik ya da alakasız bir olguymuş gibi ele alınamaz; bu karşıtlık her gün ve her saat onunla birlikteydi, kişisel ilişkilerini ve kariyerini etkiliyor, okumalarını yönlendiriyor, kehanetçi tarihsel görüşünü şekillendiriyor, hatta doğa felsefesinin bilissel içeriğini dahi belirliyordu"⁽⁶⁾

Çalışmalarını niye gizli tuttu?

Anglikan Kilisesi'nin çürümüşlüğü konusunda susmalı mı yoksa bu vahim, günahkâr yozlaşmışlığı ifşa mı etmeliydi? Newton'ın hayatının büyük ikilemi oldu bu.

"Newton, sapkın bir dinî öğretiye mensup olmanın yaratabileceği lekenin, doğa felsefesi reformasyonuna ne denli zarar verebileceğinin farkındaydı. Bu türden bir halkla ilişkiler felaketinden korkmuş olması, fikir-

Newton için doğa felsefesi ile din, aynı anlam arayışının farklı yüzleriydi, bu alanlar arasında herhangi bir kopukluk olmadığı gibi her ikisinde araştırmalar yürütmekte de herhangi bir çelişki yoktu.

lerini açığa vurmasını engelleyen en önemli unsurlardan biri olmalıydı.”⁽⁶⁾

İtibar kaybı endişesi bir yana, dinin resmî öğretilerine karşı sapkınlık, başkaldırı ve dalalet, linçe ve ölüme götürebilecek çok ağır sonuçlara yol açabilirdi. Örneğin, İngiliz Parlamentosu’nun 1697 yılında yürürlüğe soktuğu dine hakaret yasa-sının, Mukaddes Üçleme hükmü-nün reddinin memuriyetten atılma ve birkaç yıla varan hapis cezası ile cezalandırılmayı öngörmesi, zamanın ruhunu açıkça gözler önüne sermektedir. Sadece dinî görüşleri değil, simya çalışmaları bakımından da başı derde girebilirdi Newton’ın. IV. Henry tarafından 1404 yılında yürürlüğe sokulan Çoğaltmaya Karşı Yasa’yla altın ve gümüş çoğaltmak yasaklanmıştı. Doğrudan simyacıları hedef alan bu yasa, ancak 1689 yılında Robert Boyle’un uzun gayretleri sonucu ilga edilecekti.

İşte tüm bu nedenlerden dolayı Newton 1660’lı yılların sonundan itibaren dinî inançları konusunda (simya çalışmalarında olduğu gibi) tam bir gizliliğe büründü. Ancak Anglikan Kilisesi’ne karşıtlığını iki olay vesilesiyle alenen dışa vurmak zorunda kaldı: Bunlardan ilki, Cambridge Üniversitesi Trinity College’da 1669 yılında profesörlüğe yükseltilmesi sonrasında teamüller gereği Anglikan Kilisesi’ne bağlılığını resmî bir yeminle teyit etme zorunluluğu ile ilgili yaşandı. Newton ant içme törenine katılmayı reddetti, hatta istifa etmeyi bile göze aldı. Ancak 1675 yılında, Kral II. Charles’a sunduğu dilekçenin kabulü üzerine, bu hükümden muaf tutuldu. İkinci olay ise, Newton’ın vefatıyla ilgili gerçekleşti. Ölüm döşeginde Newton, Anglikan Kilisesi’nin son kutsamalarını reddederek kiliseye âdeta meydan okudu.

Bu gizlilik ihtiyacı yüzünden Newton, deney sonuçlarını not defterlerinde kayda geçirirken, kadim bir zanaat ve lonca geleneğine sahip simyacılığın kodlanmış diline başvurdu. Bu dilde, belli maddelerden bahsederken; yılan, ejderha veya hidra simgeleri ya da geometrik şekiller kullanılıyordu. Örneğin, güneşi yutan yeşil aslan, sülfürü eriten asit anlamına geliyordu. Bunlara ek olarak, Newton da kendi kodlu

dilini geliştirmişti. Örneğin “iki ejderhayı savaştırmak” iki bileşeni ısı uygulayarak karıştırmak anlamına geliyordu. “Erkek” ve “dişi” olarak tanımladığı maddeler vardı ve bunlar bir tepkime sonucu kaynaşınca bir “izdivaç” gerçekleşmiş oluyordu. Hatta diğer simya ustaları gibi Newton da takma isim kullanmaktan geri kalmadı: Örneğin, Isaacus Newtonus’tan türettiği “Jehova sanctus unus” (Tanrı kutsal ve tektir) ismiyle imzaladı bazı yazılarını.⁽¹⁾

Hüsran ile sonuçlanan bir arayış

1693 yılında Newton, Filozof Taşı’nı buldu. En azından, öyle sandı. Çalışmalarını 5 bin 500 kelimelik bir metin ile özetlerken, şu şekilde verdi nihai formülünü: “Taşı, 3 veya daha fazla kartalın cıvası ile karıştırıp, ağırlıkları kadar su katmalı; tasarımı eğer metaller için yapıyorsanız, her seferinde bir parça taş karşılığında üç parça altın eritebilirsiniz. Her çoğaltma, faziletini 10 kez artıracak ve 2. ya da 3. turun cıvasını damıtmış madde eklemekten kullanırsanız eğer, belki de bin kez. Böylece sonsuz miktarda çoğaltabilirsiniz.”⁽¹⁾ Ancak sonrasında bu reçeteyi ne kadar uygularsa uygulasin, açıkladığı sonuçları tekrar elde edemedi ve Filozof Taşı’na asla erişemeyeceğini anladı. Arayışlarının sonu gelmişti.

Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra, 1693 yılının ortalarına doğru, beklenmedik bir olay yaşandı: Newton ağır bir depresyona maruz kaldı ve sinirsel olarak âdeta çöktü. Hastalığı hakkında bilim tarihçileri farklı varsayımlar ortaya atmış olsalar da, günümüze dek bu konuda kesin bir teşhis konulamadı. Kimilerinin öne sürdüğüne göre, bir taraftan simya çalışmalarında karşılaştığı başarısızlık, diğer taraftan İsviçreli matematikçi Nicolas Fatio de Duillier ile yaşadığı romantik ilişkinin son bulması

Newton 1660’lı yılların sonundan itibaren dinî inançları konusunda (simya çalışmalarında olduğu gibi) tam bir gizliliğe büründü.

ve bu hüsrandan kaynaklanan duygusal sarsıntı, en olası açıklamaydı. Newton’ın sağlık durumu ancak yılsonuna doğru iyileşmeye başladı.

Bundan böyle simya çalışmaları tavsayacak, ancak konuya dair merakı hiçbir zaman tükenmeyecekti. Mayıs 1696’da Cambridge’i terk edip Londra Kraliyet Darphanesi’nin müdürlüğüne başladığında, hatta 1703 yılında Kraliyet Cemiyeti başkanlığına getirilirken ya da 1705 yılında “Sir” unvanı ile onurlandırılırken, o dönemlerde dahi simyaya ilgisi yoğundu. İlerlemiş yaşında bile, yeğeninin eşi John Conduitt’in aktardığına göre, “eğer daha genç olsaymış metallere tekrar şöyle bir el sürmek istermiş”.⁽⁴⁾

Bilim tarihinin âdeta tanrılaştırılmış şahsiyeti, akıl çağının kurucusu ve modern bilimin anıtı olarak tanına gelen Newton; fen bilimlerine ayırdığı zamandan çok daha fazlasını, doğada tanrısal mesajlar aramaya, büyü ve sihre başvurarak metalleri altına dönüştürmeye ve ölümsüzlük iksirinin sırrını çözmeye adanmıştı.

Sonuçta irrasyonel fikirleri, saplantıları, çelişki ve başarısızlıklarıyla önümüze çıkan bu apayrı Newton tablosu, sıkça aktarılan o soğuk, kusursuz, hatta kimi zaman gaddar ve hissiz bilim adamı imajından çok farklı olarak, bizlere daha yakın ve daha insani bir karakter portresi sunmuyor mu?

KAYNAKLAR

- 1) F. Freistetter, *Isaac Newton*, Prometheus Books, 2018.
- 2) M. Losure, *Isaac the Alchemist*, Candlewick Press, 2017.
- 3) B. J. Dobbs, *The Foundations of Newton’s Alchemy*, Cambridge University Press, 1975.
- 4) R. S. Westfall, *The Life of Isaac Newton*, Cambridge University Press, 2015.
- 5) W. R. Newman, *Newton The Alchemist*, Princeton University Press, 2019.
- 6) S. D. Snobelen, *Isaac Newton, Heretic: The Strategies of a Nicodemite*, *The British Journal for the History of Science*, Cilt 32, No. 4, Aralık 1999.

Evrin Kuramında Dünya'nın yaşı sorunu nasıl çözüldü?

Dünya'nın yaşının evrimin oluşmasına yeterli olmadığı görüşü Darwin'e ve Evrim Kuramına yönelik en önemli itirazdı. Dönemin önde gelen fizikçisi William Thomson da aynı görüşteydi. Fakat radyoaktivitenin keşfi ve ardından geliştirilen yaş tespit teknikleri sayesinde Dünya'nın yaşının tahmin edilenden çok daha büyük olduğu anlaşıldı.

İbrahim Kaya

Charles Darwin'in 1857 yılında Evrim Kuramını ortaya atmasını takiben teoride birçok sorun ve eksiklik bulunduğu; teorinin bilinmezlikler üzerine kurulduğu gibi eleştiriler yapılmaya başlamıştı. Darwin de bu eksikliklerin ve bilinmezliklerin farkında olduğunu, ancak teorisinin bilimsel delillere, gözlemlere ve mantıklı çıkarımlara dayandığını ifade ediyor, bahsedilen eksikliklerin sebebinin yeterli bilimsel çalışma olmamasından kaynaklandığını ve ileride yapılacak çalışmalarla bu eksikliklerin tamamlanacağını öngörüyordu. Bu eleştirilerden biri de o zamanın şartlarında yapılmış olan çalışmalardan hareketle Dünya'nın kabul edilen yaşının evrimin meydana gelmesi için yeterli olmayacağı idi. Çünkü Evrim Kuramı, canlıların ortam şartlarına göre zamanla değişerek gelişmeleri ve yeni türlere dönüşmeleri için milyonlarca hatta milyarlarca yıl gibi oldukça uzun bir sürece işaret ediyordu.

19. yüzyılda Dünya'nın yaşı, kilisenin kabul ettiği ve kutsal kitap *İncil*'e dayanarak belirlenen yaş ne ise o olarak kabul ediliyordu. İrlandalı ilahiyatçı James Ussher (1581-1656) yaptığı hesaplara göre, yaratılışın İsa'dan önce 23 Ekim 4004 tarihinde meydana geldiğini, hâliyle Dünya'nın yaşının yaklaşık altı bin yıl olduğunu hesaplamıştı. Bu da hem kilise hem de zamanın doğabilimcileri tarafından doğru kabul ediliyordu. Her ne kadar Darwin ve birkaç jeolog, Ussher'in bu hesaplarının bilimsel olmadığını iddia etmişlerse de buna karşı ileri sürecekleri bir düşünceleri de bulunmuyordu. Ayrıca o zamana kadar dünyanın yaşıyla ilgili yapılan bilim-

sel çalışmalarda, evrim açısından pek umut verici sonuçlar elde edilmemişti. Örneğin, 1778'de Fransız doğabilimci Comte De Buffon, erimiş demirin soğuma hızı ile ilgili çalışmalar yapmış ve yaptığı ölçümleri esas alarak Dünya'nın yaşının ancak 75 bin yıl olabileceğini ileri sürmüştü. Bazı jeologların görüşü de Dünya'nın yaşının en fazla 20 milyon yıl olabileceği idi. Ancak bu sürenin bile evrime imkân verecek kadar uzun olmadığı ileri sürülüyordu. O zamandan 19. yüzyılın ortalarına kadar birbirini tutmayan birçok başka tahmin de ileri sürülmüştü. Ancak bunlar da tatmin edici değillerdi. Jeologlar jeolojik süreçlerin yavaşlığına bakarak Dünya'nın çok ama çok yaşlı olması gerektiğinde hemfikirler. Ancak birçok jeolog Dünya'nın yaşını tespit etmenin mümkün olup olmadığından bile emin olmadıklarını ileri sürüyordu.

Sonuç itibarıyla Evrim Kuramının ortaya atıldığı 19. yüzyıl ortalarına kadar ne Darwin'in ne de zamanın biliminsanlarının elinde, Dünya'nın evrime el verecek kadar yaşlı olduğunu destekleyecek herhangi bir bilimsel çalışma bulunuyordu. *Türlerin Kökeni* yayımlandıktan sonra jeologlar, hem teorisinin dayandığı bilimsel çalışmalara dayanarak hem de kendi yaptıkları çalışmalarla dünyanın yaşının sanılandan çok daha fazla olması gerektiği düşüncesini tartışmaya açtılar. Evrimin meydana gelebilmesi için Dünya'nın yaşının en iyi ihtimalle birkaç yüz milyon yıl olması gerektiğini ileri sürdüler. Ancak Dünya'nın birkaç yüz milyon yıl yaşında olma tahminine de zamanın fizikçileri karşı çıkıyor-

du. Fizikçiler, yaptıkları bilimsel çalışmalarla elde edilen yeni verilere dayanarak Dünya'nın yaşını, jeologlar gibi, 20 milyon yıl olarak tahmin etmişlerdi. Ancak bu kadar genç bir Dünya ile jeolojik verileri ve evrimleşme sürelerini bağdaştırmak mümkün değildi. Ayrıca başka bir sorun daha vardı: Dünya'daki biyolojik yaşamın kaynağı olan Güneş'in enerji kapasitesinin milyarlarca yıl sürdüğü iddia edilen evrimleşmeye yetip yetmediği ile ilgili endişeler... Dünya'daki biyolojik yaşamın enerjisini Güneş'ten nasıl aldığına dair herhangi bir bilgi de bulunmuyordu. İşte bu nedenlerden dolayı, Evrim Kuramının bilinmeyenler üzerine kurulan bir teori olması hoş bir durum arz etmiyordu.

Darwin'in korkulu rüyası: William Thomson (Kelvin)

Yukarıda özetlenen gerekçelerden dolayı, Evrim Kuramına karşı çıkan biliminsanlarından birisi de zamanın dünyaca ünlü İngiliz fizikçisi William Thomson (Kelvin) idi. Thomson, 1860'larda sadece İngiltere'de değil bütün dünyada bilimin önde gelen isimlerindendi. Parlak zekâsıyla daha 22 yaşındayken Glasgow Üniversitesi'nde doğa felsefe profesörü oldu. Yirmili yaşlarında ise ünlü 1. ve 2. Termodinamik yasalarını ortaya koydu. Bilime yaptığı bu üstün katkılarından dolayı şövalyelik unvanı aldı. Thom-

Thomson, 1862 yılında şöyle bir düşünce ortaya attı: 'Isı Kondisyonu Termodinamiği'ne göre, magma olarak oluşmaya başlayan Dünya eğer o günkü jeologlar tarafında tahmin edildiği gibi yaklaşık 500 milyon yıl yaşında olsaydı (ki bu da zaten bir tahmindir ve herhangi bir çalışmaya dayanmıyordu) Dünya'nın uzun bir zaman önce katılışıp soğuması gerekirdi. "Thomson'un yaptığı hesaplar, dünyanın katılaştıktan sonraki soğuma hızı ve Güneş'in bugünkü derecede ısı üretme süresine dayanıyordu."⁽⁴⁾ Bu hesaplar, Dünya'nın ısı değişiminin, çok yaşlı bir Dünya görüşünü desteklemeyecek kadar büyük olduğunu ortaya koyuyordu. Kısacası, William Thomson (Kelvin), ortaya attığı fizik yasalarına göre Dünya'nın yaşının, zamanın jeologlarının olması gerektiğini iddia ettikleri kadar fazla olamayacağını ileri sürüyordu.

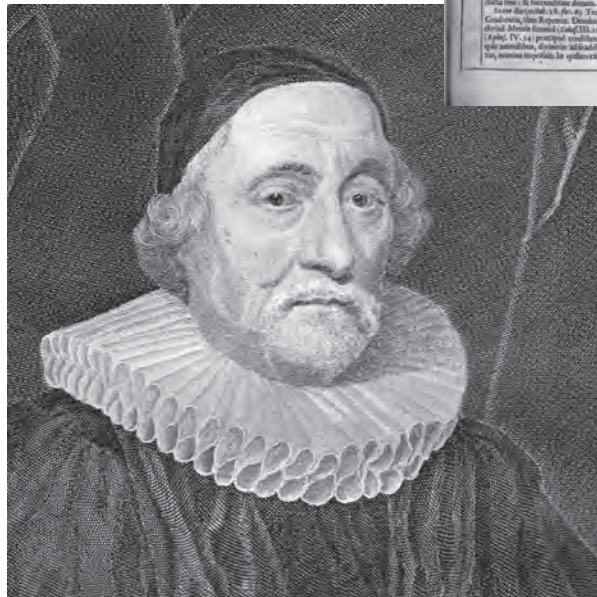
Thomson, aynı dönemde Güneş'in enerji kapasitesiyle ilgili araştırmalar da yapmaya başladı. 1868 yılında, "ışık saçarak enerji üreten mekanizmalar" kuralına göre, tahmin edilen jeolojik devirlerin sürelerinin uzunluğu göz önüne alınırsa Güneş'in aydınlatma gücünün günümüzdekenden çok

ama çok daha az olması gerektiğini hesapladı. Başka bir deyişle, eğer "Dünya'nın yaşı jeologların ileri sürdüğü gibi yaklaşık 500 milyon yıl civarı ise, Güneş'in şimdiye kadar sönmüş olması gerekirdi" demek istiyordu. Hâliyle, Güneş hâlâ sönmediğine göre, Dünya'nın yaşının jeologların iddia ettiği gibi 500 milyon yıl olamayacağını, çok daha genç olması gerektiğini ileri sürüyordu. Böylece *Türlerin Kökeni*'nin yayınlanmasının ardından, Evrim Kuramına karşı eleştiri furasına William Thomson da dâhil olmuştu. Thomson, elde ettiği sonuçlara göre doğal seçim ve evrim mekanizması ile bugünkü çeşitliliğe ulaşmak için yeterli zamanın olmadığını ve evrimin iddia edildiği şekilde meydana gelmiş olamayacağını savundu. Böylece Evrim Kuramına karşı olabilecek en bilimsel eleştiri, dönemin en ünlü biliminsanından gelmiş oldu.

Evrin Kuramının olağanüstü sayıya delil, gözlem ve öngörüye dayandığını bilen birçok biliminsanı, Thomson'un düşüncelerine itiraz etmekte gecikmediler. Örneğin Darwin'in yakın arkadaşı olan ve Evrim Kuramını savunan Thomas Huxley, "Thomson'un bu hesapları Evrim Kuramı ile çelişiyorsa bunun fiziğin eksikliği olduğunu" ileri sürdü. Ancak Darwin, *Türlerin Kökeni*'nin bir sonraki baskısında bu soruna yine de

cevap vermesi gerektiğini düşünüyordu. Ünlü fizikçinin yaptığı hesaplarda sorun olmadığını biliyordu ve alternatif bir çözüm bulmaya çalışıyordu. Belki de evrimin oluşması için daha önce düşündüğü kadar zamana ihtiyaç olmadığı, sonradan kazanılan karakterlerin yavrulara tahmin ettiğinden çok daha kısa bir sürede geçmiş olabileceği üzerinde durmaya başladı. Bu, Darwin için başarısız bir hamleydi. Darwin, 1869'da kendisi de doğabilimci olan arkadaşı Alfred Wallace'a gönderdiği bir mektupta çaresizliğin de bir i-

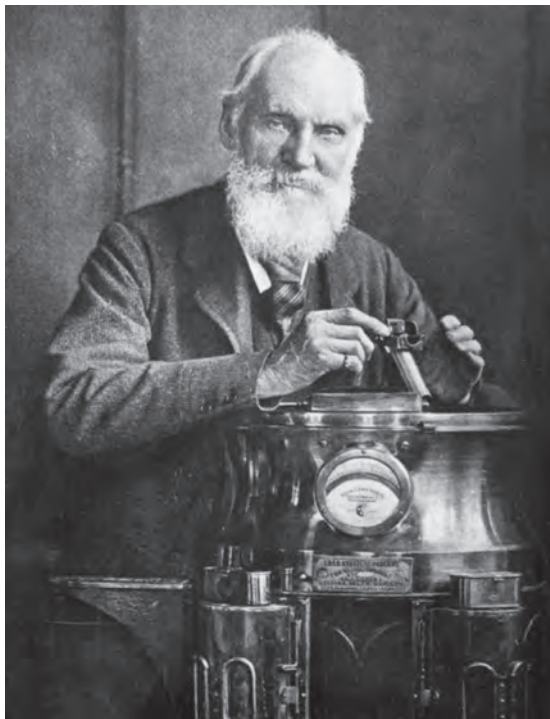
James Ussher (1581-1656) ve Dünya'nın yaşını hesapladığı ünlü eseri.

fadesi olan şu satırlara yer vermişti: “Thomson’un Dünya’nın yaşına dair görüşleri uzun zamandır en büyük dertlerimden biridir.” 1871’de aynı sıkıntı devam ediyordu: “Eksik halkalar hakkında şimdiye kadar söylediklerimden daha fazla bir şey söyleyemem. Silüryen (Kambriyen) öncesi zamanlara bel bağlasam, William Thomson korkunç bir hayalet gibi karşıma dikiliyor.” Başka bir deyişe, Darwin, Thomson’un yaptığı fizik hesaplamalarına karşı, fizikle pek ilgisi olmayan birisi olarak nasıl cevap vereceğini bilemez bir hâldeydi.

Özetlemek gerekirse, Thomson’un “ısı değişimi hesapları” ve “ışık saçarak enerji üreten mekanizmalar” kurallarına göre, yüz milyonlarca yıllık bir sürede Dünya içindeki magmanın katılaşması gerektiği, çünkü Güneş’in enerji kaynağının yüz milyonlarca yıl devam edecek kapasitede olmadığı, yeni ve başka enerji kaynağı da bulunmadığına göre jeologların dünyanın yaşının 500 milyon yıl olmasına yönelik itirazlarının geçersiz olduğu sonucu çıkıyordu. Başka bir deyişe, Dünya’nın yaşıyla ilgili jeologların ve fizikçilerin birbiriyle çelişen iki ayrı teorisi vardı. Ancak iki bilimsel düşünce birbiriyle çelişemezdi ve ancak biri doğru olabilirdi.

William Thomson (Kelvin) (1824-1907).

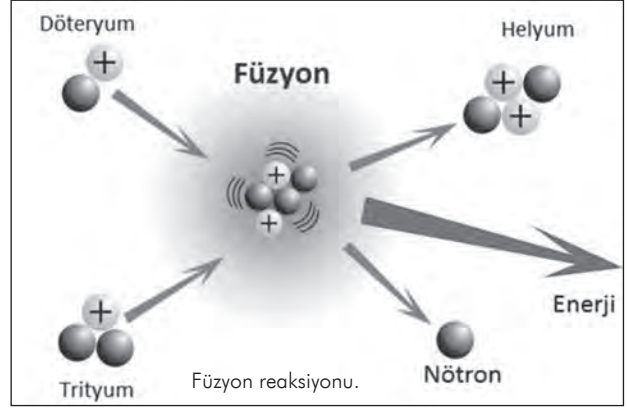
Zamanın en ünlü fizikçi biliminsanı olan Thomson’dan Evrim Kuramını yanlışlayan düşünceleri duy-mak; yaşlı dünya iddiasına ve biyolojik evrime karşı çıkanları, yani zamanın yaratılışçılarına da böylece cevap vermiştir.

Ama Thomson, bu çelişkinin cevabının boşlukların tanrısında değil, başka bir deyişe bu bilinmezlikleri bir tanrıya bağlayıp işin içinden çıkmakta değil, daha fazla bilimde olduğunu söyleyerek gerçek bir biliminsanı olduğunu göstermiş ve kendisini kullanan zamanın yaratılışçılarına da böylece cevap vermiştir.

Güneş enerjisinin kaynağı

Thomson kendi dönemindeki bilimsel birikime ve verilere dayanarak hesaplarını yaparken Güneş enerjisinin sabit ve başka enerji kaynaklarının da olmadığı kabulünden yola çıkmıştı. Darwin’in rüyalarına giren sorun da bu nedenle 30 yıl kadar cevapsız kaldı ve Evrim Kuramına karşı Thomson’un itirazlarına herhan-

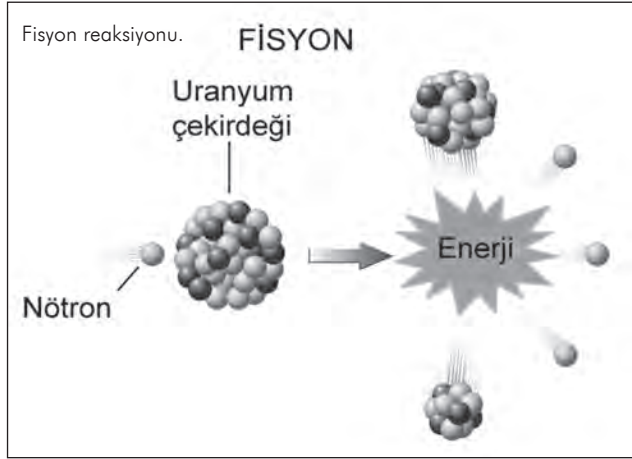
gi bir cevap verilemedi. 1895 yılına gelindiğinde ise yine fizik biliminde ki bir gelişme Darwin’in sorununu çözecekti: Radyoaktivitenin Fransız fizikçi (1852-1908) Henri Becquerel tarafından; alfa parçacıklarının helyum iyonları olduğunun ise 1905 yılında, nükleer fiziğin babası olarak bilinen İngiliz fizikçi Ernest Rutherford (1871-1937) tarafından bulunmasıyla birlikte bazı biliminsanları bu tür maddelerin bozularak oldukça büyük bir enerji miktarı ortaya çıkardıklarını tespit ettiler. Bu tespitin ardından Ernest Rutherford, Thomson’un

zamanında ileri sürdüğü, Güneş enerjisinin sınırlı olduğu, başka enerji kaynağının da bulunmadığı ve bu gerekçelerden hareketle öne sürdüğü Dünya’nın yaşıyla ilgili tahminlerini tekrar tartışmaya açtı. Rutherford Güneş’in bu kadar uzun süre ve bu kadar çok enerji yaymasının nedeninin Güneş çekirdeğinde meydana gelen füzyonlaşmadan başka bir şey olmadığını ortaya koydu. Böylece radyoaktif maddelerin bulunmasıyla Thomson’un “başka bir enerji kaynağı olmadığı” görüşüne karşı güneşin bitmek bilmeyen enerji kapasitesinin kaynağı da tespit edilmiş oldu.⁽⁵⁾

Kısaca, Güneş’te meydana gelen füzyonlaşmanın ne olduğunu açıklamakta yarar var: Nükleer füzyon ya da kısaca füzyon, iki hafif elementin nükleer reaksiyonlar sonucu birleşerek daha ağır bir element oluşturmasıdır. Çekirdek tepkimesi olarak da bilinen bu tepkimenin sonucunda çok büyük miktarda enerji açığa çıkmaktadır. Güneş’in merkezinde meydana gelen füzyonlaşma, Güneş’in yüzde 90’nını oluşturan hidrojen gazının kısmen daha ağır olan helyum gazına dönüşmesi olayıdır. Hidrojenin izotopları olan döteryum (D) ve tritium (T) birleşerek helyum (He) atomu oluşturur. Bu sırada nötron ve büyük oranda enerji açığa çıkar. İşte ortaya çıkan bu enerji güneş enerjisidir.

Füzyon tepkimeleri Güneş’te her an doğal olarak gerçekleşmektedir. Güneş’ten gelen ısı ve ışık, hidrojen çekirdeklerinin birleşerek helyuma dönüşmesi ve bu dönüşüm sırasında kütle kaybı karşılığı çok büyük miktarda enerjinin ortaya çıkması sayesinde meydana gelmektedir. Kütle kaybının karşılığı olarak ortaya çıkan

enerjinin miktarı, Albert Einstein'ın 1905 yılında ortaya koyduğu ünlü $E = mc^2$ formülüyle rahatlıkla hesaplanabilir. Enerji kaynağının ne olduğu, Einstein'ın ünlü formülüne kadar bilinmiyordu. Bu formülden sonra her şey açıklığa kavuştu. Mekanizma ne olursa olsun, radyoaktif maddeler tarafından yayılan enerji olağanüstü derecede büyüktü.

Böylece daha sonra Nobel ödülü ve Lord unvanı alan Thomson'un (Kelvin), jeologların olması gerektiğini öne sürdüğü Dünya yaşına termodinamiğin yasalarıyla karşı çıkan düşünceleri, radyoaktif maddelerin bulunmasıyla çürütülmüş oldu. Bu keşiften sonra, Thomson bilimsanına yakışır şekilde hatasını kabul etmiş, Dünya'nın yaşı ve Güneş enerjisinin büyüklüğüyle ilgili süregelen tartışma da sona ermiştir. Böylece, evrimi hedefe oturtan ve Dünya'nın yaşıyla ilgili artık çürümüş olan tahminlerden kuvvet alan eleştirilere de nokta konulmuştur. Bu da başka birçok bilim dalındaki gelişmelerde olduğu gibi, fizikteki buluşun Evrim Kuramının bir eksiğini nasıl tamamladığına ve desteklediğine dair güzel bir örnek olarak bilim tarihindeki yerini almıştır. Her ne kadar günümüzde Güneş'teki bu enerji kaynağının füzyon reaksiyonu tarafından değil de galaktik merkezden gelen manyetik alanlar tarafından meydana geldiğine dair yeni teoriler varsa da bu husus konumuzun dışında olduğu için ona değinmeyeceğiz. Evrim açısından önemli olan, büyük bir enerji kaynağının çok uzun bir süre varlığının devam ettirebiliyor olduğunun tespit edilmesidir ve edilmiştir.

Yaş tespit etme teknikleri

Fizik biliminde yaşanan gelişmelerin Evrim Kuramını ilgilendiren diğer önemli bir sonucu ise, tespit edilen radyoaktif maddelerin incelenmesiyle birçok kayacın, jeolojik ta-

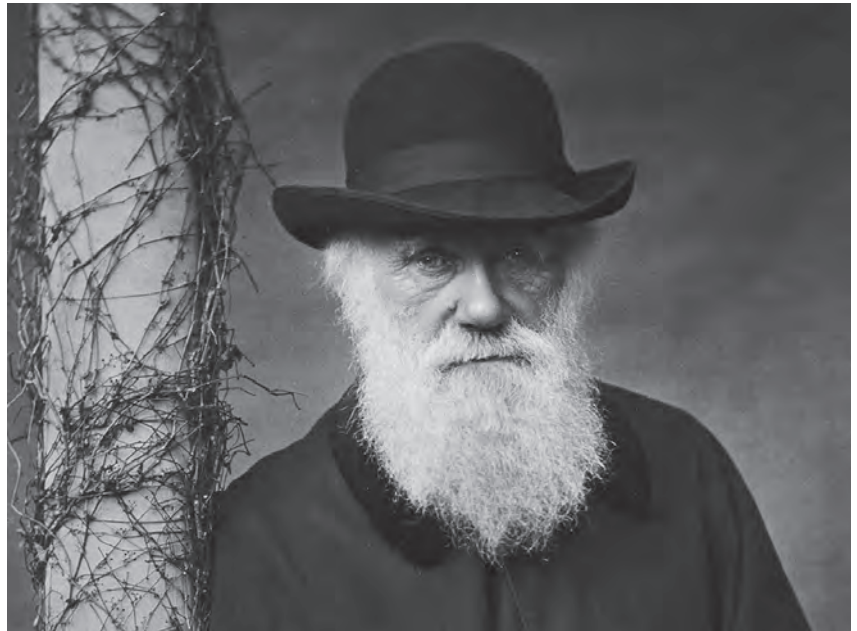
bakanın ve hatta Dünya'nın yaşının hesaplanmasının mümkün olmasıydı. Bilindiği üzere değişik radyoaktif bozunma tipleri vardır ve bunlar kullanılarak birçok farklı "doğal saat"ler keşfedilmiştir. Bu saatler kullanılarak tespit edilen yaş sonuçları birbirleriyle ilişkilendirilerek ve diğer olgular da göz önüne alınarak bu sonuçların kontrolünü de yapmak mümkün oldu. Çeşitli radyoaktif elementlerin bozunumları farklı olduğu için, her bir radyoaktif element değişik zaman aralıklarını ölçmek için kullanıldı.

Bazı elementlerin, kütle numarası büyük olan atom çekirdeklerinin istikrarsız olmaları sebebiyle parçalanıp yeni ve daha hafif elementlere, yani kütle numarası daha küçük çekirdeklere dönüşmelerine fisyon bölünme denilmektedir. Radium,

uranyum gibi birçok ağır element radyoaktiftir. Ama karbon gibi hafif elementlerin de bazı izotopları (aynı kimyasal özelliğe sahip ama çekirdeğindeki nötron sayıları farklı olan halleri) radyoaktif olabilir. Radyoaktif bir atom çekirdeğinin ne zaman parçalanacağını bilemesek de, elimizde birçok atom varsa, bu atomların belli bir zaman sonra ne kadarının ortadan kalkacağını bilebiliriz. ⁽⁶⁾ Bir radyoaktif maddenin azalması yarı ömür denilen bir sayıyla gösterilir. Örneğin, karbon elementinin 14 ağırlıktaki izotopunun yarı ömrü 5370 yıldır. Bunun anlamı, bugün elimizde bir milyar karbon-14 atomu varsa, 5370 yıl sonra 500 milyon, 10740 yıl sonra 250 milyon tane atom kalacaktır. Başka elementlerin yarı ömürleri çok daha uzun olabilir. Sözgelimi, uranyumun en yaygın izotopu olan uranyum-238'in yarı ömrü 4,5 milyar yıl, daha nadir bir izotopu olan uranyum-235'in yarı ömrü ise 704 milyon yıldır.

Radyoaktif bozulma dış etkenlerden tamamen bağımsızdır, bir atom takvimi gibi işler. Elinize aldığınız bir taş parçasında belli bir radyoaktif elementten başlangıçta kaç tane atom olduğunu biliyorsanız (veya tahmin edebiliyorsanız) ve şu anda kaç tane kaldığını ölçerseniz, taş parçasının kaç yaşında olduğunu tespit edebilirsiniz. Yahut tersine, radyoaktif bozulma sonucunda orta-

Darwin'in olağanüstü öngörülerinden biri daha yapılan bilimsel çalışmalarla kesinlik kazanmıştı.

ya çıkan elementten kaç tane atom olduğunu da sayabilirsiniz. Bazı izotoplar sadece radyoaktif bozulmayla elde edilebildiği için, başlangıçta kaç atom olduğunu bilmenize bile lüzum kalmaz. Kısacası günümüzdeki teknoloji ile birçok radyoaktif maddenin bozunmasını kullanarak ölçülen tarihleri yüzde birlik bir hata payı ile -örneğin bir kayacın yaşının birkaç bin yıldan 45-50 milyar yıla kadarını- tespit edebilmekteyiz.

Kayaç tarihlendirme yöntemi sadece az önce özlü şekilde anlatmaya çalışılan yöntemlerle yapılmamakta, başka yöntemler de kullanılmaktadır. Bu yöntemlerle yine aynı değerler elde edilmektedir, yani diğer yöntemlerin varlığı bir nevi sağlama işlemine de olanak sağlamaktadır. "Fizyon iz tarihlleme" ve en son da moleküler saatlerde tarih belirlemeleri yapılmaktadır. Tüm yöntemlerde sonuçlar hep aynı değerleri vermektedir. Bunlara göre Dünya'nın yaşı 4,5 milyar yıl olarak hesaplanmıştır. Yeryüzünün çeşitli yerlerinden toplanan kayaların ve göktaşlarının radyometrik analizle incelenmesi sonucunda Dünya'nın yaşının elde edilen sonuçları doğruladığı saptanmıştır.

İşte bu bütün farklı yaş belirleme teknikleri ile yapılan ölçümler sayesinde, Dünya'nın yaşıyla ilgili hesaplamalar hem netlik kazandı hem de Dünya'nın yaşının eskiden sanıldı-

ğından çok daha fazla olduğu belirlendi ve böylece evrimleşme sürecinin imkânı da ortaya konmuş oldu. En son olarak, 2007 yılında Yale Üniversitesi'nden Alman asıllı jeoloji profesörü ve aynı zamanda NASA jeoloğu olan Friedrich-Karl Ewert ve ekibi Kanada'da yaptıkları araştırmanın ardından Dünya'nın yaşının tam olarak 4,576 milyar yıl olduğu tespit ettiler. Bu da evrimleşmenin meydana gelmesi için yeterli bir süredir. Böylece Dünya'nın yaşıyla ilgili tartışma da bitmiş oldu. Artık Dünya'nın gözlenen jeolojik ve biyolojik süreçlere, evrimin meydana gelmesine fırsat verebilecek kadar yaşlı olduğunu biliyoruz. Başka bir deyişle, Darwin'in olağanüstü öngörülerinden biri daha yapılan bilimsel çalışmalarla kesinlik kazanmıştır.

Bütün bu bilimsel çalışmalara karşı yaratılışçılar ne diyor?

Her ne kadarda Dünya'nın yaşı, birbirlerini doğrulayan birçok bilimsel araştırmayla tespit edilmiş ve artık bilimin konusu olmaktan çıkmışsa da, birçok yaratılışçı hâlâ Dünya'nın yaşının 6000 yıl olduğu yönündeki iddialarına tuhaf bir şekilde devam ediyorlar. Bu yaratılışçı kaynakları incelediğimizde, "kayaç tarihlendirme yöntemleri" gibi işlerine gelmeyen ve dini inançları ile çeli-

şen bilimsel düşüncelerin kesin olmadıklarını ve değişebildiklerini, hatta yanlış ve güvenilmez olduğunu iddia ediyorlar.⁽⁷⁾ Kendilerinin ileri sürdüğü bir bilimsel çalışma veya veri olduğundan veya başka bir bilimsel olgu ile çeliştiğinden dolayı değil, kutsal kitaplara ilişkin yorumlara inanmalarından, kısacası tamamen dini kaygılardan dolayı bunu yapıyorlar.

Örneğin, bir taraftan dünyanın yaşının 6000 yıl olduğunu ileri sürerlerken, diğer taraftan Urfa'da bulunan Göbeklitepe veya dünyanın değişik bölgelerinde bulunan birçok eski yerleşim yerlerindeki dini motifleri referans göstererek, bunların "dini inancın" sonradan ortaya çıkmadığının, insanlığın başından beri var olduğunun kanıtı olarak ileri sürerlerken, bu eski yerleşim yerlerinin en az 10 bin hatta 12 bin yıllık oldukları gerçeğini gözden kaçırıyorlar.

KAYNAKLAR

- 1) Darwin, Kelvin and age of earth, 19 Radiations, Fall 2006
- 2) Wikipedia
- 3) Kelvin Darwin'e Karşı, Dünya'nın Yaşı Tartışması, Kaan Öztürk.
- 4) Charles Darwin, Cyril Aydon.
- 5) Kur'an'daki Maymun, Kutsal Kitaplara Göre Evrim, Yılmaz Yunak.
- 6) Yeryüzünün En Büyük Gösterisi, Evrimin Kanıtları, Prof. Richard Dawkins.
- 7) Talkorigins (CD10)
- 8) Dinsel Paradigma ve Evrensel Gerçek, Prof. Cengiz Yalçın.

HUKUK DEFTERLERİ

32. sayı

ÇIKTI

www.facebook.com/Hukuk-Defterleri
@hukukdefterleri
www.hukukdefterleri.com

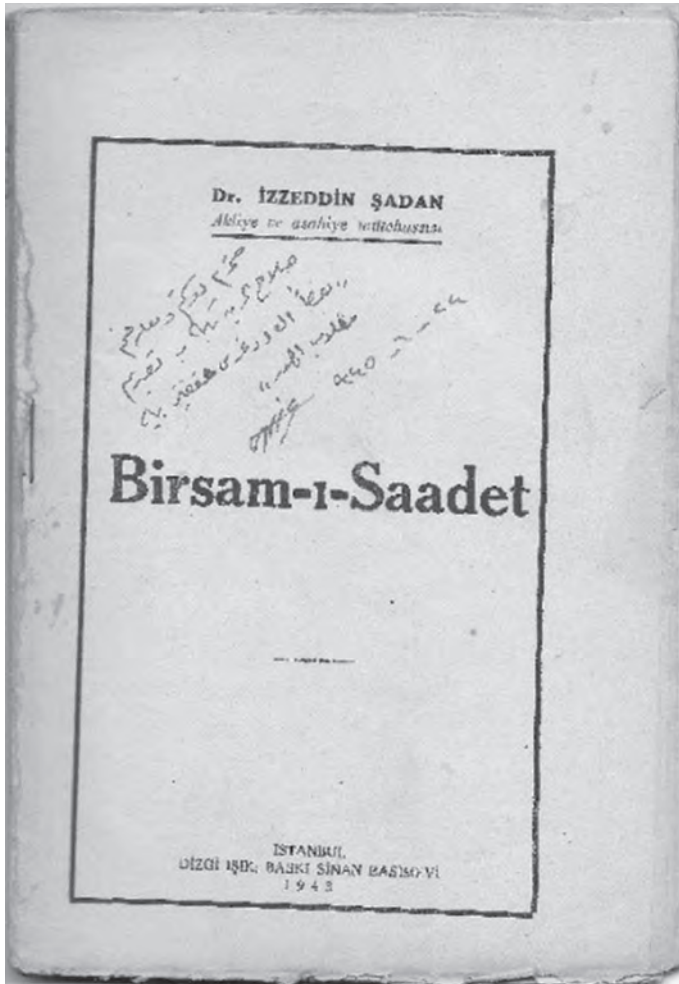
İzzeddin Şadan'ın unutulmuş bir makalesi 'Rüya ve efsane'

"Efsaneler, milletlerin taht' eş-şuurundan (bilinç altından) doğan rüyalarlardır... Yani, tatmin olunmamış arzulardır. Hakaret altında ezilen esir bir milletin efsaneleri de büyüklük iddiaları, bir işaretle düşman ordusunu mahv ve perişan eden kumandanların kahramanlıklarile doludur."

Şeref Erker

Türkiye'de psikanalizin öncülerinden Dr. İzzeddin Şadan (Biril), 1932 yılında Freud'un *Imago* dergisinde "Eine mohammedanische Legende. Ein psychoanalytischer Versuch" adlı makalesini yayımladı.⁽¹⁾ İzzeddin Şadan'ın, Türkçeye ancak 75 yıl sonra "Bir Müslüman Efsanesi: Psikoanalitik Bir Deneme" başlığıyla çevrilen "Merkezefendi" incelemesi⁽²⁾, onu psikiyatri tarihinde adeta bir "Müslüman efsane" haline getirmiştir.⁽³⁾

İzzeddin Şadan, *Birsam-ı Saadet*, 1943⁽¹⁰⁾

Henüz bir biyografisi yazılamayan İzzeddin Şadan'ın⁽⁴⁾, yazıları da derlenmemiştir. Binlerce sayfadan oluştuğu söylenen notları ve güncesi ise kayıptır?

İzzeddin Şadan, 1932 yılı içinde *Vakit* gazetesinde "A. İzzeddin" imzasıyla iki makale yayımlamıştır.⁽⁵⁾ Araştırmacıların gözünden kaçan bu kısa yazı dizisi⁽⁶⁾, içerik olarak Şadan'ın *Imago*'da yayımlanan makalesine bir giriş olarak okunabilir. "Rüya ve Efsane" başlığıyla yayıma hazırladığımız metinlerde geçen bazı eski terimler (parantez içinde) açıklanmıştır. Dr. İzzeddin Şadan'ın, makalesinde yabancı terimlere Türkçe karşılıklar önerdiği görülmektedir: ör. *cathartique* – süpürme, *deterministe* – icabi, vb.

İzzeddin Şadan'ın 1932'de yayımladığı makale, günümüzde üretilen/düzülen efsaneler konusunda da bize ipuçları vermektedir. Makaleyi aşağıda sunuyoruz.

I. Freud nazariyesi ve psikanaliz nedir?

Psikanalizin tarihine basit bir bakış, bu nazariyenin iptida (önce) bir tedavi usulü olarak meydana çıktığını gösterir. İlk zamanlarda yalnız müşahade ve tedaviyi istihdaf eden (hedefleyen) psikanaliz, beşer mantığının icabı olarak "ilmileşme"ye başladıkça şümulünü genişleterek bir "sinir hastalıkları nazariyesine" inkılap etmiye ve bunun tabii ilcaatı ile de (zorunluk) sinir hastalıkları nazariyesinin yanı sıra, alelumum ruhi hadiseleri kavrayan bir görüş olmağa yüz tuttu. Son zamanlarda, hususile nazariyenin banisi olan [Sigmund] Freud'un şahsi istihalesi (dönüşüm) nazarı dikkate alınırca, yukarıda işaret ettiğimiz barizelere ilaveten, psikanalizin kısmen de 'harsi' (kültürel) bir şekil aldığı, daha doğrusu içtimali bir cepheye döndüğü göze çarpıyor.

[Josef] Breuer ve Freud'un ilk psikanalizi ileri sürdükleri sırada, kabine işleten birer tabip oldukları tahattur edilir ve bugün Freud'un Breuer'den ayrılarak "nev'i şahsına münhasır bir filozof tavrile asr-ı hazır kültürünün [sar]sıntı"larını halle uğraş-

tığı göz önüne getirilirse psikanalizin az çok hedefini tevsii ettiği anlaşılr.

Müptedileri hatadan korumak için, derhal bu işaret ettiğim merhalelerin mütevali ve mütemadi (sürekli) olmadığını söyleyeceğim. Psikanaliz ta ilk zamanlarda bile “harsi” idi. Bir sinir hastalığı nazariyesi olmya gelince, bu vasıfta ta ilk tedavi ve müşahade devresinde (“*cathartique*” denilen “süpürme” devresinde de) rüşeym halinde mündemiçti (yerleşmiş).

Binaenaleyh, psikanalizi yukarıda gösterdiğim merhalelere ayırmak, her ne kadar nazariyenin istihalesini anlamak için iyi bir yol ise de, had-di zatında hayali olmaktan kurtulamaz. Çünkü psikanaliz, bir küldür! Onu kısımlarına ayıranlar, ancak rüyet (bakış) zaviyesini değiştirdiklerini anlyamamış olanlardır. Bu sebeple efsanelerin psikanalizi -bu her ne kadar garip görünürse de- sinir hastalıklarının tedavi usulü veya nazariyesi ile sıkıca alakadardır. Tıpkı *Rüya İlmi* isimli kitabında Freud’un dediğı gibi, ben de bu makaleyi yazmakla “tababeti asabiyyeden (*neuro-pathologie*) ayrıldığımı zannetmi-

İzzeddin Şadan, Sigmund Freud ile birlikte çalışmış öncü bir psikanalisti.

yorum”, diyeceğim.⁽⁷⁾ Psikanaliz, başlangıç itibarile hasta başında vücut bulmuş bir usül olduğundan, alelumum tababet gibi icabi *deterministe* bir yoldur. Bu cihetle sosyoloji ile alakadar olmadığı hakkında söylenen sözler yersizdir. Psikanaliz, dahili tıp kadar sosyolojik bir usüldür.

Psikanalizin harsi kıymeti böylece tartıldıktan sonra, efsane tahlilinin şumulünü takdir artık kolaylaşır. Efsane ve masal -bunlar ayrı şeylerdir- hep ruhi mihanikiyetlerden (mekanizma) doğan muhassalar (sonuçlar) olduğundan bunların tahlili de ruhi mihanikiyetlere istinaden yapılır.

Efsane, psikanalize göre içtimai bir rüyadır. Rüyalar ekseriyetle rüyayı gören şahsın istek ve korkularını günün icabatına uydurarak ifade ettiğinden, efsane de bir milletin arzu ve heyecanlarını tarihi çerçeveler içine aksettirerek gösterir. Bu sebeple, efsane, içinde doğduğu içtimai kitlenin taht’üş-suurunu (bilinçaltı) gösteren bir aynadır, denilebilir.

İşte ilimde “folk-lor” (halkbilim) denilen bu ayine, efsaneler, masallar, halk oyunları, batıl itikat-

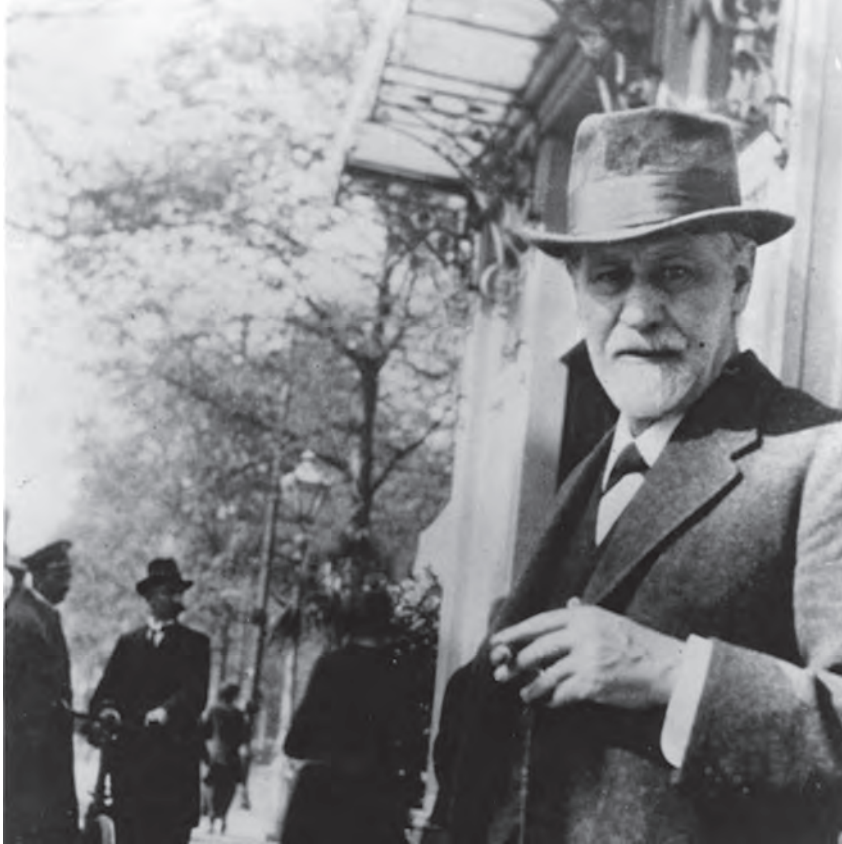
lar, rüya tabirleri, azizlerin hayatı, darb-ı meseller ilh... gibi bir milletin taht’üş-suurundan taşıp sembolik tarzlarla ifade olunan bütün bu muhassıla (oluşum) psikanalize göre kolektif arzu veya korkulardan ibarettir.

Psikanaliz, beşer ruhunda rol oynayan en mühim amilin aile ve bilhassa çocuğun ana ve babasile olan münasebetini esas mevzuası olarak ileri sürülmektedir. Senelerin geçmesile çocuğun sırtına yüklenen yeni kazançlar, ancak bu esas mevzuasının çerçevesine uymak suretile yer alabilir, şahsi tekml edebilir.

İşte Ödip mufassılası (karmaşa, kompleks) denilen bu ruhi münasebetin efsanede, sinir hastalığında, rüyada, akvamı iptidaiyede (ilkel toplumlar) tetkiki psikanalizin gayesidir.

İlk zamanlarda psikanalizi istihfaf (küçümseme) ile karşılayan akliye hekimleri, bilhassa seririyatta (klinik) gösterdiği muvaffakiyeti inkar edemediklerinden bir muadele (uzlaş) yolu bulmya ve statik usül ile dinamik mektep denilen psikanalizi mezcetmiye (kaynaştırma) çalışmaktadırlar. Tabir-i marufile, ok yaydan çıkmış olduğundan psikanaliz de artık kendisine karşı serdedilen itirazları istihfafla karşılamıya başladı. Bilhassa psikanaliz usulünün zati güçlüğü, kendisine has bir lisana malik olması ve kudretli polemikçilerin vücudu bugün psikanalizi artık sarsılmaz bir cephe haline koymuştur.

İşte bu sıralarda antropoloji uleması işe karıştı. Bunlar efsane tahlilini psikanalizin yeni bir istihalesi zannederek yeni bir saha açtıklarına zahip (sanmış) oluyorlardı. Bu yanlış bir fikirdi. Fakat ne de olsa psikanaliz lehine kazanılmış bir muvaffakiyetti. Çünkü, dolayısıyla efsane tahlili aktüalite oldu. Evvelce, rüyalarla sinir hastalıklarının arazının aynı bir mihanikiyette doğduğunu söylemiş ve iptidai akvamın zihniyetini de bu zümreye ilhak etmiştim. Mesela, erken bunama (şizofreni) denilen akıl hastalarının yaptığı resimlerle *primitz*’lerin (ilkel) resimleri arasında büyük bir müşabehet görölüyor. İşte bu benzeyişin tetkiki, her iki tekniğin aynı ruhi miha-

hakkında, alelumum deveren eden fikirleri de epeyce kavramak lazımdır. Esasen efsanelerin tahlili için henüz ortada müdevven (yerleşmiş) klasik bir usulün mevcut olmaması da işi güçleştirmektedir.

Efsane, bir nevroz yani sinir hastalığı gibi dinamik bir kemiyet (nicelik) değil, sabit ve statik bir kemiyettir. Bu nokta asla gözden kaçırılmamalıdır. Psikanaliz, efsaneyi bir insan kitlesinin müşterek bir rüyası olmak üzere telakki etmektedir. Binaenaleyh efsanede rüyanın tabi olduğu ruhi mihanikiyetlere tabidir ve rüya gibi 'bir arzunun sembolik bir şekilde tatmininden ibarettir'.

Aynı bir gecede görülen muhtelif rüyalar, aynı bir mevzua ait ise, yani muayyen ve sabit bir arzunun tatminini istihdaf ediyorsa, milletlerin hayatında da birçok efsanelerin birbirini arkasına sıralanarak, muayyen

Oedipus ve Sphinx (Gustave Moreau, 1864)

bir arzuyu muhtelif şekillerde tatmin ve teskin etmek istedikleri görülmüyor.

Rüya bir adamın taht'eshuurundan doğan hususi mahiyette bir tiyatro piyesidir. Efsane de, aynile bir milletin müşterek taht'eshuurundan neşet eden bir hikayedir. Efsane bu sebeple rüyaya pek benzer. Fakat, efsanelerle rüyalar arasında mühim bir fark vardır.

Rüyalar ekseriya egoist, acı, laahlaki (ahlak dışı) ve gariptir. Efsaneler böyle değildir. Bilakis ahlaki kıymeti yüksek, muntazam ve hoş giden bir şeydir.

Muhtelif efsane şekilleri arasında bilhassa masal denilen grup bu ahlaki kıymeti en yüksek olandır. Ağzdan ağıza nakledilerek yayılan masallar, birçok insanların aklından çıkıp gelen, düzeltmeler (*correctif*) ianesile, garabetlerini kaybeder; laahlaki sıfatlarını terk eyler, adeta terbiyevi bir tiyatro sahnesi gibi canlanır.

Bazan efsane ile masal arasındaki fark o kadar silik olur ki, psikoloji noktai nazarından bu farkı meydana koymak mümkün olmaz. Fazla tamim etmek şartile denilebilir ki, efsaneler ekseriyetle Allah'a, dine, Allah'ın kullarına ait birer masaldır. Masal ise, bir kahramandan, kahramanın sevgilisinden ve düşmanlarından bahseden bir hikaye, bir efsanedir.

Efsane ile masal arasındaki fark, İslamiyet ve Musevilik gibi vahdetçi (tektanrılı) dinlerde, müşterek dinlerden daha az barizdir. Bu sebeple İslam efsanelerinin ve İslam masallarının kahramanları, hem kahraman, hem de Allah'ın hakir bir ku-

lu olan fakir bir dervıştır.

Bu farkı iyice görmek için Musevi efsanelerile, Yunan kadim efsanelerini göz önüne getirmek kafidir. Mesela, Musa hikayesini Yunan kadimin Ödipi ile mukayese edersek, her ikisinin arasındaki farkı derhal anlarız.

Psikanaliz rüyadan bahsederken rüyanın istikbali değil, belki geçmiş ve tatmin edilmemiş bir arzuyu gösterdiğini iddia etmektedir. Efsaneler için de böyledir. Efsane de istikbali değil, geçmişi gösterir. Bu noktayı ilk evvel bize tanıtan Freud'dur.

Leonardo da Vinci'ye ait tahlilinde, Viyana'nın büyük dehası, bundan takriben 20 sene evvel şunları demiştir: ⁽⁹⁾

"Milletlerin hayatında historiografisinin tekamül tarzı bizi bu hususta tenvir eder. Bir millet küçüklük devresinde, kuvvetsiz iken tarihini yazmağı düşünmez; onun yegane emeli, toprakla meşgul olmak, arazisini komşularına karşı müdafaa veya komşularından yer zaptederek zenginleşmektir. Bu devrede milletlerde bir kahramanlık devresi ve tarihi yoktur. Fakat millet kendi şuurunu idraka başladı mı, artık kendisini kuvvetli ve zengin adeder ve bu nokta-i nazardan itibaren de kendi teşebbüsünü tanımak, tekamül tarzını anlamak arzuları baş gösterir. O zaman kadar yevmi (gündelik) hayatın hadiselerini sadece kayıt ile iktifa etmiş olan tarih, gözünü eski zamanlara çevirir, an'ane ve efsaneleri toplamaya başlar. An'anelerde ve efsanelerde müşahede edilen maziden kalma şeyleri tefsire çalışır. Bir kelimedede, 'mazideki kabl'et-tarihin bir tarihini' yazmağı uğraşır. Şüphesiz ki, bu kabl'et-tarih (tarihöncesi) yazdığı anın arzu ve fikirlerinden mülhem olmuştur. Bu sebeple hakiki kabl'et-tarihi ancak kısmen yaşatabilmektedir. Çünkü milletin hafızası birçok şeyleri unutmuş ve hatırladıklarının şeklini de değiştirmiştir."

Tarih çok kere afaki bir tetkik altında değil, bilakis vatandaşları tahrik ve teşci ve rekabete sevk etmek gayesile yazılır. Fakat bütün bu şekil değiştirme ve unutmalara rağmen an'aneler ve efsaneler, mazinin hakikatini göstermekten bir an hali

kalmazlar. Çünkü, efsaneler, milletin kabl'et-tarih vekayii inanesile yaratmış kâşanelerdir.

Hal-i faaliyette olan bütün kudretleri tanıyıp geri gidebilsek ve hakikatin geçirdiği bütün tagayyürleri idrak edebilsek, efsanelerin arkasında gizli kalan tarihi hakikatı bulmakta hiç müşkülât çekmeyiz.

Bu sebeple, efsanelerde, bilhassa dini efsanelerde göze çarpan tatlı vaatler, cennet ve cehennemler, saraylar, ilh... mev'ut mükafat değil, milletin taviza çalıştığı eksikliklerdir. Yani, tatmin olunmamış arzulardır. Mesela, bağısız, yeşilliksiz, yanmış bir çöl ortasında yetişmiş bir milletin efsanelerindeki arzular, şüphesiz ki, müferrah bahçeler, tatlı sulu havuzlar, gösterecektir. Aynı surette, hakaret altında ezilen esir bir milletin efsaneleri de, büyüklük iddiaları, bir işaretle düşman ordusunu mahv ve perişan eden kumandanların kahramanlıklarıyla doludur.

Bu müşahede bize efsanelerdeki "unsur"ların ehemmiyetini gösteriyor. Psikanalizin teknik lisanında bu unsurlara sembol veya timsal ismi verilir. Psikanalize göre bütün semboller ferдин benliğine aittir. Semboller ya şahsın en yakın akra-

Eski Türk efsanelerinde geçen koruyucu Su iyesi.

balarını, ana, babasını, bir kelime-de kan sıhriyeti olan akrabayı temsil eder, yahut da doğum, aşk ve ölüm gibi hayati hadiseleri ifade eyerler.

Bir kelime-de semboller, en iptidai fikirleri ve alakaları temsil etmek gayesini takip ediyorlar. Bu mısradaki (ölçüt) ele alarak Türk efsanelerini tetkik edersek:

Türklerde "su" sembolünün mukaddes, yani tabu olduğunu görürüz. Su, Türklerde, geriletilmez, israf edilmez bir kemiyet-i ruhiyedir. Bunun aksine hareket edenlerin şiddetle cezalandırıldığı malumdur.

Su sembolü acaba neye delalet ediyor ?

Psikanaliz suyun, efsane ve rüyada delalet ettiği manasını araştırmıştır. Evvelki mısradaki hatıra getirerek diyebiliriz ki, bir efsanede suyun mevcudiyeti o efsanenin en iptidai düşünceler ve arzularla münasebat olduğunu ispat eder. Şimdi Türk efsanelerinde "su" sembolünün oynadığı mühim rol göz önüne getirilirse, suyun mukaddesliği derhal anlaşılır. Çünkü su, bizi bir madde gibi Türk cemiyetinin inkişafında mühim bir rol oynamıştır.

Bu delil, Orta Asya'da suyun fikrini (yokluk) ileri süren nazariyenin lehinedir. Orta Asya'da suyun nedreti, efsanelerdeki ehemmiyeti ile kabil-i izahdır.

Hemen ilave edelim ki, bu görüş, başka bir sahaya tatbik edilmiş ve aynı netice elde edilmiştir. Hint'te beyaz filin mukaddes olduğu malumdur. Bu meseleyi izah için, bazı hayvanat uleması beyaz filin hususi bir "nevi" olduğunu ileri sürmüşler, bazıları ise beyaz filin cilt hastalığına uğramış eski âdi filden ibaret ol-

duğunu iddia etmişlerdir. Fakat muhakkak bir şey varsa, o da beyaz fil nevinin pek nadir olmasıdır. Filin mukaddesliği bununla izah olunuyor.

Türk efsanelerinin tetkiki de hemen hemen aynı şeyi gösteriyor.

Görülüyor ki, efsanelerin tahli- li, bizim tarihimizin bazı noktalarını aydınlatabilecek mahiyettedir. Efsaneler, milletlerin taht'et-suurundan doğan rüyalar. Rüyalar nasıl ferдин geçmişini aydınlatıyorlarsa -bu mısradaki psikanalizin esas gayelerinden olduğu malum!- efsaneler de milletlerin mazisini tenvir edebilir (aydınlatabilir).

Su sembolünün Türk efsanelerindeki mühim rolünü psikanaliz gözüle izah bu makalenin çerçevesini aşacağından, ben, yalnız karilere müşahedeyi takdim ile iktifa ettim.

DİPNOTLAR

- 1) A. İzzeddin, "Eine mohammedanische Legende. Ein psychoanalytischer Versuch", *Imago* (Wien), Bd. XVIII, 1932, 189-213.
- 2) A. İzzeddin, "Bir Müslüman Efsanesi: Psikoanalitik Bir Deneme", çev. Tark Kutlar, Şahap Ercok, *Tıp Tarihi Araştırmaları*, sayı 15, 2007, s. 19-32.
- 3) Hale Uşak-Şahin, "İzzeddin A. Şadan (1893-1975): Der türkische Pionier der Psychoanalyse. Exkurs: "Eine mohammedanische Legende. Ein psychoanalytischer Versuch", Hale Uşak-Şahin, *Psychoanalyse in der Türkei: Eine historische und aktuelle Spurensuche*, Gießen, Psychosozial-Verlag, 2013, içinde s. 37-60.
- 4) Kutlughan Soyubol, "Turkey Psychoanalyzed, Psychoanalysis Turkified: The Case of İzzettin Şadan", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 38 (1), May 2018, 57-72; Gözde Kılıç, "Turkey's Pioneering Psychoanalyst: İzzeddin Şadan's Disquisition on (Homosexual) Love as Sickness." *On Culture: The Open Journal for the Study of Culture*, 9, 2020. <<http://geb.uni-giessen.de/geb/volltexte/2020/15441/>>.
- 5) A. İzzeddin, "Aklîyecilikte Mühim Bir Mesele: Freud Nazariyesi ve Psikanaliz Nedir ?", *Vakit*, sayı 5343, 23 Teşrinisani [Kasım] 1932, s. 10, s. 1-4; "Rüya ve Efsanenin İlim ile Tahli- li", *Vakit*, sayı 5356, 6 Kanunuevvel [Aralık] 1932, s. 8, s. 4-5; sayı 5357, 7 Kanunuevvel [Aralık] 1932, s. 8, s. 4-5.
- 6) *Türkiye'de Psikanaliz Hakkında En Eski Metinler*, c. II, 1929-1960, yay.haz. Coşkun Taştan, İstanbul, Bağlam yay., 2011.
- 7) Sigm. Freud, *Die Traumdeutung*, Wien, Franz Deuticke, 1900, [s. i, 'Vorbemerkung'].
- 8) Ernest Jones, *Psikanaliz*, çev. İzzeddin Şadan, İstanbul, Halk Kitapları, 1941.
- 9) Sigm. Freud, *Eine Kinderheits-erinnerung des Leonardo da Vinci*, Wien, Franz Deuticke, 1910, s. 20-21.
- 10) İzzeddin Şadan, *Birsam-ı Saadet*, İstanbul, Işık Dizgievi, 1943 (15x21 cm, 62 s.). İmza: İzzeddin, 24.6.945.

Sık sorulan sorular

Baş yıl önce bu köşede sık sorulan matematiksel kökenli bazı soruları dilim döndüğünce yanıtlamaya çalışmıştım. Geçen zaman içinde aynı sorularla sık sık karşılaştığım için birkaç soru daha ekleyerek o yazıyı tekrar yayımlamanın yararlı olduğunu düşündüm.

Aşağıdaki soruların birçoğu matematiğin inşası ve temel matematik hakkındaki bilgi eksikliğinden kaynaklanıyor. Bu yüzden soruyu soran ikna olmayabiliyor. Bunun için işin içine girip araştırmak, tanım, aksiyom ve teorem gibi kavramları doğru öğrenip matematiksel yapılarıdaki işlevlerini anlamak gerekiyor. Dolayısıyla aşağıdaki sorulara verilen yanıtlar, bir gezi öncesi gezilecek yerler hakkında verilen bilgiler olarak algılanmalıdır. Gezip görmek meraklı okura kalıyor diyerek sorulara geçiyorum.

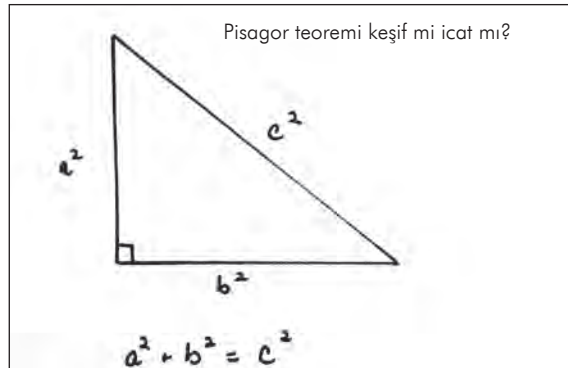
Matematik bir keşif mi yoksa icat mı?

Matematik felsefesi alanında tartışılan bu soru aslında felsefe, fizik, antropoloji gibi birçok disiplini ilgilendiriyor.

Bilindiği üzere çoğu gündelik sorunun tersine felsefi soruların mutlak cevapları olmayabilir ve çoğunlukla bu sorular ortaya bir sis perdesi çıkarır. Örneğin, “Güzel nedir? İyi nedir? Ahlak nedir?” sorularında olduğu gibi.

“Matematik keşif mi icat mı?” sorusu da yukarıdaki sorulara benzer niteliktedir. Matematik felsefesinde Platonist ve Formalist gibi iki ana akımın temel tezlerine dayanır. Matematiksel ontoloji üzerinden tartışılan oldukça kapsamlı bir alandır.

Platonist akımın savunucuları matematiği bir keşif olarak görürler; çünkü onlar için matematiksel nesneler (sayı, küme, fonksiyon, üçgen ve benzerleri) insan zihninden, dilden ve fiziksel gerçeklikten bağımsız olarak vardır. Matematikçi o nesneleri keşfeder, tıpkı bilinmeyen galaksileri keşfeden astronomlar gibi. Örneğin Platonistlere göre Pisagor Teoremi gibi tüm teoremler biz onların doğru olduğunu bilmezken bile bilgimizden bağımsız nesnel bir gerçeklik olarak vardır ve doğrudurlar.

Matematik tarihinin en ünlü matematiksel Platoncuları Alman matematikçi ve mantıkçılar Gottlob Frege (1848-1925) ve Kurt Gödel (1906-1978) olmakla birlikte günümüzde de birçok matematikçi matematiğin bizden bağımsız bir gerçeklik olduğunu kabul etmektedir.

Formalist akım, insanın mükemmel bir soyutlama ile matematiği yarattığını savunur. Formalistlere göre matematiksel nesneler mevcut değildir, dolayısıyla keşfedilemezler; keşfedilen şey fiziksel dünyadır, matematik değil; çünkü doğada matematik yoktur.

Formalistler için Pisagor Teoremi gibi bütün matematiksel nesneler insanlar tarafından tasarlanmış icatlardır. Bu düşüncüyü ünlü Alman matematikçi Leopold Kronecker’in (1823-1891) şu sözü çok iyi anlatır: “Tamsayılar Tanrı tarafından yaratılmışlardır, gerisi insan işidir”.

“Keşif mi icat mı?” sorusu matematik felsefesi hatta felsefe alanında yürütülen tartışmaların sonucunda ortaya çıkmış bir sorudur. Bu soruya her okur öznel bazı cevaplar verebilir, hatta bu sorunun yanlış olduğunu da iddia edebilir, yani matematiğin hem icatlardan hem de keşiflerden oluştuğunu, matematiksel tanım ve aksiyomların icat, teorem ve kuramların birer keşif olduğunu öne sürülebilir.

Bu konuda daha derinlikli bilgiye ulaşmak isteyen okura Kaynak 4 ve 5’i öneririm.

Neden matematik öğreniyoruz?

Bu soruyu soran kişi matematik öğretiminin gereksizliğine vurgu yapmak istiyor olabilir, ama biz matematik öğretiminin amacı üzerinden cevap vermeye çalışacağız.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, ülkemizde ve dünyanın birçok ülkesinde uygulanan ezber ve bellemeye dayalı adına “yarı matematik” diyebileceğimiz günümüz “okul matematiğinden” söz etmiyoruz.

Gündelik hayatın penceresinden baktığımızda, matematik öğretiminin amacının mühendislik bilimlerinin, teknolojinin ve günlük hayattaki diğer alanların gereksinim duyduğu matematik bilgisini kazandırmak olduğu düşünülebilir ve doğrudur da... Ancak “bugün” üzerinden değil de, tümevarımcı bir yaklaşımla, matematiğin “var edildiği” ilk çağlara dönersek... Matematik, nasıl bir ihtiyaca karşılık olarak varlığını insan bilincinde göstermiştir? Bu çağlarda insan, kendi varlığını sorgularken felsefeyi, doğayı sorgularken astronomiyi keşfetmiştir. İnsanın belki yaşamı sürdürmesinde değil, yaşamı sorgulamasında ihtiyaç duyduğu soyutlama gücü de matematiği “var etmiştir”. Soyut düşünebilen insan matematiğin sonsuzluğunu keşfederken, matematik de insanın soyut düşünebilmesini geliştirmiştir.

Bir problemin çözümünde veya bir teoremin kanıtında izlenen yol soyut düşünebilmenin temel öğeleri olan, muhakeme, sezgi, araştırma, yaratıcılık, keşfetme gibi kavramları barındırır. Bir hekimin hastasının sağlık sorununu çözmesinde, bir öğretmenin konunun öğrenciler tarafından en iyi biçimde öğrenilmesini sağlama çabasında, bir sosyologun toplumsal bir soruna yaklaşımında, bir teknikerin elektronik bir cihazı tamir edişinde izlediği yolun bir matematik probleminin çözümünde izlenen yoldan çok farklı olmadığı kolayca görülebilir.

Matematiği öğrenmeliyiz çünkü matematik insan düşüncesinin, mantığının temeli olmakla birlikte, dünyayı ve kendimizi anlama girişimlerinin ayrılmaz bir parçasıdır.

1'den küçük en büyük sayı 0,999... değil midir?

1'den küçük bir gerçel sayı yoktur, çünkü sayı doğrusu üzerinde 1'e doğru yapacağımız yolculukta aynı uzunlukta ve yeterince adım atarak dilediğimiz kadar uzağa gidebiliriz, yani 1'den küçük her sayıyı aşabiliriz. Bu durum ilk Arşimet tarafından fark edildiğinden matematikte *Arşimet Özelliği* adıyla bilinir. Bu teoremi Ali Nesin'in taktığı isim çok güzel anlatır: *Sabreden derviş yol kat etmiş teoremi!* Meraklı okura teoremin kanıtı ve daha fazlası için Kaynak 2'yi öneriyorum.

Gelelim 0,999... sayısına. Bu sayı 1'den küçük değil, 1'e eşittir. O'dan sonra sonsuz sayıda 9 olduğuna dikkat edersek matematiksel analizdeki "limit" kavramıyla karşılaşır ve 1'e eşit olduğunu aşağıdaki gibi gösterebiliriz.

Bu sayıyı

$$\frac{9}{10} + \frac{9}{10^2} + \frac{9}{10^3} + \dots$$

serisiyle ifade edelim. Bu seri ortak çarpanı 1/10 olduğundan yakınsaktır. O halde bu toplamı A gibi bir gerçel sayıyla gösterebiliriz.

$$A = \frac{9}{10} + \frac{9}{10^2} + \frac{9}{10^3} + \dots$$

Eşitliğin her iki tarafını 10'la çarparsak

$$10A = 9 + \frac{9}{10} + \frac{9}{10^2} + \frac{9}{10^3} + \dots$$

olur ki, buradan $10A = 9 + A$ ve $A = 1$ bulunur.

Yukarıdaki işlemleri karışık bulan okur için başka bir yol:

$$\frac{1}{3} = 0,333\dots$$

olduğunu bilen okur bu eşitliğin her iki tarafını 3'le çarptığında da $1 = 0,999\dots$ eşitliğiyle karşılaşacaktır ama burada 1/3 kesrinin 0,333... devirli ondalık sayısına eşit olduğunu da göstermek gerekiyor.

Sonsuz küçük eleman ne demek?

Diferansiyel hesabın keşfinde Alman matematikçi Gottfried Leibniz (1646-1716) "sonsuz küçüklükler" kavramından söz ettiğinde itirazlarla karşılaşmıştır, çünkü *Arşimet Özelliği* bize 0'dan büyük "sonsuz küçük" bir

sayının olamayacağını söyler.

19. yüzyılda Cauchy ve Weierstrass gibi matematikçiler reel analizi sonsuz küçük kavramından arındırarak inşa etmişlerdir.

Matematikçilerin sözünü ettiği ve "ε" simgesiyle gösterdikleri sıfırdan büyük ve "sonsuz küçük" bir eleman olarak tanımladıkları bu "sayı" cebirsel bir sayı değildir, yani 0,0001 gibi bir sayıyı göstermez ve adeta başka bir evrende yaşar. Meraklı okura daha fazlası için Kaynak 2'yi öneriyorum.

0° neden 1'e eşit değil?

Matematikçiler tanım yaparken o tanımın içinde bulunduğu sisteme uygun ve tutarlı olmasına, sorun yaratmamasına dikkat ederler. Matematiksel tanımlar bir "Tanrı buyruğu" gibi ortaya çıkmaz, matematiğin işine nasıl geliyorsa öyle var olurlar. Bu yüzden 0° bazı matematiksel yapılarda 1 olarak tanımlanır, bazılarındaysa tanımsız veya belirsizdir. Örneğin cebirde çarpmanın etkisiz elemanın 1 olmasından dolayı $0^0 = 1$ alınır, çünkü bir elemanın kendisiyle sıfır defa işleme girmesi o işlemin etkisiz elemanı olarak tanımlanır, yani $a^0 = 1$ 'dir. Öte yandan matematiksel analizde 0° tanımsız kabul edilir, çünkü $0^0 = 1$ alındığında bazı sorunlar ortaya çıkar, formüller çalışmaz. Ayrıca matematiksel analizde "limit" durumunda 0° belirsizliği de oluşur.

0! neden 1'e eşittir?

Bu soruyu da önceki soru gibi yanıtlamak gerekiyor: Matematikçiler en uygun ve sorunsuz olduğundan 0! sayısını 1 olarak tanımlamışlardır. Eğer 0! sayısını 0 ya da başka bir sayıya eşit olarak tanımlasaydılar birçok sorunla karşılaşacaklardı. Örneğin 0!=0 olarak tanımlansaydı n'nin n'li kombinasyonu ($C(n,n)$) tanımsız olacaktı veya $0! = \sqrt{2}$ alınsaydı hiçbir işe yaramayacağı gibi birçok formülü ve işlemi çalışmaz hale getirecekti.

Öte yandan 0! sayısının 1'e eşit olduğunu kanıtlamaya çalışmak beyhude bir çabadır, çünkü bu eşitlik bir teorem değil tanımdır, tanımlar kanıtlanmaz.

Matematik insan düşüncesinin, mantığının temeli olmakla birlikte, dünyayı ve kendimizi anlama girişimlerinin ayrılmaz bir parçasıdır.

$$(n+1)! = n!(n+1)$$

eşitliğinde n yerine 0 yazarsak $0!=1$ olur ama bu bir kanıt değildir, çünkü bu eşitliğin $n = 0$ için geçerli olduğu kanıtlanmamıştır ve $0! = 1$ eşitliği bilinmeden de kanıtlanamaz.

Sıfır bir doğal sayı mıdır, doğal sayıysa kanıtı nedir?

Bir sayının doğal sayı olup olmadığına matematikçiler karar verir ve günümüz matematik dünyasında matematikçilerin çoğu 0'ı doğal sayı kabul eder. Dolayısıyla 0'ın doğal sayı olduğunun kanıtı yapıl(a)maz.

Bu soruya Ali Nesin üstadın verdiği yanıtı alıntılama- dan geçemeyeceğim: "0'ın doğal sayı olup olmadığına biz insanlar karar veririz. '0 bir doğal sayı mıdır?' sorusuyla 'balina bir balık mıdır?' sorusu arasında bir fark vardır, çünkü balina ve balık bizim dışımızda vardır, balina ve balığın herkes tarafından kabul edilmiş tanımları vardır. Oysa 'sayı' daha doğrusu 'doğal sayı' kavramının neyi içerip içermediğine biz insanlar karar veririz. Hangi karar işimize gelirse, hangi karar hayatımızı kolaylaştıracaksa o kararı alırız. Matematikçilerin hemen hepsi bugün 0'ı bir doğal sayı kabul eder çünkü bu sayede hayat daha kolay oluyor, teoremler daha kolay ifade ediliyor, matematik daha sade ve daha estetik oluyor."

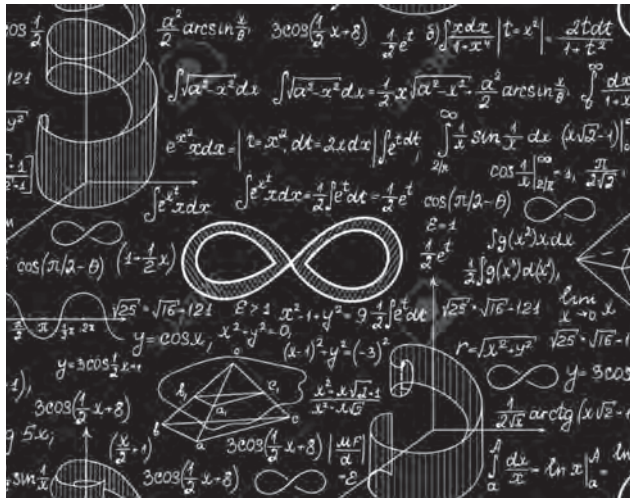
Sıfır yokluğu ifade ettiğine göre sıfır nasıl olabiliyor?

Sıfırın matematikte nasıl ve nerede yer aldığına baktığımızda bu soru anlamsızlaşır, çünkü sayıların inşası, sayı doğrusu gibi birçok alanda 0, diğer sayılar gibi "yaratılmış" bir matematiksel nesnenin adıdır. Tıpkı "yokluk" kelimesinin yokluğu ifade etmesi gibi.

Tüm tamsayıların toplamı neden sıfır değildir?

Soru sahibi, pozitif tamsayılarla negatif tamsayıların sonsuza değin sadeleşeceğini düşünerek sonucun sıfır olması gerektiğini düşünüyor ve "neden sıfır değil?" diyor.

"Sonsuz" kavramı sayılar, kümeler, fonksiyonlar gibi bir matematiksel nesne değildir. "Sonsuz" sözcüğü veya simgesiyle bir nesnenin adını değil bir durumu anlatırız.

Maalesef yıllardır, bu sorudan türemiş birçok soru üniversite sınavlarına hazırlık ve lise yardımcı ders kitaplarında soruldu, soruluyor. Bu soruları hazırlayanlar, sanki "sonsuz" seyahat ederek sonsuz sayıdaki tamsayıyı toplamayı başarıyor! Oysa bu toplam hesaplanamaz. Sonlu toplamlarda yapılan her işlem sonsuz toplamlara uygulanamaz.

Her şeyden önce bu sonsuz tamsayının toplamının sonlu bir sayıya eşit olduğunu (yakınsadığını) biliyor muyuz? Bu soruyu olumlu yanıtlamak mümkün değil; çünkü sonsuz toplamlarda öncelikle toplamın sonlu bir sayıya yakınsayıp yakınsamadığının araştırılması gerekir. Bu hesaplamalar matematiksel analizin "Seriler" bölümünde incelenir. Daha fazlası için Kaynak 3'ü öneririm.

Sonsuz eksi sonsuz neden sıfır değil?

Öncelikle şu soruyu yanıtlamalıyız: "sonsuz eksi sonsuz" ($\infty - \infty$) yazılımıyla ne anlatılmak isteniyor? Eğer "sonsuzu" bir matematiksel nesne olarak kabul edip çıkarma işleminden söz ediyorsak, bu imkânsızdır; çünkü "sonsuz" kavramı sayılar, kümeler, fonksiyonlar gibi bir matematiksel nesne değildir. Matematiksel nesnelerin adları vardır. Örneğin sayıları 1, 2, 3 gibi simgelerle adlandırırız. Oysa "sonsuz" sözcüğü veya ∞ simgesiyle bir nesnenin adını değil bir durumu anlatırız. Örneğin matematiksel sonsuzun gerçek anlamını bir kenara bırakırsak, bir değişkenin sürekli büyüyor olmasını "sonsuz" sözcüğüyle niteleyebiliriz. Bu yüzden "sonsuz" sözcüğünü matematikçiler ad olarak değil, sıfat olarak kullanırlar. Bunun için "sonsuz eksi sonsuz" demek veya " $\infty - \infty$ " yazmak aslında doğru değildir. Ama gösterim kolaylığı yüzünden birçok kitapta "sonsuz eksi sonsuz" ($\infty - \infty$) ifadesi yer alır. Aslında bu ifadeyle anlatılmak istenen, "iki farklı değişken sürekli büyüyorsa, bu değişkenlerin farkı"dır.

Sürekli büyüyen (azalan da olabilir) iki farklı değişkenin farkı değişkenlere bağlıdır ve yakınsadığı değerler değişir, hatta "artı sonsuz" veya "eksi sonsuz" ıraksayabilir. Bunun için "sonsuz eksi sonsuz" olarak ifade edilen fark, farklı değişkenlerde farklı sonuçlar verdiğinden belirsizdir. Daha fazlası için Kaynak 3'ü öneririm.

1'in bütün kuvvetleri 1'dir. O halde 1 üzeri sonsuz neden 1 değildir?

Bu soru da bir önceki sorudaki gibi "sonsuz" kavramının anlaşılmamasından kaynaklanıyor. "Sonsuzu" pozitif bir tamsayı kabul edip 1'i sonsuz kez yan yana yazıp çarparak 1 sonucuna ulaşılacağı düşünülüyor. Bu düşünceye göre "sonsuz" bir sayı olarak görüldüğünden 1 üzeri sonsuz da bir sayı ve 1'e eşit. Oysa ki matematikte 1 üzeri sonsuz diye bir sayı yok.

1 üzeri "sonsuz" olarak bilinen ifadeyi belirsizlik olarak incelemeyen önce soruyu soranın beklentisini karıştılamak üzere 1^x i ele alalım ve x değişkenini sürekli büyütelim. Elde edilen değerler hep 1'dir, ama bu sonuç bize 1 üzeri "sonsuz" gibi bir sayının varlığını göstermez, x değişkeni sürekli büyürken 1^x ifadesinin sabit kaldığını ve 1'e yakınsadığını anlatır.

Eğer bir matematikçi “1 üzeri sonsuz” diyorsa anlatmak istediği şey şudur: Bir üstel fonksiyonun tabanı 1’e yakınsarken üssü de “sonsuz” ıraksıyordur. Bu durum bir belirsizlik halidir ve farklı gerçel sayılara yakınsayabileceği gibi “sonsuz” da ıraksayabilir. Daha fazlası için Kaynak 3’ü öneririm.

Öklid geometrisinde noktayı tanımlarken hiçbir parçası olmadığını, boyutsuz, yani boyutunun 0 olduğunu söylüyoruz. Doğrunun ise sonsuz sayıdaki noktadan oluştuğunu, boyutunun 1 olduğunu belirtiyoruz. Nasıl oluyor da boyutu 0 olan noktaların birleşiminden boyutu 1 olan doğru elde ediliyor? Bu durum sonsuz sayıdaki 0’ı toplayarak sonucu 1 bulmaya benziyor. Bir çelişki yok mu?

Öncelikle sorudaki bir yanlışı düzeltelim: Matematikte nokta ve doğru gibi bazı kavramlar tanımsızdır, sadece izah edilebilirler. Bu yüzden yukarıdaki sorunun giriş cümlesinde “noktayı tanımlarken” sözcükleri yerine “noktayı açıklarken” ifadesi kullanılmalıydı.

Matematikte bazı kavramlar temel olarak kabul edilmiştir, tanımlanamazlar ve bunların sayısı mümkün olduğunca az tutulmuştur. Nokta, doğru, düzlem gibi tanımsız elemanların varlık nedeni, “tanım zinciri”nde bir son halkanın bulunmasıdır. Son halkadaki kavramları tanımlamaya kalktığımızda belirsizliklerle ve bir takım problemlerle karşılaşırız. Örneğin noktayı “hiçbir parçası olmayan şey” olarak tanımlarsak bu kez de “parça” kavramını tanımlamamız gerekir ve arkasından başka açıklamalar da yapmak zorunda kalırız. Bunun için matematikte yapılan tanımlar akılda soru bırakmayacak kadar belirgin olmalıdır.

Öklid geometrisindeki birçok kavramın esin kaynağı doğa ve insan yaşantısıdır. Ama ortaya çıkan matematiksel nesneler ussal olup, soyuttur. Örneğin iki farklı yer arasındaki mesafeye gözlerimizi hızlı bir biçimde hareket ettirerek baktığımızda yapmış olduğumuz eylemin hafızamızdaki karşılığı matematiksel soyutlama için önceden edinilmiş önemli bir deneyimdir. Bu soyut bir deneyimdir; çünkü hafızamız adeta orada olmayan bir doğruyu öngörür. Tıpkı Öklid geometrisinin genişliği ve derinliği olmayan doğruları gibi.

Öklid, nokta kavramını da soyutlayarak elde etmiştir. Nokta, doğada ve yaşamda yoktur, bir “düşünce”, bir “idea”dır. Biz günlük yaşamda noktayı kalemin kâğıtta bıraktığı en küçük iz olarak algılarız, ama büyüteçe baktığımızda bizim küçük zannettiğimiz bu izin bir yer kapladığını görürüz ve daha küçük bir iz bırakabiliriz. Daima yapılandan daha küçük bir iz bıraksak bile bu izlerin bir eni, boyu olacaktır. Bizim kalemle kâğıtta bıraktığımız “en küçük iz” noktanın kendisi değil, sadece noktaya ait bir işaretir. Öklid, eni, boyu olmayan “iz”leri düşünerek doğada bulunmayan, uzayda yer kaplamayan nokta kavramına ulaşmıştır. Öklidyen nokta geometrinin düşünsel uzayında yer alır.

Şimdi soruya dönelim. Soru, geometrinin soyut yapısını atlayarak doğada ve günlük yaşamımızdaki sezgilerimiz üzerinden bir çelişkinin olduğunu

savlıyor. Oysa Öklid geometrisi yukarıda da anlatmaya çalıştığımız gibi soyuttur. İçinde yaşadığımız dünyada boyutu 0 olan bir nesne yoktur. Dolayısıyla böylesi nesnelerin bir araya getirilmesi söz konusu olamaz. Ama geometride adına nokta dediğimiz boyutu 0 ve soyut olan bir matematiksel nesne vardır ve pekâlâ bu noktaların birleşiminden boyutu 1 olan bir matematiksel nesne elde edebiliriz. Bu sözleri bir örnekle açıklayalım: Bir $[AB]$ doğru parçasını üzerinde aldığımız bir C noktasiyle ikiye bölerek $[AC]$ ve $[CB]$ doğru parçalarını elde edelim. Bu durumda C noktası hem $[AC]$ 'nin hem de $[CB]$ 'nin üzerindedir. Oysa az önce $[AC]$ ve $[CB]$ 'nin birleşiminden oluşan $[AB]$ 'nin üzerinde bir tek C noktası vardı. Demek ki biz, “doğru, noktaların kümesinden oluşur” derken noktayı bir büyüklük olarak değil, bir yeri belirlemek için kullanıyoruz. Söylemek istediğimiz şey, “Noktaların uzunlukları toplamından doğru parçasının uzunluğu elde edilir” demek değil.

Tanımsız elemanlar, tanımlar, aksiyomlar ve teoremlerin hepsi geometrinin soyut yapısına uygun ve bu yapı içinde tutarlı matematiksel “gerçekler”dir, bulduğumuz dünyanın “gerçek”leriyle aynıymış gibi bir arada ele alınamazlar. Birçok paradoksun ortaya çıkışındaki gibi bu soruda da çelişki gibi görünen yan, dış dünyanın nesneleriyle matematiksel nesneler arasında birebir bağ kurarak matematiksel adımların açıklamasını yapma yanlışıdır.

KAYNAKLAR

- 1) Ali Nesin, *Lise 1 Matematik Kitabı*, NMK E-Kütüphane- Nesin Matematik Köyü.
- 2) Ali Nesin, *Sayıların İnşası I-II*, NMK E-Kütüphane- Nesin Matematik Köyü.
- 3) Ali Törün, *Matematğin (M)izahı*, Bilim ve Gelecek yayınları, 2015.
- 4) Ahmet Çevik, *Matematik Felsefesi ve Matematiksel Mantık*, Nesin yayınları, 2019.
- 5) <https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2017/01/01/kesif-mi-icat-mi/>

Aşı karşıtlarının bazı özellikleri

Toplumda “aşı kararsızlığı” veya “aşı cahilliği” diyebileceğimiz eğilimlerin bulunması son derece normal. Bu eğilimlere karşı bilgilendirerek, bilinçlendirerek, ikna ederek ve gerekirse bazı yasak tedbirleriyle mücadele edilebilir. Normal olmayan “aşı karşıtlığı” ya da “aşı karşıtlığı militanlığı” yapan kesimdir. Bu kesim az sayıda olmasına karşın, sözünü ettiğimiz kararsızlık ve cahillik eğiliminden beslendiği ve bu eğilimi yaygınlaştırdığı için tehlikelidir.

Aşı karşıtları değişik bir kitle. Her sınıftan ve politik görüşten insanı barındırıyor. Sağcısı da var solcusu da. Dindarı da var modern yaşam tarzını benimseyeni de. Eğitimsizi de var, eğitilmiş de, hatta prof vb. olanları bile var. AKP’lisi de var, CHP’lisi de, HDP’lisi de...

Öncelikle ortak özelliklerini tespit etmeye çalışalım.

- Uzman olmadıkları ama uzmanlık isteyen bir alanda militanlık yapmaktadırlar. İddialarının hiçbir bilimsel kanıt yoktur; verilerle ve olgularla desteklenmemektedir; dolayısıyla bilimsel bir değeri yoktur. Bu, tipik bir şarlatanlık özelliğidir. Örneğin bir fizik profesörü veya bir arkeolog -bilimsel ölçütler

inde kalacaksa- aşı karşıtlığı militanlığı olamaz. Bazı tereddütleri olabilir, gider bir uzman arkasına sorar (ben öyle yapıyorum). Eğer uzman olmadığı ama uzmanlık isteyen bir alanda militanlık yapıyorsa, bir şarlatanlık veya başka bir çıkarı/sorunu vardır.

- Karşıtlarından her türlü bilimsel kanıt ve veriyi talep etmekte, ama kendi iddialarında böyle bir zorunluluk hissetmemektedirler. Gördükleri en ufak belirsizliği, kendi iddialarının kanıtı gibi sunmaktadırlar. Bu, bilim düşmanlığının tipik şark kurnazlığıdır. Örneğin, bilim henüz ilk canlı hücrenin nasıl ortaya çıktığını net olarak açıklayamıyor mu, o zaman yaradılış düşüncesi doğrudur! Peki, yaradılışın açıklamaları ve kanıtları nerede?

- Aslında bu tavırlarıyla hiç kimsenin bilmediği bazı bilgilere haiz olduklarını iddia etmektedirler. Kimsenin göremediğini bir tek onlar görmektedir. Müthiş bir komployu fark etmişlerdir. Ama bu “ulvi bilginin” hiçbir kanıtı yoktur. Gizem adamıdır! Narsisizmin, hatta paranoid şizofreninin tipik bir özelliğidir.

- Aşırı bireyseldirler ve çarpık bir özgürlük anlayışını savunurlar. Örneğin

“benim bedenim, kimse karışamaz” derler. Oysa salgın toplumsal bir olgudur; toplumsal tedbirleri gerektirir. Bireysel özgürlüklerin başkasına zarar vermemek gibi sınırları vardır. Bu, toplum sözleşmesinin ve hukukun en temel kuralıdır. Bir öğretmen öğretmenliğe (yani toplumsal işlevine) devam ederse aşı takvimini tamamlamak zorundadır. Bir sağlık elemanı hastanede çalışacaksa (toplumsal işlevini yerine getirecekse) aşı takvimini tamamlamak zorundadır. Her türlü kamusal işlev alanında geçerlidir bu.

Bu tür ortak özelliklerin dışında aşı karşıtlığı militanlığının bazı özel nitelikleri de bulunuyor: Örneğin bazıları alternatif tıp dedikleri alanlardan nemalanmaktadırlar. Maddi çıkarları gereği aşı karşıtlığı yapmaktadırlar. Bazıları ayrıksılık yöntemiyle ünlü olma peşindedir. Bazıları takıntılıdır; psikiyatrik sorunları vardır.

Kısacası, aşı karşıtlığı militanlığı (dikkat: aşı kararsızlığı ve cahilliği değil), tipik şarlatanlık, bilim düşmanlığı ve toplum umursamazlığı nitelikleri göstermektedir.

Ender Helvacıoğlu

Bilimin ışığında elde edilen teoriler

Biliminsanlarının evrende belki hiç dikkatini çekmemiş bazı kozmik olaylar vardır. Bunların nasıl ve nedenleri hakkında düşünülmemiş, astronomi çalışmalarında gözden kaçmış olabilir. Bunlardan birisi de biz dünyalıları çok yakından ilgilendiren Güneş sisteminde meydana gelmiş önemli olaylardan birisidir. Bu kozmik olayın yaratmış olduğu kargaşa Güneş sisteminde büyük bir değişikliğe yol açarak sistemdeki üç gezegende hem fiziksel hem de yüzeyel değişimlere neden olmuştur. Bunlar: Dünya, Mars ve bugünkü asteroitler kuşağında bulunan ana gezegendir.

Bu gezegenleri geçmişten günümüze sırasıyla şöyle incelemek mümkündür:

a) 66 milyon yıl önce sıralamada 5. sırada bulunan gezegen Çarsiso-5 (Çarsiso adı; yazmış olduğum bilimkurgu romanında verdiğim isimdir. Bilim çevrelerince verilmiş bir isim değildir) gezegeninin bir kuyrukluyıldızın çarpması

ile parçalanma olayı...

b) Bunun Güneş sistemindeki dördüncü sırada bulunan Mars gezegenine olan etkileri...

c) Güneş sistemi sıralamasında üçüncü sırada bulunan Dünya’ya olan etkilerinin olduğunu düşünüyorum.

Şimdi bu kozmolojik olayın Güneş sistemindeki üç gezegende olan etkilerine ayrı ayrı göz atmakta yarar var.

Çarsiso-5 gezegeninin dağılması

a- Zamanımızdan 65 milyon (bazı bilim insanlarına göre 66 milyon) yıl önce bugünkü asteroit kuşağının yörüngesinde Dünya’nın uydusu Ay büyüklüğünde kütleyle yakın Çarsiso-5 gezegeni bulunuyordu. Güneş sistemindeki gezegen sıralamasında beşinci sıradaki “Asteroit Kuşağı”nın anası sayılan bu gezegen, uzayın derinliklerinden gelen bir kuyrukluyıldızın çarpmasıyla parçalanmış-

tır. Bugün Güneş sistemindeki asteroitler bu çarpma sonucu dağılan gezegenden arta kalan ve sayıları yüz binleri aşan meteoritlerdir. Yani irili ufaklı yüz binlerce kaya parçalarıdır.

Parçalanan gezegen Güneş sistemindeki gezegenlerin oluşması sırasında yerini almış olan ve beşinci sıraya düşen yörüngede oluşmuştu. Bir zamanlar sistemde beşinci sırada bulunan gezegenin parçalanmasından sonra geriye kalan en büyük parça, 950 km çapındaki Vesta’dır. Bu da ancak büyük bir kaya parçası niteliğindedir. Ve diğer ana gezegenlerden birisine de çok uzak bir konumda olduğu için uydu da sayılmaz. Diğer kaya parçaları büyüklük bakımından onun kadar önemli sayılmazlar.

Bilindiği gibi gezegenler ilk oluşumlarında gaz ve toz bulutlarının çekirdek teşkil ederek bir noktada yoğunlaşması sonucunda meydana gelmişlerdir. Gezegenleri meydana getiren gaz ve

toz bulutları şimdiki asteroit kuşağında olduğu gibi irili ufaklı parçalar oluşturmazlar. Bunun tersini savunmak gezegenlerin oluşum yasalarına göre geçersiz sayılır. Yani oluşumun doğasına aykırıdır. Bundan dolayı asteroitler kuşağındaki bu parçalar bir bütünün parçalarıdır. Başlangıçta bu gezegende bir bütün kitle oluşarak Güneş sistemindeki beşinci sıradaki yerini ve yörüngesini almıştı. Ama büyük bir çarpmanın (veya çarpışmanın) sonucunda yüz binlerce irili ufaklı parçalara bölünmüştür. Çarpmadan sonra dağılan bu parçalardan büyük bir kısmı kendi ana gezegenlerinin yörüngesinde kalarak devinmeye devam etmişlerdir. Önemli bir kısmı da uzaya dağılıp yok olmuştur.

Gezegen oluşumuna örnek göstermek gerekirse; bugünkü henüz tamamiyle katılaşmamış dış gezegenler söylenebilir. Bunlar henüz oluşma aşamasını tamamlamamış gaz gezegenlerdir. (Jüpiter, Satürn, Neptün, Uranüs gibi) Bu gezegenler gelecekte başkalaşım geçirerek katılaşacaklarsa; parçalar halinde değil, bir bütün olarak ağır metaller merkezde yığılarak ve daha hafif olanları yüzeye yakın yerlerde birikerek katı gezegen teşkil edeceklerdir.

Asteroitlerin anası ve onun parçalanması hakkında kısaca bunlar söylenebilir. Şimdi bu çarpmanın diğer gezegenleri nasıl etkilemiş olduğuna ayrı ayrı göz atalım.

Çarpmanın Mars gezegenine etkisi

65 milyon yıl önce meydana gelen bu olay bir gezegenin parçalanmasıyla kalmamış, ona yakın olan ve kendisi gibi katılaşım maddelerinden meydana gelen Mars'ı da etkilemiştir. Çarpışmada meydana gelen büyük patlama ve kozmik rüzgârlar yoğunluk ve çekim gücü zaten zayıf olan (Dünya'ya göre 1/3 veya % 35) Mars'ın hem atmosferinin, hem de üzerinde bulunan suyun çok büyük oranda uzaya kaçmasına sebep olmuştur. Bu arada su sadece gezegenin iç ve çok çukur kısımları ile kutup bölgelerinde donmuş halde kalmıştır. Gezegenin yüzey ısısı artıdan eksi santigrat derecelere düşmüştür, nispeten ılıman iklimin yerini kalıcı olarak çok soğuk iklimler almıştır. Böylece başlangıçtaki kitlesi biraz daha küçülmüş ve bugünkü kitle büyüklüğüne erişmiş bulunmaktadır.

5. sıradaki gezegenin kozmik olay ne-

deniyle parçalanmasından sonra yine Mars'ın yörüngesinde büyük bir boşluk meydana gelmiştir. Onun bıraktığı boşluğu dengelemek için kendisine komşu olan diğer iç gezegenlerden Mars ile Dünya'nın yörüngelerini de etkilemiştir. Bu nedenle her ikisi de Güneş'ten biraz daha uzaklaşmış, ikliminde değişiklikler meydana gelmiştir. Bir zamanlar ılık bir iklimin hâkim olduğu, suların sıvı halde bulunduğu ve canlıların yaşayabileceği bir ortam Mars'ta yok olmuştur. Bunun yerine ısı ortalamasının -40'lara kadar düşerek soğuk ve kalıcı bir iklimin Mars'ın bu günkü duruma gelmesine sebep olmuştur.

Bu arada kütesinin büyüklüğü nedeniyle Jüpiter'in yörüngesinde bir değişiklik olmamış gibi görünüyor. Jüpiter, büyük çarpma sonunda sistemdeki sıralamasına göre altıncı sıradan beşinci sıraya yükselmiştir.

Çarpmanın Dünya'ya etkisi

Güneş sistemindeki sıralamada üçüncü sırada bulunan Dünya ise bu çarpmanın sonucunda Mars'ta olduğu gibi sularını, atmosferini kaybetmemiş ama bir başka talihsiz olay yaşamış ve ondan çok ciddi bir şekilde etkilenmiştir.

Kuyrukluysızda çarpışma sonucunda dağılan gezegenden fırlayan 15 km çapında bir meteor tüm engelleri aşarak Dünya'ya çarpmıştır. Çarpma sonucunda yerküre üzerinde hem fiziki hem de yüzeysel değişikliklere neden olmuştur.

Çarpma sonucunda Dünya'da da önemli ölçüde yörünge değişikliği yaşamıştır. Güneş'ten biraz daha uzaklaşıp Mars gezegeninin açtığı arayı dengelemek için ona doğru yaklaşmış, bugünkü yörüngesine girmiştir. Bu arada Güneş'ten biraz daha uzaklaştığı için doğal olarak ısı kaybına uğramıştır. Böylece Güneş'e yakınlığı dolayısıyla dev bitki ve canlı türlerinin yaşam bulduğu çok nemli ve sıcak ortamdaki çeşitli iklim özelliklerinin bulunduğu bugünkü ortamına kavuşmuştur. Çünkü günümüzde boyları 10-20 metre, ağırlıkları 6 ile 12 ton arasında değişen dinozor tipi hayvanların yaşayabilecekleri ortam kalmadığı için nesilleri tükenmiştir. Şim-

diki zamanda Dünya iklimi buna uygun değildir. Ne aşırı büyüklükte hayvanlar, ne de boyları yüz metrelerle ifade edilen bitkilerin üremesine uygun nemli, sıcak ortam kalmıştır. Çünkü Dünya'mız sistemin merkezindeki Güneş'ten biraz daha uzaklaşarak başlangıçtaki iklim özelliğini kaybetmiştir.

Meteorun Dünya'ya çarpması sonucunda yine yeryüzünün hâkim durumundaki dinozor gibi dev boyutta hayvanlarla birlikte canlı türlerinin yarıya yakını yok olmuştur. Olaydan önce gerek etçil, gerekse otçul hayvanlar besin yönünden hiçbir şekilde sıkıntı çekmiyorlardı. Bu da onların dev boyutlara erişmesinin nedeni sayılabilir. Ayrıca uçabilen kuş türleri yok olmaktan bir şekilde kurtulmuşlardır.

Olayda hem yörünge değişikliği hem de meteor çarpmasını birlikte yaşayan Dünya'da meydana gelen sarsıntının etkisi, tektonik olayları tetiklenmiştir. Yeryüzünde çok miktarda volkan etkinliğe geçmiştir. Bunların püskürttüğü bazalt soğuyup katılaşarak geniş alanları kaplamıştır. Zehirli karbon içeren CO₂ ve kürt gaz bileşikler atmosferi kaplayarak Dünya ikliminin soğumasına, bitki ve hayvanların yok olmasına neden olmuştur. Başta volkanik faaliyetler atmosferi kaplayarak sera etkisi yaratmıştır. Karasal iklim nedeniyle de Dünya bitki bakımından fakirleşmiş step alanlarla çöllük alanlar büyük ölçüde genişlemiştir.

Bunun yanında karalarda büyük çatlaklar oluşmuş, yeni iç deniz ve göller meydana gelmiştir. Ayrıca bir kısım ırmaklar yatağından çıkarak yeni yerlerinde yataklarını kazmaya başlamışlardır.

Hasan İpek

Soldan sağa

- 1) "Uçurtmayı vurmasınlar", "Uzun ince Bir Yol", "Abuzer Kadayıf" gibi filmleri de yönetmiş, 1938-2019 yılları arasında yaşamış, bol ödüllü sinema yönetmenimiz. – Van yöresinde "ölü yıkayıcı" anlamında kullanılan bir sözcük.
- 2) Beylik, emirlik. – Daha çok Tanzimat dönemi sonrası, liman kentlerinde yoğunlaşan ve ticaretle uğraşan Hristiyanlara verilen ad.
- 3) Okyanusya'da ve Tropikal Asya'da yetişen, beyaz-uçuk sarı bir odun veren bir ağaç cinsi. – Atasözüne dayalı diktik Çin şii. – Acıklı olay.
- 4) Çıplak, özgür. – Argo'da "parasız". – Gökova Körfezi'ndeki Sedir Adası'nda bulunan antik Karia Kenti.
- 5) Gözkapaklarının seçirmesi, göz tiki. – Disprosyum'un simgesi.
- 6) Büyük Okyanus'a dağılmış adaları içine alan ülkelerden ve Avustralya'dan oluşan coğrafi bölge. – "... Dame'nin Kamburu" (Victor Hugo'nun ünlü yapıtı).
- 7) Ticareti geliştirmek amacıyla belli bir süre için kurulan pazar. – 1795 – 1821 yılları arasında yaşamış John önadlı ünlü İngiliz şair. – Eski matematikte "artı" anlamında kullanılan sözcük.
- 8) Kırmızıya çalan kahverengi. – Hızlı, çabuk, aceleci. – "... Mc Ewan" ("Ke-faret", "Sahilde", "Cumartesi" gibi romanların üreticisi 1948 doğumlu İngiliz yazar). – Bir zaman birimi.
- 9) Yalnız iki geniş yüzü testere ile düzeltilmiş tahta. – Afyonkarahisar ilinde bir göl. – Elde yün eğirmeye yarayan araç.
- 10) Bitişken. – Japonya'da bir kent.
- 11) Saban, pulluk ya da traktörün toprakta açtığı iz, çizgi. – Can, ruh. – İran'ın plaka imi.
- 12) İngiltere'de beğenilerek içilen bir

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1															
2															
3															
4															
5															
6															
7															
8															
9															
10															
11															
12															

bira. – "... güzeli bağlar bozuyor / Kırpikleri kalem olmuş yazıyor." (Kayseri türküsü). – Rusya'da bir ırmak.

Yukarıdan aşağıya

- 1) Gebe kadının, şekilsiz, çirkin bir çocuk doğurmaktan korkması.
- 2) Çare, ilaç. – Akıcı olmayan, duygudan yoksun. – Hile, desise.
- 3) Afrika'da bir ülke. – Yüz kızartacak durum, şaibe.
- 4) Hint mitolojisinde, Lakşmi de denilen, güzellik tanrıçası. – Antalya'nın ünlü plajlarından biri. – "Geçme namert köprüsünden ... aparsın su seni." (Fuzuli).
- 5) Maden kömürü katmanından çıkarılan hidrokarbonun bilimsel adı. – Oturum.
- 6) Bir hayvan. – "... Akira" (ünlü Japon besteci).
- 7) Futbol oyununda topu kavisli vuruşla ileri göndermek.
- 8) Orhan Hançerlioğlu'nun bir romanı.

– İsveç ve Finlandiya'da üretilen bir halı cinsi. – Bir iskambil oyunu.

- 9) Bir nota. – Genellikle Güney Amerika'da görülen, Küçükaygillerden olan etçil bir hayvan. – Değerli bir süs taşı.
- 10) Dönüş, geri dönme. – Uslu, kendi halinde olan.
- 11) Maydanozgillerden, hayvanlara yem olarak verilen, küçük bir bitki. – Nikel'in bir simgesi. – Mısır'ın plaka kodu.
- 12) Kimyasal maddelerle sağlanan, kontrollü yapay uyku. – Motorlu taşıtlarda direksiyon ile tekerlek arasındaki bağlantıyı sağlayan demir çubuk.
- 13) Ateşte kızartılmış taze buğday ya da mısır. – Görmezlenme, görmez gibi davranma.
- 14) Bir ürünün güvenli olduğunu belirten simge. – İtalya ile Balkan yarımadası arasındaki deniz.
- 15) Alışkanlık. – Yüksek sesle bağırma, haykırma.

GEÇEN SAYININ YANITI

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	T	Ü	R	K	A	N	S	A	Y	L	A	N	M	I	
2	O	T	A	R	S	I	L	A	R	P	A	D	A	K	
3	M	O	N	O	F	A	B	L	I	Z	A	L	E		
4	O	P	Ş	U	D	A	A	K	I	L	B				
5	F	I	D	E	L	C	A	S	T	R	O	M	T	A	
6	O	K	R	U	L	M	E	T	K	A	I	N			
7	B	A	R	S	E	N	A	L	K	O	Ç	B	A		
8	I	N	K	A	M	A	K	E	D	O	N	Y	A		
9	L	U	M	P	E	N	P	E	N	T	A	B			
10	K	L	A	R	N	A	K	A	U	R	S	A			
11	A	N	A	D	U	T	O	T	O	M	A	T	I	K	
12	Y	O	I	S	I	M	L	I	K	T	U	T	I		

Eylül sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Haluk Eralp (Adana)**, **Deniz Kalemci (İzmir)** ve **Hasan Tarakoğlu (İstanbul)** Corinne Lepage'in İmge Yayınevi'nden çıkan *Başka Türlü Yaşamak* adlı kitabını kazandı. Ekim bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasından belirleyeceğimiz üç kişi ise, Alexander Vucinich'in Orion Yayınevi'nden çıkan *Rus Kültüründe Bilim* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Ekim tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin...

KİTAPÇIL

Nautilus / Özer Or

Okur neyle yaşar

Akademik algoritma ve akademisyen halleri

Tolga Yıldız

- *Homo Academicus* / Pierre Bourdieu

Beslenme politiktir

Ali Han Erörnek

- *21. Yüzyıl Türkiye'sinde Tarım ve Kooperatifler* / Derleyen: Çağatay Edgücan Şahin

Üçüncü Tekir Şahıs / Anıl Ceren Altunkanat

Rüzgâr gibi, nehir gibi

- *Nehir Gibi Konuşurum* / Jordan Scott, Sydney Smith

- *Dünyaya Orman Denir* / Ursula K. Le Guin

- *Terrakotta Köpek* / Andrea Camilleri

KİTAPÇI

RAFI

Akademik algoritma ve akademisyen halleri

Tolga Yıldız

Fransız sosyolog Pierre Bourdieu'nün klasik eseri *Homo Academicus* nihayet Türkçeye kazandırıldı. Bu zorlu işin üstesinden gelen Nazlı Ökten, Arzu Nilay Karasu ve Eren Gülbey'i kutlarım. Çeviriye yardımcı olan bir ekip daha var. Hepsine teşekkürler. Çevirmenlerin onca yardımcı notuna rağmen Türkçe okuması bile oldukça meşakkatli olan bu metnin orijinalini kavramak, Allah bilir, ne kadar ön bilgi gerektiriyordu. Sadece Fransızca bilmekle çevrilecek bir metin gibi görünmüyor. Bu metnin herhangi bir Fransız akademisyen için bile "ağır" olduğunu düşünüyorum. Türkçesi de öyle; ama çevirmenlerimiz, eksik olmasınlar, bizi yalnız bırakmıyorlar. Kitap, benzerlerine göre mümkün mer-tebe akıcı bir Türkçe ile çevrilmiş.

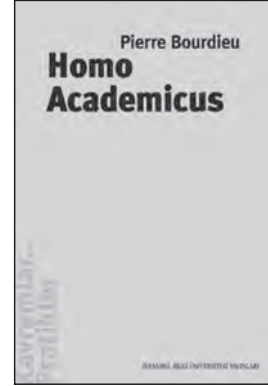
Laf aramızda, böyle metinleri seviyorum. Çünkü sosyal bilim metinlerinin kolay lokma olmasını bekleyenler sanki az değil gibi. Sırf metin oldukları için a-lelade bir köşe yazısına ayıracağımız zaman ve özenin yeterli olmasını istiyoruz bu metinleri okurken de. Tabii ki bas-kın Amerikan tarzıdır bu. Yayınla-geç, oku-geç, "8 yaşındaki bir çocuğa anlatır gibi ifade et" yayıncılığı: Tek bir mesajın olsun, kriterlere uy, prospektüs gibi standart yaz, metni yayın kalıbına oturt, başvuru. Oysa Bourdieu'nünki gibi çok katmanlı ve ince terminolojiyle örülmüş metinleri okuyabilmek için ciddi bir hazırlık ve aşinalık gerekiyor. Fizik öğrenmek için iyi matematik bilmek gerektiği gibi. Böyle metinler karşısında bir fizik teoreminin matematiksel ifadesine baktığımızda hissettiğimiz gibi hissediyoruz aslında. Tam da bu yüzden metni başa-rısız buluyoruz. Bu bir haksızlık, dahası sorumsuzluk bana sorarsanız. Böyle bir eser için birçok yan cümlesi olan uzun cümlelere ve şartlı-olasılıklı düşünme-ye karşı evvela iyi idmanlı olmak gere-kıyor. Bourdieu'nün tüm metinleri, ilk cümleden itibaren bu hazırlıkları oku-yucusundan açıkça talep ediyor.

Fransızca orijinali 1984'te yayınla-nan bu kitap, 1968 öncesi ve sonrasın-da Fransız yükseköğretim sistemindeki iç çekişmeleri ve değişimi konu alıyor. Fransa 68'inin göbeğinde üniversiteler

vardı hatırlarsanız. Bourdieu, bu de-ğişimi anlamlandırabilmek için kapsamlı nitel ve nicel veri setleri oluşturuyor, onları sistematik olarak sunuyor ve birçok açıdan analiz ediyor. Fakat kitap, bugün alışkın olduğumuz gibi sade su-ya veri listeleri dizip kaba bir çıkarımın etrafında hafif hafif uçmuyor. Bu am-pirik zemin üzerinden modern bir topl-umda kutsallaştırılan yükseköğretim sistemine içeriden bakarak, akademik al-anın ve dolayısıyla makbul bilimin na-sıl yeniden üretildiğine dair de eleştirel bir çerçeve çiziyor. Yani, eleştirdiği gibi yaparak, bilim kisvesine girerek bilim-sel çabayı öznesiz bir veriye indirgemiyor, verinin arkasındaki özneyi aşmaya, verili olanın ötesine doğru, toplumsalın ufkuna bakmaya çalışıyor. Bu nedenle bu kitap, Bourdieu'nün diğer eserleri gi-bi, 21.yy'ın ağır popülist büyük vericili-ği karşısında hala direnebiliyor. Okuyucuda akademik bir antikayı kurcalama gibi bir nostalji hissi yaratmıyor. Taze kalabilmiş bir kritik-ampirik perspekti-fe sahip.

Kitabın, Bourdieu'nün diğer eserle-rine kıyasla, Türkçeye daha da geç çev-rilmesi bence manidar. Hatta çevirinin basılması da gecikmiş. İlk bir devlet üniversitesi yayıneviyle anlaşılmış; ama anlaşma bozulmuş ve kitap bir özel üni-versite yayınevinden çıkmış. Kitabın içe-riğini bilince tüm bu süreç manidar geli-yor işte. Çünkü Bourdieu, bu kitabı için "yakılacak kitap" demiş. Kitap, Fran-sız yükseköğretiminin öyle bir tarihsel röntgenini çekmiş ki "hoca çıplak" de-dirtiyor okuyucuya. Fransız entelijansi-yası için hala demirden bir leblebi olan bu eser, Türk entelijansiyasının dikkati-ni ne kadar çekecek bakalım? Daha doğ-rusu bizim hocalar, böyle kapsamlı bir tarihsel akademi eleştirisine henüz ne kadar hazır?

Türkiye'de de -özellikle bir akade-misyen olarak- akademi eleştirisi yap-mak, neredeyse ateşten gömlek giymek. Akademinin "konforlu" eleştirisinden anladığımız genellikle taşra üniversite-lerini kınamak oluyor. Onlara vurmak serbest. Sanki taşrada olan metropolde olmuyormuş gibi yapıyoruz. Bourdieu, bu eğilimi yarım asır evvel Fransa'da da gözlemiş. Taşra akademisi başka, taşralı-nın merkez akademilerdeki halleri baş-

Homo Academicus,
Pierre Bourdieu,
Çev. Nazlı Ökten,
Arzu Nilay Kocasu,
Eren Gülbey,
İstanbul Bilgi
Üniversitesi Yayınları,
2021, 300 s.

ka, üst tabakanın merkez akademiyi yu-karıdan aşağıya yeniden üretimi başka, bu kurumların ulusal ve uluslararası re-kabet ilişkileri başka.

Taşradaki çatışma, taşradan (yerli) o-lanlar ile merkezin taşraya göndermek üzere yurtdışında okuttuğu seçilmişler arasında. Mesela avcı dergiler, taşraya mal ediliyor. Avcı dergi demek, atama kriterlerini karşılayacak şekilde yayın yapan ancak güvenilir olmayan yayın prosedürleri uygulayan dergiler demek. "Uluslararasılaşan kaliteli akademisyen-ler" bu dergileri haklı olarak lanetliyor. Çünkü kadro için değerlendirildiğinde ne yazdığınız değil ne kadar yazdığını-za puan veriliyor. Bu dergiler, bu sistemi kullanıyor; ya da bu sistem, bu dergile-ri yaratıyor aslında. Ancak bu dergile-rin lanetleyenler, uluslararası yayıncılığı tartışmasız kabul ediyor ve onu akade-mik yayın yapmanın en iyi yolu olarak gösterip dokunulmazlaştırıyor da. Zaten en mükemmel sistem ortadayken neden burada uygulanmadığını sorgulamak ve Türkiye toplumunu köylü kurnazlığıyla itham ederek üst tabakadan siyasal des-tek devşirip taşrada hayatta kalma sava-şını kazanmak. Yani birileri diğerlerine karşı kendini refleksif olarak olarak sa-vunuyor. Ama tabii ki akademi ve bilim ile kendileri arasında bir fark da gözet-meyerek. Bu savunmaya bir ilahi amaç atfederek.

Gencecik akademisyenler, felsefi an-lamda bilimden bihaber olarak "bilimin kabesi ABD'dir, orada ne yapıyorsa bu-rada da öyle yapmalıyız" diyebiliyor. Bu sırada o "evrensel" düzeni burada da te-sis edip korumak için polisiye önlemler öneriliyor ve şaşıllık derecede polisliğe de heves ediliyor. Yani daha fazla denet-leme talep ediliyor. Bunu talep edenler

denetlemeyi de kendileri yapmak istiyor. ABD'deki sistem de bu zaten. Taşradaki "yerlinin" arkasındaki kampüs polisine karşı, uzaktan gelenin çevresini sarmış kutsal-evrensel akademi polisliği yarışıyor. Editörler mi güçlüdür yoksa rektörler mi? Dolayısıyla bu tartışmada da taraflar kendi dayandıkları duvarları kutsuyor. Biri milli güvenlik, diğeri bilimsel liyakat bayrağıyla çıkıyor sahaya. Oysa mesele bilim değil, akademi pasta-sının paylaşılması.

Bu konuları sosyal medya hesaplarımda sık sık gündeme getiririm. Bourdieu'yü de rahmetle anarım. Geçtiğimiz günlerde Twitter hesabıma şunları yazmıştım:

"Yıllardır burada iyi dergilerde yayınlanmış bilimsel araştırmalarda çok ciddi ve sistematik hatalar yapıldığını, bilimin teori hilafına araştırmaya indirgendığını, araştırmanın da anlamının hilafına veriye indirgendığını, teorinin yerine de "hazır paket istatistik veri analizi modellerinin" ikame ettiğini anlatırım."

"Bilimsel bilgi genel bilgidir ve bilgiyi genelleştiren her zaman teoridir. İstatistik verisi, gözlemle kısıtlıdır ve gözlemi sınamaya yarar. Tikel ile tümel ilişkili ama farklıdır. Ne kadar tikel gözlersem tümele o kadar yaklaşıyorum, doğru bir yaklaşım değildir. Tümelin doğası soyuttur, teoriktir. Bilim, bir teorisi çabasıdır."

"Araştırmaların işçiliğinden çok yayın yerine göre itibar gördüğünü, bilim yayıncılığının üniversiteler dışında tekelleştiğini, bu tekelin kadroları belirlediğini, müesses akademinin bilimi uysallaştırarak kendi kurumsal çıkarları için asimile ettiğini de anlatırım. Yarıbaşımızdaki akademi biçimlendiren bu uluslararası bilim yayıncılığının uluslararası medya devleriyle doğrudan-dolaylı ilişkili olması ilginç değil mi?"

"Akademide kadro alabilmek için şart olduğundan sorgusuz sualsiz uydugumuz ama bu hegemonyayla yüzleşmemek ve bilişsel çelişkilerden kaçmak için her zamanki gibi aşırı kutsallaştırdığımız şu indeksleri yapan, meşhur bir çok uluslu şirket; ve bu şirket, bugün en güçlü küresel piyasa istihbarat ajansı. Yani serbest piyasanın en üstün müdahale aracı. Piyasa aktörleri arasında sadece bilgiyi yöneterek asimetri yaratabilme gücünü elinde tutan bir tek el."

"Bunlar sizce "komplo teorisi" mi? Atama yönetmelikleri orada, şirket bil-

gileri orada, şirket ciroları ve karlılıkları orada, yayıncılık düzeni orada, akademilerin kurumsal yapısı orada, biliminsanlarının üzerindeki baskı orada. Bu düzenle uyumlu olan, onu tehdit edene deli der tabii."*

Tıpkı Bourdieu'ye dedikleri gibi. Onun bu kitabına neden "yakılacak" dediğini şimdi daha iyi kavrayabiliriz. Çünkü diyor Bourdieu, bu kitap otoriteleri rahatsız ettiği için günahkâr görülüp yakılmayacak, bir çelişki olduğu için kendi kendini imha edecek. Çünkü bu eleştiriler, bir kabile üyesinin "kabile sırlarını" ifşasıdır. Yani Bourdieu kendi kendini hedefe koyuyor. Bir sosyolog olarak akademik kimliğine saldırıyor. Kitap boyunca hangi satırda kimin konuştuğunu nasıl bileceğiz? İşte buna refleksivite deniyor. Yani araştırmanın araştırdığı şeyle münasebetini de mümkün merteye teşhir edip herkesin önünde sorgulaması. Öznenin nesneden—ya da tersi—bağımsız olduğu büyüsunü bozması. Nesnellik bu yüzden "açıklık" demek değil işte. "Nesnel" akademi analizleri çok görüyoruz; ama bu analizlerin sadece nesnel olması, onları güvenilir yapar mı? Nesnellik, çok ciddi bir şeyi saklıyor olmasın? Özneyi? Nesnellik, şeffaflık; şeffaflık da anlamak demek değil. Bu yüzden Bourdieu, nesnelliğin ötesine uzanıp şeffaf olmaya çalışsa da anlama konusunda öznelliğinin tekrar altını çiziyor ve bize "bu kitabı okuyup yakın" diyor. Bu muazzam bir sosyal bilimci tavrı. Bugün kesinliklerle konuşan nesnelci bilimcilerin kavramadığı bir incelik. Bu yüzden Bourdieu'nün yaptığı, bindiği dalı kesmek olarak görüldüğü için delilik. Oysa onun yaptığı, ayağını zın altındaki halıyı çekmek.

Böyle meseleleri konuştuğum doktora öğrencisi olan bir dostum, yanlış hatırlamıyorsam amcasının bir anısını anlatmıştı. Nobelli bir biliminsanına memleketin en ileri biyokimya laboratuvarını gezdiriyorlar. Amcası da bu laboratuvarların birinde akademisyen. Gezi bitiyor, heyecanla bekliyorlar hoca ne diyecek diye. Hoca diyor ki "burada harikulade çalışmalar var... ama bilim yok." Soğuk bir hava esiyor, herkes birbirine bakıyor; ne demek ki bu? Bu nasıl mümkün olur? Dünyanın saygın dergilerinde yayınlar yapıyor, sıralamalarda yüksek puanlar toplanıyor? Nasıl "bilim yok?"

Sosyal medya hesaplarımda bu tar-

tışmaları yaptığımda pek az üniversite talebesi ve akademisyenin ilgisini çekebiliyorum. Sonuçta, ortalama üniversite öğrencisinin talebi, meslek akreditasyonu. Ortalama üniversite hocasının talebi de kadroya yeniden atanma şartlarını sağlamak oldu. Akademi—hem de en müessesleşmiş halini—tartışmak, Türkiye için "cahilliğe övgü" olarak tanımlanıyor. Başka türlü bir akademi değil, "dünya çapında" kabul görür haliyle cari akademinin muhafazası "ilericilik" addediliyor. Kendi halimdeki bu sayıklamalara katılan isimlerden biri Sosyolog Levent Ünsaldı'ydı geçenlerde. Sayın Ünsaldı, yanlış bilmiyorsam, şu an Fransa'da bir üniversitede çalışıyor. Ayrıca Heretik Yayıncılık'ta herkesin hep atıfta bulunduğu ama belli ki pek kimsenin de okumadığı klasik sosyal bilim eserlerini "Türkçe söylemek" için "depikliyor." "Kimse okumuyor" diyorum; çünkü Ünsaldı, satış sayıları ile atıf sayılarını karşılaştırınca atıfların büyük olasılıkla orijinal kaynaklar okunmadan yapıldığını söylemişti bir keresinde.

Son sözü Ünsaldı'ya veriyorum. Ünsaldı, Fransa'daki güncel durumu şöyle anlatıyor:

"Her şey o kadar bağlantılı ki. Örnek: Uluslararası sıralamalarda Fransa üniversiteleri ortalama sıralarda yer alır. Sebep: Ekseriyetle Fransızca öğretim ve yayın. Çözüm: Özellikle Paris'te bir sürü üniversite ve enstitüyü birleştirerek devasa büyüklükte yeni üniversiteler kurdular. Bu arada güvencesizliği kural, çakılı kadroyu istisna haline getirdiler. Bugün bir lisans programının yüzde 60'ının sözleşmeli personelle yürütülmesi artık sıradandır. Hızlarını alamadılar kamuda, yayın yapan-yapmayan, proje getiren-getirmeyen ayrımlarını tesis ettiler. Büyük paralar, iyi sözleşmeler; iyi endeksli dergilerde İngilizce yayın yapan-proje getirenlere akmaya başladı. Teknik işler, projeler ön plana çıktı, yayın fetişizmi çoştı. Sonuç: Bu sene Fransa ilk 100'e hiç olmadığı kadar üniversite soktu. Macron şahsen mutluluğunu ifade etti. Peki, soru? Tüm bunların öğrenciye, eğitim kalitesine, nitelikli araştırmacılara, yayınlara, fikri hayata, bilime ve bunun ötesinde de topluma katkısı ne oldu? Koca bir hiç."**

* <https://twitter.com/nergissos>

** <https://twitter.com/HMerkep/status/143703155132238982>

Beslenme politiktir

Ali Han Ereörnek

İnsanlar tükettikleri gıdalar konusunda gitgide daha fazla güvensizlik yaşıyor. Gıda güvencesi, “herkesin sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi için besleyici gıdalara, düzenli olarak, yeterli ve güvenilir bir şekilde erişme hakkı” olarak tanımlanmış. Peki, insanlar bu hakka erişmede neden bu kadar güvensizlik yaşıyor? Aslında bu güvensizliği bir çeşit bilinçlenme olarak görüyorum. Üstelik Covid-19 salgınının da etkisiyle insanların doğal ürünlere yönelmeye başlaması sanırım bu öngörümü doğruluyor.

Son yıllarda özellikle büyük şehirlerde kurulan tüketici kooperatiflerinin yaygınlaşması dikkatimi çekiyor. Bunun yanında bazı şehirlerde kurulan organik pazarlara da ilgi giderek artıyor. İnsanların büyük market zincirlerinin organik etiketli raflarından ziyade, bu pazarlara ilgisinin artması beni de oldukça memnun ediyor. Ayrıca bu durumu geçici bir eğilim olarak da görmüyorum. Gıda güvenliği, gıda güvencesi ve gıda egemenliği kavramları önem kazanmaya ve daha fazla tartışılmaya başladı. Özellikle gıda güvenliği, gıdanın küresel şirketlerin denetiminden çıkarıp halkın

egemenliğine geçirecek; toprakları, tohumları, suyu, hayvanları, biyoçeşitliliği koruyacak toplumsal bir kavram olarak karşımıza çıkıyor. Bu kavramın öznesinde hem tüketiciler hem de küçük üreticilerin yer alması önemlidir.

Dolayısıyla büyük küresel firmalarla rekabet edebilmek için küçük üreticiler için kooperatifleşme yeniden önem kazanıyor. Neoliberal serbest piyasa koşullarında, dünyanın en ücra yerlerine kadar nüfuz etmiş çokuluslu şirketler karşısında tarımsal kooperatifler, belki de en önemli direnç noktası haline geliyor. Ekoloji, tarım, konusunda sürekli okuduğumdan kooperatifler konusu da ilgi alanıma giriyor. Yakın zamanda basılmış olan *21. Yüzyıl Türkiye’sinde Tarım ve Kooperatifler* kitabı da bunlardan biri. Çağatay Edgücan Şahin’in derlediği kitapta, tüketicilerin vazgeçilmez olan bazı ürünlerin özelinde kurulan kooperatifler, araştırma konusu olarak karşımıza çıkıyor. Her ürün ve kooperatif, farklı akademisyenler tarafından kaleme alınmış ve bazılarının da tez konusu olduğunun altını çizmemde fayda var.

Kooperatifler hakkında yazdığım naif ve umut dolu yazılarımda olduğu gibi tabii ki her kooperatifte işler bu kadar yolunda gitmiyor. Hükümetlerin neoli-

21. Yüzyıl Türkiye’sinde Tarım ve Kooperatifler
Derleyen: Çağatay Edgücan Şahin,
NotaBene Yayınları,
2021, 256 s.

beral politikalara meyledip Dünya Bankası, IMF baskıları sonucunda adeta şirketleştirilmeye çalışılan ve yöneticileri bazen siyasiler tarafından atanıp kontrol edilen kooperatifler, hâlâ direnişini sürdürüyor.

Bununla birlikte bu yazdıklarımın, kitap hakkında karamsar bir tablo çizdiğim düşünülmesin. Yapılan yanlışları, doğruları görmek yeni çözümler üretmek adına umut verici olarak düşünülmeli. Kitapta benim de basından okuduğum kadar kulaktan dolma bilgi sahibi olduğum, Ovacık Tarımsal Kalkınma Kooperatifi hakkında oldukça güzel bir araştırma yer alıyor. Ovacık deneyimi adeta bize alternatif bir kooperatifçilik örneği ve ütopyik bir deneyim sunuyor. Ayrıca, böyle akademik kitaplarda görmeye alıştığımız bir genel sonuç bölümü yok, ama her araştırma sonunda ilgili kooperatifler hakkında, yazarı olan akademisyenlerin sonuç bölümleri var ki bu yöntemin de başarılı olduğu söylenebilir.

Küreselleşmenin bu son dönemecinde; iklim kriziyle, küresel salgınlarla, kuraklıkla, yangın ve sel felaketleriyle, hatta besin kıtlıklarıyla karşılaşıyoruz. Gıda özelinden bakıldığında çokuluslu şirketlerin yerine hem tüketicii, hem de küçük üreticiyi koruyacak alternatifler çok önemli hale geliyor. Bu nedenle kooperatif deneyimleri hem önemini koruyor, hem de üzerinde biraz daha düşünmemizi gerektiriyor. Hâlihazırda sayıları giderek artan üretici ve tüketici kooperatiflerinin ilişkisi futbol tabiriyle, kapitalizme şık çalımalar atmaya devam edecekmiş gibi görünüyor. Tohumdan başlayıp, tabakta sonlanan gıda konusuna her vatandaşın dâhil olması politik bir gerekliliktir. Kitabın giriş bölümünde kooperatifçiliğin tarihini kaleme alan Abdullah Aysu’nun ifadesiyle: “Yemek yemek politik bir iştir.” Kesinlikle katılıyorum.

Rüzgâr gibi, nehir gibi

Çanak kale Boğazi'nin rüzgârı meşhurdur. Günlere öyle bir eser ki yürümek, konuşmak, hatta düşünmek bile zorlaşır. Rüzgârınkine eş bir uğultuya dönüşür iç ses. Sık sık kesilir, tıkanır. Kakofoniye dönüşür zorladıkça. Kafasını toplayamaz insan, her düşünce kırıntısı rüzgârın elinde o-yuncak olur. Rüzgârlı eylül ayı boyunca böyleydin: kafasını toplayamayan Ceren.

Geçen sayıda sevgili Nalân Mahsereci'nin yürümek/düşünmek üzerine yazısını okuduktan sonra yürüyüşe çıktım – tabii rüzgârlı bir gündü. Kendimi düşünmeye, yürümek ve düşünmek üzerine düşünmeye, becerebilirsem buraya neler yazacağımı toparlamaya zorladım. Bir süre sonra okuduğum kitaplar hakkında notlarım, ayıklanmayı bekleyen taze fasulye, kirlenen deniz, Saros'a çöken BOTAŞ, ke-dimin önlenemez şişkolluğu... hepsi birbirine girdi. Sert çıktım kendime, “Ceren, düşünülmesi gerekenleri düşünsene. Bırakma ipin ucunu!” Ama hayır, rüzgâr aklımı esir almıştı adeta. Savurup duruyordu. “Eh, peki,” dedim, “o zaman bırak kendini, savrulunca rahatlar belki akıl.”

Savrulmaya ihtiyacı var düşüncelerin, gündelik kaygıların, yapılması gerekenlerin... Arınmak için, önemli olanların ortaya çıkabilmesi için. Yer açılması için. Rüzgârı hakkıyla hissedebilmek için. Eh, düşüncelerim, kaygılarımla hâlâ darmadağın. Ama rüzgârı hissettim. Doya doya. Fazlasıyla.

Nehir Gibi Konuşurum ne zamandır dikkatimi çeken, merak ettiğim bir kitaptı. Elime geçer geçmez okudum. Gözlerim doldu, hassas bir yer uyandı – sızladı. Sonra, üstünde etrafıca düşününce şu yukarıda söz ettiğim düşünce kopukluğu ile kekemelik arasında bir bağ kurdum. Rüzgâra bıraktığım düşünceler nehir gibi konuşan bir çocukta kendini buldu.

Jordan Scott'ın yazdığı *Nehir Gibi Konuşurum* kekeme bir çocuğun hikâyesi. Kısacık ama olabildiğine derin bir hikâye bu; sevgi ve doğa yoluyla iyileşmek, kendinden büyük bir şeyde güç bulmak üstüne. Sydney Smith'in çizimleri de bu sarsıcı derinliği vurguluyor,

Nehir Gibi Konuşurum, Jordan Scott, Sydney Smith, çeviren Gonca Özmen, Kırmızı Kedi Yayınları.

Dünyaya Orman Denir, Ursula K. Le Guin, çeviren Özlem Dinçkal, Metis, 130 s.

Terrakotta Köpek, Andrea Camilleri, çeviren Semih Topçu, Mylos Kitap, 270 s.

güçlendiriyor.

Türkçeye Gonca Özmen çevirmiş, kitabın dili adeta Türkçe yazılmış gibi akıcı, kavrayıcı. Nehir gibi.

“Çok yalnız hissetmeyeyim diye beni nehre götürdü babam. Nehri gösterdiğinde, çok özel ve müthiş bir şey hakkında konuşmak için bir imge, bir dil verdi bana. Bunu yaparken, kekemeliğimi doğadaki akışa benzettirdi ve ben ağzımı bir başka akışta izlemekten zevk aldım.

...

Ben bir nehir gibi konuşuyorum.”

Denizi, ormanı, yabancı savunurken durup durup okunması gereken kitaplardan biri *Dünyaya Orman Denir*. Bu gözü dönmüş talanı; bağlarından kopmuş, kör cahil “uygarlık” taşıyıcılarını iyice anlamak için durup durup okunmalı. Yaşamını önemsiz, bizim amaçlarımız açısından işlevsel olduğu sürece değerli gördüğümüz canlıların bizden çok daha derin bir yaşam bilgeliğine sahip olduğunu anlamak için. Bir ağacın (en az) bir insan kadar değerli olduğunu anlayabilmek için. Uygarlığın yol, köprü, santral, baraj, beton ve plastik demek olmadığını anlayabilmek için... Dünyaya yeniden orman diyebilmek için...

Ormanlarımızı, dünyamızı kaybediyoruz; sadece Türkiye’de değil. Sistem kömür istedikçe, sistem bina istedikçe, sistem yol istedikçe, insanlar bu korkunç kıyımı normalleştirdikçe... Gezegen yalnızca insan türünün kulanımına uygun şekilde törpüledikçe, yontuldukça, kanatıldıkça... Bunun ge-

zegenin değil, esas bizim sonumuzu getireceğine kulaklar tıkandıkça kaybediyoruz. Hızla. Geri dönüşü olmayacak bir şekilde.

“Eğer bunlar insansa, tanrılarını inkâr ettikleri için karanlıkta kendi yüzlerini bile görmekten korkan, kötü insanlar.”

Komiser Montalbano serisinin ikinci kitabı, *Terrakotta Köpek* ağustosta raflarda yerini aldı. İlk kitapla tanıyıp sevdiğim Montalbano yine babacan, yine kararlı, yine ilkeli. İkinci kitapta karakterler daha da yerine oturuyor, olayların harında atmosfer daha da kuşatıcı ve gerçek bir hal alıyor.

Terrakotta Köpek’te tarihi öğelere, İtalya’nın geçmişine sıkça yer vermiş Andrea Camilleri; bunlar olay örgüsüne çok iyi yerleştirilmiş, şimdiye ışık tutacak şekilde biçimlendirilmiş. Komiser Montalbano’ya karşı içimde büyük bir sevecenlik var; gerçekçi iyicilliği, bürokrasinin buyruklarından çok kalbinin rehberliğinde eyleme geçmesi, insanı bocalamalarının içinde ilkelerini koruyabilmesi...

İkinci kitabın çevirisi yine Semih Topçu’ya ait, akıcı, temiz bir çeviri.

Meraklısı için, Komiser Montalbano serisinin İtalyan yapımı film uyarlamalarının olduğunu da belirtiyim. Netflix’te hayli geniş bir arşiv mevcut.

Sonbaharın, rüzgârın beşiğinde düşünceler nehir gibi aksın, aklımız da sözcüklerimiz de özgür kalsın. Her sayfası esin dolu bir ay dilerim.

KİTAPÇI RAFI

Cam Duvar Ardındaki Covid Hastaları

Göksel Altınışık Ergur, Raskolnikov Kitap, 2021, 398 s.

Göğüs hastalıkları uzmanı da olan yazar bu kitabı kaleme alırken amacının Covid hastalarının neler yaşadıklarını, neler hissettiklerini okuyucuya aktarmak olduğunu açıklıyor. Yazar kendi sözleriyle kitabını şöyle anlatıyor: “Bu araştırma, yaşadıklarıyla tarih yazanların deneyimlerini o tarihe not düşebilmem için bir araç oldu. Gönülden bağlı olduğum iki bilim dalı (tıp ve toplumbilim) üzerinden toplumun ve mesleğimin geleceğine yapmaya çalıştığım katkı şimdi bir kitap olarak okurlarıyla buluşuyor. Adını *Cam Duvar* koydum; çünkü hastane odasının ya da yoğun bakımın duvarları ardında Covid hastalarının neler yaşadığını, kimi zaman pencerelerin kıyısında dışarıyı izlerken hissettiklerini görünür kılmak için bu yola çıkmıştım. Onların deneyimleri arasında yer alan çok boyutlu zorlukları ve direnmelerini kolaylaştıran destekleri ne kadar çok insana anlatabilsem bu ve sonraki salgınların o kadar az sosyal soruna yol açacağına inanıyorum.”

Rus Kültüründe Bilim

Alexander Vucinich, Çev. Mete Çankaya-Levent Çankaya, Orion Kitap, 2021, 464 s.

Bilim tarihi, tarihsel araştırmanın üç bütünüleyici branşı için akademik bir zemin oluşturur. Bunlardan ilki ve en popüler olanı; bilimsel düşüncenin evrimi ile ilişkili olan branştır. İkinci branş felsefidir. Bu branş; bilimsel açıklamaların mantıksal örüntüleri, bilimsel bilginin entelektüel kaynakları, bilimin araştırmanın diğer yöntemleriyle olan ilişkisi ve bilimsel bilginin doğrulanmasında meydana gelen değişimlerle ilgilenmektedir. Üçüncü branş, bilimsel düşüncenin kültürel entegrasyonu ile ilgilidir. Tarihçi, bilimi yalnızca bilgi sistemi olarak değil, aynı zamanda bir tutum ve değerler kümesi olarak inceler. Tarihçinin ilgisi; top-

lumsal bir kurum olarak bilim ve spesifik toplumsal rollerle birlikte toplumun üyesi olan bilim insanları üzerinedir. Tarihçi, bilimin toplum içerisindeki değerinde ve toplumun bilim insanlarına verdiği değerde meydana gelen değişimleri araştırır. Bilim insanlarının çalıştığı toplumsal ve kurumsal ortama vurgu yapar. Bu çalışma üçüncü türdendir. İlgi alanımız; Reform öncesi Rusya’da bilimsel düşünce üzerinde sosyal çevrenin etkisi ve genel olarak bilimin; Rus kültüründe işgal ettiği yer üzerinedir...

Sovyetler Birliği’nde Komünist Kadın Hareketi (1919-1930)

Burcu Özdemir, Yordam Kitap, 2021, 144 s.

Ekim Devrimi’nden sonra kurulan Jenotdel (1919-1930), Komünist Partisi’nin işçi ve köylü kadınlar arasındaki çalışmalarını örgütleyen birimdi. Sovyetler Birliği coğrafyasında faaliyet göstermekle birlikte, hiç kuşkusuz tüm dünyadaki kadın hareketinin yıllar süren mücadelesinin bir sonucuydu. Burcu Özdemir’in Sovyet arşivlerinden de yararlanarak kaleme aldığı bu kitap, Jenotdel konusunda

Türkiye’de yayınlanan ilk bağımsız ve geniş kapsamlı çalışma olma iddiasını taşıyor. Inessa Armand, Aleksandra Kolontay, Nadejda Krupskaya gibi isimlerin önderliğinde kurulan Jenotdel’in öncelikli hedefi, kadınların toplumun eşit birer üyesi haline getirilmesi ve politik açıdan eğitilmesiydi. Bunun için komünal tesisler (kreşler, yemekhaneler) açtı; okuma yazma kursları, mitingler, konferanslar düzenledi; dergiler çıkardı. Yanı sıra, ekonomik açıdan zor durumdaki yalnız, evsiz ve küçük çocuklu kadınlara verilen toplumsal desteği güçlendirdi. Jenotdel, partiye bağlı bir birim olmakla birlikte geniş yetkilerle donatılmış bir karar merkeziydi. *Sovyetler Birliği’nde Komünist Kadın Hareketi*, kadınları özgürleştiren devrimci reformların özellikle Doğu Cumhuriyetlerinde ne büyük tepkiler yarattığını belgelerle ortaya dökmeyi amaçlıyor. Kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmesi, başlık parası, poligami ve çarşafa karşı Jenotdel’in Azerbaycan’da verdiği zorlu mücadele, bu kitabın en öne çıkarılan bölümlerinden birini oluşturuyor.

Şiddet Üzerine Düşünceler

Georges Sorel, Çev. Anahid Hazaryan, Telemak Yayınları, 2021, 424 s.

Georges Sorel’in *Şiddet Üzerine Düşünceler* kitabı 20. yüzyılın tartışmalı kitaplarından biri olarak adlandırılıyor. Ne sol ne de sağ Sorel’in çağrısını sahiplenir, kendisinden ilham alan devrimci hareketleri dahi korkutmuştur, ekseriya deccal muamelesi görür. Sorel şiddet, mit, genel grev kavramları etrafında ördüğü kuramıyla, modern çağın kapitalist dekadansını ve burjuva toplumunun çıkızsızlığını yarmak ister. Avrupa’da ebedi barışın konuşulduğu fin de siècle (yüzyıl sonu) ikliminde Sorel kana bulanacak bir yüzyılın haberini verir, işçi sınıfını barbarlığın geri dönüşüne hazırlar. İngiliz romancı J.B. Priestley, altmışını geçmiş, Légion d’honneur’lü emekli bir mühendisin nasıl olup da böyle bir kitap yazdığı anlaşırsa modern çağ da anlaşılmış olur, der. Neoliberalizmin, geçtiğimiz yüzyılın mücadelelerinin kazanımlarını tarumar edişinin ardından devrimci sendikalizmin bu kurucu metni yeniden okunmayı ve bu kez anlaşılmayı talep ediyor.

İstanbul Açık Şehir

- Kentsel Modernitenin Endişelerini Sergilemek, İpek Türeli, Metis Kitap, 2021, 256 s.

İstanbul Açık Şehir, İstanbulluların şehirlerini tartışırken, hayal ederken, inşa ederken ve tüketirken kendilerini nasıl tanımladıklarını inceleyerek kültürel yaratıcılığı vurgulamayı amaçlıyor. Yazılı basına ve fotoğraflara, filmlere, mimari miras sergilerine ve tema parklarına odaklanan kitap ortak temsil pratikleri aracılığıyla bu popüler tasvirler arasındaki bağlantıları araştırıyor. İpek Türeli kentsel modernliğe farklı bir bakış açısı öneren kitabı hakkında şunu söylüyor: “Şehrin geçmişinin çağrıştırmaları yoluyla geleceğinin tanımlanması ve tartışılması hakkındadır bu kitap: Geçmişe ait hayal ve imgeler de, geleceğe dair tahayyüller de, esasen bugüne ait yorumlardır, bugünün endişelerine istinaden üretilirler ve bugünü anlamak için kullanılabilirler. Bu varsayımdan hareketle, bu çalışma ‘İstanbul’un hangi geçmiş(ler)i nasıl dolaşıma giriyor ve yorumlanıyor?’ sorusunu kentin görsel temsilleri üzerinden incelemeyi amaçlıyor.”

Biz Her Şeyiz - Diyanetin İşleri

Burcu Karakaş, İletişim Yayınları, 2021, 262 s.

Biz Her Şeyiz - Diyanetin İşleri, AKP döneminde güçlenen Diyanet'in bütçesini, personeli, özellikle aile, çocuk ve gençlikle ilgili projelerini, kendi medya araçlarıyla i-

lettği mesajlarını, toplumsal cinsiyet ve kadın konularında takındığı tavrı, iktidarla sıkı ilişkileriyle yakından inceliyor, birebir görüşmeler yürüttüğü saha çalışmalarıyla verilerini desteklediğini iddia ediyor. Diyanet'in dününü, bugününü, amaçlarını, bu amaçlar doğrultusunda ilerlediği yolu ve bu yolda aldığı desteğin yanı sıra toplum nezdindeki yansımaları da mercek altına almayı amaçlıyor.

Afetlerle Yoksullaşma: Salgınlar, Göçler ve Eşitsizlikler

Der. Murad Tiryakioğlu, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2021, 379 s.

Afetlerle Yoksullaşma adlı bu çalışma, küresel salgının üzerini açtığı, görmezden gelinen gerçeklerle sert yüzleşmelerin yaşandığı zamanlara ilişkin değişimleri, dönüşümleri ve zaman zaman da tuhaflıkları tarihe not düşmeyi amaçlıyor. İnsanların içinde bulunduğu sert dönüşüm sürecinin bir sonucu olarak romantik bir iyimserlikten gerçekçi bir iyimserliğe doğru geçişi vurguladığını iddia ediyor. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin büyük kesimini daha derin yoksulluk açmazları ile karşı karşıya bırakmaya başlayan küresel salgın sürecini, etkileri her geçen gün artan iklim krizi ve afetlerle birlikte okumak, anlamak, anlamlandırmak amacıyla tasarlanan bu çalışma 24 yazarın kaleme aldığı 16 çalışmayı içeriyor.

Mafya Nedir?

Gaetano Mosca, Çev. Onur Öztürk, Metropolis Kitap, 2021,

İtalyan toplum bilimci ve bürokrat Gaetano Mosca'nın, 1893 yılında Sicilya mafyası tarafından öldürülen Palermo Belediye Başkanı Emanuel Notarbartolo'nun anısına verdiği *Mafya Nedir?* başlıklı konferans, mafya konusunda başlıca kaynaklardan biri sayılıyor. Memleketi Sicilya'da mafya örgütlerinin gelişmesine imkân veren top-

lumsal ve siyasi koşullardan yola çıkan Mosca, benzer koşulların hüküm sürdüğü her toplum için geçerli olabilecek bir analiz yapıyor. İşte bu konferansın metni Türkiye'den bir akademisyenin sunusuyla birlikte Türkçeye çevrilmiş. Gaetano Mosca'nın bu kitapta ortaya koyduğu mafya analizi, sadece bu olgunun kökenlerine ışık tutmakla kalmayıp mafya örgütlerinin faaliyetleri bakımından bir zamanların İtalya'sı ile günümüz Türkiye'sini karşılaştırma imkânı veriyor.

Yıkıcılık ve Ölüm Dürtüsü

Kolektif, İthaki Yayınları, 2021, 272 s.

İstanbul Psikanaliz Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Derneği (Psike İstanbul) tarafından Boğaziçi Üniversitesi'nde 2019 yılının Aralık ayında 13. Psikanalitik Bakışlar Sempozyumu'nda sunulmuş tebliğlerin gözden geçirilmiş hallerinin bir araya getirildiği bu kitap, dünyamızın ve insanlık durumunun güncel manzarasını yakından ilgilendiren bir konuyu, yıkıcılık ve ölüm dürtüsünü psikanalitik incelemenin konusu haline getirmektedir. Bireysel ve kitlesel alanda yıkıcılığın ve saldırganlığın çeşitli görünümünün kökensel izinin sürüldüğü metinlerin yanı sıra klinik alanda ölüm dürtüsü kavramının yararlılığının tartışıldığı zengin içerikte metinler bir arada sunulmaktadır. Kitaba katkıda bulunanlar ise şöyle; Yücel Yılmaz, Gökhan Oral, Yeşim Korkut, Rossella Valdré, Aslı Kuruoğlu, Aslı Day, Aleksander Dimitrijevic, Sibel Mercan, Yeşim Can, Özay Özdemir, Nuray Türksöy, David Bell, Murat Gülsoy, Mine Özgüroğlu, Ayla Yazıcı, Işın Sayın Tamerik.

21. Yüzyılda Endüstri İlişkileri

Hüseyin Sevgi, Notabene Yayınları, 2021, 416 s.

Notabene yayınevi tarafından basılan *21. Yüzyılda Endüstri İlişkileri* başlıklı kitap, endüstri ilişkilerinin 21. Yüzyılın sosyal, ekonomik ve politik özellikleri çerçevesinde değişen ve dönüşen dinamik yapısına odaklanmaktadır. Kitap, Hüseyin Sevgi editörlüğünde, sekiz farklı üniversiteden, farklı alanlarda uzmanlaşan toplam on iki akademisyenin katkısıyla, yeni teknolojiler ve küresel pandemi başta olmak üzere, endüstri ilişkilerindeki dönüşümü farklı açılardan ele almaktadır. Son yıllarda bilgi ve iletişim teknolojilerindeki baş döndüren hızın, özellikle çalışma ilişkilerini ve emeğin yeni biçimlerini nasıl şekillendirdiği

kitabın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Yeni iletişim teknolojilerinin işi, işçiyi ve bir bütün olarak çalışma yaşamını nasıl ve hangi yönde etkilediği Aysen Tokol, Hüseyin Sevgi, Oğuz Başol, Mehmet Fatih Çömlekçi, Salih Durşun ve Gülşen Çetin Aydın tarafından detaylı biçimde incelenmiştir. Kapitalizmin dijitalleşmesi, platform çalışma ve gig ekonomisi, dijital göçebelik gibi işin ve emeğin teknolojik gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan yeni biçimlerinin, geleneksel endüstri ilişkilerindeki konumu tartışılarak olası sorunlar ve çözüm arayışları dile getirilmiştir. Bu bağlamda özellikle çalışma hayatında teknolojik dönüşümün işçiler açısından yaratacağı hak kayıpları ve sendikal harekette yaratacağı sorunlar gibi temel konular işlenmiştir.

Sanatın Ekonomisi

Aylin Seçkin, Hayalperest Yayınları, 2021, 175 s.

Estetik, felsefe, hatta siyasetin konularından biri olarak kabul edilen sanat, ekonominin de ilgi alanına giriyor. Bir piyasa olarak sanat, 1970'li yıllardan itibaren dikkat çekici şekilde öne çıkan bir araştırmaya ve inceleme konusu olsa da, sanat piyasasının kökleri aslında antik döneme kadar dayanıyor. Sanat eserinin bir yatırım aracı olarak yatırım portföylerine girmesi ise yine 1980'li yıllardan itibaren başlıyor. Üstelik sanat eseri yalnızca finans sektöründe değil, emlak sektöründe de bir artı değer olarak ele alınıyor. Akademisyen Ekonomist Aylin Seçkin'in yazdığı *Sanatın Ekonomisi*, bir meta olarak sanat eserinin sanatçının atölyesinden çıkıp koleksiyoncuya ulaşması ve gerek müzayedeler gerekse galeriler yoluyla el değiştirerek satılmasının ardında işleyen ekonomik sistemi anlaşılır bir dille açıklamaya çalışıyor. Sanat eserinin sahip olduğu ekonomik değeri, para piyasalarındaki yatırım gücünü, farklı coğrafyalardaki sanat piyasalarını, kripto piyasalarda sanat satışını ele alan *Sanatın Ekonomisi*, yalnızca sanat ekonomistlerinin değil, sanat tarihçilerinin, kuramcılarının, sanatçıların, gale ricilerinin, müzayedecilerin, koleksiyoncularının ve tüm sanat severlerin aklına gelebilecek sorulara ışık tutmayı hedefliyor.

Okur neyle yaşar?

Polatlı'da askerdim. Ancak birkaç kez çarşıya çıkabildim. Bu sınırlı süreli çıkışlarda ilçenin bir kitapçısı olup olmadığını öğrenemedim. Bir iki seferinde yasak olmasına rağmen Ankara'ya gittim. Dost'u, Imge'yi deyim yerindeyse tavaf etme fırsatı bulduğum halde kışla-ya girişte nereden bulduğumun hesabını veremeyeceğim için kitap alamadım. Yaklaşık altı ayı kitap almadan geçirdiğim bir dönemdir.

Acemi birliğine teslim olmak üzere yola çıkarken çantama koyduğum tek kitap Vüs'at O. Bener'den *Dost/Yaşamasız* birlikte basımdı. Bir ay boyunca sabah-ten akşama türlü komutla hareket etmeyi, emir almayı, itaat etmeyi, başkalarıyla eşit olarak aynı şartları paylaşmayı deneyimlerken verilen kısa molalarda, akşam yemeğinden sonra boş kaldığımız dar vakitlerde günün on sekiz saati üzerimde olan kaputumun içinden daha evvel en az birkaç kez okuduğum öyküleri açar bazılarını tekrar okurdum. Altı ayımı bu tek kitapla geçirebilirdim. Son zamanların moda deyiimiyle kitapsızlığa "mental olarak" hazırlanmıştım.

Öyle olmadı, kitapsız geçmedi askerliğim. Aksine, ömrümün sıkı okuduğum, düşündüğüm, yazdığım dönemlerinden biri olduğunu söyleyebilirim. Çarşı izninden dönerken gazeteciye uğrayıp Milliyet Sanat, Gösteri, Atlas gibi izah gerektirmeyecek dergileri toplar, onların içinde tanıtılan yeni yayınlar arasından seçtiklerimi İstanbul'daki arkadaşlarıma sipariş ederdim. Birkaç gün içinde yanına kendi istediklerini de ekleyerek armağan kitaplarla dolu koliyi kışlaya ulaştırırlardı. Tomris Uyar'ın *Kitapla Direniş*, Patti Smith'in *Çocuk Çocuk* adlı kitaplarını bu şekilde adlarını dergilerden görüp not alarak getirtmiştim asker ocağına.

Kitaplar bir yana, onları takip edebilmek için aldığım dergilerin sayfaları arasında kayboldukça Polatlı'dan sanki Ankara'ya ve İstanbul'a, hatta Avrupa'ya, dünyaya doğru bir tünel açıyor da bir sonraki yoklamaya kadar gidip oralardaki etkinliklere katıldıktan sonra geri dönüyor gibiydim. Dergiler sayesinde zih-

nim nefes alıyordu.

Birkaç yıl sonra aniden değişen şartlar gereği birkaç aylığına Bakü'de çalışmam gerekecekti. Bu kez bagaj kısıtlaması ve geri dönüş zorluklarını dikkate alarak yanıma tek olmasa da yine az sayıda kitap alacaktım. *Dost/Yaşamasız* yine çantamdaydı. Vüs'at O. Bener gurbet yoldaşım olmuştu artık.

Bakü'de ilk birkaç gün içinde Azerbaycan'ın zincir kitapçısı AliNino'nun AVM'ler içine kurulu iki mağazasını keşfetmiştim. Azerbaycan Türkçesine aşinalık amacıyla önceden okuduğum birkaç klasığı gözümde kestirdikten sonra bir sorun fark ettim. Güncel Azerbaycan edebiyatı raflarda yoktu. Enis Batur'un Türkiye'de baskısı tükenmiş *Elma'sı* bile vardı, günümüzün Azerbaycan romanı, öyküsü, Azerbaycan şiiri yoktu. Hani taşrada kırtasiye irisi kitapçılar vardır, lise müfredatına yardımcı olabilecek, Reşat Nuri, Mehmet Akif, Yakup Kadri gibi erken cumhuriyet kuşağı yazarlardan birkaç kitap, bir de örneğin bugün olsa Ahmet Ümit ve Zülfü Livaneli'nin son kitaplarını ancak

bir edebiyat, kültür sanat ortamı olmadığı anlamına gelmiyordu. Nitekim şehirde konserler oluyor, filmler gösteriliyor, oyunlar sahneleniyor fakat bunların nerede konuşulduğu, tartışıldığı, eleştirildiği, önerildiği sıradan bir okur olan benim için sır olarak kalıyordu. Boş vakiti sınırlı, sıradan bir beyaz yakalı olarak süper marketlerde, AVM'lerde, zincir mağazalarda, gazete bayilerinde ancak belli bir yüzüne erişebiliyordum yazın dünyasının. Bakü'nün bir Mephisto'su, bir Pandora'sı, bir Dost'u da olmalıydı ama ben yerini bilmiyorum, bulamıyorum ve öğrenemiyordum.

Türkiye'ye döndüğümde iyi kötü bir kitap ve sanat meraklısı olduğumu bilenler Azerbaycan'da neler yaptığımı, bu açıdan nasıl değerlendirdiğimi sorduklarında uzun süre her fırsatta dergisizliğinden dem vurdum. Zorluklara rağmen Türkiye'de çok şanslı olduğumuzu iddia ettim. Cemil Meriç "hür tefekkürün kalesi" diyordu ya dergi için. Dolayısıyla orada hür tefekkür var mı, yok mu, bundan emin olamamıştım. Varsa nerede, nasıl dolaşıma girdiğini görmek bana nasip olmamıştı.

Öte yandan, Türkiye de son yıllarda aynı yönde sürükleniyor. Ekonomi kötülediğinden beri küçük yayınevleri gibi bağımsız dergiler de dövize endeksli giderleri nedeniyle soluk alıp vermekte zorlanıyor. Pandemi ve karantina koşulları da bu zorlukların üzerine eklendi. Güç bela basılanlar da köşe başlarını tutmuş dağıtım tekellerinin,

süper marketlerin ve zincir mağazaların isteklerini karşılayamadıkları için ulusal dağıtıma giremiyor. "Takipçi" olmayan okur giderek dijital medyaya, kişisel verilerini paylaşması karşılığında sözde "beleş" içeriğe yöneliyor. Her ay bir başka dergi basılı son sayısını çıkardığını, artık devam edemeyeceğini duyuruyor. Artık mahalledeki AVM'ye gidip reyondaki yığın arasından dişiye göre çok az dergi bulabildikçe, bir dergiye ulaşmak için merkeze doğru bir saat yol gidip kitapçı kitapçı dolaşmak zorunda kaldıkça, beni de Bakü'deki o eski günlerimin kaygısı sarıyor: ya bunu da bulamazsam? Ya geçersiz, kılavuzsuz kalırsam? Ya tümüyle kaybolursam dergisiz kaldığım için?

Öte yandan, Türkiye de son yıllarda aynı yönde sürükleniyor. Ekonomi kötülediğinden beri küçük yayınevleri gibi bağımsız dergiler de dövize endeksli giderleri nedeniyle soluk alıp vermekte zorlanıyor. Pandemi ve karantina koşulları da bu zorlukların üzerine eklendi.

bulabilirsiniz şansınız varsa. Manzara benzerdi. Anar'ın birkaç romanı ve modern şiirin kurucuları sayılan birkaç şairin toplu şiirleri vardı.

Askerlik deneyimim aklıma geldi. Dergi sordum, dergi yoktu. Çıkışta bizim Kadıköy iskele meydanındakilere benzer gazete bayilerine sordum, edebiyat veya kültür sanat dergisi yoktu. Yerel dilde National Geographic, birkaç moda, yaşam tarzı ve bulmaca dergileri vardı. Dünya ile ilişki kurabilmek için Polatlı'da askerlik ortamında kolayca eriştiğim gizli geçide Bakü'de ekonomik ve sosyal şartların bakımından çok daha iyi durumda olmama rağmen erişemiyordum.

Benim bulamamam elbette aktüel